

પરમાનંદ ૩૧૦) લાંબા. રુકલ કમિટિના મેમ્બરો ૩૧૧ ય્યામરણુ. મહેરબાન
 દરબાર સાહેબ ૩૩૩-૪૨-૧૦ મહેતાજીને ૩૪) આસિસ્ટન્ટને ૩૩૧૧ વચા-
 ણીઆ- બાટીઆ દારકોંદાસ હુંગરશી ૩૩) દહીંસરા, શેઠ કાળીદાસ પ્રેમ-
 ચંદ ૩૪) મેઘપુર. મહે. માધવજી પંચાણુ ૩૧) ભાંડેર. રુકલ કમિટિનાં
 મેમ્બરો ૩૧) રાજકોટ તા. રુકલ. માતૃશ્રી બા મા સાહેબ ૩૮૧ મહેતાજીને
 ૩૧૦) આસિસ્ટન્ટને ૩૧૦) રાજકોટ પાંચ. એનન ૧૦૧૧ ૩૫) મહેતાજીને
 સરંધાર. ધાંચી મમદ વેલા ૩૨) ખીરસરા. ધોરાજીના રહીશ મહેતા બેચર
 ૩૧) રાજપરા. ગોંડલના મહેતા કુબેર પુરી ૩૧) નવાનગર કન્યા. નં. ૨.
 મદારાબ જમસાહેબ. ૩૨૧૧૬ ખંભાલીઆ કન્યા. શેઠ રતનશી દામોદર
 ૩૧૭) કાલાવડ કન્યા. મદારાબ જમસાહેબ ૩૧) નેકતામ. મહેતા. ખોડા
 પ્રાગજી ૩૨૧૧ વાધરવા. મહેતા. મોતીચંદ મલુકચંદ ૩૫) સજાયા કન્યા.
 શેઠ. દામોદર દારકશી મુળજી ૩૧૩) શેઠ. નારણ પ્રમાનંદ ૩૧૨) સજાયા.
 મહેતા. પ્રાગજી જલદવજી ૩૧) જોડીયા મુ. ૬. રવજી કાનજી. ૩૨) દુધે.
 દરબાર દેવબા તથાગામલોદોએ છોકરાઓને જમાબા તથા ચીબડાં ૩૧) નાં
 વહેંચ્યાં. નીકાવા. કાલાવડ ફાજદાર તથા ગામલોદો ૩૧) ટંકારા. ચાણદાર
 ફલજી રાયચંદ ૩૨) સોની માવજી રાજશી ૩૧૧ દેવજા. સુલતાનપુર ફા.
 જદાર સાહેબ. ૩૧) કજાણા. પટેલ. કરસન સારદુલ ૩૨) ફેલ તાલુકા
 રુકલ. મે. દાકોરસાહેબ ૩૫) મહેતાજીને ૩૧૦) રપે. આસિ ને ૩૪) રાજકોટ
 પાંચ. મે. જીવજીલાલ પ્રમાનંદદાસ ૩૧૧ માલીઆ. જલદવજી ધનજી ૩૧૨)
 નવાનગર કન્યા. નં ૧ મદારાબ જમસાહેબ ૩૩૧૧ મોરબી ચેરોટેબ-
 લ રુકલ. બાટી મોંધીઆ ૩૨૦) મોરબી કન્યા. બાર્ડશી રાણીજી સાહેબ.
 ૩૬૦) મહેતાજીને ૩૫) આસિસ્ટન્ટને ૩૩) બાટી મોંધીઆ ૩૩) ધ્રોલ કન્યા.
 મે. દાકોરસાહેબ ૩૧) મહેતાજીને ૩૩)

પાલણપુર વિ. ને. ૩૭૮ તા. ૧૫-૧૧-૮૯.

કાણોદર. મહેરબાન પાલણપુર દરબાર સાહેબ. ૩૧૫-૫-૯ ગઢ. એ-
 નન ૩૫૦ માલણુ. એનન ૩૬૧૧ મેતા. એનન ૩૬૧૧ સંખેચર. વંદુરના
 દાકોર શબ્દામાર્ફ પીતાંબર ૩૦૧ સોની દેવચંદ વાધજી ૩૦૧

મુંદરીઆણા. તાલુકે ધંડેદાની પ્વાનગી નિશાજી. અર્ધાના મેમ્બરો ૩૧)
 ભાગડા. વલસાડ મ્યુ. કમિટિ તરફથી ૩૧)

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું. દેખુઆરી. ૧૮૯૦. અંક ૨ જો.

અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાનો સંગ્રહ.

ધારો ૧ જો.—ગુજરાતી નિશાળોને માટે મહેતાજીઓ અને આસિસ્ટન્ટ મહેતાજીઓને શીખવવાના ધંધામાં કેળવણી આપવાને અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ રાખવામાં આવે છે.

મવેશક.

ધારો ૨ જો.—કોલેજના અધિકારીઓ કન્યાશાળાઓના ગુજરાતી પાંચમા ધોરણના વિષયોમાં પરીક્ષા લેઈ વિદ્યાર્થિનીઓને કોલેજમાં દાખલ કરશે. સદરજુ ધોરણમાં શાળાશીથી પાસ થયાનું જે નિહામાં કેળવણી લીધી હોય તે નિહાના ઉપયુક્તિ એન્ડુકેશનનું ઇન્સ્પેક્ટરની સહીનું સર્ટિફિકેટ જે આરજદારે રજુ કરશે તેઓને એ પરીક્ષા લીધા સિવાય દાખલ કરી શકાય.

ધારો ૩ જો.—વિદ્યાર્થિનીઓને દાખલ કરવામાં ગુજરાતી નિશાળોના મહેતાજીઓની અથવા મેલ ટ્રેનિંગકોલેજના વિદ્યાર્થીઓની પત્નીઓને અને બીજી સગીઓને પહેલી પસંદ કરવામાં આવશે. ટ્રેનિંગકોલેજનું સર્ટિફિકેટ મેળવ્યા પછી હરકોઈ મહેતાજીની ભાષીને જે કસ્યા અથવા ગામમાં તેનો ઘણી નોકરી કરતો હશે તે કસ્યા અથવા ગામમાં નોકરી આપવાની કેળવણીખાતા તરફથી બાંહેધરી આપવામાં આવશે.

પગાર અથવા ગુંગરાન સર્વ.

ધારો ૪ જો.—પોતાના શિક્ષણનો ક્રમ પૂરો થયા કેડે સરકારની

સઘળા વગેરેના હોકરાઓમાં પણ શીખવાની અને આગળ વધવાની ઉત્કંઠા સ્પષ્ટ જણાય છે; અને કસરતશાળામાં મદદની રમતો રમવાનો શોક વધતો જાય છે અને હિંદુ હોકરા ગેડીદડાની રમત રમવા લાગ્યા છે એ બાબત લક્ષમાં રાખવા જોગ છે. વિશેષ અભ્યાસના સંબંધમાં સંસ્કૃત ભાષા શીખવવાની યોગ્ય યોગ્યલું કરી છે તે અભિનંદન કરવા લાયક છે. સંસ્કૃત વર્ગમાં ધણા બ્રાહ્મણ હોકરા દાખલ થવા જોઈએ; અને તેમના પોતાના વર્ગના લોકોના એ ભાષા ભૂલી જઈ દીન થઈ ગયા છે તેઓને જામી અવસ્થામાં લાવવામાં એ ભાષા સદાયબૂત થઈ પડશે એવી મને આશા છે. રીપોર્ટ ઉપરથી એમ પણ જણાય છે કે આ નિશાળના હોકરાઓમાં મિત્ર-વિદાપર અભિરૂચિ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ સુધારો જાતું અગત્યનો છે અને એથી નિશાળાઓની આંખ અને હાથને કેળવવાનો એથીએ વધારે પ્રયત્ન કરવામાં આવશે એવી મને ઉમેદ છે. સુદ્ધિમાં અને હુનરકળામાં જે કંઈ સુંદર છે તે આ દેશના જુવાનોના સમજવામાં આવે અને તેનાપર તેમની પ્રીતિ થાય એવી કેળવણી આપવાની અગત્ય વિશે હેડમાસ્ટરે જે સર્વે કહ્યું છે તેને હું અક્ષરશઃ મળતો આવું છું. હિંદની નિશાળોને હમણા જે અસ્થિજો નેડે બાપ બીડવાની છે તેઓનું વર્ણન વડસેવર્થ કવિએ પોતાના પ્રસિદ્ધ શોકશીતમાં યથાર્થ કર્યું છે. તેનો સાર હેડળ આપ્યો છે:—

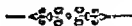
“આ સંસારપર આપણી આસક્તિ અતિશય છે; આપણે આપણી શક્તિઓ પહેલી મોડી મેળવીને અને વાપરીને ગુમાવી દેએ છીએ. આ સુદ્ધિમાં આપણું પોતાનું ચોંટકાન જોવામાં આવે છે; આપણે આપણા અતરસણને નીચ બદિસ આપી છે; આ સાગર અંદરબહી ખુલ્લો છે; વાયુઓ અટોનિશ ધ્રુવતટે કરશે અને હમણા બીડાપત્રાં ફૂલોની પેટે એકત્ર થવા છે. એ પર અને દરેક વસ્તુપર આપણે રૂચિ નથી. એથી આપણાપર અસર થતી નથી.”

જે સંસારપર આપણી આસક્તિ અતિશય છે “તે પરીક્ષાથી સંસાર છે, અને એમાં મનુષ્યો જાણે પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા પ્રતની ખરીદવાની અને વેચવાની વસ્તુઓ હોય તેમ તેમનાપર હાથ મારવાનો છંદ વધી પડ્યો છે; અને કેળવણીનો ઉદ્દેશ અને ઉમદા હેતુ—દંદ્રિયોને અને મનને જાગૃત કરી સુદ્ધિને અને મનુષ્યનાં ફલમાં જે કંઈ સુંદર, ઉદ્દેશ, અને સુંદર છે તેનું અવલોકન કરી આનંદ મેળવે એ કવિનું લક્ષમાં

રાખવામાં, અથવા પ્રાંત કરવામાં આવે છે. હિંદી નિશાળીઆને કુમાર્ગમાંથી ખસેડી સુંદર વસ્તુથી તેને સદા આનંદ મળી શકે એવું તેને શી રીતે મનાવી શકાય? એના પૂર્વજો કિસમી હોઈ ઉત્કૃષ્ટ હુનરી કામ કરી શકતા અને હિંદી કારીગર ખામી વગરનું અને પરિપૂર્ણ કામ કરવામાં વડાઈ માનતો એ વાત આ પ્રાંતમાં અને હિંદના પ્રત્યેક પ્રાંતમાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. પરંતુ હિંદી નિશાળીઆની આસપાસ હમણા શું જોવામાં આવે છે? અમે જોયો યુરોપમાં ઉછરેલા છીએ તેઓ અને આ દેશના આપણા હિંદુ અને મુસલમાન બાઇઓ યુરોપી અને હિંદી નિશાળીઆની આસપાસની કારી-ગરીની વસ્તુઓ વચ્ચે કેટલો બધો અંતર છે તે ખરાબર સમજતા નથી. ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અથવા ફ્રાન્સમાં નિશાળીઆની રસસતતા તેના શિક્ષકના પ્રયત્નથી નેટલી કેળવાય છે તેના કરતાં તેની આસપાસની વસ્તુઓથી વધારે કેળવાય છે; અને એ કેળવણીનું સાધારણ વક્ષણ સાફ અને પરિપૂર્ણ હોય છે. તેના બાપના ધરના છોકરાને ઉછરવાના અને ખીજા મુખ્ય ઔરડાઓની બીંતોપર અને બીજા ઠેકાણે ચિત્રો અને કારીગરીની બીજી વસ્તુઓ ખૂબીથી ટાંગેલી હોય છે. તેને ગમતાં વાંચન પુસ્તકોમાં પુષ્કળ ચિત્રો હોય છે. તેઓ વડે આંખને ઊંચા પ્રકારની કેળવણી મળે છે. દેવસોમાં, નાટકશાળાઓમાં, ચિત્રાલયોમાં, જાહેર ગાનતાનનો તમાશો કરવાનાં મકાનોમાં, અને ઇંગ્લાંડનાં મોટાં શહેરોના ધોરી રસ્તાઓપરની દુકાનોની બારીઓમાં, તેમજ તેની પોતાની નિશાળના મોટા ઔરડામાં, ગાયનશાળામાં, પ્રયોગ-શાળામાં અને ગેડીદડા રમવાની કસરતશાળામાં એ શિષ્યકામ જોવાના, સાંભળવાના, અને કરવાના પ્રસંગ વારંવાર મળે છે તેને લીધે તેની ઇન્દ્રિયોને કેળવવામાં અને તેની રસસતતાને ખીલવવામાં ઘણીજ સારી અસર થાય છે. પરંતુ એ ઉપરાંત, લગભગ દરેક ઇંગ્લિશ નિશાળીઓ રમવાના વખતમાં અથવા છુટ્ટીના દિવસોમાં સૂતારનું, ખરાદીનું, અથવા ખીજું હસ્તકૃત્ય કરી આંખને અને હાથને કેળવવા પ્રત્યે પોતાની રાજીખુશીથી લક્ષ આપે છે. મી. ગ્લાડસ્ટોનનું વર્ગ એવી વર્ષનું છે તોએ હામરના કાવ્યના યાનનું એમને નેટલું અભિમાન છે તેટલુંજ બહુધા કુહાડેવતી લાકડાં ચી-રવાની ચતુરાઈનું લગભગ છે. લોર્ડ સાલિસ્બરી હમણા ઇંગ્લાંડનો મુખ્ય પ્રધાન છે તે ખરાદીનું કામ કરવામાં ઘણોજ હોશિયાર છે. દબે સામી બા-

નૂનો વિચાર કરીએ. હિંદી નીશાળીઆના જોવામાં પોતાના ઘરમાં, નિ-
શાળમાં, અને જે શહેરમાં તે રહેતો હોય તે શહેરના રસ્તાઓમાં ફુરતી
કદ વસ્તુઓ આવે છે ? હસ્તક્રાંત્ય શીખવાની તેને શી જોગવાઈઓ મળે
છે ? સ્ત્રીઓ અને ગૃહસ્થો, આપણામાંના જેઓને વૃદ્ધ અને બરતખંડ
એ જાતની માહિતી છે તેમને મન એ બિનતા એટલી મોટી છે કે આ નિશા-
ળમાં હવે પછી એ બિનતા ઓછી કરવાનો જાતનો પ્રયત્ન કરવાનો આમારો
વિચાર છે એવું હું કહીશ તો મારી જોડે તમે એકમત થશો. નિશાળની
દીવાલોપર પોતાના પૂર્વજોના કળાક્રાંત્યની મોટાઈના પુરાવા પ્રત્યક્ષ જોઈને
હિંદુ અથવા મુસલમાન છોકરાના મનપર ઘણી અસર થઈ તેનામાં જાગૃતિ
આવવી જોઈએ; અને એવી જાતનાં ચિત્રો મુંબાઈની અમે જોયું રહી ફુર-
તીની માર્ફતે અને હિંદના આર્કિઓલોજિકલ સર્વે ખાતાની માર્ફતે મં-
ગાવવાની મેં હંગણા ગોઠવણ કરી છે. હમણાંતો પ્રાણીનાં ચિત્રો અને
નકશાથી સંતોષ માનવો પડે. પરંતુ એ બાબતમાં ધણું કરવાનું બાકી છે
અને તે થોડા વખતમાં થશે એવી મને આશા છે. નિશાળને અંગે સુ-
તારનો ધધો શીખવવાનું કારખાનું કઢાડવાની પણ અમે હમેદ રાખીએ
છીએ. હિંદીની પ્રત્યેક જાહેર નિશાળમાં એવી જાતનું કારખાનું હોય છે;
અને જે દેશમાં ઉપલા વર્ગના છોકરાઓને પોતાની આંખ અને હાથને ક-
ળાક્રાંત્યથી યોગ્ય દરકાર છે તે દેશની હાઈસ્કૂલોએ મોટી ઉઘમી પ્રગતી
રહીતું અનુકરણ કરવાનો ખરેખરો સમય આવ્યો છે”.

મી. જોક્ષના બાપજીનો સાર અકટોગર માસના મુંબાઈના એજ્યુકેશનલ
રેકર્ડમાંથી ઉપર આવ્યો છે તેમાંની કેટલીક બાબતો મૂજરાતી નિશાળોના
મહેતાજીઓને તથા તેમના વિદ્યાર્થીઓને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે
અને તેમાં કલા પ્રમાણે વર્તવાથી ઘણો લાભ થશે.

શિક્ષકનું કર્તવ્ય.

શરીરને ખોરાકની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ મનને જ્ઞાનની જરૂર છે
ખોરાક વગર જેમ શરીર નષ્ટ થઈ પડે તેમ જ્ઞાન વગર મન ક્ષીણ થાય
છે. નવાઈની વસ્તુઓ ખોજનારો મનોરંજક વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરે છે તેમ

માત્ર સસો જાણવાં એને કેળવણી કહી શકાય નહિ અથવા તો એ અતિ નિર્માણ્ય અને અપૂર્ણ પ્રકારની કેળવણી છે. સસોનો માત્ર સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત મનની જે શક્તિઓ વડે જ્ઞાન સંપાદન થાય છે તે શક્તિઓને કેળવવી અને ખીલવવી જોઈએ. ચોક્કસપણે તથા ત્વરાથી નિરીક્ષા કરવી અને સમજી જવું, સસો અને વસ્તુઓનો સંબંધ જાણી તૂટક જ્ઞાન ઉપ-યોગી થઈ પડે એવી રીતે તેને જોડવું અને તેમ કરવામાં તનની અને મનની શક્તિઓનો વધારેમાં વધારે ઉપયોગ કરવો એને વાર્તાવિક કેળવણી કહે છે. બાળકની એ શક્તિઓને યોગ્ય શિક્ષણથી ખીલવાથી જ્ઞાન સહજ પ્રાપ્ત થાય છે. એ કામ કંટાળા ભરેલું ન થતાં આનંદદાયક ગમત કરતાં ખરેખર બાળે વધારે થાય છે. એ રીતે કેળવાયલા બાળકને સસો, તારી-ખો, અને નિયમો શીખતાં મહેનત પડતી નથી. તેઓને તે દેખાઈતા પ્ર-યત્ન વગર ગ્રહણ કરી લે છે. જે બાળકનું મન જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને એ રીતે તૈયાર થયેલું હોય છે તે તે મેળવ્યા વગર રહેજ નહિ. તે સ્વાભાવિક રીતે તેની બાહ્ય ખેંચાય છે. જૂજ અને તરસની પેઠે તે તેની પ્રકૃતિનો આવ-સ્થક ગુણ થઈ પડે છે. તેને માટે ધરાય નહિ એવી તૃપ્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે ખીજા કક્ષાથી સંતોષ પામતી નથી. તેને હરકોઈ પ્રકારે જ્ઞાન જી-વું જોઈએ.

સર્વથી જિંદગી પ્રદારનું શિક્ષણ સંપાદન કરવાને જે ગુણ અવશ્યના છે એવું આપણે ઉપર કહી ગયા તે ગુણ સ્વાભાવિક રીતે હોય એવું બાળક ઘણી વાર આપણા જીવનમાં આવે છે. દુર્ભાગ્યે એ કામને માટે જે મોટી બાબતો અવરોધની છે તેમાંની એક અથવા વધારે બાબતની ન્યૂનતા ઘણી બાળકોમાં હોય છે. તેથી એ ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવાને શિક્ષકને આ ઠેકાણે પ્ર-સંગ મળે છે. પોતાના જીવનનું કર્તવ્ય કરવાને બાળકના મનને તૈયાર કરવું એ તેણે કરવાનું મોટું કામ છે. તે પોતાની કરુણિના હેતુ બરાબર ન સ-મજે અથવા પોતાના પ્રયત્નની “સતત જાગૃતિ” ને લીધી થવા દે તો તે પોતાના કામમાં પૂરેપૂરો અને પાછો ઠેકાણે ન લાવી શકાય એટલો નિષ્ફળ થશે.

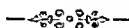
સાધારણ શિક્ષક પોતાના કર્તવ્યની મદદ તથા વ્યાપકતાની યોગીન હર જાણે છે એવું બય છે. શિક્ષણ સાધારણ રીતે અધમ થઈ જાય છે.

યર્ષ જાય છે; અર્થાત્ જે બાળકો શીખતાં શિક્ષકને પડને ફેટવાંકે વરસો લાગ્યાં હોય છે તે બાળકો યોગ્ય અભ્યાસીઓમાં-કે યોગ્ય મહીનામાં બાળકના નાના મગજમાં ઠસાવવોનો તે પ્રયત્ન કરે છે; અને પોતાનો નિશાળીઓ પોષ્ટની પેઠે જોઈએ તેટલા નિયમો મોટે બોલી જાય અથવા લોભી બાપ અથવા દેખરેખ રાખનારો સંતોષ પામે એવી રીતે પ્રશ્નોના જવાબ આપે એવું કરવામાં તે ફતેહ પામે તો તે પોતાને કૃતાર્થ થયેલો માને છે. સંસારમાં ઉપયોગી અને યશસ્વી વર્તનને જદલે શિક્ષકો ઘણી વાર “છનામ આપવાને દિવસે” મોટા ભભકો બતાવે છે. ખરેખરો શિક્ષક પોતાની સંભાળમાં મૂકેલા બાળકને ફરફાર થઈ શકે એવાં રૂપમાં બાંધે છે અને તેનો સુંદર અને ઉપયોગી ઘાટ બનાવવો છે એમ સમજે છે; અને સંતત અગત્યનું થઈ શકે એવું પ્રાણી ગણી તેની શક્તિઓને કેળવીને ખીલવે છે. વગર કેળવાયેલું બાળક જોઈ શકે છે, સાંભળી શકે છે, સ્પર્શ કરી શકે છે, ઇલાદિ સઘળું કરી શકે છે ખરૂં, પરંતુ એ સર્વે તે ઘણીજ અપૂર્ણ રીતે કરે છે અને પોતાની બિન્ન બિન્ન ઇદ્રિયોદ્ધાર મળેલા જ્ઞાનનું ખોટું અર્થ-અદ્યક્ષ કરે છે. બાળકને પોતાની જુદી જુદી ઇદ્રિયોદ્ધાર બરાબર જોતાં, ખરાઈ, સાંભળતાં અને યએલા બાસનો ખરો અર્થ અદ્યક્ષ કરતાં શીખવવું એ શિક્ષકનું કામ છે. જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનો માત્ર ઇદ્રિયો છે. કેળવાયેલાં બાળકો પોતાની આંખો અને કાનવડે સરખું જુએ છે અને સાંભળે છે. દેખાવોનું અર્થઅદ્યક્ષ કરવામાં કુશળ પુરવો સરખું સમજે છે. વગર કેળવાયેલા માણસો પોતાનાં આંખ, કાન, અને મનવડે સરખું જોઈ, સાંભળી, કે સમજી શકતા નથી, અને તેથી ઘણી ભૂલો અને મતભેદ પડી વિવાદ અને ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઇદ્રિયોના નિરર્થક અથવા ખોટા ઉપયોગથી ઉત્પત્તી ખીજ મોટામાં મોટી નડતર મનનું ધમણ એ નામે મનની અતિ સાધારણ નબળાઈ છે. બાળકના મનનું બટકવા તરફ સ્વાભાવિક વલણ હોય છે. તે અહીં પણ શિક્ષકે મનની એકાગ્રતા કરવાની ટેવ પાડતાં બાળકને શીખવવું જોઈએ. બાળકને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં જે મોટામાં મોટી અડચણો મડે છે તેઓમાંની એક અડચણ મનનું બટકવું છે. તેની આંખ તેની યોગ્યતામાં હશે, તેના ઝોડ મોટે કરવાની દ્રષ્ટીઓ બોલી જતા હશે, પરંતુ

તેનું મન કસરતશાળામાં હશે, તેના કાન ગારણા બહારનો કોઈ ચિંતાકર્ષક અવાજ સાંભળતા હશે, અને તેની કક્ષેના પુષ્કળ જૂલો, મધમાખીઓ, અને પક્ષીઓવાળા, પરંતુ પુસ્તકો વગરના, ઢાયાળા ઘટાવાળા સ્વર્ગલોકનું ચિત્ર પાડવામાં ગુંથાઈ હશે. પક્ષીઓ અને પુસ્તકો મનોહર લાગે; અભ્યાસ અને નિશાળનું કામ આનંદદાયક ગમત લાગે; અને બાળકનું ચિત્ત ખેંચી તેનું મન પાઠમાં એટલું તો એકાગ્ર થઈ જાય કે તે તેના મનમાં સજડ દા-તરાઈ રહે એવું કરતાં ખરેખરા શિક્ષકને આવડતું બોધકોમિ. કેળવણીનો વા-સ્તવિક અર્થ જાનના કેવળ સંગ્રહ કરતાં ઘણો વધારે બરેહોજો છે. ગોઠવવું, વર્ગીકરણ કરવું, અને ઉપયોગ કરવો એ તેનો અર્થ છે, અને બીજાઓ બોડે જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો હુનર શીખવો એ તેનો અર્થ છે. શિક્ષકના સંબંધમાં એનો અર્થ માત્ર જ્ઞાન હોવા ઉપરાંત અથવા જ્ઞાન આપવાની શક્તિ કરતાં પણ ઘણો વિશેષ છે. બાળક શું છે અને કેવું હોઈ શકે તે સમજવું અને જે ઉપાયોવડે તેની અપકવ અને વગર ખર્ચેલી શક્તિઓને શિક્ષણથી એવી તો વાળવી, કેળવવી અને તેઓનો વિસ્તાર કરવો કે સર્વો-ત્કૃષ્ટ અર્થમાં તે પોતાના સરજનહારની પ્રતિમા થાય તે ઉપાયોનું જ્ઞાન ગેળવવું એ તેનો અર્થ છે.

(સ્કુલ્સ ફ્રોમ ડાયરી.)

વાસ્તવિક થાઓ.

પોતે વાસ્તવિક ન હોય તેવા દેખાવાનો લોકો પ્રયત્ન કરે છે તેનું કારણ પોતાના પંડ વિશે શું તેઓનું મત હલકું છે તે હશે? કોઈએ કહ્યું છે કે મનુષ્યો પોતે જેવા હોય તેવા દેખાડીને પોતાની નબળાઈ ન બતાવતાં જેવા થવાની ઇચ્છા હોય તેવા દેખાડીને નબળાઈ દર્શાવે છે. સદા વાસ્તવિક થવું એ બહુ સુશિક્ષિત છે; “પ્રમાણિકપણે ચાલવું એ સર્વોત્તમ નીતિ છે” એ કહેવત નકલ કરવાને અસહની કાપીણુકમાં લખવતા તે વીક હતું; પરંતુ સત્ય વડે મનુષ્ય સજડ બંધાય છે, અને વર્તનને બદલીને “પ્રસંગોચિતતા સારી નીતિ છે” એ કહેવત નવી કાપીણુકમાં લખવી એ વધારે સહેલું છે.

કદી ન ચળતાં, નિખાસપણું નિયમ તરીકે ઉચિત છે એટલું જ નહિ,

તેમના જેવી તૈયારી અને આસપાસની હકીકતવાળાં બાબતોનાં ગન, આત્મા, અને કલ્પના જેટલાં ખૂલી શકે તેટલાં ખીલવવાનો તેણે પ્રયત્ન કરવાનો છે. આ પ્રયત્નનું નિરાકરણ કરવાનું તેનું કામ છે.”

(બોમ્બે એન્જ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

કેળવણીની કોંગ્રેસ.

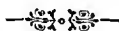
પારિસની મ્યુનિસિપાલ કોન્સિલના આગ્રમ નીચે કેળવણીની અસાધારણ પ્રતિનિધિ સભા (કોંગ્રેસ) ની યોજના કરવામાં આવી છે. એ કોન્સિલે ગયા વરસમાં કોંગ્રેસને લગતો આવશ્યક અર્થ પૂરો પાડ્યો હતો. બેલ્જિયમ, ઇંગ્લેન્ડ, ઇટાલિ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ, તથા રશિયા અને પોલાન્ડમાંથી એ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિઓ સભામાં આવ્યા હતા. પ્રાયમિક કેળવણીને લગતી ભિન્ન ભિન્ન બાબતો વિષેના અનેક પ્રશ્નોની ચર્ચા આઘી દરાવ કરવામાં આવ્યા હતા. ભારે અને હિસાબ ભરેલી ચર્ચા આપ્યા પછી સભાએ છોકરા અને છોકરીઓ સાથે બેઠીને બેઠું અને તેઓને દાઢવાર પુરૂષો બણાવે અને કાંઈ વાર સ્ત્રીઓ બણાવે એવી “મિશ્ર” શાળાઓ સ્થાપવાનો દરાવ કર્યો હતો. એવી શાળાઓથી સરસાર્થ કરવાનો જુસ્સો ખીલી છોકરા છોકરીઓને જુદાં શીખવવાની પદ્ધતિથી તેઓ જ્યાં નીતિ-પાન થાય છે તેના દરતાં વધારે જાણ પ્રકારની નીતિ તેમનામાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દર્શાવવાને પુષ્કળ પ્રમાણ આપવામાં આવ્યું હતું. એના સંબંધમાં મી. લાયફ્ફે સ્ટાનલીએ અસરકારક બાપણ કર્યું હતું. રશ તાજાના પોલાન્ડમાં છોકરા સ્વભાષા બોલતાં સાંમળવામાં આવે તો તેમને ફટકા મારી નિતાળમાંથી કઢાડી મૂકવાનો જુલમ ગુન્નરવામાં આવે છે તેનું દયા ઉપજાવે એવું વર્ણન માડમ હેલિગા લુર્વીએ કર્યું હતું અને કેળવણીનો પ્રસાર થતો અટકાવવાને રશ સરકારે લીધેલા ઉપાયોનું વિવરણ કરી લોડોમાં ચાલના પ્રસાર દેખાવને યાદ છે અને તેને લીધે સંસાર કમને બય છે એવી મતલબનો સરકારી દરાવ પોતાના બાપણમાં દલી મંમળાઓ હતો.

(બોમ્બે એન્જ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

કરજદાર સરકારી નોકરો.

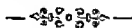
સરકારી નોકરોની નાદારીના સંબંધમાં હિંદ સરકારે સને ૧૮૮૪ માં એક ઠરાવ કર્યો હતો અને હમણા બીજો ઠરાવ કરી હરકોઈ સરકારી નોકરને કેટલું દેવું થાય તો સરકારે તેની ખજાર લેવી તેની હદ ઠરાવી છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સરકારી નોકરના અડધા પગારપર કરજને લીધે હમેશ ઠાંચ આવતી હોય, અથવા જે વરસ કરતાં વધારે મુદતથી સંતત અડધો પગાર જમ કરવામાં આવતો હોય, અથવા જે દેવું વાળવાને બેથી વધારે વરસ લાગે તે દેવાને માટે અડધા પગારપર કલમખંધી લાવવામાં આવતી હોય, તો તેના ઉપરી અમલદારે તેના કરજનો તમામ હિસાબ તેની કનેથી લેઈ પોતાના ઉપરી અધિકારીને મોકલવો, કે તેથી તેણે નાદારોનો છૂટકો કરનારી કોર્ટનો લાભ લીધો હોય એમ ગણી તેના વિષે વિચાર કરવામાં આવે. આ ઠરાવ કરવામાં સરકારે ઘણી સખાઈ વાપરી છે એમ કહી શકાય નહિ. કોઈપણ આગરદાર ખેડમાં અથવા સરાશી દુકાનમાં તો આવું ચાલવા દેવામાં આવેજ નહિ.

(બોમ્બે એજ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

લંડનની ટ્રેનિંગકોલેજમાં પરદેશી વિદ્યાર્થીઓ.

મુંબાઈના એજ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ્સપરથી જાણાય છે કે મિસરની સરકારે લંડન મધ્યેની ખ્રિષ્ટિય અને દારિન સ્કૂલ સોસીટીની ટ્રેનિંગકોલેજમાં મિસરના ત્રણ જુવાન વિદ્યાર્થીઓને જે વરસ લગી શિક્ષકના ધંધાની ફેજવણી લેવાને મોકલ્યા છે. એજ ટ્રેનિંગકોલેજમાં પળી હમણા ટ્રેનિંગકોલેજનો એક જુવાન ફ્રેન્ચ શિક્ષક છે તે બાણવવાની ઇંગ્લેન્ડ પદ્ધતિનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાને એક વરસ લગી રહેવાનો છે.

જોડાયેલ રાન (બ) ગરત. — ગું-ગીખ દર-ખવાના માન મધું, એક સોમાનતી જનની ચિત્ર સહિત; કિંડર અને જે સોયા વતી દુગા (આ-ગારૂનાં મૂળ ગુંથવાનો મહાવદો. દે)ના અ-તલો, કિંડર જે સોયા વતી બર-ક્યાસનો કે માઈની નાની વાના અને ગુંથવા-મ. એ પરી-ચિત્ર ગોથી જ. ના નમૂના, જે મકે દોઝો માટે તાવવી; કેળ-ગલપદા અને જાળ-નિંગ દોલે-વણી પ્રકારનું કના પગનાં મોજાં જતા અ-પહેલું પ્રકરણ, આથવા અભલું, બ-ક્યાસના કે તાવવા.	ખવાના માન મધું, એક સોમાનતી જનની ચિત્ર સહિત; કિંડર અને જે સોયા વતી દુગા (આ-ગારૂનાં મૂળ ગુંથવાનો મહાવદો. દે)ના અ-તલો, કિંડર જે સોયા વતી બર-ક્યાસનો કે માઈની નાની વાના અને ગુંથવા-મ. એ પરી-ચિત્ર ગોથી જ. ના નમૂના, જે મકે દોઝો માટે તાવવી; કેળ-ગલપદા અને જાળ-નિંગ દોલે-વણી પ્રકારનું કના પગનાં મોજાં જતા અ-પહેલું પ્રકરણ, આથવા અભલું, બ-ક્યાસના કે તાવવા.
--	--

(બ) કવિતા—છટ્ટી ચો-શો ચાદદાસ્ત પર-પડીમાંની કવિતાની ૨૦૦ થી દોરવો. (બ) કવિતાસ-વિદ્યોસરજનકતિ-સાસ અને ૧૭૬૨ માં થયેલી પાણી-પતની લગાદશ્કી.	૨૦૦ લીટીનો મુખપા-દ.—છટ્ટી ચોપડીમાંની ૧૦૦ અને ગરબાવળી-માંની કળી ૭૬૬ માન્ય કરેલી ચોપડીમાંની ૧૦૦ લીટી સમજતી સહિત.	(ક) વ્યાકરણ.—વલું-નિમાર ઉપરાંત નામ, સર્વનામ અને વિશેષણનું સાદું પદ્ધતિ. શબ્દના પ્રકાર જોળખવા.	(૨) આદાર—ઉદ્દેશન —વાંગેલી ચોપડીમાંની પાંચ લીટી. મધ્યમ અ-શરે લખેલી આખી કા-પીમુક બતાવવી. પરીશ-કની ૩૫૬ સદેસો કાગળ લખવો.
--	--	---	--

આંડો વ-
ના કુલ ર
રૂલોના
બીબધોર-
જામાં છેતે-
ટલું.

(અ) પાછાનાં (અ) વાંચન.—સાતમી (અ) બુગોળવિ- (અ) ભૂતજાતિ (અ) શિલાવૃ (અ) સાદું.—પા-
નાં અભ્યાસે ચોપડીના પહેલા અડધા—પૂરોપખંડની ધા.—ગીટીકૃતશાસ્ત્રનું અતે છતાં ધોરણોના અ-
કુપરાંત પાંતી આગમાં ગદના પાંચે સામાન્ય બુગોળ- ભૂતજાતિ વિધાનું શિક્ષણનું અ- અભ્યાસનું વધારે માન,
અને પચરાશિ (હતિલાસના પાંચે માન વિદ્યા, પ્રિટિયા દ્વી- પ્રથમ પુસ્તક, નુભવી માન.— અને મયાળા બણીયા
તથા સાદું અતે મૂકી દેવા. વાંચેલા પાંદની પેની વિશેષ બુ- અથવા એટલે બણી પ્રકા- બે કોર સાંધવી. ઉ-
અઠ્યાદ બજાર સમગ્રુતી તથા શબ્દોના ગોળવિદ્યા સહિત. લીબચુસ્કલીનું આર પ્ર- પલા બળીઆથી પૂકે
(મ) એ ખાં.— અને આગાની રૂઢિઓના પૂરોપખંડનો અ- બીજું પુસ્તક. કરણ. પરીક્ષ- યઈ શકે એવું કાલ
રૂઢિઓ, ગજ, અર્થ. થયા કોટખિટનેતો પૃથ્વીનું ગો- કની રૂબરૂ પાઈ સાદું દેશી લગદું બ
(અ) કવિતા.—સાતમી નકશો યાદદારત- જાનાં સહેલાં આપવો. તાવડું. પહેલા વરસ-
ચોપડીના પહેલા અડધું પરથી પરીક્ષકની પૂલો. ટીપ.—આ- માં પ. છજથી પૂકે
ભાગમાંની કવિતાની રૂબરૂ દોરવો. (અ) “ધવેરુ- ખા વરસની કરવાનું હોય એવું
૨૦૦ લીટી અતે નવકશ (અ) હતિલાસ — હેલ્થ” નામે ભજાવવાની રૂઢિ લગદું પરીક્ષ-
મૂત ગરખાવળીમાંથી હિંદનો દતિલાસ, આરોગ્યવિદ્યા- જલક્ષમાંલેવી. કની રૂબરૂ વેતરડું,
અથવા માન્ય કરેલી યુરોપી લોક પહે- ના પ્રથમ પુ- (અ) મહેતા- નેરડું, અને સાધા-
દરદાષ બીજી ચોપડીમાં લપટેલા હિંદમાં સ્તકમાંથી અ- છાને લગ- રણ રીતે તૈયાર ક
થી ૨૦૦ લીટી વાંચવી આવ્યા લાંબી ઇ- થવાળી છયે- તા ધારામંચ- રડું.
અતે સમજાવવી. સ. ૧૮૫૬ સુધી. અ- ચોપડીમાં હથાં કરાવેલાં (અ) ભરત.—ગુંથણ
(ક) ગુપ્ત પાઠ.—સાત છંદાંડના દતિલા- થી પસંદ કરે- શાળા પત્રકોનું કામ અથવા બે સોયા
ગી ચોપડીના પહેલા અડધું કની રૂપરેખા ઇ- લો ભાગ. સંપૂર્ણ માન. નુંગુંથણ કામ, નેમકે
ભાગમાંની ૧૦૦ લીટી સ. ૧૪૮૫ સુધી. (ક) કિંદરગા આળકની ટોપી, પ-
અતે - ગરખાવળીમાંની દેનનાં મૂળત ગનાં મોળ, અથવા
અથવા બીજી કોઈ માન્ય ત્યોનું વિગ્રાન સાદું જાલું. ટોપીની
કરેલી ચોપડીમાંની આન- હિ પાંચે સો- કોર નેવો દેશી ભર-
મળ થીખતામાં આવેલી ન; કિંદરગાદે- તનો સાદો નમતો
ન હોય એવી ૧૦૦ લીટી.

(બ) કિંકર-ક્ષત્રની રૂબરૂ વેતરબું,
ગાર્દન પદ્મતન્ત્રેડબું અને સાધારણ
નાં મૂળતત્ત્વો રીતે તૈયાર કરવું.
પૂર્ણ જ્ઞાન, આ (બ) ભરત.—દેશી
પદ્મતિની ચી-ભરતનું વધારે જ્ઞાન,
તરેલી - અને કરેલા ભરત કામનો
રાંગત ચોપડી નમૂનો ગતાવધે. એ
અતાવવી. ઉપરાંત મુંથલુનો અ-
થવા જે ઓથાના મું-
થલુનો અથવા હોથેલ
ભરતનો નમૂનો પણ
પરીક્ષાને માટે જ-
તાવવો.

રીપ.—મું
બર્ડની રફ
લગાવ્યા
દેનો પ્રિ-
ન્સિપલ
એ વિગત-
માં પરીક્ષા
લેશે.

અગાઉ શીખવામાં આ-હિંદનો દતિહાસ
વેલી ન હોય એવી ૨૦૦ પૂરેા આલતા સ-
લીટી વાંચવી અને અ-મય સૂધી, અને
રાખર સમજાવવી. આલતા સમય સુ-
(ક) મુખપાઠ.—સાત-ધી દુલિહાંડોનો મૂ-
ખી ચોપડીના બીજા આર્દ જતત્વ વિષયક છ
ભાગમાંની ૧૦૦ લીટી તિહાસ, અને દે-
અને નવલરામકૃત ગર-શોની વચ્ચેના
જાવળી અથવા બીજા સંબંધની વિશેષ
કાર્ષ્ભાન્ય કરેલી (ચો-આખતો સહિત.-
પડી)માંથી અગાઉ શી-
ખવવામાં આવેલી ન
હોય એવી ૧૦૦ લીટી.
(ડ) વ્યાકરણ.—નાના
વ્યાકરણમાંથી પૂરું, અને
વાક્યોનું સાદું પૃથક્કરણ.
પદ્મછેદ પૂરું.
(છ) અક્ષર—ઉકેલેશન.
—વાંચેલી ચોપડીમાંથી
પાંચ લીટી. વ્યવહારી અ-
ક્ષર લખેલી આખી કા-
પીચુક બતાવવી.
(ફ) હરફોર્ડ સાધારણ
વિષયપર નિબંધ અથ-
વા કાગળ લખેવા.

પરિશિષ્ટ વ.

કરારનામું.

૩ ૧-૮-૦ નો ૨૪૫.

આજ તારીખ

ને દિવસે પહેલા

આગતું

ની અને બીજા ભાગતું.

એચ્યુ-

કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની વચ્ચે થયેલું કરારનામું.

હું ની મહાલક્ષ્મી શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજને માટે કરાવેલા ધારા અને સ્કાલરશિપના હર પ્રમાણે મને મળેલી સ્કાલરશિપને પેટે આથી કરાર કરેલું કે હું શ્રીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજના ધારા પાળીશ અને એચ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મને

ની શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં રાખશે ત્યાં સુધી અથવા જો-ધતા સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં પાસ થઈશ ત્યાં સુધી રહીશ, અને પછી શ્રીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજમાં જોડાઈ મુદત રહી હોઈશ ત્યાંથી તોડાઈ મુદતગી કેળવણીખાતામાં શિક્ષકની નોકરી કરીશ. જો હું કોઈ પણ પ્રકારે આ કરારનામું તોડું તો (૩૧૫૦) અંકે એકસો ને પચાસ રૂપિયા સુધીની અને તે કરતાં વધારે નહિ એવી જે રકમ અથવા રકમો મને પગારને પેટે મળી હશે તે બધી સરકારને પાછી આપવાની પણ હું કબૂલાત આપું છું. એ રકમ હું દાખલ ન ગણતાં થયેલા ખર્ચ અને નુકસાનના વળતર દાખલ ગણવી.

અને આથી અમે

સહરહુ

ના જામીન થઈએ

છીએ એવી રીતે કે ઉપર લખ્યા મુજબ જે પ્રમાણે કામ કરવાને અને વર્તવાને તે બંધાયેલી છે તે પ્રમાણે તે કરશે અને વર્તશે, અને એમાં જો તે કસર કરશે તો અમે જાને મળીને અને અમારામાંનો દરેક જણ (૩૧૫૦) અંકે એકસો ને પચાસ રૂપિયા સુધીની અને તે કરતાં વધારે નહિ એવી સહરહુ રકમ અથવા રકમો સરકારને આપવાને આથી બંધાયેલી છીએ.

અને આથી હું

એચ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સહરહુ

ને શ્રીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજની વિચારિની દાખલ તેની સ્કાલરશિ-

પત્ની અને શિક્ષક દાખલ તેના પગારની જે રકમો દેવી થશે તે તેને દર મહીને આપવાનો સરકારની તરફથી કરાર કરેલું, પરંતુ એવી શસ્ત્રે કે મને જરૂર જણાય તો સદરજુ ની રકાવરશિય અથવા પગારનો થોડો કે બધો ભાગ હરકોઈ એક અથવા વધારે માસનો નહિ આપવાના અથવા શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી કે કેળવણીખાતાની નોકરીમાંથી તેને જરૂર કરવાના મારા હક્કને આ કરારની રૂએ કશાથી પ્રતિબંધ થશે નહિ.

(સહી)

સાક્ષીઓ { (સહી)

જામીનો { (સહી)

સાક્ષીઓ { (સહી)

એન્ડ્રુ કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

વિભાગ.

મતાનો સાક્ષી.

(સહી)

પરિશિષ્ટ ક.

સર્ટિફિકેટ.

અમે ખાતરીપત્ર લખી આપીએ છીએ કે

એ. ની શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વર્ષના

અભ્યાસનો ક્રમ પૂરો કર્યાથી તેને સને ૧૮ માં સર્ટિફિકેટને સાફ

હેન્ટની પરીક્ષામાં દાખલ કરી હતી, અને એણે કુલ દોઢડામાંથી સેંકડે

દોઢડા અને દરેક વિષયમાં ઓછામાં ઓછા સેકડે ૩૩ દોઢડા

મેળવ્યાથી એને વર્ગમાં મૂકી હતી અને તે દારલુધી બહાલી પગાર

દાખલ રૂ. મળવાનો એનો હક્ક થયો છે.

તારીખ

સને ૧૮

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ,

શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

એન્ડ્રુ કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

વિભાગ.

પરિશિષ્ટ ૬.

સંતોષકારક નોકરીનું સર્ટિફિકેટ.

તાલુકે

જિલ્લે

ની

નિશાળની મુખ્ય મહેતીજી તરીકે

એ ગયે

વર્ષે અસાધારણ ચેત્યતા જતાવી તે સાર તેને આ સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવેછે.

એનથુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર વિભાગ.

આરોગ્યતાવર્ધક સુધારા વિષે ભાષણો.

ભાષણ ૧૫ મું.

કોગાલિયું (કોલેરા.)

આ રોગ એકાએક ધાય છે અને એથી ઘણા માણસ મરણ પામે છે તેથી લોકોને એની ઘણી ધારતી લાગે છે તે સકારણ છે. એ રોગ માતાના કોપથી ધાયછે એવું સાધારણ લોકો માને છે અને તેને વાસ્તવિક રીતે અટકાવવાના ઇલાજ કરવાને જદસે તેવું જોર વધે એવા ઉપાય કરેછે. યોડાં વરસપર દેહરાવાદની યડમાં એ રોગ ફાટી નીકળ્યો હતો. એક પાડાને ફૂલના દાર પહેરાવી રાતે મહોક્ષામાં ફેરવ્યો હતો. તેની આગળ નગારાં વાગતાં હતાં અને પાછળ લોકોનું લાંબું સરઘસ ચાલતું હતું. જે માતા એ રોગ ઉત્પન્ન કરેછે એવું ધારવામાં છે તેને પ્રસન્ન કરવાને પછી તે પાડાનું અગ્નિદાન આપ્યું હતું.

કારણ.—ધારવામાં આવ્યુંછે કે અમુક જાતનાં ઝેરી ખીજથી કોગાળિયું પ્રસરે છે. એ ખીજની પ્રકૃતિ અદ્વાપિ પૂરી સમજાઈ નથી. પરંતુ જે ઉપાયથી તેનો ધણે અટકાવ થઈ શકે તે ખૂબ જણાયલા છે. એ ખીજાં બીની માફક આવે એવી જમીનપર પડેછે તો તેઓ યોડા સમયમાં

ત્યાં જાગી નીકળે છે; પરંતુ અનુકૂળ ન હોય એવી જમીન પર પડે છે. તો કર્મઘાત જાય છે. દરેક જાતના ગંદવાડથી એ રોગ વધે છે; પરંતુ સ્વચ્છતાથી ઉછાટી અસર પામી શકે.

કુટલાક લોકો ધારે છે કે ડોગળીયું મુખ્યત્વે પાણીને માગે પ્રસરે છે.

૧ રોગથી વચવાના ઉપાય.

સામાન્ય નિયમો.—શરીરને તંદુરસ્ત રાખવાના બનતા ઉપાય કરવા જોઈએ. ગમે તે કારણથી શરીર નબળું પડેલું હોય છે તો તેને લીધે એ રોગ થવાનો વહેલો સંભવ છે. જે કૃત્તોથી રાતની હવામાં ખુલ્લું રહેવું પડે, અપવાસ કરવા પડે, ધાક લાગે, ઉધ ન આવે, ધસાદિ થાય તો કૃત્તોથી દૂર રહેવું.

ઓસડો.—ડોગળીયું ચાલતું હોય તે વારે તેની અતિ ઉપયોગી દવા ઘરમાં રાખવી. એ રોગ ઘણી વાર રાતે થાય છે તેથી દવા મંગાવવામાં વખત નીકળી જાય. તાજડોતોજ ઉપચાર કરવાથી હાલતી બચવાનો સંભવ છે; એક જે કઠાકતોએ વિદ્યમ ધવથી છવની હાનિ થાય. પરંતુ એ રોગનાં મિન્દ પહેલ વહેલાં દેખાવા માંડે તે વારે દાકતરની કુમદ પણ લેવી, અને જોઈતી દવા આપે માટે માણસ જોડે દરદીની હકીકત દાકતરને બરાબર કહેવડાવવી. રોગીને તુરત સૂવા દઈ તેના અંગને ઉંજાણું રાખવું.

ખોરાક.—પુષ્ટિકારક ખોરાક માત્ર ખાવો. રાંધેલું વાશી અન્ન, વિશેષ કરીને આખી રાત ઢાંકી મૂકેલું અન્ન ખાધાથી નુકસાન થાય છે. કાચાં અથવા ઉતરી ગયેલાં ફળ, જગડેલું માંસ અને માછલાં, કાચી શાકભાજી અને પાચન ન થાય અને ઝડો કરે એવી વસ્તુઓથી દૂર રહેવું. હમેશનું બોજન નિયમિત વખતે ખાવું. ઘણી વાર લગી જૂઝ્યા રહ્યાથી નુકસાન થાય છે. અતિશય ખાતું પીવું નહિ. દારૂનો ઉપયોગ કરવાથી ડોગળીયાનો અટકાવ થાય છે એવી ધારણાં ભૂલ ભરેલી છે. જીલાબની દવા, વિશેષ કરીને એપ્સમ સોલ્ટ, સારા દાકતરના કજા વગર પીવી નહિ. દાંકતરો વધારે મીઠું ખાવાની ભલામણ કરે છે, પરંતુ પેટ છૂટી જાય એટલું ખાવું નહિ.

પાણી.—ઘણુંજ અગત્યનું છે કે પાણી ચોખ્ખું હોવું જોઈએ. ચોખ્ખું

ન હોય તો પીવાના કામમાં લીધા પહેલાં તેને ખૂબ ઉકાળવું. કોગળિયું ચાલતું હોય તેવારે ચા પીવાથી ફાયદો થાયછે. કોઈ વાર દૂધમાં અસ્વચ્છ પાણીનો ભેગ કરે છે. દૂધને ઉકાળવાથી શરીરનું રક્ષણ થાયછે.

કપડાં.—એ ગરમ હોવાં નોંધએ. ક્ષાનકનો પટો વીંટાળવાથી ઘણું રક્ષણ થાય છે. પગ ગરમ અને કોરા રાખવા.

ઊંઘ અને આરામ.—ઉભગરાથી તથા અતિશય યાદથી શરીર નળણું પડેછે. એ બેઉ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. તેમજ રાતની ખુફી દવામાં પણ રહેવું ન પડે તેની સંભાળ રાખવી. એ માટે મધ્યરાતની ક્રિયાઓ હાનિકારક છે.

ધરો.—એરડાઓમાં તાજાં વાની આવ ન સારી પેટે થવી નોંધએ અને તેઓમાં માણસોની ઘણી બીડ થવી ન નોંધએ. સ્વચ્છતા રાખવાની ઘણી અગત્ય છે. ધરોને ઘોળાવવાં નોંધએ. ધરના હર કોઈ ભાગમાંથી દુર્ગંધ આવતી હોય તો તેની તપાસ કરી દુર્ગંધનાશક દવાનો ઉપયોગ કરવો. લોકોએ ભોંયખર ન સૂતાં ખાટલે સૂવું.

તમામ ગંદવાડ, કોહતી ઉદ્ભિજ અને પ્રાણિજ વસ્તુઓ, ઇલાદિ દૂર કરવાં. આંગણું વાળીને ચોખ્ખું રાખવું અને કચરો ખાળી નાંખવો. મોરીઓને ખૂબ પાણીથી ઘોઈ નાંખી સાફ રાખવી. જાનરૂઓની સંભાળથી તજવીજ રાખી તેઓને નિલ બેવાર સાફ કરાવવા.

એ રોગ ચાલવા માંડ્યા પછી ગંધાતી મોરીઓને અને ખાનદૂવાને ઉધાઓથી ફાયદા કરતાં તુકસાન વધારે થશે. એ વેળા કચરાના ઉકરણપર કોરી માટી પાથરી થોડા સમય લગી એમને એમ રહેવા દેવો. પછીથી ઉકરડો થવા દેવો નહિ.

ઉપર જે નિયમો આપ્યા છે તેઓમાંના ઘણાખરાનો સાર એક શબ્દમાં આપી શકાય—સ્વચ્છતા.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.—ઉપર કહેલા ઉપાયો કર્યા પછી વાંચનારે પોતાના પંડને તથા પોતાના કુટુંબને ઈશ્વરને સોંપી દેઈ તેનું રક્ષણ માગવું. બીકથી એ રોગ થવાનો વહેલો સંભવ છે. એ રોગ વિષે વાત કરવી નહિ અથવા તેનો વિચારે મનમાં આવવા દેવો નહિ.

કોગલિયાનો પ્રસાર થતો શી રીતે, અટકાવવો.

કોગળિયાનો પ્રસાર થતો અટકાવવાના ઉપાયોની ગફલત કરવાથી એ રોગથી નીપજતાં મરણોની સંખ્યા ઘણું કરીને બમણી થાય છે. જે ઔરડામાં રોગી સૂતો હોય તેજ ઔરડામાં લોકો સાધારણ રીતે ખાવપીએ છે અને હુક્કા કે ખીડી પીએછે. તેણે જે પવાલે કે લોટીએ પાણી પીધું હોય છે તે પવાલું કે લોટી તેના કુટુંબના માણસોને પીવાના પાણીની ગાળીમાં કેટલાક લોકો બોળે છે.

રોગીની માવજત કરવાને જે લોકોની જરૂર ન હોય તે સર્વેને બની શકે તો ખીજે ઘેર મોકલી દેવા. ખીજાઓને રોગીની યાસે આવવા દેવા નહિ. તેઓ હવાને વધારે અસ્વચ્છ કરેછે અને દરદીને નબળો પાડેછે. તેને પૂરી નિરાંત મળવા દેવી જોઈએ. પાણી, ખોરાક, લૂગડાં વગેરે તે ઘરમાંથી ખીજાં ઘરમાં લેઈ જવાં નહિ. દરદીની આકરી કરનારાઓએ વારંવાર નાહી ધોઈ સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. દરદીને અથવા તેણે વાપરેલી વસ્તુને અડકીને આંગળાં મોંમાં નહિ ધાસવાની ઘણી સંભાળ રાખવી જોઈએ. ખાતા પહેલાં વિશેષ કરીને હાથ ધોઈ નાંખવા અને દરદીના ઔરડામાં ખોરાક કદી ખાવો નહિ. આ નિયમો પાળવામાં આવે તો દરદીની આકરી કરનારાઓને હાનિ ન થાય.

કોગળિયાનું વિષ મુખ્યત્વે ઝાડા અને ઉલટીની વાટે પ્રસરેછે એવું ધારવામાં આવ્યું છે. ઉલટી અને ઝાડાને વાપરવાના બજારમાં નાંખવાં નહિ. જે વાસણમાં ઝાડા અને ઉલટી નાંખ્યાં હોય તે વાસણમાં *હીરાકસી જેવી કોઈ દુર્ગંધનાશક દવા નાંખી તેઓને ધરતી અથવા કૂવાથી દૂર ઝટ દાદી દેવાં. વધારે સારો રસ્તો એ છે કે તેઓને હાંફીમાં ભરી બાળા દેવાં.

ઝટ સાફ ન થઈ શકે એવી દરદીના ઉપયોગમાં આવેલી સાદીઓ અને ખીજા વસ્તુઓને બાળી દેવી. લૂગડાંને માટે પણ એજ રસ્તો સાધી નિર્ભય છે. એમ બની ન શકે તો તેઓને ખૂબ ધોઈ તેપરનો એક ક્લાડી નાંખવો. લૂગડાંને એ ક્લાક લગી ઉકાળવાં અને કૂવાનું પાણી બગડે નહિ માટે તેનાથી દૂર લેઈ જઈ ધોઈ સાફ કરવાં.

* એના કરતાં સારી દુર્ગંધનાશક દવા ન મળી શકે તો રાખેડી અથવા તાંતે ઝાંટેલો ચૂનો વાપરી શકાય.

કોગળીયાથી મરણુ યાચ તે વારે જે ઓરડામાં શય પડ્યું હોય તે ઓરડામાં લોકોએ જવું નહિ. રાખને બની શકે તેટલી ઉતાવળે દાટી અથવા બાળી દેવું. સાથી સાથે રસ્તો એ છે કે બગડેલાં ભૂગડાં સહિત મટદાને દાટી અથવા બાળી દેવું. ભૂગડાંને રાખવાના જેખમ સાથે સરખાવતાં તેની કીમતની કાંઈજ વસાન નથી.

મુઆની પછવાડે તેનાં સગાંએ અપવાસ કરી પોતાનાં શરીર નખજાં પાડવાં નહિ.

જે ઠેકાણે એ રોગ માણસને યાચછે ત્યાં બચ છે. જે ઘરમાં કાઠને કોગળિયું આવે તે ઘરમાંથી એકદમ નીકળી બની શકે તો આઠ દશ દિવસ સુધી તેમાં પાછા જવું નહિ. બારી બારણાં બંધ કરી અને બળતી શયડી-માં થોડો ગંધકનો બૂકો નાંખી તેને તે ઘરમાં મૂકીને તેપર સાગેલો એપ દહાડી નાંખવો. થોડા દસાક લગી ઘર વાસી રાખવું. પછી ઓરડાઓની બારીઓ ઉઘાડી તાજે વા અંદર આવવા દેવો, ભીંતોના પોપડા ઉઘેડી તેઓને ફરીને ધોળવી, તથા માટીની ભોંય હોય તો તેને ખોદી નાંખી નવી થાપ દેવી.

- ❦ ❦ ❦ ❦ ❦ -

હોળીનું પર્વ.

શાળાપત્રનો આ અંક મહેતાજીઓને એટલે સહ વિદ્યા સીખવનારા અને સુનીતિનો ઉપદેશ કરનારાને પહેાંચે ત્યાર પછી થોડા દિવસમાં આપણા મોકને લાજ લગાડનારો, સુઝ દિંદુઓને નીચું જીવદાવનારો હોળીનો તેહેવાર આવશે. એ તેહેવારને નિર્દોષપણે ભોગવી શકાય, અને તેની સાચી વ્યવસ્થિતો નિર્દોષજ દશે, કેમકે સુનીતિની ગર્વાદામાં રહેનારા પ્રાચીન ઋષિઓ બુડાં વચન પોતાને મુખે બોલે નહિ, ગંદા દંભો કરી પોતાના હાથ અને શરીરને બગાડે નહિ, તેઓ પોને ન કરે અને પોતાના પુત્રોને બીજા-ત્સ શખેલો બોલવા દે નહિ અને આપણે પણ એવા શખેલો ઉચારવા નહિ અને આગકાને ઉચારવા દેવા નહિ. હાલના દિંદુઓ પૂર્વજોનું અસત્ત વતન ઉત્તરે પછી દાદવાળા દેશમાં હોવાથી સિયાળાને અતે આનન્દ પામે અને વસન્ત ઉત્સવ દરે એ માનવું દારખુસર છે. દુતાગનીનું પર્વ એ વસન્ત ઉત્સવ છે, અને સુધરેલા માણસોને લાજ લગાડે તેનું બુદ્ધ બોલ્યા વિના, તથા પૂજા, દાદવ અને બાળકુટીના પાણીથી રચ્યા વિના એ ઉત્સવ શીષ

સારી રીતે ધર્મ શકે. બાળકો અને તરુણો એ તેહેવારમાં સારી રમત ગમત કરે તે નિર્દોષ છે, અને તેમ કરવાનો બોધ પ્રત્યેક મહેતાશ્રમે કરવો જોઈએ. આશા રાખવામાં આવે છે કે સઘળા મહેતાશ્રમો આ સૂચના મનપર લેશે. આપણે તો આપણા નિશાળીઆને ઉપદેશ કરવો કે હોળીમાં બુંડું બોલવું નહિ, ધૂળ અને કાદવ અને ગંધાતી વસ્તુઓથી રમવું નહિ. માઠી રમત ગમતનું વલણ અનીતિ ભણી છે, તેઓ મનને ખિંગાડે છે, તેઓ મનને ખરાબ કરે છે. આવી શીખામણ દેઈ નિશાળીઆને સદ્ભાગે અડાવવા એ આપણા શિક્ષકોનું કર્તવ્ય છે, અને નિશાળીઆ તેમ વર્તે તેની તપાસ હોળીના પર્વના સમયમાં બહાર ફરવા નીકળી ફરવી ધટે છે. જો યત્ન કરીએ તો થોડે દરજે પ્રથમ તે પાર પડે, અને પ્રતિ વર્ષે તે જરૂરી રાખવાથી તેની સારી અસર વધતી જાય. માટે આ શાળાપત્ર વાંચનારા દરેક મહેતાશ્રમે અને સાહેબારી (આસિસ્ટન્ટ) મહેતાશ્રમે વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે જો આજ પર્યંત એ રૂઝો યત્ન કરવામાં ન આવ્યો હોય તો આ વરસથી એ કરવાનો આરંભ કરો; જો કરવા માંડ્યો હોય તો આગ્રહ પૂર્વક જરૂરી રાખો. રસ્તામાં બાંડાબોલવાની મના છે, અને તેનો અટકાવ કરવાને પોલીસને અધિકાર છે અને હુકમ છે. મહેતાશ્રમે એ કામમાં મદદ કરવી જોઈએ.

સુનીતિના પાઠો--કાયદામાં ઠરાવેલા અપરાધો.

ફાજદારી કાયદાના ૧૬ મા પ્રકરણમાં મનુષ્યહરણ, મનુષ્યનયન, ગુલામી તથા વેકની મના છે. ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યમાંથી અને કાયદા પ્રમાણે જે વાલી હોય તેમના કબજામાંથી કોઈ સ્ત્રી, પુરુષ, કે બાળકને વગર રજાએ લઈ લેવાને મનુષ્યહરણ કહેવામાં આવે છે. આ અપરાધ વિશે જે ખુલાસો કર્યો છે તે વાંચી એવા અપરાધથી દૂર રહેવું. માણસની ખુશી વિના એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે જવાની બળથી જરૂર પાડવી કે કપટથી લેઈ જવું તેને મનુષ્યનયન કહેવાય છે. આ બંને ગુનાહતના અનેક પ્રકાર વર્ણવ્યા છે,—ઉદાહરણ, કન્યાને કે સ્ત્રીને પરણાવવાને માટે હરણ કે નયન કરવું. બિન બિન પ્રકારોને માટે સખ્ત કેદની તથા દંડની બારે સજા ઠરાવી છે. માણસને સ્ત્રી પુરુષ કે બાળકને હરકોઈ કારણોએ વેચનાર તથા ખરીદ કરનારને કેદનીકાબજે શિક્ષા ઠરાવી છે. કોઈ પાસે વેદ કરાવવી તેને ગાટે

પણ સજ છે. એની પછી ફેટલાક અપરાધ દર્શાવ્યા છે તેઓનું વર્ણન આજક આગળ કરવા જોગ નથી.

૧૭ મા બાબમાં ચોરી આદિક મિલકત વિરૂદ્ધ ગુનાહોને માટે ગુના-હના પ્રમાણમાં સજાઓ ફરમાવી છે. મિલકતોના પ્રકાર અને તેઓની ચો-રીની વ્યાખ્યા વિસ્તારથી લખી છે તેઓ લક્ષમાં લેવા જોગ છે. આ બાબતના પાઠ વિદ્યાર્થીઓની ઉમર અને જ્ઞાનના પ્રમાણમાં ભાષણના રૂપમાં કે માંચન અને દતિદાસના પાઠોમાં પ્રવેશોપાતે સીખવવા જોઈએ. જજરા-મ્થી માત્ર લેવાનો અપરાધ, અપહરણ, ઘાડ પાડવી (ડાકાદટ્ટી), લૂંટવું, મરણનો ભય બતાવી માત્ર લેવો, મિલકતના સાપરાધ ખોટા ઉપયોગ, ચોરીના જાણીને મીલકત રાખવી, સંતાડવી, અને વેચાતી લેવી, ચોરીનો માત્ર જાણીને વેચવો, ખીજનો માત્ર બિગાડવો વગેરે અપરાધોનું વર્ણન આ પ્રકારણમાં છે, અને તેઓને સાર સજાઓ લખી છે.

ખીજને નામે ઠગાઈ કરી છેતરવાને પણ આ બાબમાં વર્ણવ્યું છે. ૪૨૬ મા કલમમાં ખીજને વેરે, પોતે તે માણસ નથી છતાં તે હું છું એમ કહી ઠગનારને સજા છે. થોડા વખતપર ગૂજરાત ટ્રેનિંગ કાલેજનો એક સ્કાલર નડોઆદમાં થઈ ગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં ખીજને નામે બેઠો. જેને નામે તે બેઠો હતો તે એ ગુનોહ કરાવવામાં સાગિસ હતો તેથી એ બંનેને અમદાવાદની અદાલતમાં એક એક વર્ષની કેદની સજા આ કેસ પ્રમાણે થઈ છે. એમણે જૂદો દસ્તાવેજ વાપરવાના ગુનાહને માટે પણ એ સજામાં ભાગ હતો; અર્થાત્ એ અપરાધને માટે એ શિક્ષા કરવામાં આવી. એ અપરાધો કર્યા પછી પણ પચાત્તપ પામી સસનો આધાર લીધો હોત તો થોડી સજા પામત અને વકીલો રાખવામાં મોટો ખર્ચ કરવો પડ્યો તે બચત, ટ્રેનિંગ કાલેજના સ્કાલરે પ્રથમ નામુકર જવા પછી પોતાના ઉપરીની આગળ ગુનોહ કબૂલ કર્યો. એનો ભાઈબધ નડીઆદની અને તો વિદ્યાર્થી હતો તેણે અપરાધ માન્યો નહિ, અને નડોઆદમાં ત્રણ સપ્તાહની ઉપર છૂટ્યો ત્યાર પછી તેને ખોટી સજાહ આપનારા મળ્યાં, અને બાળકોનાથી તે પંથુ ફરી ગયો. જૂદા પુરાવા આપવાથી બચવાના ઉત્તરે લણી ટાલવાળું પાત્ર રહ્યા નહિ. જે સસને વળંગી રહી પસ્તાવો વસન્ત ઉત્સવ કરે જોની વધતે માટે ન્યાયાધીશના મનમાં દયા ઉત્પન્ન કરી ઉત્સવ છે, અને મુદ્દાઓ સંબંધ દેતો, તથા મૂળ, કાદવ અં.

શાર્કરીય સ્વનિર્જો--ચાંક.

ધ્યાંથી નીકળે છે.—શાર્કરીય ખનિજોની (લાઘમ કાર્બોનેટની) ને જાતો ઘણી જડીછે તેમાંની આ એક છે. પૃથ્વીના કેટલાક દેશોની જમીનમાં આક પુષ્કળ છે, અને કેટલાકનીમાં બિલકુલ માલૂમ પડતો નથી. આપણા ગૂજરાત દેશમાં એ છે કે નહિ તે જણાવું નથી કેમકે ખનિજોની જોળ અઘણિ અહીં કરવામાં આવી નથી. દક્ષિણમાં પોંડિચરી અને ત્રીચીનાપોલીની વચ્ચેના પ્રદેશમાં તથા વાયવ્ય હિમાલયમાં આક છે. યુરોપમાં એ મસ છે, ઉત્તર અમેરિકામાં બિલકુલ નથી.

ઉત્પત્તિ.—એ ખનિજ પદાર્થ સમુદ્રને તળીએ બન્યો હતો એમ તેમાં રહેલી પુષ્કળ દરિયાઇ હીપોના શેષ, શાર્ક નામે મચ્છના ફાંત અને ખીજાં સાગરવાસી જનાવરોના શેષ પરથી જણાય છે. પૃથ્વીના પૃથ્વર કે યોડા જાડાણમાં એ ઘણું ઢેકાણું હોય છે તેથી લાંબાં ખાણો ખોદી તેને કાઢવામાં આવે છે. મીઠા પાણીનાં સરોવરોને તળીએ પણ આક બન્યો છે.

ગુણો.—યોડા રંગ એ ચાકતું મુખ્ય લક્ષણ છે. અપારદર્શક, ચળ-કાટ વિનાનો, પોચો અને સહેલથી ભાંગી ભૂંડા કરી શકાય, નખથી ખણી શકાય અને અગ્નિમાં જોગળી બન્ય, એ ગુણો ચાકમાં છે. ભટ્ટીમાં તપાવવાથી એનો ચૂનો બને છે, અને તેમ કરવામાં તેનું વજન અર્ધથી કાંઈક ઓછું થતે છે. એનું વિશેષ ગુરુત્વ આશરે ૨.૫ છે.

ઉપયોગ.—આક ઘણા ઉપયોગી છે. હલદી જાતના ચાકનો ભટ્ટીમાં તપાવી તેનો કેલ (કાલ) કરવાને તથા ખેતીના કામને માટે ચૂનો બનાવવામાં આવે છે. એના ધોળા રંગને લીધે તથા સહેલથી ભાંગી શકે છે તેથી રસ્તો ઉપર અને કાળા પાટિયા ઉપર ચિત્ર પાડવાના તથા લખવાના કામમાં એ આવે છે. એને વાટીને પાણીમાં નાંખી ધોળવાના કામમાં પણ વપરાય છે. પાણીમાં પીગળાવ્યા પછી તેમાંની કાંકરીને નીચે ઠરવા દેઈ એની ઝીણી રજકણોવાળા પાણીને ખીજા વાસણમાં કાઢી ખીજા વાર ઠરવા દે છે. એમ ઠરેલા ઝીણા ભાગને સફેદો કહે છે અને ધાતુને સાફ કરવામાં વાપરવામાં આવે છે, તથા તેમાં સરેસ અને પાણી ભેળી ભીંતો ધોળવાના કામમાં લેવામાં આવે છે. એનામાં તેજબ કે ખટાશ સાથે મળી જવાનો ગુણ હોવાથી જઠરમાંથી તેજબના વિષને અને ખટાશને દૂર કર-

ઉપયોગી પુસ્તકો પ્રગટ કરી શકે. આ પુસ્તક ઉપયોગી છે એમ કહેવાનું કારણ એ કે એથી તરૂંવાંચનારાઓને બોધ મળે છે. એ ૬૪ માંના જેઓ સ્વપરાક્રમે જીમે દરજે ચડી પ્રખ્યાત થયા છે તેઓમાંના. ધણાક આગીશ વર્ષોપર શાળાઓમાં બણતા હતાં અને તે સમે કાઈ એમ નહિ કહી શકત કે તેઓ આવા પ્રતાપી નીવડશે. એમનાં દક્ષિંતો હાલના જુવાનીઓ વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાનમાં લેવા લેગ છે. વળી જે જે ગૃહસ્થોનાં જ્ઞાંતો આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કર્યા છે તેઓને પોતાની મેળવેલી કીર્તિ જાળવી રાખવાનો તથા તેમાં વધારો કરવાનો યત્ન કરવાને ચેતનું જોઈએ. અંચનું કદ વધી ન જાય માટે જ્ઞાંતો દુકામાં લખવાની જરૂર પડેલી જણાય છે. એમાંનાં દૃષ્ટાંત ચરિત્ર નિરૂપણો વિગતવાર લખવા લેગ છે. અને ભવિષ્યમાં ચરિત્ર નિરૂપણ કરવાને આ પુસ્તક વિષય મુલ્યક થશે. માટે સંલગ્નજ્ઞાનક માસિક રા. કેશવજીવ દરિવિકૃત્તદાસે આ પુસ્તક પ્રગટ કરી દેશની સારી સેવા બજાવી છે.

—❧❧❧❧❧—

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

ખેડા જીલ્લો. તા. ૬-૬-૮૯. તથા નં. ૬૩૦

તોરણા. રા. ત્રીભોવન અમયાજીવ ૩૪) લમુંદરા, પંડિત શામળદાસ વિશ્વનાથ ૩૧) વિણા. હુસેનભાઈ જમાનભાઈ ૩૪) શા. જેઠાભાઈ કદાનદાસ ૩૧) પા. બીખાભાઈ શામળ ૩૧) સલુણ. પા. જુતાભાઈ જોરાભાઈ તથા મયુર જેશંગભાઈ ૩૭) દેસરા. રકુલ કમીટી ૩૪-૧૩-૧. ચીખોદરા. એનન ૩૧) પણુસોરા. રા. બાળમુકંદ ગીરજશંકર ૩૧) ચ્યોદ. પા. લજુ ભાઈ જેશંગભાઈ ૩૫) ઉમેટા. શેઠ. સ્વરૂપચંદ હગનભાઈ ૩૨) બાઈ મગનભાઈ ૩૨) ચ્યાંકલાવ. પા. અગુભાઈ ગીરધરની છોકરાઓ અક્ષારસા. ભટ હગનજીવ આદીતરામ ૩૧) ખેડાજી. ભટ. વિશ્વમીનું છે કે નાથ ૩૧) દિરસદ. અમીન જવેરભાઈ નાયાભાઈ ૩૨) જોચકવાની એ સોમન કેવળદાસ તથા કમનદાસ કમલદાસ ૩૧) દેહવાણુ. મજી ફતેસીંગજી ૩૧) સેદસર. રા. કાશીભાઈ જેશંગભાઈ નીબાગુ સરખી જમાણા. બાળજી. બી. ચા. સોમાભાઈ સનમુખરામ ૩૧) ફતે આમાં જે મીન મોતીભાઈ મયુરભાઈ ૩૨) વચા. લજુભાઈ જેચંદ ૩૬ કરવાનું છે. તજારી નાથજી રણછોડ ૩૧) મહુધા કન્યા. રા. સા. નારણભાઈ જીખવવાની ૩૩) હાકતર મોતીજીવ કુમળજી ૩૩) પીંપજાવ. બારોડ બાપુજી

૩૧) અભારસા. શા. કસતુર દુલભદાસ ૩૧) ઉમેદા. રુકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા પાંડવીકુંવર રામસીંહજી ૩૩-૬-૫ કાલસર.કવી અમૃતલાલ અનુપ-રામ ૩૫) કરમસદ કન્યા. વલાસથુના ઇનામદાર હમીરભાઈ હરગોવિનદાસ ૩૧) લીંગડા. રુકુલકમીટીના મેમ્બરો તથા સાધુ લાલદાસ કન્યાથુદાસ ૩૨) તંત્રીજીવ કુંજરાવ પા. કુબેર કુંગરદાસ ૩૨) પા. દવારકાદાસ ગોવીંદ ૩૨) તલાટી મંજારામ ભવાનીશંકર ૩૨) મે. જગન શ્રીકૃષ્ણ ૩૨) કુંગર માનદાસ ૩૧) પટેલ. મોતીલાલ કાશીભાઈ ૩૧) મોતીભાઈ દેશાઈ ૩૧) ગામના સદ્ય હરંથો ૩૨૬) નિશાળની વારત્તુ વખત ૩૨૪) અર્થી છોકરાઓને જમાબંધા. ને ૩૨)નાં પતાસાં. અંબાલી. ઇશ્વર તળશીએ છોકરા જમાબંધા તથા દરેકને ટોપી આપી. મહીજ. શેઠ ત્રીભોવન મોતીદાસ તથા જેસીંગ ધરમચંદ ૩૨) બીડન. શા. મગનલાલ કુલચંદ ૩૧) પલુસોરા. પા. નરોત્તમ મીડાભાઈ તથા ગંગાશંકર બોધાએ પરબ મંડાવી. સલુથુ. દાદા ભગવાન તથા મોહનલાલ જેસીંગ ૩૩) બા. કાનવાડી. બાવા ભક્તમભાઈ ૩૩૮) કંબોડા. ઉમેદભાઈ લખાભાઈ તથા રણછોડ પુંજભાઈ તથા દામોદર નથુભાઈ ૩૩) નાવલી. ચતુરભાઈ રણછોડ ૩૧) કરમસદ. કુબેરભાઈ જેઠાભાઈ ૩૨)

જાવક નં. ૪૫ તા. ૧૬-૧-૯૦.

સુદરીઆથુ. મુખી. પ્રાણજીવન આવજી ૩૨)

જાવક નં. ૭ તા. ૧૨-૧-૯૦

ગોધરા. પંચમહાલ જીજ્ઞાના મે. કલેક્ટર સાહેબ કેમ્પબલ સાહેબ રુકુલના છોકરાને ૩૧૨) તથા બીલ પવટથુના સીપાઇઓને ૩૧૧).

પાલણપુર વિ. જાવક નં. ૩૯૦ તા. ૨૮-૧-૯૦

દિવોદર. ચીફકોન્સ્ટેબલ. લલુભાઈ જીવચંદ ૩૧) ડીસાટાઉને. ભરંચ જીજ્ઞાના કલેક્ટર સાહેબના ક્લાર્ક કરનલાલ ૩૧) બાવા ભગવાનદાસ ૩૦) સંજેશ્વર. સીયાના મહંત હરીસંગજી ૩૧) જોશી સોંકલચંદ અભેરામ ૩૦) કંદોઈ ગીરધર ૩૦).

પ્રાંતહાલાર.

જા. નં. ૧૩૧૩ તા. ૧૧-૨-૧૮૯૦.

બેડી. મ. મીસીસ મેક્લીલેન્ડ સાહેબ ૩૨) સલાયા. ઠા. હરીદાસ જીવરાજ તથા માધવજી ગાંગજી ૩૨) ઠાકર મીડારામ રામજી તથા જિરામ પરસોતમ ૩૨) જોડીઆ મુખ્ય. ઠા. વીરેંજી શામજી તથા સુતારે મોંડલુ વીરજી ૩૫) મેથપર. ઠા. હનજી ગોપુભાઈ ૩૨) મોટી મારવાડ. ઠા.

કાનજી ઉકા ૩૧) રા. ખોડીદાસ લક્ષ્મીચંદ ૩૧) સોની વસનજી વાગજી
 ૩૧) પટેલ કુંવરજી નેપા ૩૧) પટેલ ખીમા ભીમ ૩૧) ધ્રોણ તા. સ્કુ. મે.
 હાકોર સાહેબ ૩૫) દારોગા હસનભાઈ અલીભાઈ ૩૧૦) સણોસરા. મે.
 વહીવટદાર સાહેબ ૩૧) મૈંગણી. મે. કાળીદાસ રવીન્દ્ર ૩૧) નવાનગર
 કન્યા નં. ૩ જો મે. મીસીસ મેકલીવેન્ડ સાહેબ ૩૭) ગોંડલ કન્યા. વાંકા
 નેરવાળાં નાના બા સાહેબ ૩૧) મોરબી કન્યા. મે. દીવાન સાહેબ માદા
 દેવભાઈ ૩૧) ભક્તસણુ, રાજકોટ બયાત હાકોરશ્રી રામસીંગજી ભુપતસી
 ગજી ૩૨) ખંભાલીઆ. રા. માવજી રવજી ૩૧૫) રા. જ્વેશંકર આણં-
 દજી ૩૭) લાંબા. શેઠ. નારણદાસ હાકરશી ૩૧) જોડીઆ મુખ્ય હા ર-
 તનશી ગોકળદાસ ૩૮) ખેમ અલીભાઈ મનજી ૩૮) મી. મોરારજી મયુર-
 દાસ ૩૩) વદાણીઆ. મે. પાનાચંદ વેલજી ૩૮) ગોંડલ મુખ્ય. વાંકાનેર
 નવાળ સાહેબ ૩૧૨) મે. હાકોર સાહેબ ૩૧૨) ગણોદ. ભાગંદાર જડેજ
 શ્રી રવાજી રામાઈ મહેતાજીને ૩૧) આસીરઈટને રામાઈ કામદાર નં-
 જીરામ અમરજી ૩૧) ભોડર. પટેલ માત્રા ૩૧) ધ્રોણ મુખ્ય. મે. હાકોર
 સાહેબ ૩૨૩) દારબારી સાહેબ હીમતરાય વસંતરાય ૩૧) કુવાડવા. વોરા
 મામુજી જીવાજી ૩૧) આખરેચી. મે. હાકોર સાહેબ ૩૪) દોટડા સાંગાણી.
 લાકીના હાકોર સાહેબ ૩૧) જોડીઆ કન્યા. બાટીઆ ગોકળદાસ તુળ-
 શીદાસ ૩૧) ખેમ મધુ યાવર ૩૧) ગોંડલકન્યા. ધરમપુરવાળાં રાણીજી-
 સાહેબ ૩૨) ધ્રોણકન્યા. મે. હાકોરસાહેબ ૩૨) ખાંભા. સાયજી દારબારી
 મે. આણેકચંદ તળથી ૩૧) વાગરવા. મેતા હંફુ જસરાજ ૩૪) નવાનગર
 તા. સ્કુ. મે. મીસીસ મેકલીવેન્ડ સાહેબ ૩૧) અંજન ખાં. નં. ૩ મે.
 જમસાહેબ ૩૩) અંજમેર. બાડલા માદાલકરી સાહેબ ૩૧) જોડીઆ.
 દંદર આધવજી ગ્રેમજી ૩૬) હડીઆણા. દરીઆઈ કોટના કમીશનર ૩૧) કુવાડવા.
 કામદાર, મહેતાજી તથા મેખરો ૩૧) સરધાર. સીપાઈ શેરબાઈ
 અમીરભાઈ ૩૫) હાલેદા. કોલાપુરના શેઠ ત્રીભોવનદાસ તલકચંદ ૩૧) આસીઆ.
 મે. હાકોર સાહેબ ૩૨૦) આખરેચી. મે. હાકોર સાહેબ ૩૧) જાનજી
 ચુનીડા. મે. મૈંગણીના માતેજર સાહેબ ૩૧) ધ્રોણકન્યા. રા. નયુશંકર ઉ-
 દેશંકર ૩૫) આંખરડી. સ્કુલકમીટી ૩૧) સાપુર. દંદર જીવા તથા આંખ
 દેવરાજ ૩૫) રાજકોટ અણુલકર સ્કુલ. શેઠ અણુલકર જમાલ. ૩૫)

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

એપ્રિલ.

૧૯૯૦.

અંક ૪ થો.

પાઠોની નોંધ.

(આડમાન ફૂત "શિક્ષાપદ્ધતિ"માંથી.)

બાળવાનું કામ કરનારા શિક્ષકો પાઠ શીખવતા પહેલાં અને શીખવતી વખતે નીચું દીક પડે તેટલા સાફ "શીખવવાની નોંધ" તૈયાર કરે છે.

એ શ્રેયકારની કરેલી નોંધોમાં પાઠની હકીકતોનો ને ક્રમ તેને સ્વાભાવિક જણાય છે તે ક્રમમાં ગોઠવેલી હોય છે. પાઠ પૂરો થયે કાળા પાટીઆપર બહુધા ને કાંઈ લખવામાં આવે છે તેનો એ નોંધ આગેહૂબ ઉતારો છે. પાઠ તૈયાર કરતી વખતે ને કોઈ યોગ્ય ઉદાહરણ સૂત્રી આવે તે અથવા બીજી કોઈ નોંધી રાખવા જોગ આવત શિક્ષક પોતાને માટે નોંધી રાખવી જોઈએ.

એવી નોંધ ચોપડીમાં લખી રાખી હોય તો તેનો અભ્યાસ કરવાથી પછીના સમયમાં નવા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવાને કામ લાગે.

ધુપિત દીયરોને અને વિદ્યાર્થીઓને પાઠની "પૂર્ણ નોંધ" તૈયાર કરવી પડે છે. ઉપર કહેલી "શીખવવાની નોંધ" કરતાં એ નોંધ વધારે લંબાણ અને ખુંસાસાવાળી હોય છે. "પૂર્ણ નોંધ" પરથી નીચલી આવતો જણાઈ આવેલી નોંધએ:—૧ પાઠનો વિષય. ૨ વિષયની ગોઠવણ. ૩ શીખવવાની પદ્ધતિ. સમગ્ર નોંધપરથી આખો પાઠ જણાઈ આવવો જોઈએ, કે તેથી હોશિયાર ધરપેકટર તે વાંચીને શિક્ષકને સત્તોનું જ્ઞાન કેટલું છે અને તેનામાં યસંદ કરવાની અને વિચારપૂર્વક ગોઠવણ કરવાની શક્તિ કેટલી છે તે શોધી કહાડે તથા નિશાળીઆઓને રસ ઉપજવવાની અને જ્ઞાન આપવાની પદ્ધતિની મુશ્કેલી તેને કેટલી છે તે વિશે લગભગ ચોકસ મત બાંધી શકે.

પાઠની 'પૂર્ણ નોંધ' તૈયાર કરવા સંબંધી સૂચના.

સંપૂર્ણ પાઠોને લાગુ પડે એવી સામાન્ય યોજનાની વિગત આપી શકાય નહિ. પાઠ આપવામાં અને તેપાર કરવામાં શિક્ષકે પ્રસંગને અનુસરીને પોતાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ.

પાઠનો વિષય પસંદ કર્યો પછી શિક્ષકે પોતાના વર્ગના છોકરાની ઉંમર અને શક્તિઓ લક્ષ્યમાં રાખી જોઈએ. તેણે શું શીખવવું જોઈએ, નીમલા વખતમાં કેટલું બેથ શીખવી શકાય, અને કેવી રીતે સૌથી સારું શીખવી શકાય તેનો નિર્ણય કરવામાં એથી તેને સલાહ મળશે.

યોગ્ય વિષય પસંદ કરો.—ખૂબસૂતી પાઠનો વિષય નવો અને મનોરંજક હોવો જોઈએ, પરંતુ ઉપયોગી થાય અને છોકરાંની ગરબોને અનુકૂળ આવે એવો સદા પસંદ કરવો.

તે પાઠ એક વર્ગને અનુકૂળ થાય તે ખીજા વર્ગને કેવળ પ્રતિકૂળ થાય એ કહેવાની જરૂર નથી.

વિષય જોઈએ તેટલો, પરંતુ અતિશય વધારે હોવો ન જોઈએ. વિષયના સંબંધમાં જે કંઈ કહી શકાય તે બધું પાઠમાં પોતી ધાલવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં તમારો હેતુ પાર પડે અને નીમલા વખતમાં પાઠી શીખવી શકાય તેવી બાબતો માત્ર પસંદ કરવી. (એકજ પાઠમાં જેટલું પાઠું શીખવી શકાય તેના કરતાં વધારે શીખવવાનો કેટલાક નિયમોના પ્રયત્ન કરે છે.)

વિષયને કલમવાર ગોઠવવો. પ્રત્યેક કલમ પરિપૂર્ણ અને માત્ર મધ્યમ લાંબી હોવી જોઈએ. એ કલમો રવાબાવિક ક્રમમાં એક પછી એક આવવો જોઈએ, અને તેઓના સંખ્યા ઘણી હોવી ન જોઈએ. પાઠ આપવામાં દરેક કલમનો વિષય જાણે એકજ પાઠ હોય તેમ જુદો જુદો શીખવી તેણે પુનરાવર્તન કરવું જોઈએ. એમ “જુદા જુદા બાગોનું” પુનરાવર્તન કરવાયા શિક્ષક જે જે શીખવશે તે તે પાઠું થતું જશે, અને છેવટે આખા પાઠનું પુનરાવર્તન કરવાથી પાઠ પૂરેપૂરો સમજાવ્યો છે કે નહિ તેનો તે નિશ્ચય કરી શકશે.

જે શબ્દોની જોડણી કરાવવી હોય, અથવા બ્યુત્પત્ત્યર્થ અથવા ખીજા અર્થે સમજાવવા હોય તે શબ્દોની નામે જુદી જુદી જાતની લીટીઓ દોરવી.

પુનરાવર્તન કરતી વેળા પાઠ યાદ આવે એવડી કાળા પાટીઆપર લખવાની પાઠની રૂપરેખા પણ એ નોંધમાં હોવી જોઈએ. જેમ જેમ શીખવતા જઈએ તેમ તેમ એ સંક્ષેપ કાળા પાટીઆપર લખવાની બહુધા જરૂર છે, અથવા પુનરાવર્તન કરવામાં કોઈ વાર એ સંક્ષેપ લખી શકાય. કાળા પાટીઆનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો તેવડે ઘણી કીમતી મદદ મળે છે, તથાપિ મુકાબલે બહુજ થોડા તરુણ શિક્ષકો તેનો બેશ ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક પાઠોમાં યથાક્રમ સારાંશ કહાડવાની એટલી બધી જરૂર પડતી નથી. (ઉદાહરણ, અંકગણિતમાં અથવા બુગોળવિદ્યામાં પાટીઆપર જે દાખલા કર્યા હોય અથવા નકશો દોર્ચા હોય તે ઉત્તમ સારાંશ યઈ શકે.) પરંતુ પાઠને અંતે શું શીખવ્યું અને પાઠની ગોઠવણ કેવી કરી તે કાળા પાટીઆપરથી બહુધા જણાઈ આવવું જોઈએ. એવો સંક્ષેપ નિશાળીઆઓને પાઠ રૂપજ છે, અને પાઠનો સાર તેઓને ધેરથી લખી લાઈવાનો હોય છે તેવારે ઉપયોગી યઈ પડે.

ટીપ.—પાઠ શીખવતી વખતે પ્રસંગને અંધ ખેસતો કરવાને લગભગ દરેક પાઠમાં થોડોક અણધાર્યો ફરકાર કરવો પડે. એ વેળા શિક્ષકને યોતાની સતુરણની ઉપયોગ કરવો પડે છે. પોતાના વિષય સંબંધી કરેલી નોંધપરથી જેટલું જાણવામાં આવે તેનાથી ઘણું વધારે જ્ઞાન તેને હોવું જોઈએ, નહિતો તે મુઝાશે. “તમે જે જાણો છો તે બધું તમે શીખવી શકતા નથી.” પૂર્ણ જ્ઞાન, આતુર્ય, અને ચોકસા હેતુ એ સમગ્ર શિક્ષણની મુખ્ય આમીઓ છે.

પાઠના વિષયની જાત અને પરિમાણનો નિશ્ચય કર્યા પછી શિક્ષકે તે શી રીતે બેશ શીખવી શકાય તેપર ધ્યાન આપવાનું છે.

જેમ પાઠના વિષયના લક્ષણની અસર વિષય ઉપર થાય છે તેમ શીખવવાની પદ્ધતિ ઉપર તેની અસર થશે; વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય (જાણીતા ઉપરથી અજાણ્યાનું) અનુમાન કરવાની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો કે નહિ તેનો નિશ્ચય તેને કરવો પડે. જે એ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાનું તે દરાવે તો તેને અનુસરીને પદ્ધતિની વિગતવાર રચના કરવી જોઈએ. આ કામમાં બહુધા હમેશ ઘણું મનન કરવું પડે છે.

તેને “બોધ પાઠ” આપવાની જરૂર જણાય તો જે બાબતોને લીધે એવો પાઠ બેશ આપી શકાય તે બાબતો તેણે પાઠ રાખતી જોઈએ. એ

કોલેજ તરીકે તેને મંજૂર કરી, જેના દરજ્જાની કેળવણીના સંબંધમાં આવડો બધો વધારો કરવામાં આવ્યો, તથાપિ બીજા દરજ્જાની અને પ્રાથમિક કેળવણી વિષે કુલંક્ષ ક્યું નહિ. સને ૧૮૭૩ અને ૧૮૮૦ની સાલેના વચગાળામાં વરસોમાં વડોદરા સંસ્થાનના જુદા જુદા ભાગોમાં જુદે જુદે સમયે ૧૨ આંગણે વર્નાક્યુલર સ્કૂલો સ્થપાઈ. વડોદરાના વિદ્વાન મહારાજાએ ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી આપી સરતી. અને સહેલી ક્યાંથી હમણાં ૬૫૦ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓ તેનો લાભ લે છે. સરદારો, દરકદારો, વગેરેના પુત્રોને માટે એક ખાસ નિધાન સને ૧૮૮૩માં સ્થાપી હતી, પરંતુ સને ૧૮૮૮માં તે બંધ કરવી પડી.

દેશી કેળવણીના સંબંધમાં નામદાર મહારાજાએ લોકોમાં પ્રાથમિક કેળવણીનો પ્રસાર અને સુધારો કરવાને સને ૧૮૮૪-૮૫માં એક યોજના મંજૂર કરી હતી. એ યોજના પ્રમાણે દેશી બાળામાં કેળવણી આપનારી શાળાઓની સંખ્યા ૧૨૦૦ થતા લગી દર વરસે ૩૦ નવી નિયાજો ઉધાડવામાં આવશે. નામદાર મહારાજાએ હિસારતાથી આ યોજના મંજૂર ક્યાંથી વર્નાક્યુલર ખાતાને ઘણું ઉત્તેજન મળ્યું છે. થોડાં વરસોમાં એ ખાતું બહુ વિસ્તાર પામ્યું છે. એ કારણથી વડોદરા સંસ્થાનની નિયાજોમાં અપડતી પ્રાથમિક કેળવણીનો અિષ્ટિય રાજ્યમાંની નિયાજોમાં અપડતી પ્રાથમિક કેળવણી નેડે ઠીક મુકાબલો કરી શકાય તે દર્શાવવાને આ સ્થળે થોડીક હડીકતો આપવામાં આવે તો તે નકામી થશે નહિ. સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૩૪૬ નિયાજો હતી તેઓમાં ફંડની નિયાજો ૨, મદદ લેનારી ગામડી નિયાજો ૫૨, અને બાકીની સરકારી હતી. આગલા વરસમાં બધી મળીને ૩૦૫ નિયાજો હતી તેઓમાં ફંડની નિયાજો ૨, અને મદદ લેનારી ૪૨ હતી. બાપાઓ પ્રમાણે ૨૯૪ ગૂજરાતી, ૨૩ મરાઠી, ૧૨ સંસ્કૃત અને ૧૭ હિંદુ નિયાજો હતી. ગૂજરાતી નિયાજોમાં બે ટૂંનંગ સ્કૂલો (એક મલ અને બીજી ફીમલ)નો અને હિંદુ સ્કૂલોમાં એક ગાયનશાળાનો સમાવેશ થાય છે. એ ૩૪૬ નિયાજોમાંની ૩૬ હોકરાની, ૪ વિશ્વ અને ૫ હોડીઓની મળીને એકંદરે ૪૫ નિયાજો ગાયકવાડની રાજધાનીના શહેરમાં હતી. સને ૧૮૮૮ના જુલાઈની ૩૧મી તારીખે તમામ વર્નાક્યુલર શાળાઓનાં પત્રોમાં નિયાજોઆની સંખ્યા ૩૪,૨૬૨ હતી; સને ૧૮૮૭ના જુલાઈની એજ તારીખે ૩૬,૪૩૫ હતી. વરતીના

પ્રમાણમાં નિશાળે જવા લાયક ઉમરના નિશાળીઆની સેક્ટરે સંખ્યા સને ૧૮૮૬-૮૭માં ૬.૯ હતી અને સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૧૧.૫ હતી; બ્રિટિશ હિંદમાં છેલ્લાં બે વરસમાં અનુક્રમે ૧૧-૨ અને ૧૧-૦ હતી. નિશાળે બહુનારા છોકરાની સંખ્યા ૩૧,૮૦૪ એટલે નિશાળે જવા લાયક ઉમરના છોકરાની વસ્તીની સેક્ટરે સંખ્યા ૧૯-૧ હતી; આગલા વરસમાં છોકરાની સંખ્યા ૩૦,૨૬૪ હતી. સને ૧૮૮૬-૮૭માં છોડીઆની સંખ્યા ૨૧૪૧ અને સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૨૪૫૮ હતી. નિશાળે જવા લાયક ઉમરની છોડીઆની વસ્તીના પ્રમાણમાં બહુનારી છોડીઆની સેક્ટરે સંખ્યા માત્ર ૧-૧૬ હતી. બ્રિટિશ હિંદમાં એ સંખ્યા સને ૧૮૮૮-૮૯માં ૧-૮ હતી. કન્યા-શાળાઓ ૨૩ હતી તે વધીને ૨૭ થઈ અને હમણા ૩૧ છે. એમાંની છ શાળા વડોદરા શહેરમાં છે તેઓમાં શુમારે ૪૫૦ છોડીઓ બાંધે છે. નિશાળોનાં મકાનો અંધાવવા ખાતે તથા તેઓની મરામત કરાવવા ખાતે થયેલો ખર્ચ બાદ કરતાં કેળવણીનો એકંદર ખર્ચ સને ૧૮૮૬-૮૭માં રૂ.૬૫,૩૬૦ થયો હતો તે વધીને સને ૧૮૮૭-૮૮માં રૂ.૧૨,૭૧૧ થયો. એ ખર્ચ રાજ્યની કુલ ઉપજનો આશરે સેક્ટરે ૧-૪૧ ભાગ હતો. દરેક નિશાળીઆને બહુવવાનો સરાસરી ખર્ચ રૂ.૫) બાબાથઈ થયો હતો, પરંતુ મુંબાઈ પ્રજાકામાં એ ખર્ચ રૂ.૬) કળદાર કરતાં વધારે થાય છે. કોળી, બીલ, આદિ પછાત રહેલા વર્ગોની કનેથી ફી લેવામાં આવતી નથી, અને નિશાળોમાં બહુનારા છોકરાની કુલ સંખ્યાના પાંચમા ભાગના ગરીબ અને લાયક છોકરાઓને મફત દાખલ કરવામાં આવે છે. એથી વડોદરા સંસ્થાનમાં સરકારી વનીકયુલર સ્કૂલોમાં બહુનારા તમામ છોકરાઓમાંના સેક્ટરે ૩૧ છોકરા મફત બહુતા હતા.

નામદાર મહારાજાજી ઉપલો કરાવ કર્યો તે કેડે કેટલીક વિશેષ શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી તેઓ વિષે અહીં કહેવું જોઈએ. દર વરસે ૩૦ નવી નિશાળો સ્થાપવાનો કરાવ કર્યો તેવારે શિક્ષકો પૂરા પાડવાને એક ટ્રેનિંગ કોલેજ સ્થાપવાની જરૂર જણાઈ. એથી સને ૧૮૮૫ માં ટ્રેનિંગ કોલેજનો એક વર્ગ ઉઘાડ્યો તેમાં ૪૦ સ્ટ્રાલરો હતા, અને સને ૧૮૮૭-૮૮ની સાલથી એમાં શિક્ષણનો પૂર્ણ અધ્યયન ક્રમ ચાલે છે અને બ્રિટિશ ટ્રેનિંગ કોલેજોની પો ત્રણ વર્ગો રાખ્યા છે તેઓમાં ૬૫ સ્ટ્રોલરો છે. થોડાં વર્ષપર એક ફીનલ ટ્રેનિંગ વર્ગ પણ કહાડવામાં આવ્યો હતો. ખીજી

જાણવા લાયક વિશેષ નિયાજ પૂર્વ દેશની ગાયનકળા શીખવનારી ગાયનશાળા છે. એ શાળા સને ૧૮૮૧ માં ઉઘાડી હતી અને તે સમયથી પ્રોફેસર મૌલા બક્ષની દેખરેખ નાચે બહુ લોકપ્રિય થઈ પડી છે. એમાં આશરે ૭૦ જોકરા ગાયન શીખે છે. જોકરાઓ ઇંગ્લેન્ડ અથવા વર્નાક્યુલર નિશાળોમાં પોતાનો અભ્યાસ પણ જારી રાખે તેટલા સારા એ શાળામાં સંધ્યાકાળે શીખવે છે. નામદાર મહારાજને આવી શાળાઓની એટલી તો અગત્ય જણાઈ કે તેમણે પાટણમાં ગાયનશાળા કહાડવાનો હમણા હુકમ કર્યો છે અને પ્રોફેસર મૌલાબક્ષ બતાવે તે પ્રમાણે પશ્ચિમ બણીના દેશોની સ્તર-પદ્ધતિપર જુદાં જુદાં પુસ્તકો રચીને પ્રસિદ્ધ કરવાનો અર્થ પણ આતાના અર્થમાંથી આપવાની મંજૂરી આપી છે. એવાં ચાર પુસ્તકો, તો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે.

આખા રાજ્યમાં ૧૨ સંસ્કૃત શાળા છે તેઓમાંની ૬ વડોદરા શહેરમાં છે અને તેઓમાં સંસ્કૃતના જુદા જુદા વિષયો શીખવવામાં આવે છે.

વળી વર્નાક્યુલર ડીપાર્ટમેન્ટને લગતી કુટલીક વિશેષ બાબતો છે તેઓ વિષે પણ અહીં કહેવું જોઈએ. વર્નાક્યુલર સ્કૂલોનાં ધોરણોમાં અને શાળા પુસ્તકોમાં ધણો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે અને બ્વલ્ક-રોપયોગી વિષયો, જેમકે કાગળ લખવા, નાનું, ગામડાંના હિસાબ, અને અક્ષર, છઠ્ઠા ધોરણમાં દાખલ કર્યાં છે. નામદાર મહારાજની ખાસ ઇચ્છા મુજબ ઉપલા ધોરણમાં સંસ્કૃત શીખવવામાં આવે છે. ઈચ્છી વર્નાક્યુલર કેળવણી આપવાને ધણી નિશાળોમાં છઠ્ઠા ધોરણનો બીજા વર્ષનો વર્ગ રાખ્યો છે અને નિશાળાઓને ભૂમિતિ, અક્ષર ગણિત, રસાયનશાસ્ત્ર, આદિ વિષયો શીખવવામાં આવે છે. નીતિનું પુસ્તક શાળાઓમાં ચલાવવાને ધણાં વરસપર આતાએ મંજૂર કર્યું હતું અને તેની લાભદાયક અસર થયેલી જણાય છે.

શીખવેલા વિષયોની વધારે સમજ પડે તેટલા સારા રાજ્યમાંની ત્રણ મોટી નિશાળોમાં એટલે વડોદરા, અમરેલી, અને પાટણમાં ત્રણ મોટાં સંગ્રહસ્થાનો છે. સૂરત જેવા મોટા શહેરમાં ગુજરાતી નિશાળોને મોટે એક સંગ્રહસ્થાન રાખવાનું હમણાજ મંજૂર થયું છે. વડોદરા રાજ્યમાંની બીજી ધણીક શાળાઓમાં નાના પાયાપર સંગ્રહસ્થાનો છે.

ઉપર કહેલા ફીઝલ ટ્રેનિંગ વર્ગમાં તથા શહેરમાંની કન્યાશાળાઓમાં ખરેખરી વ્યવહારોપયોગી બાબતોપર વિશેષ લક્ષ્ય આપવામાં આવે છે. રાંધવું અને શીવવું એ બે બાબતોપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને પાકશાસ્ત્રના નિયમોનું અને પાકશાસ્ત્રનું અનુમતી રાત એ છોડીએને શીખવાના વિષયોમાંનો એક વિષય છે. લગભગ તમામ કન્યાશાળાઓમાં શીવણ કામમાં હોશિયાર દરજ્જા અથવા વધે પહોંચેલી સ્ત્રી રાખવાની ગોઠવણ કરી છે. વડોદરા શહેરમાંની બે નિશાળોમાં ગાયનનો વિષય દાખલ કર્યો છે તે ગાયનશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે પ્રોફેસર મૌલાખદો અન્ના-વેલી પદ્ધતિથી શીખવવામાં આવે છે. નિશાળોમાં બણનારી હિંદુ સ્ત્રીઓનાં અને છોડીઓનાં માબાપો અને સગાં ગાયનશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ગાયન શીખવવામાં આવે તેની વિરુદ્ધ યશ્વેંદ્ર પ્રથમ બપ લાગ્યું તેથી શરૂઆતમાં માબાપોની ઇચ્છા વિરુદ્ધ નહિ વર્તવાની ધણી કાળજી લીધી હતી. પરંતુ છોડીઓને અને ફીઝલ ટ્રેનિંગ ક્લાસની સ્ત્રીઓને તે ધણું પસંદ પડ્યું હોય એમ જણાય છે અને શાસ્ત્રીય રીતે શીખવેલા ગાયનના રાતની કીમત તેઓ સમજે છે અને તેથી થોડા વખતમાં પુરુષ છોડીઓ અને સ્ત્રીઓ શીખવા લાગી. શહેરમાંની કન્યાશાળાઓમાંની એક કન્યાશાળાને લગતો જનાના સ્ત્રીઓનો એક વર્ગ ક્લાસો છે અને તેનો લાભ ધણી સ્ત્રીઓ લે છે.

નામદાર મહારાજની ઇચ્છા મુજબ અને સને ૧૮૮૪-૮૫ માં મંજૂર કરેલી યોજના પ્રમાણે વર્નાક્યુલર કેળવણી ખાતું દેશી ભાષાઓનાં પુસ્તકોની વૃદ્ધિ કરવાની તજવીજ પણ કરે છે. ઇનામોને માટે તથા સ્કૂલ લેક્ચરીઓને માટે દેશી ભાષાઓનાં પુસ્તકો ખરીદ કરવા ઉપરાંત દેશી ભાષાઓમાં સાયન્સ, નીતિશાસ્ત્ર, ઇસ્ટાદિનાં પુસ્તકો રચાવવાને નાણાંની માટી મંદદ આપવામાં આવી છે. દેશી ભાષાઓમાં સાયન્સનાં પુસ્તકો રચાવવાની અગત્ય જણાઈ છે અને એ ભાષાના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે રસાયન શાસ્ત્રની તમામ બાબતો આવીજાય એવો અંચ તૈયાર કરવાનું કામ સાયન્સના બે આજ્યુએટોને સોંપ્યું છે. નીતિવાક્યામૃત નામે સંસ્કૃત પુસ્તકનાં ગૂજરાતી અને મરાઠી ભાષાંતરો થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે. છોડીઓને અને સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થાગ એવાં થોડાંક ઉર્દુ અને હિંદી પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો કર-

વાનું કામ પણ ખાતાના મુખ્ય કામદારોએ માથે લીધું છે. હમણા સાધારણ ક્યોદ એ છે કે દેશીઓમાં માનસિક કેળવણી પર અતિશય લક્ષ આપવામાં આવે છે, પણ શારીરિક કેળવણી પર લગભગ કેવળ દુર્લભ કરવામાં આવે છે અને દેશીઓમાંના કેળવાયલા લોકોનાં શરીર દિવસે દિવસે નબળાં થતાં જાય છે અને આવા કઠણ સ્પર્ધાનાં વખતમાં તેઓથી સખ્ત મહેનત થઈ શકતી નથી. આ સલ્લખણા લોકોના સમજવામાં સ્પષ્ટ આવ્યું છે, પરંતુ એના ઉપાય અદ્યપિ વહીવટમાં લેવામાં આવતા હોય એવું જણાતું નથી. થોડો સમય થયાં કેટલીક મુખ્ય નિશાળોમાં કસરતશાળાઓ કહાડી છે, પરંતુ હાઈસ્કૂલમાં ભણનારા છોકરાઓની સંખ્યા જોડે સરખાવતાં ઘણાજ થોડા છોકરા કસરત કરે છે તો આંગ્લોવર્નાક્યુલર અને વર્નાક્યુલર નિશાળોમાં સાફ પરિણામ આવવાની ભાગ્યે આશા રાખી શકાય. માટે શાળાઓમાં શારીરિક કેળવણી પર છોકરાઓની પ્રીતિ કૃતપક્ષ કરવા સાફ ગામઠી રમત ગમતો શીખવવાની જરૂર છે. એ રમત ગમતો ખાતે છોકરાઓને તેમજ રાજ્યને ધણો ખર્ચ નહિ પડે. એ કારણથી નામદાર મહારાજની ઇચ્છાને અનુસરી વિશેષ કરીને ગૂજરાતમાં આ લતી તમામ રમતગમતોનું ખાસ પુસ્તક રચવાનું કામ ટ્રેનિંગ કોર્પોરેશનના હેડમાસ્ટરને સોંપવામાં આવ્યું છે અને એ પુસ્તક થોડા મહીનામાં પ્રસિદ્ધ થશે એવી આશા છે. એ જાતનું પુસ્તક ગૂજરાતી ભાષામાં પહેલું પ્રગટ થશે એવું ધારવામાં છે તેથી તેની ભાષા અવસરે કરીને સારી હોવી જોઈએ અને રમત ગમતો વિષેનાં ઇંગ્લેશ પુસ્તકોમાં જેવાં ચિત્રો હોય છે તેવાં ચિત્રો એમાં આપવાં જોઈએ. કેળવણીખાતાની માર્ગદર્શક વગર નામદાર મહારાજને ઇંગ્લિશ એજેન્ટનાં પુસ્તકોનાં દેશીભાષાઓમાં ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જોડવણ કરી છે અને ક્રોકેટ, દડમડ, દડીદાવ (લોન-ટેનિસ), અને બેલ્લિક વિશે ગૂજરાતીમાં અને મરાઠીમાં, અને ગેડીદડા (ક્રિકેટ)ની રમતનું પુસ્તક મરાઠીમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે.

નામદાર મહારાજએ ઉદાર રાજ્યરીતિ રાખ્યાથી કેળવણીની આવી સારી સ્થિતિ થઈ છે તેને માટે વગ્નેદરા સંસ્થાનની પ્રજા મહારાજની ધણીજ આભારી છે. એ રાજ્યરીતિને ઉત્સાહથી અમલમાં લાવવા માટે દીવાન બહાદુર બક્ષમણ જગન્નાથનો તથા દીવાન બહાદુર મણીભાઈ જમનાપ્રનો અને મી. ડી. એમ. ટેમ્પ તથા રા. જા. હરગોવિંદદાસ

દ્વારકાંદાસનો ધણો આભાર છે. ઇંગ્લિશ અને વર્નાક્યુલર કેળવણી ખાતાના એ એ ઉપરી અધિકારીઓની દેખરેખ અને અમલ નીચે મુકાબલે બહુજ દૂંધી મુદતમાં ખાતામાં આવો હતાવળો પરંતુ સ્થાયી સુધારો થયો છે. તથાપિ આવા ઉદાર અને વિચક્ષણ રાજને હાથે ખીજાં પુષ્કળ ઉપયોગી કામો થવાની લોકો આશા રાખે તો તે અયોગ્ય કહેવાય નહિ. કેળવણી ખાતાએ અહીંથી અટકવું ન લોધ્યું અને અટક્યું નહિ એવું ધારવામાં આવે છે, કારણ કે પુષ્કળ યોજનાઓ વિષે વિચાર થાય છે. વડોદરા કોલેજમાં હવે આર્ટ્સનો પૂર્ણ અભ્યાસ શીખવવામાં આવે છે તેના સંબંધમાં કાયદાનો વર્ગ કહાડવાનો વિચાર છે. કોલેજને લગતો ખેતીવાડીનો વર્ગ પણ કહાડ્યો છે, અને ઉદ્યોગશાળા (ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ) કહાડવાની મંજૂરી મહારાજાએ આપ્યાની ખબર થોડા સમયમાં લોકોના જાણવામાં આવશે. એ શાળાની વ્યવસ્થા કાંતો રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવશે અથવા કોઈ ખાનગી ગૃહસ્થ ગ્રાંટ-ઈન-એડ પદ્ધતિ પર કરશે. દેશી ભાષાઓમાં સાયન્સની પુસ્તકમાળા પ્રગટ કરવાને માટી રકમ જુદી કહાડી છે. હોશિયાર લેડી મુપરિન્ટેન્ડન્ટના તાબા નીચે એક ફીમેલ હાઈસ્કૂલ કહાડવાની યોજના લગભગ પરિપૂર્ણ થવા આવી છે. પ્રાચીન ગૂજરાતી કવિઓનાં વગર છપાયેલાં જૂનાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવા ખાતે મહારાજાએ રૂ. ૧૨૦૦૦) મંજૂર કર્યાં છે. ઉપલા વર્ગોને માટે હોપકૃત ગૂજરાતી વાંચનમાળાની પૂર્વજી તરીકે છોકરીઓના ઉપયોગની ખાસ વાંચનમાળા તૈયાર થાય છે, અને એ કામ કેટલાક ગૂજરાતી વિદ્વાનો, શાસ્ત્રીઓ, અને ગ્રાન્ટ્યુએટોને સોંપ્યું છે.

(બોમ્બે ગેઝેટમાંથી.)

મુંબાઈ ઇલાકામાં કેળવણીની સ્થિતિ.

મુંબાઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાના સને ૧૮૮૮-૮૯ ના રીપોર્ટ પરથી જણાય છે કે બજાવારા છોકરાની સંખ્યા ૫,૦૦૮૭૨ હતી તે વધીને ૫,૨૨,૦૪૬ અને છોકરીઓની સંખ્યા ૫૩,૫૨૯ હતી તે વધીને ૬૦,૮૦૪ થઈ. પૂર્વિંદ સરકારની મજાવાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નિશાળે જવા

લાયક ઉમરના ૬૨ સો છોકરે આશરે ૨૮ છોકરા અને ૬૨ સો છોકરીએ ત્રણ છોકરી આવેછે, અથવા છોકરા અને છોકરીઓને એકઠાં ગણતાં એકડે સોળ આવેછે. પરંતુ માત્ર સરકારી નિશાજોના આંકડા નોતા બાળનારા છોકરાની સંખ્યા ૪,૩૪,૮૮૭ હતી તે વધીને ૪,૫૩,૦૭૨ અને છોકરીઓની સંખ્યા ૪૯,૧૭૨ હતી તે વધીને ૫૪,૬૮૦ થયેલી જણાય છે; પરંતુ છોકરા અને છોકરીઓની એકંદર સંખ્યા સેતાં પત્રકોમાં ૬૨ મહીનાની સરાસરી સંખ્યા ૪,૬૮,૩૫૮ હતી તે વધીને ૪,૮૪,૨૭૫ થયેલી છે; અને ૬૨રોજની સરાસરી હાજરી ૩,૪૮,૨૧૭ હતી તે વધીને ૩,૬૧,૭૨૫ થયેલી છે. પત્રકોમાં ૬૨ માસની સરાસરી સંખ્યાની અને ૬૨ રોજની સરાસરી હાજરીની વચ્ચેનું પ્રમાણ સને ૧૮૮૭-૮૮ માં ૭૪ અને સને ૧૮૮૮-૮૯ માં ૭૫ છે.

ઈંગ્લેન્ડ બાળનારાની સંખ્યા ૪૧,૮૯૯ હતી તે વધીને ૪૩,૪૫૧, અને દેશી બાપા બાળનારાની સંખ્યા ૪,૬૨,૫૧૫ હતી તે વધીને ૪,૮૪,૯૭૨ થઈ; પરંતુ સંસ્કાર પામેલી (કલાસિકલ) બાપા બાળનારાની સંખ્યા ૧૪,૮૯૨ હતી તે થઈને ૧૪,૨૨૨ થઈ. એ ઘટાડો સિંધમાં ભિલામાં આવેછે ત્યાં કારણી બાળનારા ઓછા થતા જાયછે, કારણ કે દેશી બાપાનો અભ્યાસ કરવામાં વધારે વખત આપવામાં આવેછે.

મદદ સનારો નિશાજોને આપેલાં નાણાંની રકમ રૂ. ૩૩,૦૩,૧૯૦ હતી તેમાં વધારો થઈ રૂ. ૩૪,૦૦,૯૫૨ થઈ. ધમારતો ખાતાની ખસિસોમાં થયો વધારો ભિલામાં આવેછે, અને કોલેજોને તથા સ્કૂલોને આપેલી સાધારણ ખસિસોની રકમ રૂ. ૨૨,૮૯,૧૩૧ હતી તેમાં વધારો થઈ રૂ. ૨૨,૯૯,૦૩૩ થયા. વિશેષ ખસિસોની રકમ રૂ. ૩૪,૭૯૭ હતી તે વધીને રૂ. ૩૬,૨૨૧ થઈ; એમાં સિંધકોલેજની લેક્ચરીને આપેલા રૂ. ૧૭૫૦ તથા પ્રુફાની ગિરપની અને મેન્ટ મેરીની સ્કૂલોના એનડાઉમેન્ટ ફંડમાં આપેલા રૂ. ૩૦૫૦ નો સમાવેશ થાયછે.

મુંબાઈની લો (કામદાની) સ્કૂલમાં ફીના રૂ. ૧૫૨ ઉપત્યા દના તેમાં વધારો થઈ રૂ. ૬૦૦ ઉપત્યા છે. આખા દક્ષાક્રમાં ગ્રજવનનીઓ અને પહાડી વતોનાં ૫,૯૮૪ છોકરાં નિશાજમાં બોલેછે અથવા તેઓની સંખ્યામાં ૧૪૦ નો વધારો થયોછે એવું જણાયછે.

સરકારી ઠરાવમાં જખુંડે કે કેળવણીની લગભગ દરેક ગાખામાં

વધારો ગયા વરસમાં પણ જારી રહ્યો છે તેની તોંધ એ સરકારી કૃષ્ણવણી ખાતાનો રીપોર્ટ છે. હમણા આ ધ્વાજામાં સરકારી અને ખાનગી મળીને ૧૧,૭૩૨ શાળાઓમાં ૫,૮૨,૮૫૩ નિશાળીઆ બહુ છે. સરકારી શાળાઓ ૮,૬૪૨ છે તેઓમાં ૫,૦૭,૭૫૨ નિશાળીઆ બહુ છે અને ખાનગી શાળાઓ ૫,૦૯૦ છે તેઓમાં ૭૫,૧૦૧ નિશાળીઆ બહુ છે. બહુનારા છોકરાની સંખ્યા ૫,૦૦,૮૭૨ હતી તે વધોને ૫,૨૨,૦૪૯ અને છોકરીઓની સંખ્યા ૫૦,૫૨૬ હતી તે વધોને ૬૦,૮૦૪ થઈ છે.

ખાતાનો એકંદર ખર્ચ ૩૫૪,૫૩,૩૨૮ થયો હતો. એમાં પ્રોવિન્ડિઅલ ફંડના ૩૧૬,૫૨,૯૧૬, લોકલસેસના ૩૮,૫૩,૪૫૩, મ્યુનિસિપલ ફંડના ૩૩,૦૫,૨૯૧, તથા ફ્રીના ૩૧૧,૫૪,૨૮૩ નો સમાવેશ થાય છે.

એ કારણથી કુલ ખર્ચનો સેંકડે ૨૧.૧૭ ભાગ ફ્રીમાંથી ઉપજ્યો હતો; પાછલી સાલમાં સેંકડે ૨૦.૬ ભાગ ઉપજ્યો હતો. આ વધારો સંતોષકારક ગણ્યો જોઈએ.

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે ભાષણો.

ભાષણ ૧૬ મું.

પેટમાંના નજોના વ્યાધિઓ.

સને ૧૮૮૫ માં જે મરણો થયાં હતાં તેઓમાં સૌથી વધારે મરણો કોગળિયાથી નીપળ્યાં હતાં અને તેનાથી બીજે નંબરે આ દરદોથી નીપળ્યાં હતાં.

પેટમાંના નજોના વ્યાધિઓ બિન બિન કારણોથી ઉત્પન્ન થઈ શકે. ધણીવેળા જાડો થાય છે તે નજોને પીડા કરનારા પદાર્થોને ખહાર કઢાડી નાંખવાનો કુદ્રત ઉપાય કરે છે. એવી વેળા કાંઈ પણ ઓસડ આવવાની જરૂર નથી. આરામ લીધાથી તથા હલકો ખોરાક ખાધાથી જાડો બંધ થઈ જાયે. પરંતુ અતિસાર (સંધરણી) જારી રહ્યાથી શરીર બહુ નબળું પડી જાય છે અને ઘણાં માણસ મરી જાય છે.

કોગળિયાથી બચવાને જે ઉપાય કરવાની જરૂર છે તેજ ઉપાય એ રોગથી બચવાને કરવા જોઈએ. ખોરાક ઉપર વિશેષ લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે. કાચાં અથવા ઉતરી ગયેલાં (બહુ પાકીને બગડવા માટેલાં)

ફળ, ક્રમી શાકભાજી; ખરાખર નહિ રંધાયેલું (નહિ સીજેલું): અથવા પચે નહિ એવું અન્ન ખાવું નહિ. તેમજ બહુજ ખાવું નહિ; વિશેષ કરીને રાતે. ઘણું ખાવું નહિ. પવનના કપાટામાં સૂવું નહિ: પેટું પર પવન લાગવાથી ધણી હાનિ થાય છે. અંગને, તેમાં વિશેષ કરીને પેટને, બ્રહ્મણું રાખવું; એ વિના બીજા ઉપાયો નિષ્ફળ થશે. ત્રણ બદલાતી હોય તે વારે ધણી સંભાળ રાખવાની ગરજ છે. ગરમી અથવા શરદીયી એ રોગ થવાનો સંભવ છે.

શીતલા.

સને ૧૮૮૫ માં બ્રિટિશ હિંદમાં શીતળાથી ૨,૮૦,૬૩૦ મૃત્યુ નીપજ્યાં હતાં તે વિષે આપણે પાછળ કહી ગયા છીએ. કલ્પિત દવદવી-ઓના યસકાંડમાં એટલાં મનુષ્યોનો ભોગ આપવામાં આવ્યો એમ માની શકાય. જે દવીઓથી લોકો ત્રાસ પામે છે તે દવીઓ હયાતીમાં હોય નહિ. તેઓ એ રોગ ઉત્પન્ન કરતી નથી અને મટાડતી નથી. લોકોએ તેમના કોપનું ભય રાખવું નહિ અને તેઓને આપેલાં બળિદાન નિરર્થક છે.

ગૌશીતળા કરાવવા એ બળીઆથી બચવાનો મોટો ઉપાય છે. એ યુક્તિ શુભારે એક સેકાપર એક ઇંગ્રેજ દાકતરે શોધી કઢાડી હતી. પ્રથમ ગાયના શીતળામાંથી એપ લીધું હતો અને હંમણા પણ ગાયના શીતળામાંથી એપ લેઈ કુટલાક લોકોને શીતળા કઢાડવામાં આવે છે.

જોઈએ તેવી સંભાળ નહિ લેવાયાપરથી મૂંઝે લોકો ધારે છે કે, ગૌશીતળામાં કાંઈ માલ નથી. કોઈવારે ગૌશીતળાનો, ખરેખરો એપ લેવામાં આવતો નથી અથવા નાના કોલા કોડી નાંખવામાં આવે છે. શીતળા ખરાખર કઢાડવામાં આવે તો બળીઆ કઢાડેલા આદમીઓમાં ધણી યોગને સહીષ્ડ આવે અને તે ઘણું કરીને ઓછા જોરમાં આવે. જે લોકોનાં અંગ પર પહેલાં શીતળા આવી આઠાં પડેલાં હોય છે તેઓને પણ કોઈવારે શીતળા પાછા આવે છે.

આમડીમાં નસ્તર પોંચી ચાર કોલા કરવા જોઈએ અને કુટલાક

દિવસ લગી ખંજવાળવાથી કે ઘસવાથી કોડવામાં ન આવે તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ. તેઓપર કશું ચોપડવું નહિ.

બાળકો તથા માસનાં યાવ તે પહેલાં તેઓને શીતળા કઢાવવા. તેઓ બહુ પીડા પામતાં નથી અને કોડવાને ઘસી નાંખી શકતાં નથી. કોડા ઘસાઈ ન જાય એ મુખ્યત્વે સંભાળવાનું છે. વળી દાંત ફૂટવા માંડે તે પહેલાં કોડા રૂઝાઈ જાય એ લાજ છે.

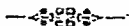
શીતળાથી તટાળ બધ ન હોય તો બાળકોની તંદુરસ્તી સારી હોય તેવારેજ તેઓને શીતળા કઢાવવા.

જ્યારની રૂટવા પછી ફરીને શીતળા કઢાવવા, એથી શીતળાથી લગભગ પૂર્ણ રક્ષણ થયે.

જે માણસને એનીમજે શીતળા આવ્યા હોય તેના અંગપરના કોડામાંથી એપ લઈ શીતળા નહિ આવેલા આદમીની આમડીમાં મૂકવાની રીત હિંદના કેટલાક ભાગોમાં અઘાપિ આવે છે. એની સામે મોટો વાંધો એ છે કે જે માણસની આમડીમાં એ રીતે એપ મૂકવામાં આવે છે તેને બળાઆ નીકળે છે તેનો એપ તેની પાસેના હરકોઈ માણસને લાગવાનો સંભવ છે. એના કરતાં ગૌશીતળા બહુ પસંદ કરવા જોગ છે.

હિંદમાં હોકરાને બળાઆ આવે તો તેનો દોષ બહુધા તેમનાં માંઆપોને છે. હમણા હિંદના લગભગ તમામ ભાગોમાં ગૌશીતળા કઢાડવામાં આવે છે તે પર બેદરકારપણું રાખવું ન જોઈએ. શેઠોએ પોતાના આકરોને અને મહેતાજીઓએ પોતાના નિશાળાઓને ગૌશીતળા કઢાવવાની સમજુતી આપવી. યોગ્ય વરસમાં એ રોગથી લોકો લગભગ અલપવા થઈ જવાનો સંભવ છે.

લોકોની ખુશી હોય તો મોટાં શહેરોમાં ગાય અથવા વાછરડાના શીતળાના કોડામાંથી એપ લઈ તે વતી તેમને શીતળા કઢાડી શકાય.

મધુપ્રમેહ (સોકરીઆ પેરંબીઆ.)

આ બાધિથી હિંદના કેટલાક પ્રખ્યાત પુરૂષો મરણ પામ્યા છે. એ

કારણથી એ રોગનાં કારણો વિષે તથા એનો અટકાવ કરવાના ઉપાયો વિષે થોડુંક લખવાની જરૂર છે.

ભૂલયાપ દેવડાવી એ રોમ યાય છે અને કેટલાંક અઠવાડીયાં લગી એ થવાની ખબર પણ પડતી નથી. એનું લક્ષણ એ છે કે ફીફા રંગનો પેશાબ ધણી યાય છે અને તેમાં પુષ્કળ સાકર હોય છે. પરંતુ એ રોગનું બીજું સ્વરૂપ છે તેમાં ધણી પેશાબ યાય છે પણ સાકર હોતી નથી. મધુપ્રમેહના પેશાબ પર સંખ્યાબંધ માખીઓ આવતી જોડે.

મધુપ્રમેહમાં ધણી વખત લગી ખાવાપર રુચિ ઠીક રહે છે અને વખતે ઘણું ખવાય છે. પરંતુ ચામડી સદા સૂકી હોય છે, આડાનો બંધ-કોશ રહે છે, તરસ છીપતી નથી, અને દરદીનું શરીર લેવાતું જાય છે. પછી ખાવાની રુચિ ઓછી થતી જાય છે, શરીરમાં ધણી નબળાઈ આવે છે અને મગે સોજા ચઢે છે.

કારણો—મુખ્ય કારણોમાંનું એક કારણ અતિશય ધી, મીઠાઈ, અને બીજાં તેલી ખોરાકનો ઉપયોગ છે. એથી લોકો શરીર જડા યાય છે અને ચામડીમાં લોહી પ્રમાણમાં હળવે ફરે છે. મગ પીવાથી એ રોગ થવાનો વધારે સંભવ છે.

ઉપડા ખોરાકની જોડે ખુબી દવામાં ઘણું દરેણું ફરેણું અથવા કસરત યાય તો તેઓ યકી ધણી યોડી હાનિ યાય. હરવા ફરવાની કસરતથી ચરબી જાણે બળી જશે. પરંતુ હિંદના થીમંત લોકો મરજી માફક પુષ્કળ ખાય પીએ છે અને તેઓનાં શરીર જેમ વધારે ફાલી જાય છે તેમ તેઓને હરવા ફરવાની કસરત કરવાની ઓછી ઈચ્છા યાય છે.

મનને અતિશય મહેનત પડવાથી મધુપ્રમેહ થવાનો પહેલો સંભવ છે. માંસ ઉત્પન્ન કરનારો ખોરાક મુખ્યત્વે મગજનો ઘસારો સત્ત કરવાના કામમાં આવે છે તેથી શરીરના બીજા બધા અવયવોનું પોષણ ન થવાથી તથા ચરબી અતિશય વધી જવાથી તેઓને હાનિ યાય છે.

જે આદમીઓને મધુપ્રમેહ થયો હોય તેઓ ભનાળામાં ઠંડાં પલાડી રથજોમાં રેડી ખુબી દવામાં દરરોજ ઘણું દરેકરે નહિ તો તેઓનો અંત વહેલો આવે છે. ઠંડી દવાને લીધે પરસેવો થતો નથી તેથી મૂત્ર-પિંડો પર વધારે ભાગે પડે છે.

જે પુરુષોને મધુપ્રમેહ થયેલો હોય છે તેઓને પામનો છવ સ એ. વો રોગ થવાનો સંભવ છે. પાકું એ એક જાતનું મોટું ગૂમડું છે. શરીરમાં લોહી હળવે ફરે છે અને લોહીમાં સાકર હોવાથી તેને રૂઝવવાની લોહીની શક્તિ ઓછી થાય છે. એ કારણથી સાદા ગૂમડા જેવો શરીરના દરકોઈ ભાગનો સોળે ચરબીનો અને તેને ટાંકનારી ચામડીનો નાશ કરે છે અને મૃત્યુ આણે છે.

પૂર્વાપાય.—ધણીક વેળા દાકતરો દરદીની જાંઘની લંબાય એટલુંજ માત્ર કરી શકે. જે કારણથી એ રોગ થાય છે તે કારણોને દૂર કરવા વિશે લક્ષ આપવું જોઈએ.

ખોરાક.—ધી, મીઠાઈ, અને પુષ્કળ તેલ અથવા સાકરવાળી ખી-જી વસ્તુઓ ખાવામાં સંભાળ લેવી જોઈએ. પરમુદીની રોટલી અને ઓખા કરતાં આટાની (લોટની) રોટલી વધારે પસંદ કરવા જોગ છે. ખીજું ખાવા લાયક ધાન્ય જીવાર અને મકાઈ છે. માંસ કાયદાકારક છે. દૂધ અને પનીર આપી શકાય. બોજન વખતસર ખાવું જોઈએ.

કસરત—એ આવશ્યક છે. ગરીબ લોકોને પોતાની આજીવિકાને અર્થે મહેનત કરવી પડે છે તેઓમાં એ રોગ મુકાબલે થોડો લેવામાં આવે છે. ગાંડીમાં બેસીને ફરવા જવું બસ નથી; દરરોજ પગે ચાલવાની કસરત કરવી જોઈએ.

મનની મહેનત.—એ અતિશય હોવી ન જોઈએ, અને મનની તથા શરીરની કસરત પારાકરતી કરવી જોઈએ.

હવા—મધુપ્રમેહ થવાનું વલણ હોય તો પહાડી મૂલકમાં રહેવું નહિ*.

ગદ્યસ્તોત્ર ૪ ધું.

આ લો હું તમને સુંદર વસ્તુ દેખાડું. આ બાગમાં ફૂલો ખીલી ર-તાં છે. તેઓમાં આ મુલાખનું ફૂલ પૂરું ખીસલું છે. એ, કેવું સુંદર ર-

* દાકતર ખાસ્તગિરે આ રોગ વિશે આપેલા વર્ણનનો હિતારો છડિ-યન મિરર નામે વર્તમાનપત્રમાં ક્યો હતો તેમાંથી મુખ્યત્વે ઉપલો સાદ-લીધો છે.

ખાવ છે. જાણે બધાં-કુલોનો રાજ હોય તેમ. તે તેની ડાળી ઉપર બે-
ઢેલું છે. તેની પાંખડીઓ કપી ચળકે છે. તેનો ખીઠો વાસ હવામાં
પ્રસરી રહ્યો છે; આપણી આંખો અને જોઈને ખુશી યામ છે.

યુવાન સુંદર છે, પણ તેનાથી વધારે સુંદર કોણ છે તે જાણો
જો? જોણે તેને બનાવ્યું તે તેનાથી વધારે સુંદર છે; બધાના જીવને તે
આનન્દ પમાડે છે.

બળવાન કોણ છે તે કહું છું. વાઘ બળવાન છે. તે ઝાડીમાંથી બં-
હાર આવે છે, અને ગર્જના કરે છે ત્યારે એતરોમાંનાં ઘેરો નાસેછે, અને
વગડામાંનાં પશુઓ સંતાપ જાય છે, કેમકે તે ધણો ભયંકર છે.

વાઘ બળવાન છે, પરંતુ જોણે તેને બનાવ્યો તે તેનાથી વધારે બ-
ળવાન છે. તેના બનાવનારનો ક્રોધ વધારે ભયંકર છે; એક ઘણુમાં તે
આપણને મારી નાખી શકે, અને તેનાથી બચાવનાર બીજું કોઈ નથી.

તેજસ્વી શું છે તે હું તમને બતાવું. સૂરજ તેજસ્વી છે. જ્યારે તે
નિર્મલ આકાશમાં પ્રકાશે છે અને પૃથ્વીને અજવાળું આપે છે ત્યારે બીજી
બધી વસ્તુઓથી વધારે સારો અને તેજસ્વી છે.

સૂરજ તેજસ્વી છે, પણ જોણે તેને બનાવ્યો તે વધારે વધારે તેજ-
સ્વી છે. આંખોથી તે જોઈ શકાતો નથી, કેમકે તેનું તેજ આપણાથી ખૂબી
શકાવું નથી. સઘળા અંધારી જગ્યામાં તે જીવે છે. રાત્રે જીવે છે અને
દિવસે જીવે છે; અને તેનો પ્રકાશ તેના કરેલા બધા કામપર પડે છે.

એવો મોટો છે તે કોણ છે? તેનું નામ કહો કે હું તેનું સ્તવન કરું.
તે પરમેશ્વર કહેવાય છે. તેણે સઘળા વસ્તુઓ બનાવી છે, પણ
તેણે જે જે બનાવ્યું છે તે સર્વથી તે વધારે સારો છે. તેઓ સુંદર છે.
પણ તે પંડે સૌન્દર્ય છે, તેઓ બળવાન છે, પણ તે પોતે બળ છે,
તેઓ સંપૂર્ણ છે, પણ તે પંડે સંપૂર્ણતા છે.

મોઢાનાથ સારાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ.

૧૫૫ દિસેમ્બર મહીનાની ૨૦ મી તારીખે અમદાવાદમાં આપણા
શ્રી મદારાણી કેસરદિંદના કુમાર ઇયુક ઓફ કોનાટના પત્ની દેવસ ઓફ

કોનાટે એક વિદ્યા મંદીરનો પામો નાખવાની ક્રિયા કરી. એ વેળા તે રાજ-
કુમાર, તથા મુંબાઈના ગવર્નર લાર્ડ જે તથા તેઓનાં બાપો લેડી જે તથા
લુણાવાડના રાજા સર વર્ધતસિંહજી, કે. સી. આઈ. ઈ., તથા મુંબી રા-
મપોરના રાણા, વાડસીનોરના નવાજ અને છોટા ઉદેપુરના રાણા, તે-
મના કારભારીઓ તથા અમદાવાદના આગેવાન ગૃહસ્થો અને ધણીક
સત્રારીઓ ત્યાં ખીરાજ્યાં હતાં. એ વિદ્યા મંદીર સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તેજન
દેવાને તથા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાને અર્થે બંધાવવા ધારેલું છે. આપ-
ણા દેશમાં કન્યાશાળાઓ ધણાં વરસોથી સ્થાપવામાં આવી છે. બાળકી-
ઓ થોડું અથવા વધારે બણીને નિશાળેથી ઉઠે છે, સાર પછી તેમના
સાનમાં વધારો કરવાનો, તેમને નવરાસના સમયમાં સારાં પુસ્તકો વાંચ-
વાનો અને સારી સંગતમાં બજવાનો લાગ આપવો એ નિઃસંશય લા-
ભકારી છે. નિશાળેથી ઉઠ્યા પછી એમ યવાની જરૂર છે. મુસંગત અને
સારા અંગે વાંચ્યા વિના નિશાળમાં મળેલી શિક્ષા અને સાન જૂલો જ-
વાય છે. જે પુસ્તક શાળાઓ સ્થાપન થઈ છે તેઓમાં જઈ વાંચવામાં
આપણા દેશની નારીઓને અડચણો છે. આપણી સ્ત્રીઓ ધણું કરીને
જનાનામાં રહેતી નથી; તેઓ દેવદસીનાદિ કાંઈ કરવાને, નાતોમાં જમવા
જવાને, લગ્નાદિક પ્રસંગમાં સામિલ થાય છે, તથાપિ તેઓ પુરૂષોમાં બે-
જસેજ ન થતાં સ્ત્રી મંડળ જુદું રહે છે. એ રીતે પરાપૂર્વથી આવે છે,
માટે જો તેમને એકલાને માટે એવાં સ્થળ હોય કે જેમાં એકલી સંના-
રીઓ જ બેસી થાય, સારા અંગે વાંચે, બાપણો સાંભળે અને કાંઈ ગમત
રમત કરે તો નિશાળમાં મળેલી કેળવણીમાં વધારો થાય. સારા અંગે ક-
યા છે તે બધાથી જાણી શકાતું નથી અને ખરીદી શકાતું નથી, માટે જ્યાં
સારાં પુસ્તકો વગેરેનો સંગ્રહ કરવામાં આવે, તથા દિવસમાં નવરાસની
વેળા સારી સોજતમાં સામિલ થવાનું બની શકે તેવાં પુસ્તકાલયની અવ-
શ્યતા છે એવો વિચાર અમદાવાદમાં સ્થાપન થયેલી નારાનજી ઈન્ડિયન
આસોસિએશન ગૂજરાત બ્રાંચના સભાસદોના મનમાં ઉત્પન્ન થવાથી
એવું વિદ્યા મંદીર સ્થાપવાનો તેમણે નિર્ણય કર્યો. મરહુમ સરદાર રાવ
બહાદુર બોજાનાથ સારાભાઈના સ્મરણાર્થે એક ફંડ તેમના મિત્રોએ કર્યું
છે તે ફંડની બવસ્થાપક સભાએ આઠ હજાર રૂપિયા આ ખાતે એ
મંડળને આપવાનું સ્વીકારવાથી બોજાનાથ સારાભાઈ લિટરેરી દ્વિતી-

રૂપુટ ફાર વીચેન ખાંધવાનો વિચાર કરવાને અમદાવાદના આગેવાન ગૃ-
હસ્થોની બહાર સભા અમદાવાદના જડજ મહેરબાન આસ્ટન સાહેબના
પ્રમુખપણા નીચે જોલાવવામાં આવી અને તે સભાને એ પોજના પસંદ
પડી. પછી એ કાર્ય કરવાને વધારે નાણા ઉધરાવવાનો પ્રયત્ન કરવા
માંજો અને ના. ઈ. આસોશિએશન ગૃ. ધ્યાનના મુરબી મહેરબાન શ્રી
એસ ઓફ કોનાટ છે તેમને એ મંદીરનો પાયો નાખવાની ક્રિયા કરવા-
ને આસોશિએશનના પ્રમુખી મહેરબાન મીસીસ આસ્ટન સાહેબ તરફથી
આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું. તે તેમણે કૃપા કરી સ્વીકાર્યું. શોભાયમાન
મોટો મંડપ પાયો નાખવાને રથજે રથવામાં આવ્યો હતો તેમાં નામદાર
એસ સાહેબ પધાર્યા તે વેળા તેમને માન આપવાને નીચે પ્રગટ કરેલું
ગીત સેનારીઓએ ગાયું,—

ગીત.

ગાઓ સખીઓ ગીત મનોહર, ઉમંગ આણી આજરે; હારે ગાઓ. ૧
એસ ઓફ કોનાટ પધાર્યા, કરશે ઉત્તમ કાજરે. હારે ગાઓ. ૨
ઈન્સટીટ્યુટ અખળાઓ મારે, મહુરત તેનું યાચરે. હારે ગાઓ.
એસખાનુ ખુબારક હાથે, પાયો શુભ રોપાચરે. હારે ગાઓ. ૩
મળવા હળવા સદગુણ રળવા, સ્ત્રીઓ ધણી આ સ્થાનરે. હારે ગાઓ.
મળશે વાંચે તે સાંભળશે, વધશે વીવેક જ્ઞાનરે. હારે ગાઓ. ૪
ડચકની સાથે એસખાનુ, આવ્યાં આપણે દેશરે. હારે ગાઓ.
આ શુભ કામ કર્યાથી લશે, સખીઓ સુખ વીંછશરે. હારે ગાઓ. ૫
મહારાણી શાણી વિકટોરીઆ, બહો પ્રજાપર ભાવરે. હારે ગાઓ.
તેમના પુત્રનાં વહુ પનોતાં, એસ દીલ દરીઆવરે. હારે ગાઓ. ૬
એસ બહુ જીવો ફનીઆમાં, સહીત પત્ની પરીવારરે. હારે ગાઓ.
આપણે એવી આશીશ દઈએ, બહો ગણી આભારરે. હારે ગાઓ.
ગાઓ સખીઓ ગીત મનોહર, ઉમંગ આણી આજરે. હારે ગાઓ. ૭

શાર્કરીય ખનિજો--ચૂનો.

એકલો શુદ્ધ ચૂનો પૃથ્વીના પૃથ્થમાં જડતો નથી. કૌંશનિક અથવા

સદ્ધૃશિક આસિદ (કાર્બનના કે ગંધકના તેજખની)નેડે બજેલો હોય છે. કૌબાનિક આસિદ નેડે બજેલો હોય છે તેવારે તેના પાપાણુને ગૂંસ્તર-વેત્તાઓ મૂર્ધુ પાપાણુ (ચૂનાનો પત્થર) કહેછે, અને ગંધકના તેજખવાળો હોય છે તેને ચીરડી કહે છે. (ઇમેજમાં સાધ્ય્સ્ટોન).

ઉત્પત્તિ.—પૃથ્વીના પોપડાની ખનાવટના બે ભાગ કરીએ તો બે-માંનો મોટો ભાગ મૂર્ધુ પાપાણુનો બનેલો કહેવાય શકે. એની કેટલીક જાતો છે અને તેઓ બધી પાણી નીચે ઠરીને બનેલી છે. કૌબાનિક આસિદનેડે બજેલા રૂપમાં એની મોટી વખાર જળ છે. અમાપ જથામાં તે સાગરમાં બરેલો છે; અને સાગરમાં વસનારાં કરોડો જનાવરો પોતાના અંગના કઠણુ ભાગો (હાડકાં, કોડીઓ, શંખ, ખાંગડા, છીપો વગેરે) તથા રહેઠાણો (પરવાળાદિક) ખનાવવાને તેમાંથી સદા પુષ્કળ લેછે. મહાસાગરની જાડાઈમાં વસનારાં અસંખ્ય જંતુઓનો તે ખોરાક છે, અને તેવડ તેઓ ત્યાં પરવાળાના પવેતો અને દૂધી બનાવેછે. માણુસે મણિલા મોટા મોટા મહેલો, હવેલીઓ, મંદીરો અને રોજખોમાંના ધણા મૂર્ધુ પાપાણુના-બનેલાં છે. અતિ કીણા સાગરવાશી જંતુઓની અતિ સૂક્ષ્મ છીપો અને હાડકાંના બનેલા છે. પૃથ્વીના ધણાખરા ભાગોમાંથી એ પત્થરો જડે છે.

લક્ષણો—એની જાતોનાં લક્ષણો બિન્ન બિન્ન છે. આપણા દેશમાં જમીનમાંથી મરડીઆકાંકરા નીકળેછે તેઓને બઢીમાં પકવવાથી ભીંતો ચણવાનો ચૂનો, ધુધરા, કે છી બનેછે. હાટો કે શિલા બને એવા રૂપમાં પણ તે ધણે ટેકાણે છે. પોરબંદરનો પત્થર એ જાતનો છે. બધી જાતોની કઠણાશ સરખી નથી. કેટલીક જાત આણુમાંથી કાઢતી વેળા નરમ હોય છે અને વાતાવરણમાં રહ્યા પછી કઠણુ થાય છે. જે જાતો વધારે કઠણુ છે તે વધારે ભારે છે. બધાનું ટકાઉપણું સરખું નથી. કેટલીક જાતો ખસે ચળે થયાની ચૂંચે ખરી જાય છે, અને કેટલીક જાતો હજાર વંરસોથી વધારે કાળ પર્યંત સારી હાલતમાં રહે છે. એ જાતોના રંગમાં બેદા હોય છે. કોઈનો ચોળો, કોઈનો શ્વેત, કોઈનો કળુંદો, ઇલાદિ.

હરકોઈ પત્થર શાક્ટીય (ચાક, ચૂનો, આરસ, ચીરડી) છે કે નહિ તે પારખવાને તેની ઉપર આસીડ (તેજખ)નાં ટીપાં મૂકવાથી જણાય. એમ કરેથી પરપોટા થાય કે ફીણ આવે. તો જાણવું કે તે શાક્ટીય પાપાણુ છે.

ઉપયોગ—ગૂણુ પાવાણુને બઢીમાં પકવીને ઇમારતો ચણવાના તથા ઘોળવાના કામમાં લેવામાં આવે છે એ સર્વના જાણવામાં છે. એ કારણ માટે તે મોટા જથાબંધ ખપે છે. દુર્ગંધ તથા એવી રોગ બીજનો નાશ કરવાનો એનામાં ગુણ હોવાથી માણસની આરોગ્યતા જાળવવાના કામમાં આવે છે. દુર્ગંધનો નાશ કરવાને જે લાલ ભૂકો યામ છે તેમાં એને બે-જણવામાં આવેછે અને તેથી ખર્ચ ઓછો યામ છે. જે ઓરડામાં કે ધરમાં કોગળીઆથી માણસનું મરણ થયું હોય તેમાંની ભીંતોએ ચૂનો લગાડવાથી તેમાં રહેનારનું રક્ષણ યામ છે. પાનમાં અને તમાકુમાં બે-જી પકવેલો ચૂનો લોક ખાય છે. ધાવણા છોકરાને માનું દૂધ મળતું નથી ત્યારે માથના ઊકાળેલા દૂધની તરી કાઢી લેઈ તેમાં ચૂનાના કિંચિત્ પા-શવાળું નીતયું પાણી રેડી તે પાવામાં આવે છે. એ લાઈમ વાટર બજારમાં મળે છે, પણ જો ન મળે તો રાતરે ચૂનામાં પાણી રેડી આખી રાત રૂવા દેવું અને સવારે ઉપલું નીતયું પાણી એ કારણ માટે કાઢી સવું. બીજાં ઓસડોમાં પણ એ કામ લાગે છે.

વગર પકવેલા ચૂણુપાવાણુની છાટો પત્થરની ઇમારતો બનાવવાના કામમાં વપરાય છે, અને ઝતીની જે જમીનમાં એના ઓટ દોય છે ત્યાં તેનો ભૂકો બેજવામાં આવે છે.

“હોપચંદ્ર”ની બક્ષિસ.

તારીખ ૧૮મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૯૦ને રોજ અમદાવાદ ટ્રેનિંગકો-લેજના યર્ડઈપર સ્કોલર મંગળજી હરજીવનને કથિત પાઠમાળામાં પ્રવીણતાને માટે ખંભાણીયા મુકામે “હોપચંદ્ર” ધર્મશીલાડામાં જાહેર સભા બરી આપનામાં આવ્યો તેનો હેવાલ.

આ સભામાં અત્રે ખંભાણીઆ મહાશયના આજ્ઞમ વહીવટદાર સાહેબ, આજ્ઞમ માસ્ટર સાહેબ, આજ્ઞમ ન્યાયાધીશ સાહેબ વગેરે દરબારી અમલદારો, આજ્ઞમ પેસ્ટમાસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર, અમે; જી સ્કૂલના હેડમાસ્ટર, તથા બીજા આસિસ્ટન્ટો, શેઠ મુળજી કલ્યાણજી, દામોદર ગોપિંદજી, દામોદર હરજીવન, વેદરાજ ચત્રજીભાઈ, વશીલ

મંડળ, મુંબાઈના તથા અહીંના કેટલાક ગ્રીઆઓ, વેપારીઓ વગેરે મળી આશરે ૧૫૦ થી ૧૭૫ સુધી સખસો હાજર હતા.

ખધાઓ હાજર થયા પછી રાવખહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈ, કા-
ઠીયાવાંડના આસિસ્ટન્ટ એન્જીનેરિંગ ઈન્સ્પેક્ટરે ટુંકામાં આ સભા
મળવવાનો હેતુ કહી સંભળાવી, સ્કોલર મંગળજીની એકલા થપેલા ગૃ-
હસ્થાને ઓળખાણ પાછા બાદ કેળવણી આપવાની નવી પદ્ધતિ ગૂજરાત
અને કાઠિયાવાડમાં શી રીતે દાખલ થઈ તે સમજાવ્યું. પ્રથમ જૂના વ-
ખતમાં ગામઠી નિશાળના મહેતાજીઓ કેવી રીતે બણાવતા ત્યારબાદ સ-
રકારી ગૂજરાતી સ્કૂલો ગૂજરાતમાં વધારવા મુંબઈમાં એક નોરમલ ક-
લાસ સ્થાપન થયો. તેમાં બણેલા થોડાક સ્કોલરો ગૂજરાતમાં આવ્યા તે
કેળવણી આપતા પણ તે રીત મેહેરબાન ટી. સી. હોપસાહેબ ખાહાદુર
જ્યારે કેળવણીઆતાના ઇન્સ્પેક્ટર થયા તેમને ખામીવાળી માલૂમ પડ-
વાથી ઈંગ્લેન્ડમાં લોકે બેઠે યોધ કરેલી નવી સંયોગીકરણથી નાનાં બા-
ળકોની મન શક્તિ કેળવી તે પ્રમાણે કેળવણી આપવાની રીત દાખલ
થવાથી નવા યોધ હુનર કળા વગેરે ડુનિયાને જે બેઠે કામદા થયા છે
(એ વીથે વીસ્તારથી વિવેચન કર્યું.) તે નવી રીત ગૂજરાતમાં દાખલ
કરવાનું મોતાના મનપર લીધું અને તેને માટે પોતે સને ૧૮૫૭-૫૮માં
વિલાયત જઈ એ પદ્ધતિની માહિતી મેળવી આવી જીહાના તે વખતના કે-
પ્ટુરીઓને સને ૧૮૫૮માં એ રીત શીખવી અને અમદાવાદમાં એક
નોરમલ કલાસ ઉઘાડ્યો. ત્યાર પછી રાવસાહેબ મહિપતરામભાઈને એ
નવી રીતની વધારે માહિતી મેળવવા સારૂ વિલાયત મોકલ્યા તે વર્ષ ૬-
હાડો રહી શીખી પાછાં આવ્યા ત્યારે તેમને ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર
રાવ્યા અને તે વખતથી એ નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે કેળવણી આપવાનું
કામ ચાલ્યું. આવી રીતે જે મહાન પ્રયત્નના ઉત્સાહ અને ખંતથી એ નવી
રીત અહીં દાખલ થઈ તે જ્યારે આ દશ જોડી જે વર્ષ ૭૫૨ વિલાયત
ગયા ત્યારે તેમની યાદગીરી માટે કરેલ કાળામાંથી જે બાખતમાં તેમણે
આટલો ખર્ચો શ્રમ લઈ સુધારો કરી કેળવણીનો ખરો પાયો નાંખ્યો તેજ
બાખત એટલે શિખવવાની પદ્ધતિમાં પ્રવીણતામાં અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કો-
લેજના સ્કોલરોમાંથી જે જે ધરસ નીકળે તેમને દર વર્ષે જે ચાંદ આ-

પણ સને ૧૮૮૯-૯૦થી ડરાબું છે કે જેથી કરી ગૂઝરાતનું કેળવણીખા-
તું અને અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજ સાથે મેટ્રિકુલેશન સર ટી. સી. હોપ
સાહેબનું નામ સદા જોડાઈ રહે. એ ડરાવ મુજબ આ સાત મેટ્રિક-
યન ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર જાઈલ્સ સાહેબ બહાદુર-
ની વાર્ષિક પરીક્ષામાં આ સ્કોલર મંગળજી હરજીવન એ બાબતમાં
ખીલે નંબરે આવવાથી તે આ ચાંદને લાયક થયા છે. તે આપવાના
શુભ પ્રસંગની ક્રિયા રાવબહાદુર ગોપાળજીભાઈને હાથે ધવાનો પ્રસંગ
મેટ્રિકુલેશન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુરના આમ દુરમાનથી મળ્યો તેને માટે
સાહેબ મોસુકનો ઉપકાર માની સ્કોલર મંગળજીને સદરહુ ચાંદ પોતાના
શુભ આશીર્વાદ સાથે સ્વાધીન કર્યા જે તેણે ઉપકાર સાથે સ્વીકારી લીધો.

સ્કોલર મંગળજીએ સારબાદ પોતાનું બાપણ વાંચ્યું જેમાં તેણે ધ-
રતા શબ્દોથી પોતાને આ માન મળ્યું તેને માટે મેટ્રિકુલેશન જાઈલ્સ સા-
હેબબહાદુર તથા કેળવણી ખાતાના ખીલ કૅશલાક અમલદારોનો તેમજ
અહીં હાજર ધર્મેશ્વર ગૃહસ્થોનો ઉપકાર માન્યો.

સારબાદ અતરેના ન્યાયાધીશ આજમ બાલજીભાઈએ પોતાને તથા
એકઠા યએલા ખીલ ગૃહસ્થોને આ શુભ પ્રસંગમાં ભાગ સેવાની તક
આપી તેને માટે રાવ બહાદુર ગોપાળજી સુરબાઈનો ઉપકારમાની ટુંકામાં
કાઠિયાવાડમાં કેળવણીના ફલાવા માટે જોડ્યા. આજમ વહીવટદાર સા-
હેબે પણ એજ મતલબનું જોડી ઉછરતી પ્રજામાંથી પણ આવા માન
મેળવવાનો ઉત્સાહ વધે એવી આશા બતાવી.

એકઠા યએલા ગૃહસ્થોએ લીધેલી તસ્દીને માટે રા.બા. ગોપાળજી
સુરબાઈએ ઉપકાર માન્યો અને પાન સોપારી તથા ખૂસ વહેંચાયા બાદ
સબા પિસરજન થઈ.

GOPALJI SURBHAI,

Assistant Educational Inspector,

KATYAWAR.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

એ.

૧૮૯૦.

અંક ૫ મો.

ગરમ લુગડાં.

ગુજરાત ત્રેનિંગકાલેજ (પ્રેમચંદ સમચંદ ત્રેનિંગકાલેજ)માં નવા આવેલા પહેલા વર્ષના સ્કાલરોને ગરમ કપડાં વિષે નિર્બંધ લખવાનું કહેવાયી જણાયું કે સાહે સ્કાલરોમાંના એકેને તે બાબત ખરું જ્ઞાન ન હતું. એ લુગડાં પેશાનાં ઊનનાં યાવછે એ ધણાક જાણતા હતા, પણ તેઓ બધા ધારતા હતા કે ઊનનાં લુગડાંમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે. આ ઓટી ધારણા વગર બાણેલા માણસો કરે તેમાં નવાઈ નથી, પરંતુ ગુજરાતના બિન બિન બાગોમાંની ઓટી નિયાજોમાં બાણેલા બધા વિદ્યાર્થીઓ કરે એ નવાઈની જોડે દલગીરી ઉપજાય તેવું છે. કાશ્મીરી ઉમદા શાલજોડાનાં વખાણ કરવામાં વૃદ્ધ પુરુષોને કહેતા સાંભળવામાં આવેછે કે એવી શાલ ઉપર ધીન્દેલા ધીન્ મૂકતાં તે વિંધરી જાય. મહેતાજી યવા આવેલા સ્કાલરોની આ બૂલ વિષે તેમના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન કરવાને પ્રથમ તેમને પૂછવામાં આવ્યું કે અમદાવાદમાં ખરફ (ધીજીને પત્થર ચઈ ગએલું પાણી) બેઆને શર મળેછે; તાપ લાગવાથી તે ઓગળી તેનું પાણી યાવછે, પણ ગરમ લુગડું તે ઉપર વીરાળવાથી તાપ ઓગળી જાયછે અને ઓડું અને ઓડું ઓગળેછે; તેનું કારણ શું? જો ગરમ કપડાથી ગરમી ઉત્પન્ન થતી હોય તો એથી ઉત્તરું થવું જોઈએ. માણસ મરી ગયા પછી તેનું શરીર તાદું પડી જાયછે. જો ગરમ લુગડામાં ગરમી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હોય તો મડદાપર તેને વીરાળવાથી તે પાકું ઊનું યાવ. પણ તેમ થવું નથી તેનું કારણ શું? આ સાંભળી સ્કાલરો આશ્ચર્ય

નાં પાકના બીજ બાગમાંના ઉબ્બતાવાહક અને ઉબ્બતામંદવાહક એ શબ્દો યાદ રેવડાવ્યા અને તેઓના અર્થ પૂછ્યા. ઘણાક તો એ બે શબ્દો અને તેના અર્થ વિસરી ગયલા જણાયા માટે ઉદાહરણ સહિત તેઓને સમજાવી કહેવામાં આવ્યું કે જો બીજાં એ મંદવાહક પદાર્થ છે તેથી તેનાં વણેમાં લુગડાં મંદવાહક છે. તેઓ ગરમીને પોતામાં ઝટ પ્રવેશ કરવા ન દેતાં રોકી રાખે છે.

ટીમટ, કાશ્મીરાદિક એથીઆના શીતળ દેયોનાં તેમજ યુરોપ અને અમેરિકાના શીતળ દેયોનાં ઘેટાંનાં જીનમાં એ ગુણ વધારે હોય છે અને ગરમ દેયોનાં ઘેટાંનાં જીનમાં એ ગુણ ઓછો હોય છે, કેમકે તાદ્યથી રહેણ કરવાને પરમશ્વરે તેમને જીન આપ્યું છે. જનાણામાં બરવાડ લોક જીન કાતરી લે છે કેમકે તે જગ્યામાં ઘેટાંને તેનો અપ નથી હોતો. શીઆળામાં નવું જીન તેમના અંગ ઉપર ઉગે છે. જીનને પીંછતે તથા કાંતીને તેના દોરા બનાવે છે અને પછી તે દોરાનાં કપડાં વણે છે. હંડા દેશનું જીન ખારીક થાય છે તેથી તેનાં કપડાં હંચી ભાતનાં બનાય છે.

માણસના શરીરમાં ખોરાક આધારી અને ધાસ લીધારી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે અને લેહીના મારફતે આપ્ત શરીરમાં પ્રસરે છે તથા આંત્રીની વાટે બહાર નીકળી જાય છે. જે જગ્યામાં વાતાવરણ તાદી હોય તે જગ્યામાં એ ગરમીને આમડીમાં રોકી રાખવાની જરૂર પડે છે માટે તેવ સજ લોક ગરમ લુગડાં પહેરે છે. બરફ ઉપર ગરમ કપડું ઢાંકવાથી બહારનો તાપ અંદર ઓછો પસે છે તેથી તે ઓછું પીગળે છે. ગરમ લુગડાંમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ નથી, પણ તેને અંદરથી બહાર અને બહારથી અંદર જતી અટકાવવાની શક્તિ છે, કેમકે તે ઉબ્બતામંદવાહક છે. રમાં પણ એ ગુણ કેટલેક દરજે છે. લાકડું પણ પોતામાં ઉબ્બતાને ઝટ દાડી જવા દેતું નથી તેથી લાકડાના વહેરમાં બરફને રાખવામાં આવે છે. જનાવરોના અને માણસના વાળ, રવાં અને આમડાં પણ મંદવાહક છે.

સંખ્યા શીખવવાની રીત.

એક શિલ્ક બીજા ધોરણના વર્ગને સંખ્યાના આંકડાની કીમત સમજાવવાને કાળા પાટીઆ ઉપર ૧૧ લખી એક નિયાળીઆને પૂછ્યું

આ જમણા હાથ બણીના એકડાની કીમત કેટલી ? તેને ન આવડ્યાથી બીજાને પૂછ્યું અને તેને પણ ન આવડ્યાથી બણે પરીક્ષા લેતો હોય તેમ તેણે બીજાઓને પૂછ્યું, પણ કોઈ બાળક તેના પ્રશ્નનો અર્થ ન સમજવાથી ઉત્તર દઈ શક્યા નહિ. એ તે પોતાની નિયાળમાં કે વર્ગમાં સ્વતંત્ર શીખવનાર હોત તો નિયાળીઆ કને મોઢે કરાવત કે એની કીમત એક (એકમ) અને તેના પાસેના એકડાની કીમત દશ. નોટમાં તે પ્રમાણે તેણે લખ્યું હતું. પછી ૧૨ લખી બગડાની કીમત એક શીખવત. શીખનાર બાળકને નવાઈ લાગે કે આ બગડો છે તેને એક કેમ કહે છે ! પણ પોપટીઆ જ્ઞાન આપનારને તેની દરકાર હોતી નથી. નોટમાં એમ ૧૩ ૧૪ વગેરેને માટે લખ્યું હતું. બાળકને માટે આ વિષય બહુ કઠણ છે માટે તે શીખવવાનું કામ સહેલું નથી, અને જો પંડે સંખ્યાના અર્થ સમજતો નહોય તે બાળકને ન સમજાવી શકે એમાં નવાઈ નથી. ઘણા શિક્ષકો સંખ્યામાં એક, દશ, સો, હજારાદિક કહેવાનાં કારણો બણતા નથી માટે બાળકને માત્ર ગોખાવી કામ ચલાવે છે; તેઓ બણાવે છે, પણ ટૂંકવણી આપતા નથી.

‘હવે અહિં પ્રશ્ન લીડે છે કે સંખ્યાનો ખુલાસો કેવે પ્રકારે બાળકને કરવો? એના ઉત્તરમાં પ્રથમ કહેવાનું કે બાળકના સમજવામાં આવી શકે તેવી રીતે સમજણ પાડવી, અને તે એક દિવસમાં યદ્ય શકે તેમ નથી. પ્રથમ તેમને પૂછવું અને ન આવડે તો કહેવું કે નવ લગી એક આંકડેથી લખાવે, એનાં ઉદાહરણ પૂછવાં. એક લખો, પાંચ લખો, ત્રણ લખો, નવ લખો, બે લખો ઇત્યાદિ. ત્યાર પછી તેમને મોઢે કરાવવું કે નવ લગી એક આંકડેથી લખાવે. એ તેમનાંથી સમજાવ્યું છે કે નહિ એ ફરીને ઉદાહરણો પૂછી નફી કરવું. એ બાળક પહેલો પાંચ એટલેજ આપ્યો, બીજો દિવસે પાંચના આરંભમાં આખા વર્ગને પૂછવું કે નવ આંકડા ઉપરાંત અંકગણિતમાં શું વાપરવામાં આવે છે તે કોઈ જાણો? જાણતા હોય તે આંગળી ઉંચી કરે. જવાબ ન આવડે તો કહેવું કે દશ લખો. પછી પૂછવું કે એમાં નવ આંકડામાંનો કયો આંકડો છે? જવાબ એકડો. અને બીજું શું છે? જવાબ મીડું. મીડાનું બીજું નામ કોઈ જાણો? જવાબ સૂત. એકલું મીડું લખીએ તો કેટલા યાવ? જવાબ કાંઈ નહિ. અને એકડાને જમણે હાથે લખીએ તો એકડો અને મીડું મળીને

કેટલા થાય? જ. ૬૪. બગડાને જમણે હાથે લખીએ તો? વીથ થાય. ત્રગડાને જમણે હાથે લખીએ તો ત્રીથ થાય. આખા વર્ગને-તો હવે જાણતા હોય તે આંગળી ઉંચી કરો કે આંક અને હિસાબ શાથી લખાયછે. જવાબ ન આવડે તો સૂચક પ્રશ્નોથી અને ઉદાહરણથી શીખવવું. પછી પૂછવું કે ક્યાં સુધી એ આંકડાથી લખાય? ન આવડે તો સૂચક પ્રશ્નો અને ઉદાહરણથી શીખવવું. એ આંકડાથી જે લખીએ તેમાંના જમણા હાથ બણીનાને એકમ કહેછે. તેને શું કહેછે? શા માટે? જ. એક આંકડાથી લખી ચકાવછે તેમાંનો છે માટે એને ટુંકામાં એક કહેછે. શા માટે એક કહેછે? જ. એક આંકડાથી લખાય તે છે માટે. ૬૪ લખો અને તેમાં એ ઉચ્ચરો, શિક્ષક કાળા પાટીઆ ઉપર એકડેમીડે ૬૪ લખી મીડાના નીચે બગડો લખી સરવાળો કરાવવો. એ બારમાંનો બગડો એકમ છે તો આ એકડાને શું કહેવું? એ એકડો અહીં ૬૪ની બરોબર છે. શાની બરોબર છે? ૬૪ની બરોબર હોય તેને ૬૪ક કે ૬૪ કહેછે. શું કહેછે? પંદર લખો. એમાં પાંચને શું કહીએ? એકમ કે એક અને એકડાને ૬૪ક કે ૬૪. કેમ વાર? ૬૪ અને પાંચ છે તેથી. આગણીશ લખો. એમાંથી ૬૪ક દખાડો. એકમ દખાડો. એકડાને ૬૪કેમ કહોછો? જ. ૬૪ને ઠામ છે માટે. વીથ લખો. એમાં એકમને ઠામ શું છે? જ. મીડું અને ૬૪ને ઠામ શું છે? જ. બગડો. કેમ જાણ્યું? જ. મેવાર ૬૪ એટલે વીથ. બીજાને જાક અહીં પૂરો થયો.

પછી ૬૬ સુધી પાકું શીખવવાને જેટલા પાઠની જરૂર હોય તેટલા આપવા, અને સૌખ્યા શબ્દ શીખવવો. ઉદાહરણો પૂછવાં. એક આંકડેથી ક્યાં લગી સૌખ્યા લખી ચકાવછે? એ આંકડેથી ક્યાં લગી લખી ચકાવછે? એ પાકું આવડે પછી ત્રણ આંકડાના સૌખ્યા શીખવવી તેમાં પ્રથમ ૧૦૦ લેવા, અને પૂછવું કે એમાં એકમને ઠામ શું છે? ૬૪કને કેકાણે શું? એકડો કોને ઠામ છે? કેટલા સો છે? એકસેને પાંચ લખો. એમાં પાંચડો શું છે? મીડું કોને ઠામ છે? એકડો કોની બરોબર છે? એકમ જ્ઞાન તર લખો. એમાં ત્રગડો શું છે? તેની પાસેનો એકડો શું છે? સોનો એકડો દખાડો. આ એક ૬૪, સો એમ બોલાવછે. ૧૨૬ આ શું લખ્યું? એમાંથી એકમ દખાડો. ૬૪ક દખાડો. કેમ બોલાય? ઇત્યાદિ.

ભૂમિતિ શીખવવાની રીત.

પાઠ ૧ લો. નોટ.

સામાન્ય વિચાર—ભૂમિતિ વિદ્યા ગૂઢ છે અને તે માટે નાની ઉમરના નિયાળીઆને, સમજવો કઠણ પડે છે. છઠ્ઠા ધોરણમાં એને દાખલ કરી છે, અને તે ધોરણમાં બહુનારા ધણું કરીને બારથી, પંદર વર્ષની ઉમરના હોય છે. તર્ક અને કલ્પના શક્તિઓનો એ શીખવવામાં વિશેષ ખાખ છે. તેઓને ખીલવવાને, તકરાર, દલીલ, કે કારણ બતાવવાની અને સમજવાની શક્તિને કેળવવાને એ વિદ્યા બહુ ઉપયોગી છે. એથી અનુમાન કાઢતાં આવડે છે. જમીન માપવાના હિસાબી કામમાં તથા કેટલીક વિદ્યાઓમાં એ ઉપયોગી છે. જેમને ઉંચા પ્રકારની કેળવણી આપવી હોય છે તેમને એ શીખવવામાં આવે છે. જે એ ખરી રીતે શીખવવામાં આવે તો એ હેતુઓ પાર પડે; માત્ર ગોખાવવાથી તેઓ પાર પડતા નથી. “બાણીતાપરથી અભણપાપર જવું”, અડચણ ખસેડવી નહિ એ શીખવવામાં જેમ વધારે કામ લગાડાય તેમ મન વધારે કેળવાય. ખની શકે ત્યાં પ્રદર્શન કરવું.

જે દૃષ્ટિગોચર પદાર્થ કે આકાર ન હોય તે માત્ર બાવ કે યુક્તિ છે તે લક્ષમાં સહજ આવતો નથી, માટે ભૂમિતિ શીખવવી અને ‘શીખવી’ કુર્ચ્છ છે. આરંભમાં જ ખિંકુની બાપ્પા એવી છે. કાળા પાટીઆ ઉપર ચિત્તક ચાકવડે ટપકું કરી દેખાડે તે એ બાપ્પા પ્રમાણે ખિંકુ નથી. ચિત્તકે પ્રથમ ચાકવતી મોટું ટપકું કરી કોઈ નિયાળીઆને પાટીઆ કને બોલાવી કહેવું કે એથી નાનું ટપકું કરો. ચાકને ઘડીને અણીવાળો કરી કોઈ બીજા નિયાળીઆને તેડી કહેવું એથી નાનું ટપકું કરો. ત્રીજાને બોલાવી કહેવું એથી નાનું વને કરો. એમ છેક ઝીણામાં ઝીણું ચર્ચા શકે તેટલું કરે. ત્યારે ચાકથી તેના બે ભાગ કરાવવા. એમ ભાગ યદ્ય શકે નહિ એવું ઝીણું ટપકું ધારવાને નિયાળીઆને કહેવું. વળી જો મોટું ટપકું ચિત્તકે કાઢેલું તેને માપવું, પછી તેનાથી નાનાને માપવું; એમ માપતા માપતા છેક ઝીણા ટપકા ઉપર આવે ત્યારે કહેવું કે એટલું ઝીણું ધારો કે જેને માપી શકાય નહિ. જેને માપી શકાય તેના ભાગ યદ્ય શકે, માટે જેને માપ નથી, તેના ભાગ યદ્ય શકે નહિ એવું ટપકું ધારવું. એ કલ્પિત ટપકાને સ્થિતિ મા-

ત છે, પણ બાગો નથી તેને બૂમિતિ વિદ્યામાં બિંદુ કહે છે. હવે બાંખ્યા બધા પાસે જોડે જોડાવથી અને ખાટીઆ ઉપર લખી ગોખાવતી.

પહેલો પાઠ આટલોજ રાખવો. વખત વધે તો ફરી ફરીને પૂછવું, અને શીખવું તેની ચર્ચા કરવી. એથી બિંદુ વિષે કાંઈક કલ્પના શીખનારના મનમાં આવશે. એ કલ્પના આપવી સહેલી નથી. માટે ચર્ચાની જરૂર છે.

સુનીતિનો પાઠ.

ગણ માર્ય માસના યાજ્ઞપત્રમાં કોજદારી કાગદાના ૧૭ મા બાબમાં વર્ણવેલા અપરાધોપર લક્ષ લગાડવાની સૂચના કરવામાં આવી હતી. એ પ્રકરણના છેલ્લા બાગમાં બિગાડ કરવાના યુનાહની મહી સાપરાધ પ્રવેશવું બ્યાન છે. એવા પ્રવેશના અનેક પ્રકારો છે, અને તેઓને માટે યુનાહના પ્રમાણમાં ઓછી વધતી કેદની તથા દંડની સજા ફરમાવી છે તેમાંથી વધારેમાં વધારે જીવતાં મુખી કાળે પાણીએ ચડાવી દેવાની એટલે સમુદ્રપારે કોઈ જગ્યામાં અપરાધકરનારને મરતાં મુખી કેદ રાખવાની સજા છે. ૧૮ મા બાબમાં ઓટા લેખ બતાવવાના, ઓટી સહી કરવાના, લેખમાં ઓટી જાહેર છાપ કરવાના, કાપેસર અગ્નિવાર વિના, બદ દાતતથી અથવા દગલબાજીથી ચહેરાવાના અને ફેરવવાના અને તે સંબંધી અપરાધો વર્ણવેલા છે અને તેને માટે યુનાહના પ્રમાણમાં શિક્ષા ફરમાવી છે તેમાં વધારેમાં વધારે સમુદ્રપાર જીવતા સુધી કેદ રાખવાની તથા દંડની શિક્ષા છે, મહેતાજીએ આ બાબત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાનું છે, કેમકે જમને લખતાં આવડતું નથી તેઓ આ અપરાધો કરી ચકતા નથી. લખતાં વાંચતાં શીખ્યા હોય તેઓજ આ યુતોંક કરી ચકે છે. લખતાં આવડવાનો આ પાપી ઉપયોગ ન કરવાને પ્રસંગોપાત મોટી ઉમરના નિયાળીઆને શીખામણ દેવી એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે.

મેપારી તથા કારીગરો પોતાના માલ ઉપર કેટલીક નિયાનીઓ કરે છે. તથા કેટલાક પોતાની મીલકત ઉપર કરે છે, તે નિયાનીઓનો ઉપયોગ બીજાઓ કોઈને ઉત્તરવાને અર્થે કરે તેઓ યુનેહગાર ધાવે અને તેમને કેદની તથા દંડની સજા કાયદામાં ફરમાવી છે; તેમજ નુકસાન કરવાને માટે એવી ખરી નિયાનીઓનો નાશ કરનારાને પણ સજા ધાવે.

૧૯ મા પ્રકરણમાં નોકરી કરવાના કરાર, એટલે અમુક કામ કરવાની કાયદા પ્રમાણે બોલી કરવામાં આવી હોય તે ન પાળે તેને શિક્ષા કરવાની છે. ઉદાહરણ, એક ગાડાવાળાએ કોઈ વેપારી જોડે અમુક બાકું લઈ કપડવંજી તેને કે તેના માર્કને નડીયાદ લઈ જવાનો કરાર કર્યો, પણ તે પાળ્યો નહિ તો તે સજાને પાત્ર થાય છે. નોકરીના અને કામ કરવાનાં અનેક પ્રકારો વર્ણવ્યા છે તે સર્વ વાંચવા અને જાણવા જોગ છે.

૨૦ મા બાબમાં લગ્ન-સંબંધી ગુનાહોનું વ્યાન છે અને તેઓને માટે સજા કરાવી છે, ૨૧ મા બાબમાં કોઈની આબરૂ લેવા બાબત, ૨૨ મા બાબમાં સાપરાધ ધમકી આપવી, તિરસ્કાર કરવો તથા દુઃખ દેવા સંબંધી ગુનાહોનાં વર્ણન અને તેઓની સજા લખેલી છે. સંસાર વહેવારના કામકાજમાં આ અપરાધોથી દૂર રહેવાની જરૂર છે. એ વિષયો અતિ ઉપયોગી અને જાણવા જોગ છે. વાસ્તવિક કીચે તો વાર્તાઓની અને નાટ્યોની ઓપડીથી આ દોષદારી કાયદો ઓછો મનોરંજક નથી અને તે વાંચવો વધારે ગુણકારક છે. પ્રત્યેક નિયાળની લાઇબ્રેરીમાં એ પુસ્તક જોઈએ. મહિતાજીએ તથા ઉપશિક્ષકોએ એને વાંચવો અને નિયાળી આને તથા લોકને પ્રસંગોપાત બોધ કરવો એ તેમની ફરજ છે.

પાઠોની નોંધ.

પારો.

પારાને સંસ્કૃતમાં પારદ્ કહે છે.

જોકરને કહેવું કે અતિથય ઠંડા મૂલકમાં બીજી ધાતુઓની જે પારો નક્કર થઈ જાય છે અને બહીમાં તપાવ્યાથી એનો ધણો ભાગ બળી જાય છે તેથી અપૂર્ણ છે.

હજોમાં પારો કેવી રીતે ચોધી કઢાણો તે હેઠલી વાતપરથી બતાવવું. હજૂઆ અથવા હજૂ એ એજ નામની નદીને તીરે જ્યુલિઅન આલ્સ પર્વતોની બીણમાં આવેલો કાર્નિવોલા પરગણામાં નાનો કસ્બો છે. એ કસ્બામાં આશરે ૩૦૦ ઘરો અને એક કિલ્લો છે તથા શુમારે ૨૫૦૦ માણસના વસ્તી છે. લોકો મુખ્યત્વે પીપ બનાવનારા હતા (સને ૧૪૬૭) અને તેઓમાંના એક જણે નવું પીપ બનાવ્યું તેમાં પાણી રહે છે કે નહિ તે

તપાસવાને તેને વહેતા ઝરણ નીચે મૂક્યું અને બીજે દિવસે આવીને જોયું તો તે એટલું તો જારે લામું કે તેનાથી જંચકાયું નહિ. તે અત્તાન અને વહેતી હતો તેથી તેણે પ્રથમ ધારું કે જલ્દીથી પીપને કામણ કપડે, પરંતુ વધારે તપાસ કરવાથી તેને તળિયે થોડોક ચળકતો પ્રવાહી તેની નજરે પડ્યો. એનું શું કરવું તે બ સમજાવાથી તે પીપ એક માણસ બાનબામમાં એસડ બનાવીને વેચતો હતો તેના કને લઈ ગયો. તે એસડ વેચનારો બંધો હોવાથી તેને થોડાક પૈસા આપ્યા અને જ્યારે જડે ત્યારે બીજું લાવવાનું કહીને વિદાય કર્યો. પોતાનું બાગ્ય ખૂલ્લાથી ધણા આનંદ પામી બાપડો પીપ બનાવનારો એ રીતે વારંવાર લાવી આપતો; આખરે એ વાત હવાડી પડ્યાથી પારાના ખાણનો વધારે શોધ કરવાને કેટલાક લોકોએ મંડળા બની કરી. એ ખાણ કેટલાંક વરસ લગી તેમના કબજામાં રહી, પરંતુ છેવટે આર્થિક આના ઝૂક ચાલે એ કામ થઈ ઉપયોગી નહીં તેમને ધવેલા અર્થના વળતર લાખત નાણાંની રકમ આપીને તે પોતાના સ્વાધીનમાં લઈ લીધી.

સ્વચ્છ.—કાર્નિવોલામાં ઇડિઆ, સ્પેનમાં આલ્મેડા, ઇટાલિ, લુ-આર્કોસિન, અને દક્ષિણ અમેરિકા. આમાંનું દરેક સ્થળ નકશામાં જોવા-થી જડશે.

ખાણમાં ને કેકાણે કૂવા નેવું જોઈએ તે કેકાણે તે શુમારે ૮૪૦ ફૂટ ઊંડી હોયછે, પરંતુ પહાડની નીચે તેના ઊંડાઈ બીજા બાગેમાં ઘણી વધારે હોયછે. તેમાં બે રીતે ઉતરાય છે, ખાણના એક બાજુએથી બીજા બાજુએ નાસરણીઓ આડી મૂકી તેપર ચઢને, અને ટોપલીઓમાં બે-શીને. પરંતુ એ બંને રીત જોખમ બરેલી છે. કેટલાક બાગમાં અતિથય ગરમી હોયછે, અને હવા બંધાઆર હોવાથી અગાઉ ઘણાં માણસો ગુંગ-જાઈને મરી જતાં, પરંતુ હવે માણસો મરી જતાં નથી. ખાણના મુખની ધડમાં મોટું પૈડું અને ઉદકગતિષંત્ર હોયછે તે વાટે ખાણના તળિયામાંનું તમામ પાણી ઉપર આવેછે. ખાણમાં પ્રચ્છળ કોળ અને ઊંદર ઉપદ્રવ કરેછે. ખાણ જાદનારાઓએ આધેલી રોટલી વગેરેના કડકા ખાઈને તેઓ જીવેછે. ખાણમાં ઉતર્યા પહેલાં દરેક જાણે જારાક આવો એ અવશ્ય ગણવામાં આવેછે.

જાત.—શુદ્ધ પારો એટલે અડકોમાંથી જે વહે છે તે, અને રનાથ પડના રંગનો બૂકો થઈ જાય એવા અને છિદ્રાળુ પથરામાં સાધારણ જાતનો પારો જોઈએ તે. પહેલી જાતનો પારો ગરમ કાનુમાં કાઠોની થડમાં ધાસમાં કોઈવાર જોઈએ અને બીજી જાતનો પારો સાંચવાતી પથરામાંથી જાદી કઢાઈએ અને પછી દેવતાપર ઉકાળીને ચોખ્ખો કરે છે.

ગુણ.—સોના સિવાય બીજી બધી ધાતુઓ કરતાં એ ઘણો બારે છે, હતામાં હડી જાય છે, અડકનાં કડો લાગે છે તથાપિ ગરમ છે, આંગળીઓ બીની થતી નથી તથાપિ પ્રવાહી છે, રૂપાની ધોડે ચળકતો અને અપોરદશક છે, તેનાથી વજનમાં ત્રણમણા નેરિક આસિડમાં ઓગળી શકે છે, તથા તેમ અથવા ગુંદર જોડે બેળવાથી તેનો નાશ કરી શકાય છે. નફર હોય છે તે વારે બીજી ધાતુઓની ધોડે તેને દીપી શકાય છે.

અસર.—પારાની આણુમાં કામ કરનારા મજૂરોને સજ્જ કંપ થાય છે, તેમનાં મોં વાંકાં થઈ જાય છે, અને હાથ પગ એકાએક એંચાય છે. એથી આયુષ્ય ટૂંકું થાય છે, અને શરીરમાં એ હજવે હજવે દાખલ થાય છે તેથી આણુ જાદનારા મજૂરો બને પાણીએ નહાય છે તે વારે તેમના આંગળાંથી પરસેવો નીકળે છે તેમાં શુદ્ધ પારો હોય છે. દરદીઓને ધણીવાર ઓસડમાં પારો આપવાથી મોં આવે છે અને દાંત હાલી જાય છે.

ઉપયોગ.—કેટલાક રોગમાં ઓસડ તરીકે એ ઉપયોગી છે. મોઢાપર ફીલ્ડીઓ વગેરે થાય છે તેવા એને લેપ ચોપડે છે. સોનું વગેરે ધાતુઓ જોડે એનો બેગ કરવાથી એની મિથ ધાતુ બને છે, ગંધક જોડે બેળવાથી હોંગળોક બને છે, અને બીજી ધાતુઓના બનાવેલા રંગમાં બેગ કરવાથી એનું હળાહળ રંગ બની શકે છે. વાયુમારમાપક યંત્રો, ઉષ્ણતામાપક યંત્રો, વગેરે બનાવવામાં, તથા સોના રૂપાને તેની જોડે મેળેલા કચરાથી જુદાં પાડવામાં એ ઉપયોગી છે. કલાઈમાં બેળી એને આરમીઓપર લગાડે છે.

પાકનું પુનરાવર્તન કરવું અને ડોકરાઓને જે સાંબરવું હોય તે તેઓના કને લખાવવું.

કેળવણીનો હેતુ.

વિદ્યાર્થીઓને મુધારવા એ વેચક કેળવણીનો હેતુ છે; પરંતુ તેમને મુધારવા એટલે શું? પુરો અને સ્ત્રીઓ કેતાં હોવાં જોઈએ તે વિષે રીઝક પ્રકારનું સામાન્ય મત દુનિયાના પ્રત્યેક દેશના લોકોમાં હોય છે; અને પુરો અને સ્ત્રીઓ તેવાં થાય છે; અને તેઓ જેમ વધારે નિશ્ચિતપણે તેવાં થાય છે તેમ એ મત વધારે સ્પષ્ટ હોય છે.

માણસો કેવાં હોવાં જોઈએ તે સંબંધી હજારો વરસપર વાદો કુલપતિઓનાં મત ધણીજ સ્પષ્ટ કર્યાં. અતિ ટૂંક થયું એ દુનિયામાં સ્ત્રીઓમાં ઊંચું માન અને વધારેમાં વધારે અધિકાર છે એવું ધરડો કુલપતિ માનતો અને દેને સંપૂર્ણ જાનનોમાં શ્રુષ્ઠ મળેનો. વધારેમાં વધારે વંચા જોઈએ એ બોલુ ધણી ઇચ્છતા જોગ જાનવ મળાવી; કારણ કે પુરો અતિ વિગળ કોઈ તેના અડધા જાગમાંએ લેશે વગતા મળેતા; અને કુલપતિને જેમ વધારે વંચાને હોય તેમ ખીણી અને મોચનો વધારે રક્ષાળ અને મુંદર બને અને તે વધારે અધિકાર જાગવે અને તેનું વધારે વજન પડે, કારણ કે દરેક કુલપતિ પોતાના કુટુંબ ઉપર કુલ અજવાર બોમવનો અને તેનું રોજું જેમ મોટું તેમ તે રાજતા જેટલું અધિકાર બોમવનો. તે ટૂંક માણસ નિશ્ચયરૂપે રહે કે ઉત્તમ મનુષ્ય જનતાને જાણતો પોતાનાં માનવની આત્મામાં રહેતાં, અને તેનાથી પણ પોતાના રોજાના નાજાને સંરક્ષું આપીત રહેતાં, મનુષ્યો પોતાનું રક્ષણ કરવાને અવશ્યતી જાનતો ધણીજ હેમિશરીથી કરતાં, તથા જાણતો ખોશ અને પડેરજા એટલાને પશુઓનાં ગામડાં મળવાનાં મીજવણું જોઈએ, જેમ વધારે પત્નીઓ અને વધારે ઊંચાં હોય તેમ વધારે માર્ક. આ શ્રુષ્ઠ જાનતો હતી. તે રહે કે એ જાનતો મુંદર નહોતો પછી જેઓને રોજાના નાજા રવાનો સંભવ હોય તેમજે માતે અમત મળાવી માતે અને પોતાના રોજામાંના લોકોમાં મળાઈ સંવ રહે એવી રીતે માણવજને તથા રાજાને મુધારવાં હોય છે. કેટલીક જાનતો—મનુષ્ય, નિવરણ, મનુષ્યવડાપણું, જીવત દિગંત મનુષ્ય, અને માતે વડાવડા કરતાં ધણી વધારે મંડી જાનતો મનુષ્ય—એ મંડી મૂકી મનુષ્યને જન્મ મળે તે મુધારવા જાનવ વડો કુલપતિના વિચાર આ અવશ્યતા.

ગ્રીસના કેટલાક ડાહ્યા પુરુષો કેળવણીના હેતુનું ચુકું ન વહાઈ આપતા. ઉદાહરણ, જે નાના પ્રદેશમાં જહારના કુશ્મનોનું અને અંદરના મુલામિનોનું સદા બપ રહેતું તે પ્રદેશમાં રહેનારો સ્પાર્ટન માનતો કે દરેક જોકરો જવિખમાં જોકો થશે અને દેશનું રક્ષણ કરવામાં સાહાય કરવાનું બન્યું છે. દરેક માંદા અથવા ખોડવાળા બાળકને તેના બાપની તરફનાં સગાંની ઈચ્છાથી મારી નાંખી શકાય. રાત્રી તરફથી લંડનસ્ત અને સારાં નીવડે એવાં જોકરાંની નાનપણથી સંભાળ સેવામાં આવતી અને તેમના ઉમર લગભગ સાત વરસની થતી તેવારે તેમને રાત્રી તરફથી તમામ શિક્ષણ આપતા. બૂખ્યા રહેતાં, જાડો ખોરાક ખાઈને સંતોષ માનતાં, અરે કપાં વગર મરણતોમ થતાં લગી કૂટકાનો માર ખમતાં, અને કુઝ સહન કરવાનો મહાવરો પડતા સારૂ સધતું તેમને શીખવતા. તેમને લડાઈની સામળી કવાયત શીખવતા. કુસ્તીઓ કરવી અને ખોટી લડાઈઓ કરવી એ તેમના ગમતો હતી. પુદ્ગતાં મીતો માવાં એ તેમના નિપુણતા ગણાતી. ખોટી પહોના અને વૃદ્ધ પુરુષોનું સન્માન કરતાં, પોતાના કુશ્મનોનો તિરસ્કાર કરતાં, યુદ્ધમાં દગા કૂટકા કરતાં, યોગ્ય હોય કે ન હોય તોએ અપમાન સહન ન કરતાં, અને ઝીઝીનો સત્કાર કરતાં શીખવતા. ઝીઝીના પંડની ખાતર નહિ. પરંતુ તુચ્છકાર પાગલી ઝીઝી શૂરવીર પુરુષોની માતા યદ્દ શકે નહિ (તેમને ઘેર શૂરવીર પુરુષો જન્મ નહિ) માટે તેમનો સત્કાર કરતાં શીખવતા. એમ સારો પોકો કરવો એને સ્પાર્ટન લોકો કેળવણીનો હેતુ ગણતા.

મનુષ્ય સૌજાતૃષ્ટ યોદ્ધો થાય એ અમરિકાના રાત્રી ચામડીવાળા લોકોમાં સર્વગુણસંપન્નતા ગણાય છે; તથાપિ સ્પાર્ટન લોકોની રીતથી તેમની રીત કેવળ બિન છે. રાત્રી ચામડીવાળા ઈડિઅનને પૃથક્ પૃથક્ વરિદ્ધ તરખીવત કરે છે. પરિ હૃદિયો અનુષ્ઠાન બારીક યાવ ત્યાં લગી તેમનો ઉપયોગ કરતાં ઈડિઅન જોકરાને શીખવે છે. મરણ ન પામતાં કુઝ સહન કરી શકે એવડો મોટો યાવ છે તેવારે પ્રથમ તો તેને બૂખે મારે છે અને ઉત્તમરો કરાવે છે, અને પછી ખારણા કરવામાં હરમોડને કમકમાટો આવે એટલી અસહ્ય વેદના તેના ચરીરને કરે છે. જે પુરુષ આ સધતું કુઝ યજ્ઞીજ જહાફરીથી સહન કરે છે અને પછી અતિ અપજ પડેરેગીર, અતિ નાજવાન અને સહનગીજ પોદો, અતિ ખા.

રીલો શત્રુ, અતિ ક્રૂર વિજેતા અને અતિ ક્રોડો ધણી અને બાપ ની-
વડે છે તે પ્રકરને ઈંડિયન લોકો સર્વશુભસંપન્ન ગણે છે.

જે પ્રકર ઊનાબામાં વધારેમાં વધારે જળકૂડીએની પકડી થકે,
શિયાળામાં બરફનો વરસાદ ચવાનો હોય તે વહેલામાં વહેલો અગાઉથી
કહી શકે, કેટલો સમય થયો છે તે તારા ઉપરથી કહી શકે, સૂવાને માટે
બરફમાં અતિ ઊંચાવાળી જગ્યા બાંધી ધણીજ ઝડપથી તેમાં દવતા
સળંગાવી શકે, ખીવર નામે જલચર પ્રાણીઓમાં લાંબા વખત લગી
ખૂડકી મારી શકે, ખૂડની પેઠે અંધારામાં જોઈ શકે, પોષ્ટર કૂતરાની
પેઠે શિકારનું પગલું ખોળી કહાડી સ્પાનિઅલ કૂતરાની પેઠે તેને લાવી
શકે, હરણની પેઠે સાંભળી શકે, અને શાહમૃગ પક્ષીની પેઠે દોડી શકે
તે પ્રકર સૈબીરિઅનનાં બરફવાળાં ગરબોમાં રહેનારા લોકોમાં સંપૂર્ણ
કેળવણી ગણાય છે.

આપણો હેતુ એમાંનો એકે નથી, અથવા એમાંના એક હેતુને
આપણે પસંદ કરીશું નહિ. મનુષ્યની શારીરિક, માનસિક, નીતિની અને
અધ્યાત્મિક શક્તિએની એવી રીતે કેળવવી અને વાપરવી કે બનતાં લગી
તેનામાં આરોગ્યતા, જ્ઞાન, અને સદ્ગુણ ખીલી નીકળે, અને આ કુ-
નિયાનાં કર્તવ્યો બરાબર કરી શકવાને તેનું હૃદય, સમજ, અને ઇચ્છા લા-
યક થાય અને મુખ્યા કેડે ઇશ્વરના સાન્નિધ્યનું પરમ સુખ ભોગવવાને તે
યોગ્ય થાય એવી શિક્ષણશાસ્ત્રમાં નિપુણ પ્રકર કેળવણીના હેતુની બા-
બ્યા કરે છે.

જે કેળવણીના હેતુઓમાં એનો સમાવેશ કરવામાં આવે તો ઘોડે
બેસવું અને હોડીને હલેસાં મારીને હંકારેવી, તથા વસ્તુતઃ મિતાહાર અને
વહેલું ઊઠવું અને બીજી સેંકડો સારી બાબતોને કેળવણીનાં સાધનોમાં ગ-
ણી શકાય અને તેથી શિક્ષકને ખરેખરી ઉપયોગી અને પોતાના ધંધાનો
ભાગ ગણી શકાય, કેળવણીને મદદ કરનારી આ શારીરિક બાબતોમાંનાં
ચોડીક બાબતોને શિક્ષકો પોતાને માથે ઝોરી લેવાની ચોડેક અંશે હિમાય-
ત કરે છે; પરંતુ તેઓને તેનો ભાગ ગણવો એવું તેઓના મનમાં અ-
ચીત કદી આવ્યું નથી. નીતિની કેળવણી એ શિક્ષકના કર્તવ્યનો ભાગ
છે, તથાપિ અધ્યાત્મિક શક્તિએની ખીલવવી એ તેનો ભાગ છે, કે નહિ તે
વિષે શંકા છે. ખરું જોતાં એ શું ધર્મગુરુનું અથવા માબાપનું કામ

નથી વસ્તુતઃ. અધ્યાત્મિક શક્તિઓને ખોલવવી એ ખીચું અને વધારે પ્રાદ કામ છે, અને અંકગણિત, ભૂગોળ વિદ્યા, વ્યાકરણ, ગ્નેડશી, વાંચન, બાધા, ગણિત, અને અદ્ધર શીખવનાર મહેતાજીનાં કામો ગ્નેડ એને ગ્નેડી ર્ધ થકાય નહિ. આપણે અર્થશાસ્ત્રીઓ કનેથી બોધ લઈ મહેનતના વિભાગ અને તેનાં ઉત્તમ અને કુળદાયક પરિણામ લક્ષમાં લેવાં જોઈએ. ગમે તેટલો ભાર લાદીએ તે મહેતાજી ખમે એમ બણીએ તો તેની પીઠ બાગી જાય. અલખત શિક્ષકનો હેતુ તેની સંભાળ નીચે મૂકેલા તરફને સદ્ગુણી, ધાર્મિક, અને ડાલો કરવાનો છે; પરંતુ એ પણ ખરું છે કે જે કામ એક વર્ગના માણસોથી થઈ ન શકે એટલું બહોળું છે અને વસ્તુતઃ સર્વ મનુષ્યના કલાણને લગતું છે તે કામ પાર પાડવાને અવશ્ય કરવાનાં અતિ બિજ કતંબો નિરાળાં રાખવાં એ ઉત્તમ રસ્તો છે.

અમ પેઈજકૃત “શિક્ષણનું અનુભવી જ્ઞાન” એ નામ પ્રસ્તુતમાંથી હેડલો ઉતારો કરીએ છીએ. “મનુષ્યને ખરી કુળવણી આપવી એટલે શું? આ બાબતમાં સત્ય શું છે તેની ખોળ કરનારો પ્રમાણિક અને જીવિમાન પ્રરૂપ હેડલા નિર્ણયોને મળતા નિર્ણયો કરશે:—કુળવણી એ ખોલવું છે, એ માત્ર બણાવવું—જ્ઞાન, સત્યો, અને નિયમો—નથી, પરંતુ એ શિક્ષા છે, મનને જગાડવું છે, મનની વૃદ્ધિ છે, અર્થાત્ ગુણકારી ખોરાક પાચન થવાથી શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ હિતકારી જ્ઞાન-પરો મનની વૃદ્ધિ થાય તેમ કરવું તેનું નામ કુળવણી.

જ્ઞાન, વૃદ્ધિ, અને વિસ્તાર કરવાની તૃષ્ણા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી, અને પછી મનની શક્તિઓને એટલી તો ખોલવવી કે તે પોતાની મેળે પોતાના જ્ઞાન અને વિચારશક્તિમાં વધારો કરી શકે, એનું નામ કુળવણી. શિક્ષકે જોડરાની વતી વિચાર ન કરતાં તેના મનને વિચાર કરવાને જગાડવું; તેની શક્તિઓને જગૃત કરી નિરીક્ષા કરતાં, માદ રાખતાં, વિચાર કરતાં, અને સંપોજન કરતાં શીખવવું એનું નામ કુળવણી. ખીજી બધી શક્તિઓને પડતી મૂકી માત્ર સ્મરણશક્તિને ખોલવવી એ કુળવણી નથી; પરંતુ તમામ શક્તિઓની વચ્ચે એકતા લાવી તેઓને ઉપયોગમાં આણવી એને કુળવણી કહે છે”.

મિ. રોકસ કહે છે કે “કુળવણીનો સંબંધ સકળ મનુષ્યની ગ્નેડ,

એટલે તેના શરીર, મન, અને હૃદયની નોંડ છે; તેને તેના મર્ગનો પરિપૂર્ણ મનુષ્ય બનાવવો એ કેળવણીનો હેતુ અને સુવ્યવસ્થિત કેળવણીનું પરિણામ છે. કેળવણીથી તેનું શરીર નેમવાળું, સ્વચ્છ, અને સુંદર થશે; તેની ઇંદ્રિયોમાં અરેખરૂં પારખવાની શક્તિ તથા તીવ્રશક્તિ આવશે; તેની શ્રદ્ધિ બળવાન અને સત્યપ્રીત થશે; તેનું હૃદય સદ્ગુણી થશે, નેમ સાફ હોય તેનું જાડ મોઢું મૂળ, અથવા અડાબીડ ડાળીઓ, અથવા પુષ્કળ પાંદડાં નહોતાં એ ત્રણેનો સંયોગ છે તેમ કેળવણીથી પ્રથમ કેળવ મન, અથવા વિદ્યાન, અથવા પ્રમાણિક માણસ નહોતાં, એ ત્રણેનો યથાર્થ અને સમતોલ સંયોગ છે. પરિપૂર્ણ માણસ જેવો હોય તે માત્ર એતથાલામાં, અથવા યુનિવર્સિટીમાં, અથવા ધર્મસમાજમાં તેની ઓળ ન કરતાં ને પ્રથમનું શરીર નારોગી હોઈ તેનું મન વિદ્યુતિ વિતાનું હોય તેની ઓળ ન રવી. ને પ્રથમમાં આ સંયોગ જેવામાં આવે તેમ કેળવણીથી કહેવાય. સૌ મનુષ્યોને એવાં બનાવવાં એ કેળવણીનો હેતુ છે.”

લાઘવ કહે છે કે “કેળવણીમાં બહુધા બે બાબત પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો હેતુ હોય છે, કોઈક પ્રકારે મનને કેળવવું અને વળી તેને યોગ્ય કરવું. યોગ્ય કરવું એટલે તેમાં જ્ઞાન રૂપો નિર્જીવ પદાર્થનો માત્ર સંયોગ કરવો એવું કહેવાનો મારો હેતુ નથી, પરંતુ એ સંયોગની નોંડ તેને એવાં સાહિત્યો પૂરાં પાડવાં કે તેઓનો તે મરજીમાં આવે તેવારે ઉપયોગ કરી શકે. તથા બાધા બોલવાની, હરકોઈ ગતિમાન પદાર્થમાં બળો શી રીતે લાગેલાં છે તે સમજવાની, અને કોઈ પક્ષી અથવા જોડયો ક્રિયા વર્ગનો છે તે જ્ઞેતાંવારને બરાબર કહેવાની શક્તિઓ એ માનસિક શક્તિઓ હોઈ તરવું, ઈલાદિ અનુબલ્લસિદ્ધ ગુણો એકવાર સંપાદન થયાં કેડે-જન્મ સુધી રહેછે તેઓને મળતી છે.

“અધ્યયનના કેટલાક વિષયો એમાંના પહેલા કાર્યને માટે એટલે મનને કેળવવાને અને મનુષ્ય પોતાની શ્રદ્ધિનો ઉપયોગ કરે એવું કરવાને વિશેષ કરીને ઉપયોગી છે, અને કેટલાક વિષયો ને યુગો તેઓવડે સંપાદન થાય તે મુજબને માટે મુખ્યત્વે અગત્યના છે, તથા કેટલાક વિષયો એવા છે કે તેઓવડે બંને પ્રકારના લાભ મળે છે. તો ને અભ્યાસ કરવાથી નવી શક્તિઓ આવે તે અભ્યાસની કીમત ઘણાં જોડવાના સમજવામાં આવશે, અને તેઓ પોતાના પંડના બધાની ખાતર સુગ્રીથી તેમાં મંડ્યાં રહેશે.

પરંતુ જે વિષયોથી એવી શક્તિઓ આંવતી નથી તે વિષયો માનસિક કેળવણીને અર્થે ગમે તેટલા ઉપયોગી હશે તોયે તેઓનો અભ્યાસ ધણાજ ઓછો જોડા ખુશીથી કરશે. એવા વિષયો કયા કામના નથી એવું તેઓ બહુધા કહેશે. હવે વસ્તુતઃ પદ્ધતિ અને સારી માનસિક ટેવો અમુક સાત કરતાં વધારે ઉપયોગી છે, કારણ કે તેઓ માણસના પાંડનો અંશ છે, પરંતુ એ સાત માત્ર નાથવંત આબૂપણ છે, અને વળી જે માણસમાં એ પદ્ધતિ અને ટેવો હોય છે, જે માણસ હરકોઈ પ્રશ્નમાં પોતાનું મન ધાલી તેના ખરેખરી મતલબ સમજી શકે છે, અને એક વખતે એક જ બિનાપર પોતાનું લક્ષ્ય પરોવી શકે છે તે માણસને જે અમુક સાત સંપાદન કરવું હશે, તે સાત વધારે ઉતાવળે તે સંપાદન કરી શકશે. પરંતુ એ ટેવો પાડવાને અભ્યાસના જે વિષયો ઉલ્લેખ ગણવામાં આવે છે તે એવા છે કે તરણો પોતાની ખુશીથી શીખે એવો ધણેજ યોદ્ધો સંભવ છે. મારે એ અગત્યના અભ્યાસના વિષયો તરણો શીખે એવું કરવાને શિક્ષક કેટલીક બાદ્ય લાંઝમોને ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેણે મુખ્યત્વે નીતિયા-અનુ, શિક્ષક જે માર્ગ બતાવે તે પર નિયાળીઆની આસ્થા બેસે તેનું, અને નિયાળીઆને જે કરવાનું કહ્યું હોય તે કરાવવાની પોતાની ફરજ છે એવી સમજણનું અવલંબન કરવું જોઈએ ”.

માટે કેળવણીનો સંબંધ સકળ મનુષ્ય જોડે, એટલે તેનાં શરીર, બુદ્ધિ અને આત્મા જોડે છે, અને ઇચ્છે આપણને જે જુદી જુદી શક્તિઓ આપેલી છે તેઓ જે નિયમો પ્રમાણે ખીલે છે તે નિયમોને અનુસરી તેઓને બની શકે તેટલી સર્વોલ્લેષ કરવી એ કેળવણીનો હેતુ છે.

(મદ્રાસ રફૂલ માસ્તરમાંથી).

આરોગ્યતાવર્ધક સુધારા વિષે બાવણો.

બાવણ ૧૭ મું.

ગામડાંની આરોગ્યતા.

હિંદના લોકોનો જાડો ભાગ ગામડાંમાં રહે છે તેથી તેમની આરોગ્યતામાં સુધારો કરવાની ઘણી અગત્ય છે મુખ્ય અડચણ એ છે કે શરીરની મુખ્યાકારીના નિયમોની આજ્ઞામાં લોકો ઘણા અજાણ છે અને

પોતાના બાપદાદાઓના રિવાજો પ્રમાણે ચાલવાનું વલણ બધે ઉકાણે જોવામાં આવે છે. ગાંધડાંની આરોગ્યતાને લમત સારા નિયમો મુખી-ઓના ઉપયોગને માટે જુદી જુદી રીતી બાપાઓમાં છાપવા જોઈએ, અને તે અમલમાં લાવવા એ તેઓના કામનો ભાગ છે એવું ગણવું જોઈએ. એ બાબતમાં ઘોડુંક કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ જોઈએ તેટલું કરવામાં આવ્યું નથી.

જુદિમાન અને ચંચળ મુખી ગામડામાં વિરમચક્રારક ફેરફાર ઉતાવળે કરી શકે. ટૂંક થયેલો શિક્ષક એ કામમાં ઉપયોગી સહાય કરી શકે, અથવા મદદ વગર એકલોએ ધણું કરી શકે.

પ્રથમ કરવાનાં કામો.—પહેલું કામ એ છે કે મુખીએ પહેલે જોઈએ વિષયનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. જે એતરો સારાં એકાવર્તમાં ન હોય તે એતરોમાં ગ્રાહકો હોય છે તેઓને ભૂત અથવા પિશાચ ઉગાડવા નથી તેમ રોગોને પણ તેઓ ઉત્પન્ન કરતા નથી એ તેણે ૨૫૪ જાણવું જોઈએ. જે એકાવર્ત પોતાના એતરમાંથી ગ્રાહકો નીકળી જવા સાથે અગિયન, હવનાદિ ક્રિયાઓ કરે તે એકાવર્તને મૂર્ખ જાણવો; એજ ઉપાયોથી મંદવાડ દૂર થવાની આશા રાખવી એ એકાવર્તને મૂર્ખાઈ બરેલું છે.

કેટલાંક ગામોમાં પંચાયતો હોય છે તેઓમાં એકંદરે ઘોડાંક માણસો ગામના લોકો કરતાં વધારે જુદિમાન હોય છે. મુખીએ પ્રથમ તો તેઓને પોતાના મતના કરી સેવાનો પ્રવલ્ન કરવો જોઈએ; જે સુધારો કરવાનો વિચાર હોય તેની સમજણ પાડવી, તેનાથી યતા કાયદા બતાવવા, અને કોઈ વાંધો ઉઠાય તો તેનું નિરાકરણ કરવું. એમ કર્યા પછી બીજું પગલું બરેલું.

આરોગ્યતાને લગતો કોઈ નિયમ રાખ્યા કરવાનું કહેતા પહેલાં તે લોકોના કાયદા મટી જાય એવું તેમને સમજાવવાનો મુખીએ પ્રવલ્ન કરવો જોઈએ. કામથી પરવાર્યા પછી સાંજે ઘણીવાર લોકો એકઠા બેસીને તડાકા મારે છે. મુખીએ ગામના લોકોને જાડ નાચે કે મોરામાં જોલાવી તેમની કને જે નિયમ પજાવવાની પોતાની ઇચ્છા હોય તે નિયમ પજાવવાનું કારણ સમજાવવું. જુદી જુદી હાનિઓ જો વારાફરતી વિચાર કરવા એ ઉકાપણ બરેલું ગણાય, અને એક હાનિ દૂર કર્યા પછી બીજી

હાયમાં લેવી.

મુખ્ય બાળતો વિધે ધોડુંક કહી ચકાય.

પાણીની આવક.—આ વિધેય બહુ મહત્વનો છે અને તંદુરસ્તી પર પાણીની અસર થાય છે તેનો લોકોના મનમાં કાંઈક આભાસ હોય છે તેથી એ વિધે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ. કેટલીક બાળતોમાં હિંદુઓ પોતાને પીવાના તથા વાપરવાના પાણી વિધે ચોકસ હોય છે. અમુક માણસોના અડકવાથી પાણી અપવિત્ર થાય છે એવું લોકો માને છે. તથાપિ તેઓના વિચાર બહુ અપૂર્ણ છે.

તાવનું મુખ્ય કારણ ખરાબ પાણી છે એવું ઘણા લોકો કબૂલ કરશે. એ પાણીની એવી અસર થવાનું શું કારણ? એનું કારણ બહુધા એ છે કે તેમાં કોઈતો ઉદ્ભિજ પદાર્થ હોય છે. તેમાં કોઈતો પ્રાણિજ પદાર્થ હોય છે ત્યારે તો એ કરતાંએ વધારે ખરાબ હોય છે. એથી કેટલીક વસ્તુના ઘણાજ નદારા તાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

પાણીની આવકનાં મુખ્ય મૂજો વિધે વિચાર કરવો જોઈએ.

તળાવો.—ગામના તળાવની સંભવિત સ્થિતિ વિધે પાછળ કહી ગયા છીએ. અથવા ગામમાં જે ત્રણ નાનાં તળાવો હોય તેઓમાંનું પાણી જનાળામાં સંગ્રહિત થાય છે. એ તળાવોથી થતી હાનિ વિધે લગાણથી વિવેચન કરવું.

શી રીતે ચાલવું તે વિધેના નિયમો પાછળ આપ્યા છે.

લોકોની કને એ નિયમો પજાવવાની સંભાળ લેવાની જરૂર પડશે. દક્ષિણ દિશામાંની એક મ્યુનિસિપાલિટીના વ્યવસ્થાપકે સાનિટરી કમિશનરને કહ્યું કે અમુક તળાવમાં લોકોને નહાવાના અને લૂગડાં ધોવાના સખ મના કરી છે. તે બેઢ જણા તે તળાવ જોવા ગયા તે વાટે તે તળાવની આરેમેર ઘણા લોકોને નહાતા અને લૂગડાં ધોતા દીઠા.

અલ્પેક ગામના જુદા જુદા લક્ષ્મી ખાડી તેઓમાં પંચાયતના જે જે મંજરો રહેતા હોય તે તે મંજરોને લોકો નિયમો પાળે છે કે નહિ તેના તપાસ રાખવાનું કામ સોંપવું. તથાપિ મુખીએ તેમના ઉપર બધો નરોસો ન રાખતાં નિયમો અમલમાં આવે છે તેના પાંડે તજવીજ કરવી.

કૃષા.—એનાથી થતી ખરાબીએ વિધે તથા તેઓને દૂર કરવાના ઉપાયો વિધે પાછળ કહી ગયા છીએ.

કૂવાની આસપાસની જમીન ગંદી હશે તો તેમાંથી સારૂ પાણી આવી શકશે નહિ. ધણીક વેળા સૌથી સારો રસ્તો એ છે કે નવો કૂવો ખોદાવવો. એ કૂવો તમામ જાતના ગંદવાડથી દૂર સ્વચ્છ જોડમાં ખોદવો જોઈએ. એ કૂવામાં આઠ કે દશ ફુટની જગાઈ લગી ચણતર કરવાથી ધણો ફાયદો થશે. ખાત્રી ઉપાયો વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

બધા વર્ગના લોકોને જોઈએ તેટલું પાણી મળે છે કે નહિ તેના ગામના મુખીએ તજવીજ રાખવી.

પાણીને ઉકાળવું.—એનો ઉપયોગ સમજાવવો. વિશેષે કરીને તાવ ચાલતો હોય તે વારે પાણીને ઉકાળીને પીવાની અગત્ય વિષે લોકોને આગ્રહ કર્યો કરવો.

આમના લોકોને સારૂ પાણી મળી શકે અને તે જરૂરી રહી શકે તો મોટું કામ પાર પડ્યું એમ જાણવું. પછી મુખીએ ખીજી હાનિ દૂર કરવાના ઇલાજ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સ્વચ્છતા.—પાછળ કહ્યું છે કે આ રાજ્યમાં આરોગ્યતાની તમામ ખાખતોનો સમાવેશ થાય છે. એના ઇલાજ કર્યો પહેલાં ગામના મુખીએ લોકોને જિગા કરી બીજું બાપણ કરવું.

આરંભમાં કબૂલ કરી શકાય કે “હિંદના લોકો પંડે સુધડ છે. તેઓ સ્વચ્છ રહેવાને ઇચ્છે છે, પરંતુ ધણા લોકો પંડે સ્વચ્છ રહેવાનો અને પોતાનાં ઘરો ચોખ્ખાં રાખવાનો ખતલો પ્રયત્ન કરે છે તોપણ તેમના પાણેશીએ સુધડતા રાખવામાં ગફલત કરે છે તેને લીધે થતી મોટી હાનિથી તેઓ અજાણ્યા છે, અને લોકોમાં તેના જુદા કરવાને એકમત થઈને કાર્ય કરવાનો તેમના મનમાં આભાસ હોતો નથી.” આ દેવધી જે ઉપાયો કરવા જોઈએ તેઓ વારા ફરતી સમજાવવામાં આવશે.

જાજરૂઓ.—એમનો ઉપયોગ કરવાની અગત્ય વિષે પ્રથમ કહેવું. ખા. વેડરબર્ન કોઇમ્બટૂરનો કલેક્ટર હતો તે વારે તેણે નીચેનું જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું હતું.—

“તહેસિલદારો (મામલતદારો), રેવિન્યુ ઇન્સ્પેક્ટરો, અને બુદ્ધિમાન પોલીસ સિપાઇઓ ગામમાં ફરી જે એકત મળે તે દરેકને “વનસ્પતિનો ઉત્તમ ખોરાક મનવ્યનું હજાહજ જેર છે” એવું કહેશે તો દશપ૨ તેમનો મોટામાં મોટો અને જાણનો આભાર થશે. આ સાફ પરંતુ મહત્વનું સત્ય

દરેક ગામમાં વારંવાર જણાવવામાં નહિ આવે. સાં. લગી ગામડાની. આરોગ્યતાને અર્થે કરેલા બધા પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયે.

“એડેલી જમીનોમાંથી તેમનો સ્વાભાવિક ખોરાક લઈ લેવામાં આવે છે; એ ખોરાક તેઓમાંથી લઈ લીધેલું સાવ અર્થાત્ ધાન્ય છે; એનું રૂપાંતર કરી મનુષ્યનો ખોરાક બનાવ્યો હતો અને મનુષ્યનું પોષણ થયું કેટલે એતરને પાછો આપી દેવો નોંધતો હતો. નરકવતી પોતાના પાકનું પોષણ કરવાને બદલે એકુત પોતાના ઘરની ચડમાં અથવા ગામની બાગોળે તેના ટગલા કરી પોતાની તથા પોતાના કુટુંબની તાંકુરસતીને બગાડે છે—આ સભ્ય દરેકના જણવામાં છે. ખરું છે કે એ ઝેરથી તત્કાળ મરણ થવું જોવામાં આવતું નથી; પરંતુ કેટલાંક મંદ વિપને લીધે શરીરની સુખાકારી બગડી તાવ, શીતળા, કોગળિયું, ઇલાદિ રોગો ફાટી નીકળે છે. દરેક ઘરની આસપાસ અને ગામની દરેક શેરીમાં પડેલા ગંદવાડને લીધે બગડેલી હવા શ્વાસમાં જવાથી લોહીમાં પિકાર થાય છે; અને લોહી બગડવાથી અકાળ મૃત્યુ, અર્થાત્ રોગથી મરણ થયે. આરોગ્યતાની ખાખતમાં નોંધ્યે તેવી સાવચેતી રાખવામાં આવે તો ધડપણથી, અથવા અકસ્માતથી, અથવા બદ ધરાદાથી કોઈ જાન લે તે વારે મરણ થાય તે સિવાય યામ નહિ.

“હવે પાક વિષે જોલીએ. હોશીવાર એકતો કહે છે કે જમીનમાંથી જે કંઈ લઈ લેવામાં આવે તે તેને પાછું આપવું નોંધ્યે, નહિતો આગળ જતાં જમીન કસ વિનાની થઈ જાય. સૂરજનો તડકો અને પરસાદ જમીનનું ઘણું કાર્ય કરે છે, પરંતુ ખાતર વગર તેઓ યકી બધું કાર્ય થઈ શકે નહિ. આ વાત એકતોના જણવામાં છે, તેથી તેઓ છાણ અને રાખોડી સંધરી રાખી એતરમાં નાંખે છે; પરંતુ ગાય ધાસ ખાય છે, ધાન્ય ખાતી નથી, તેથી જમીનમાંથી જે લઈ લીધું હતું તે અર્થાત્ અજ જમીનને નરકને રૂપે પાછું ન આપતાં નજળી જતનું ખાતર માત્ર નાંખે છે.

“કોઈ માણસના હાથમાં એક રૂપિયાની પાવલી એઆનીઓ હોય તેઓમાંની પાવલીને સંભાળી રાખી બાર આનાની છ એઆનીઓ તે અનજણતાં નાંખી દે તો તે માણસની અકલ રેકાણે છે તે વિષે હરકોઇના મનમાં શક કિપ્ત થાય. તથાપિ આ દેશના દરેક ગામડામાં

એ રીતે યતુ જોવામાં આવેછે. આર આનાની કીમતનું છાણું સંધરી રાખી એતરમાં નાંખેછે અને બાર આનાની કીમતનો મનુષ્ય મળ નાંખી દેછે અને નાંખી દીધા કરતાં વધારે ખરાબ એ છે કે લોકોને નુકસાન થાય એવી રીતે તેના દગલા કરેછે.

“મનુષ્યનું જોર વનસ્પતિનો ખોરાક છે” એવું અત્તાન એકુતોને નિરંતર અને ખંતથી ગાઈ વગાડીને જણાવવાથી તેમના ઉપર જોડલા આભાર થાય તેનાથી વધારે મોટો આભાર બીજા કશાથી થયે નહિ તે વિષે ઉપર કહી ગયા છીએ. વખત જશે તેમ તેમ આ પાઠ થોડે થોડે શીખશે, કારણ કે અમણ એકુતો ઉમરે વૃદ્ધ છે તથાપિ જ્ઞાનમાં નાદાન છે. આ પાઠ દરેક નિશાળમાં શીખવવામાં આવે તો શિક્ષકનો તેમનાપર ગાદામાં મોટો ઉપકાર થશે. ધરડા માણસો શીખવામાં મંદ હોયછે, પરંતુ છોકરાં શીખવામાં મંદ હોતાં નથી, અને કોઈ દેવ દેવીના કોપથી મંદવાડ તથા મરણ થાયછે એવું ન ગણતાં લોકો પોતાનાજ અત્તાનથી તથા ગંદકીથી પોતાનું તથા પોતાનાં સંતાનોનું મૃત્યુ આણેછે એવું તેઓના સમજવામાં આવે તો મુધારો યથાવિના રહેજ નહિ.”*

હાલમાં ચાલતી રીત.—મુંબઈના માછ સાનિટરી કમિશનર દાક્ટર હુલેટ નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરેછે:—

“જે લોકોને સંડાસો હોતા નથી તેઓને પાછલી રાતે અને પરી-ડીઆમાં ધરમાંથી નીકળી અનુકૂળ પડે તેવે ઠેકાણે જાડે જપટે જવાની ટેવ પડેલી હોયછે. તેઓ ટોળાંગંધ જાડે ફરવા બેસેછે, અને કેટલાક તો મહોલામાં અને ગલીઓમાં પણ બેસેછે અને જે ધરોનાં ખંડેર થયેલાં હોયછે ત્યાં જઈને બેસવું તેમને બહુ ગમેછે. કેટલાક તો ગ્રામસ્થામાં જે નાળામાં યદને ગામના તળાવમાં પાણી જાયછે તે નાળામાં જઈને બેસેછે. એથી કરીને ધરોની અને ગામની આરે પાસ નરક નરક થઈ રહેછે. કેટલાક લોકો ગામને પાદરે જઈ ધુવેરની વાડોની ઓઠે બેસેછે. ગામ-ડામાં એવી વડો ધણી હોયછે. જે કાઈ તે ગામમાં જાયછે તેને ધણી ગંદકીવાળા ભાગમાં યદને જવું પડેછે.”

જાહેરખબર.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૮૮૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં નડીઆદ મધ્યસ્થળે ત્રીજા દરજ્જાની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી તેમાં જોગદારનો રહેવાશી નામ રવિશંકર ઉમેદરામ જોશી હાજર થયો હતો અને પાસ થયો હતો. રહેવાના ઠેકાણાનું આદું સર્ટિફિકેટ લાવી પરીક્ષામાં તે હાજર થયો હતો એનું માલુમ પડવાથી કેળવણીખાતાના મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે હુકમ કર્યો છે કે તેનું સર્ટિફિકેટ રદ કરવામાં આવશે અને રવિશંકર ઉમેદરામ જોશીને સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાને લાયકની કોઈ પણ પરીક્ષામાં ફરીને હાજર થવા દેવામાં નહિ આવે.

મુકામ તીપલ.

તા. ૧૮મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦

}

ઇ. જાધવસ.
એક્ઝ્યુક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

જાહેર સ્વર.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવા માટેની પરીક્ષા સને ૧૮૯૦ના સપ્ટેમ્બર મહીનાની તા. ૨૯મી ને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર વિભાગમાં હેકલ લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

મુરત.

નડીઆદ.

પાણી.

ગોધરા.

રાજકોટ.

બરમ.

સને ૧૮૮૮ના એપ્રિલ માસની તા. ૫મીના મુંબઈ સરકારી મેજેસ્ટ્રેટ, બાગ૧ નાં ૩૨૭—૩૩૦ પાનાંમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા નિયમો પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. એ નિયમોનું બાપોતર સને ૧૮૮૮ના આગસ્ટ માસના રાજાપૂર્વનાં ૧૬૯—૧૭૭ પાનાંમાં પ્રગટ કરેલું છે.

ઉમેદવારોએ પોતાના મધ્ય સ્થળના એસિડન્ટ ક્લર્ક સને ૧૮૯૦

ના આગરદની તા. ૧૧મીએ અથવા તે પહેલાં પોતાની અરજીએ મોકલવી જોઈએ.

યાણા મધ્ય રથને હાજર થનારા હમેશ્વરોએ મધ્ય વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે મરાઠી જિલ્લાઓને માટે સરકારી મેઝેન્ટમાં જે જાહેરખબરો પ્રસિદ્ધ કરી છે તે જોવી.

મુકામ તીથલ,
તા. ૧૮મી એપ્રિલ
સને ૧૮૯૦

ઈ. બાઈલસ.
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

નિશાળોના ઈનામ પત્રક.

સૌરાષ્ટ્ર તા. નં. ૧૩૪૯ તા. ૧૫-૨-૯૦.

રાણપુર, આજ્ઞા પોલીસ ફોજદાર તુલજરાંકર ૩૧) માર્જીઆ હાલીના મુંબઈના યેઠ હીરાચંદ યેશકરજી રૂલા દેસવાડા. રા. રા. યેઠ ફલબદાસ ઠાકરસી ૩૨) જેતપુર ધર્મચંદ્ર સ્કુલ, રાજેશ્રી ઠા. ગોપાલજી બાળ ૩૧) વસાવડ. રા. રા. બાણરાંકર સદાશંકર ૩૧) રાણાવાવઃ કંટાકટર ગાંધી ગોકળદાસ પ્રમાનંદ ૩૨) માધવપુર મુંબઈના યેઠ રા. રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) દેવડા મુંબઈના યેઠ રા. રા. દરીદાસ કદાનજી રૂપા વેરાવળ કન્યા. મે. ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૨) દેસવાડા. રા. રા. યેઠ આદરજી રસ્તમજી ૩૨) ગાધદડા. મુંબઈના રા. વોરા વડીજી ખાન-બાઈ ૩૨) જેતપુર તાલુકા સ્કુલ કુમારશ્રી વાળાના જાકાળા ૩૨) વડીઆ રા. રા. વડીલ અમૃતલાલબાઈ ૩૧) જાકાળા રા. રા. નાગરદાસ કરસન ૩૧) વસાવડ રા. રા. વજેરાંકર રેવારાંકર ૩૧) કંડોરજી રાણા. જેતપુરના મે. ન્યાયાધીશ સાહેબ ૩૧) મુંબઈના યેઠ ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) પાટણ જુનાગઢના મે. મુખ્ય દીવાનજી સાહેબ દરીદાસ વીદારીદાસ ૩૩) બીજા જુનાગઢ વેરાવળ રેલવે કંટાકટર રા. રા. બાઈલાલ વલબદાસ ૩૧) સ્કુલ કમીટીના મેમ્બર ત્રીમોવન કદાનજી ૩૧) વડીઆ દરબારશ્રીવાળા ખાવાજી વણા ૩૨) ચીતજ આજ્ઞા યાણદાર સાહેબ ૩૩) આજ્ઞા તાલુકા સ્કુલમાસ્તર ૩૨) લુણીધાર મે. જોઈન્ટ મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ ૩૧) આંદવા મેજિસ્ટ્રેટ દાકતર સાહેબ ૩૧) વડેરા કુમારશ્રી બીમબાઈ ૩૨) માધવપુર મુંબઈના યેઠ રા. રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) દેસવાડા મે. ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૨) જેતપુર તા. સ્કુલ રા. બાગવાનજી

વેલજી ૩૩) જેતપુર ત્રાંચ રા. ધારણી રામજી ૩૫) બીજાના દરબારથી
વાળારામ આલા ૩૧) રાણાવાવ રા. રા. અમરશી નરશી ૩૧) ઢંગેર-
જી રાણા રા. રા. મેવજીરામ નાનાભાઈ ૩૩) સાધવપુર મુંબઈના થેઠ
રા. રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) વંધજી ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૧૭)
નવા ગામ લોકો તરફથી હુગડાં ચોપડીઓ તથા પતાસાં વહેચાયાં કો-
થલી મહંતશી સવાઈગરજી ૩૩-૧૧-૮ આખા ગામના પટેલ ૩૧)
વેરાવળ મુંબઈના થેઠ રા. રા. નારણદાસ ઠાકરશી મુનજી ૩૨) પાટણ
એજન ૩૫) વેરાવળ કન્યા. એજન ૩૪) પાટણ કન્યા. એજન ૩૩)
ઉના રા. હેમચંદ જીવા ૩૨) બાર પટોલી આજમ કોટીજા સાખા તથા
કાખા તથા રાણી વીગેરે બાગીદારો ૩૧) વડીઆ. મે. વડીઆ મેને-
જર સાહેબ બાવામીયાં પીરમીયાં ૩૩) વસાવડ મેમજી હુસા ઉસા ઉમર
૩૧) ઢંગેરજીરાણા. રા. મુંદરજી આણંદજી ૩૧) પાળેદ મે. દરબાર
સાહેબ ૩૫) આણાવદર મે. દરબાર સાહેબ ૩૩-૧-૧ રાણુપોર મધી-
આર ગોવીંદજી રૂધનાથ ૩૧) બાસાગામ મે. ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ
૧૨-૩-૬ આંખોદડ ગામના પટેલો ૩૩) વેરાવળ જ. તાગડ દાક્ષીકુલના
આશી. માસ્ટર રા. રા. બૂપતરાય ૩૧) પાટણ મુંબઈના મેદરથ રા. રા.
કરસનદાસ હરગોવંદદાસ ૩૫) પાટણ કન્યા. એજન ૩૩) દેલવાડા મે.
ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૬-૨-૦ સામેતર ગામ લોકો ૩૧) ગરાસ
દવાલદાર સાલેભાઈ દીના ૩૧) રા. રામજી માધવજી ૩૧) પોરમંદર ના-
મદાર એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબ ૩૨૫. ખીરસરા રા. જુહા જીવજી ૩૫)
નવીમંદર રા. ઠા. રજુજીડ ગાગજી ૩૧) માધવપુર મુંબઈના થેઠ રા.
રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) કોપાણા મે. મહેતાજી સાહેબ ૩૧)

પાસણપુર વિ. જી. નં. ૪૫૦ તા. ૧૪-૨-૬૦

ઉભુ ઠાકોરો ૩૫) મહેતાજીને ૩૨) આસીરદંટેને ૩૦) તરવાડ
ઠાકોરો ૩૩) યરા ઠાકોરો ૩૧૦-૨-૦ રાધનપુરના મે. નાધુમીયાં સાહેબ
૩૫) રીઓદર ઠાકોરો ૩૫) રાસેજીના ઠાકોર પાંડજી ૩૧) મે. આસી.
પો. મુખીનેન્ડેન્ડ સાહેબ ૩૧) કાણોદર ગામ લોકો નિશાળના નવા
માનની વામુ વખતજીમજી. ડીસા ટાઉનતેરીલદાર સામ્રાજ્યમંદ મનુરભાઈ
અને લાલુભાઈએ પાખીનો બંધોબત્ત કરો. કુવરેરૂઢ કઠીંગી ૩૦) લોજાડા.
પરભારી મોદનલાલ ફતેચંદ ૩૨) યરાદ કારબારી મુમચંદ કુનેચંદ તથા
થેઠ રેવચંદ મગાઈચંદ ૩૦) ઠાકોર સાહેબ ૩૬) મોરવાડા મે. યરાદ

હાકોર સાહેબ રૂ૧૨૫૦૦૦ મે. પાલણપુરના પોલીસીકલ મુ. સાહેબ બહા-
દુર રૂ૨) વાવ મે. રાણાજી સાહેબ રૂ૧૭-૧૧-૩
બવક નં. ૩૧ તા. ૨૮-૨-૯૦ ધ્રાંગધ્રા અંગ્રેજી સ્કુલ. દરબાર તરફથી રૂ૨૦
બવક નં. ૪૫ તા. ૪-૩-૯૦ લાંબુપોડા તાલુકાના રૂકોટ મે. પોલીસી-
કલ અંગ્રેજી સાહેબ. રૂ૧) પંચ કમીટીના મેમબરો રૂ૫-૦-૯
બવક નં. ૩૧ તા. ૫-૩-૯૦ હાલોલ કન્યા. શુધાના મે. કલેક્ટર સાહેબ રૂ૧)
બવક નં. ૭૪ તા. ૫-૩-૯૦ દેવગઢ મે. દરબાર સાહેબ રૂ૩૭-૨-૯
દેવગઢ કન્યા મે. દરબાર સાહેબ રૂ૭).

આણવાડપ્રાંત બ. ન. રૂ૩૨૯ તા. ૧૮-૩-૯૦.

મેયાણુ પારખ પરમોતમ કોસા રૂ૧) આસિ. વીરચંદ પ્રમુખ
રૂ૧) ધ્રાંગધ્રા કન્યા. વાંકાનેરના બમબા સાહેબે પેતાની બનાવેલી “સ્ત્રી
શુભાધ” ની નકલ ૫૦ તથા રૂ૨) હળવદ. દુલચંદ લક્ષ્મીચંદ રૂ૫૦૦
મે. વહીવટદાર સાહેબ રૂ૨) રાજપરાડી. હેમચંદ માણેકચંદ, જોડા અ-
મરજી, સુદરજી ખીમજી રૂ૧) વડવાણુધાંચ નં. ૧ મે. હાકોર સાહેબ રૂ૩)
વોરા વેલા ખેચર રૂ૧) મદરકન્યા. વોરા વેલા ખેચર રૂ૧૧ રાજપર. મે.
દાકતર સાહેબે મીઠાઇ પહેચી સદાદ. બાવાગો રૂ૧) વણા. મે. તાલુકદારો
રૂ૧૧ બળાણા. હા. ત્રીકમ પૂંત રૂ૨) આઢીઆણા. ગામાન તરફથી
રૂ૧) ઝીમુવાડા. રૂકુન્કમીટી રૂ૯-૧૧-૯ દસાડા. મિદેરબાન તાલુકદાર
સાહેબ રૂ૧૫) ધ્રાંગધ્રામુખ્ય. મહારાજાધીરાજ રાજસાહેબ રૂ૭) સદરકન્યા.
કુમારશ્રી સગનરસિદજી રૂ૨૧) ઠાંચીરી ઉમરગના ફોજદાર સાહેબ રૂ૧૧
ચરાડવા. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૫૩) મહેતાજીને રૂ૨૫) આસીરટંડો
રૂ૩૩૧ ઝીમુવાડાકન્યા. મે. દરબાર સાહેબ રૂ૩૩૧ દસાડામુખ્ય. દર-
બારથી નોશવરબાનજી રૂ૨) પાસીઆદ. આગમ યાજ્ઞદાર સાહેબ રૂ૭)
પાણુસીબા. પન્થમના રવામીજી રૂ૧) બડવાલાના મદે. કુંવરજી ગમજી
રૂ૨૧) બોઈકા. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૨) ફોજદાર માણેકચંદ ગણા-
બાઈ રૂ૧) કંપારીઆ. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૧) ચુડામુખ્ય મે. દરબાર
સાહેબ રૂ૧૭) દાશેલ. મેનેજર હમન લખજી રૂ૧) ચુડાકન્યા. મે. દર-
બાર સાહેબ રૂ૫૫૫ ઝીમુવાડામુખ્ય. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૫૬-૧-૯
બ. ન. ૮૧૧ તા. ૧૭-૩-૯૦ પંપુકા ઈરુ રૂકુલ. હાજી દયામુન્દએ
પાખીની ૫૧૫ મેમાડી.

ગુજરાતશાલાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

જાત.

૧૮૯૦.

અંક ૬ ઠો.

ભૂમિતિ પાઠ ૨ જો.

નિશાળીઆના મનમાં ભૂમિતિના બિંદુનો વિચાર આણવામાં જે મુશ્કેલી છે તેજ ભૂમિતિની લીટીનો વિચાર આણવામાં છે. સ્થૂળ પદાર્થ કે આકૃતિ ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય તેવું જ્ઞાન સહેલથી યાપજે; જે માત્ર ભાવ કે શુદ્ધ છે તે સમજવો કઠણ છે. માટે જે સુક્તિ બિંદુ સમજાવવામાં કરવી પડી તેજ લીટી સમજાવવામાં કરવી. આરંભમાં દૃશ્ય જાડી લીટી વર્ગના કોઈ નિશાળીઆ પાસે દોરાવવી. કાળા પાટીઆ ઉપર દોરેલી એ લીટી આખા વર્ગને દેખાડી ખીજા કોઈ નિશાળીઆને કહેવું કે એવી પાતળી લીટી દોરો. પછી તેથી પાતળી દોરાવવી. અણીવાળા ચાક વતી વધારે વધારે પાતળી દોરાવતાં પહોળાઈ બિલકુલ નથી, માત્ર લંબાઈ છે એ વિચારપર શીખનારાને આણવા, અને પછી ચોપડીમાં લખેલી વ્યાખ્યા કાળા પાટીઆ ઉપર લખીને ગોખાવવી.

બિંદુની અને લીટીની વ્યાખ્યા આવડ્યા પછી ત્રીજી વ્યાખ્યા સહેલથી સમજાય તેવી છે. ભૂમિતિનાં બિંદુ અને લીટી નજરે દેખી શકાય તેવાં નથી, મનમાં કલ્પવાનાં છે. બિંદુને અને લીટીને કલ્પ્યાં તો પછી લીટીના છેડાઓ બિંદુ છે એ કલ્પના મનમાં ઉતારવાને કાળા પાટીઆ ઉપર ચાકવતી લીટી દોરાવી તેને તથા તેના બંને છેડાઓને વધારે વધારે પાતળા કરતા જઈએ તો પહોળાઈ વિનાની લીટી યાપ અને તેના છેડાઓની અણી બિંદુઓ યાપ. એ વિચાર શીખનારના મનમાં જન્મ્યા પછી ૩ જી વ્યાખ્યા લખી સર્વે પાસે ગોઠાવી ગોખાવવી.

ચોથી વ્યાખ્યા સમજાવવાના આરંભમાં સમાન શબ્દનો અર્થ સમજાવવો. પ્રથમ પૂછવું કે સમાન એટલે શું ? નિશાળીઆ જવાબ દે તે સાંજળ્યા પછી પ્રદર્શનથી અર્થ સ્પષ્ટ કરવો. સમાનનો અર્થ સમજાવ્યા પછી બે છંદાઓની વચ્ચે સમાન લીટી નિશાળીઆ કને દોરાવવી.

આ ત્રણે વ્યાખ્યા એક પાઠમાં શીખનારાઓથી પૂર્ણ ન સમજાય કે તેમના મનમાં ન ઠસે તો ઓછી શીખવવી અને બીજા પાઠમાં બાકીની શીખવવી.

પાઠ ૨ જો.

સફાઈનો વિચાર શીખનારાના મનમાં ઉતારવાને ટેબલનું પૃષ્ઠ દેખાડવું. કાળા પાટીઆનું, પૃષ્ઠ દેખાડવું, સ્લેટનું પૃષ્ઠ દેખાડવું અને કહેવું કે જેમ લીટીને લંબાઈ માત્ર છે તેમ સફાઈને માટે કંદપના કરો કે સફાઈને લંબાઈ અને પહોળાઈ માત્ર છે, જડાઈ કે ઊંડાઈ જરાએ નથી. જડો કાગળ ટેબલ ઉપર મૂકી તેનું પૃષ્ઠ દેખાડી કહેવું કે આ કાગળને જડાઈ કેટલી છે તે દેખાડો. ત્યાર પછી તેથી પાતળો કાગળ લેવો અને તેનું પૃષ્ઠ દેખાડી કહેવું કે એની સફાઈ આ છે, પણ તે સફાઈમાં તેની જડાઈ લેવી નહિ. આ બેમાં વધારે પાતળો દેખાડો. ત્યાર પછી તેથી પાતળો કાગળ લેવો. એમ મળી શકે એટલો પાતળો કાગળ દેખાડ્યા કેડે કહેવું કે હવે એવો કાગળ ધારો કે તેને બિનકુલ જડાઈ નથી. એવો કાગળ વારતલિક હોય નહિ, તેની કંદપના માત્ર થઈ શકે. એમ સફાઈની પણ માત્ર કંદપના થઈ શકે. સફાઈને માત્ર લંબાઈ તથા પહોળાઈ છે. આમ જે જે કહેવામાં આવે તે વારે વારે શીખનારાઓ કને કહેવડાવવું, કેમકે માત્ર સાંજળવાથી તેમને યાદ રહેશે નહિ. અંતે ચોપડીની વ્યાખ્યા કાળા પાટીઆ ઉપર લખી શીખનારા પાસે ગોખાવવી.

સફાઈના છંદા લીટી હોયછે એ આગળ બતાવેલા કાગળો ઉપરથી દેખાડવું. સફાઈને જડાઈ કે ઊંડાઈ નથી અને લીટીને પણ નથી તો સફાઈની જે બાજુએ તેના છંદાપર આવીએ ત્યાં અંતે લીટી હોય.

સપાટ સફાઈ વિષે સમજાવવાને માટે ગોળ અને ચપટો એવી બે પ્રકારની વસ્તુઓ દેખાડવી. ડાડામુતા ગોળાથી, રમવાના લખોટાથી, માટીના ઘડાથી ગોળ સફાઈ દેખાડ-૬૦ ધંધુને તેમાંના કે બીજા ગોળ સફાઈવાળા

પદાર્થો, મળી શકે તે દેખાડી તથા ટેબલના પૃથ્વી, કાળા પાટીઆની, અને ટેબલ ઉપર સપાટ મૂકેલા કામળની સફાઈ દેખાડવાથી અને સમજવવાથી સપાટ સફાઈનો અર્થ શીખનારના મનમાં ઉતરશે. છેડાઓની વચ્ચે સપાટ સફાઈ માત્ર સમાન હોય એ વિચાર શીખનારના મનમાં ઉતરે ત્યારે ચોપડીની વ્યાખ્યા કાળા પાટીઆ ઉપર લખીને ગોખાવવી. આ પાઠોમાં પણ પ્રત્યેક નિશાળીઆને ધણા પ્રશ્નો પૂછવાની જરૂર છે. એ વ્યાખ્યાના અર્થો મોટે કરાવવાની જરૂર છે.

પુનરાવર્તનમાં પ્રત્યેક વ્યાખ્યા મોટે બોલતાં આપવી અને સમજાવવા કે નહિ તે ફરીને નક્કી કરવું.

શરૂઆત—નવા પાઠનો આરંભ ક્યાંની પૂર્વ ગયે દિવસે શીખવેલી વ્યાખ્યાઓ પૂછવી; અને આઠવાડીઆમાં એક દિવસ નવો, પાઠ ન આપી શીખવેલી બધી વ્યાખ્યા પૂછવી.

પહેલી સાત વ્યાખ્યા શીખ્યા પછી આઠમી ક્લમમાં લખ્યું છે તે સમજવવાનો પ્રયત્ન તુરત કરવો નહિ અને નવમી ક્લમમાં આઠમી વ્યાખ્યા છે તે તેની પછી શીખવવી. આઠમી ક્લમમાં લખ્યું છે તે આ વેળા નિશાળીઆથી પૂર્વ સમજાવ તેમ નથી, માટે શિક્ષકનો શ્રમ મિથ્યા થશે અને શીખનારાનાં મન ચુંચવાશે. બધી વ્યાખ્યાઓ આપડે ત્યાર પછી અને રવી-કૃત પદો શીખવવા માંડ્યા પહેલાં પાછા ફરી આઠમી ક્લમમાં કહ્યું છે તે સમજાવવું સહેલું પડશે અને શીખનારાને કાપડો ધશે. એ સૂત્રે તેમની એ સમજવાની શક્તિ વધેલી ધશે.

સવારની નિશાળ.

દિનાજાના દિવસોમાં જ્યોત પછી ૭ વાગવા સુધી તાપ એટલોબધો પડે છે કે તે વખતમાં નિશાળનું કામ અસાવવું બહુ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. બળનારાને અને બળાવનારાને તાપથી ઘણી અકળામણ થાય છે, અને સુખ-સાંતિમાં શીખી રહ્યાં નથી અને શીખવી રાક્યાં નથી. ગામડાંઓ કરતાં મહેરોમાં આ અડચણ બહુ વધારે નડે છે. હાલ નિશાળનો વખત બે પ્રકારનો રાખ્યો છે,—એક જૂની રીત પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે સાત વાગ્યાથી દગ વાગ્યા

સુધીના ત્રણ કલાક અને પાછલે પોહારે ૩ થી ૬ કા થી ૬૫ સુધી, પાછું-કરી ગામેમાં આ વખત વધારે અનુકૂળ પડે છે. શહેરોમાં દશથી ચાર કે સાડાદશથી સાડાચાર કે અગીઆરથી પાંચ કલાક ઇંચેજ, ગૂજરાતી અને ઉર્દુ નિશાળોનું કામ ચાલે છે. એથી શહેરોની નિશાળોમાં ઉનાળાના સખ્ત તાપના સમયમાં વખત ફેરવી સવારે નિશાળો ચલાવવામાં આવે છે. સરખાવી ગ્નેતાં ગામેની નિશાળોમાં બચુનારા અને બચાવનારા બેઠુને તેમનો સવારનો અને પાછલા પહોરનો વખત વધારે સુખદાયક છે. સાં ધરો બહુ ઘા થોડાં અને નાનાં હોવાથી તથા પવનની છૂટ વધારે હોવાથી તેઓનું તપવું ઓછું અને તાદા પડતું પહેલું થાય છે. અને જ્યાં મોટાં શહેરોની ઘટા ગામની પાસે હોય છે સાં પાછલે પહોરે શહેર કરતાં ગરમી ઓછી હોય. તેથી પાછલે પહોરે નિશાળનું કામ ચાલવામાં પીડા ઓછી થાય. શહેરોમાં જ્યાં, મોટાં, ઘણાં અને જાણીતા પાસે પાસે ધરો હોવાથી તેઓના તપવા પહેલાં એટલે બારપર એકાદ વાગતા લગી ગરમી ઓછી જણાય છે, પણ ધરો એ વખત લગીમાં ખૂબ તપે છે સાર પછી તાપ વધારે જણાય છે. તોપણ માત્ર સવારની નિશાળો ચલાવવાની હાલતી રીત કરતાં સવારે ૬ થી ૮૫ પર્યંત ત્રણ કલાક અને પાછલે પહોરે જ્યાંથી ૬૫ સુધી એ કલાક ચલાવવાથી ઓછી પીડા થાય, અને નિશાળીઆની આરોગ્યતાને ઓછું નુકસાન થાય, આ સિદ્ધ કરવાને હાલ થતી હરકતો જણાવવી નેહએ.

જે નિશાળીઆ,—હોકરા કે હોકરીઓ,—પ્રભાતમાં ઉઠીને કાંઈ ખાધા વિના નિશાળે જાય છે, અને નિશાળ છૂટે પાછા ઘેર આવીને જમે સાં લંગી બૂખ્યા રહે છે તેઓની તન્દુરસ્તી ખિગડવાનો ઘણો સંભવ છે. ઘણાખરા નિશાળીઆને આ લાગુ પડે છે, કેમકે છ કલાક પહેલાં છેક મજસકામાં ખાતું ઠીક પડતું નથી, એટલે ઘણું કરીને બધા બૂખ્યા જાય છે. ગૂજરાતી નિશાળોમાં દિવસના સાડાપાંચ કલાક શીખવવું એવો નિયમ હોવાથી છથી સાડા-અગીઆર કલાક સુધી નિશાળ ચાલે છે. એમ હોવાથી નિશાળીઆને તથા શિક્ષકોને ઘેર પોહોંચતાં બારનો સુમાર આવી રહે છે, અને તાપને લીધે તરસ લાગવાથી ઘણાક બૂખ્યા મસ પાણી પીએ છે અને તેથી બૂખ- છવાઈ જાય છે તે બરોબર જમાતું નથી. ઘેર ગયા પછી હિંદુઓ નાહ્યા વિના બોજન કરતા નથી એટલે નહાવામાં કેટલોક વખત જાય. એટલા વખત પર્યંત તે-

મનાં માખાપને બૂખ્યાં રહેતું પડે, અને મા વગેરે ધરનાં બધરાંને તો પુરૂષો અને છોકરાં જમ્યા પછી જમતાં ખારપર એક કલાક વાગે. ઇંગ્રેજ રૂઢીમાં બહુવવાનું કામ ધણુંકરીને સાડાદશ વાગતા લગી ચાલેછે, અને કાંઈ શિક્ષકે પાંડે નાશતો ક્યો હોય તો વર્ગને ૧૧ વાગતા પર્યંત કાંઈવાર રાખે, અથવા ખીજા કાંઈ કારણસર રાખે. એ રૂઢીના: બૂખ્યા નિશાળીઆઓને પણ જમતાં બપોર થાય, અને નિશાળેથી ઘેર જતાં તડકાને લીધે તરસ મસ ભાગેછે, અને પાણી પીધા પછી તેમનાથી ઠીક જનાતું નથી. એ સર્વે શરીરમુખને હાનિકારક છે.

જો સવારે જથી સાડાનવ લગીનો વખત રાખ્યો હોય તો એમાંની ધણીખરી અડચણો મટી જાય. જથી નવ સુધી રાખવામાં આવે તો વધારે સાફ થાય. પછી પાછલા પેહોરના જાથી ૬૫ વાગતા લગી નિશાળનું કામ ચાલે તો, મદ્રાસ ટાઇમ પાંચથી સાત સુધી ચાલે તો, જોઈએ તેટલો વખત અભ્યાસ કરવાને મળે. બહુવવાનું કામ પૂરૂ થાય એટલે શરીર કસરત કરાવવાનો સમય થાય તે અનુકૂળ પડે તેમ છે. બર ઉનાળામાં મદ્રાસ સાડાસાત પછી પણ અજવાળું હોયછે.

માસ્તરોને તથા નિશાળીઆને બીજીવાર રૂઢીમાં આવવું ગમે નહિ તો બર ઉનાળામાં માત્ર ૩૫ કે ૪ કલાક રૂઢીનું કામ ચલાવવાની પરવાનગી તેમણે મેળવવી યોગ્ય ભાગેછે, અને તેનો બદલો શિયાળામાં વધારે કામ કરી વાળવો.

કાંઈ કહેશે કે કાંઈ રૂઢીમાં અને નિશાળામાં સવારની રૂઢી હોય છે તેવારે વચમાં ૫૫ કલાકની રજા આપવામાં આવેછે તે વખતે નિશાળીઆ કાંઈ ખર્ચ શકે. આ ઠેકાણે યાદ લાવવું જોઈએ કે હિન્દુઓના ધર્મ તંત્રકથી અડચણને તથા કરકસરના સ્વભાવને લીધે એમ કરવું અનુકૂળ પડતું નથી. જો એ વખતે નિશાળીઆ અને શિક્ષકો શેર કે અચ્છેર દૂધ પીએ તો તે તેમની આરોગ્યતાને બહુ લાભકારી થાય, પણ તેમ થતું જોવામાં આવતું નથી અને તેમ થવાનો સંભવ નથી. ચવેલું વેચનારા મકાઈની ધાણી કે મગની શોગો, કે ખોર કે કાચાં જામ (જમરખા) વગેરે વેચવા નિશાળાની સમીપ બેસેછે તે કુમળી વયના નિશાળીઆઓની તંદુરસ્તીને ઉત્તેજક નથી.

૧૨૬ ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજીનું અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય.

આ વિષય સ્વર્ગી થવા નોગ છે. ગામોમાં પણ ભર ઉનાળાના વખતમાં નિશાળનો વખત ઓછો કરવાની જરૂર છે. શહેરો અને ગામોની ગૂંજરાતી નિશાળોમાં પણ ભર ઉનાળામાં પાછલા પોહોરનો વખત બંધુનારા અને બંધુવનારાની આરોગ્યતાને હાનિકારક અને દુઃખદાયક નથી એમ ન કહેવાય માટે ત્યાં પણ જ્યારે ગરમી બહુ પડે છે ત્યારે દિવસના ચાર કલાક નિશાળનો વખત રાખી સવારે છથી દશ વાગતા સુધી નિશાળ ચાલે તેવી ગોઠવણ કરવાનો વિચાર કરવો જોઈએ.

ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજીનું અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય.

આ પત્રમાં નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં નથી લખેલાં એવા વિષયો ઉપર કથિત પાઠ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. એ સંબંધી પ્રશ્ન ઉઠે છે કે એ પાઠો શા કામમાં આવવાના ? છોકરાઓની નિશાળો એ પ્રકારનાં ધો-રણોવાળી ઠરાની છે,—છ ધોરણોવાળી, અને પાંચ ધોરણોવાળી. ગામડાંની નિશાળોને પાંચ ધોરણોવાળી કહેલી છે. એ જાતે પ્રકારનાં ધોરણોમાંનાં નાનાં બાળકોના વર્ગોનું ધોરણ એકસરખું છે, અને તેમાં “સામાન્ય પદ્યોના આ-કાર, રંગ અને ઉપયોગની સાદી સમજ ” એ એક વિષય છે. કન્યાશાળા-નાં ધોરણોમાં એજ વર્ગોને માટે એ વિષય છે. છ ધોરણોમાંના પહેલા ધો-રણમાં “સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ” દાખલ કર્યા છે. નાનાં બાળકોના વર્ગો અને પલા ધોરણના વર્ગોના જ્ઞાનમાં અને વયમાં મોટો ભેદ હોતો નથી તેમ છતાં કન્યાશાળાના તથા ગામડાંની નિશાળોના પહેલા ધોરણના વર્ગોને સા-માન્યજ્ઞાન નથી. ત્રણે પ્રકારનાં ધોરણોમાંનાં બીજા કોષ ધોરણોમાં સામાન્ય જ્ઞાન તથા સુનીતિના કથિત પાઠનો વિષય નથી તો શાળાપત્રમાં પ્રગટ થતા સુનીતિના અને સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠો કેને શીખવવામાં આવશે અને કાણુ શીખવશે ? એમાંના જુએ સહેલા અને બાળ વર્ગોને તથા પહેલા ધોરણના વર્ગોને માટેજ લખેલા છે તેઓ તે વર્ગોને શીખવવાના કામમાં આવશે, પણ બીજા કાણુ અને ઉપલાં ધોરણોને સાર રચ્યા છે અને દરે પછી રચ-ણમાં આવશે તેઓનો ઉપયોગ ધોરણો પ્રમાણે ચલાવો નથી. માત્ર દેટલાક

ઉત્તમ પક્તિના મહેતાશ્ર અને મહેતીશ્રનું એક મહાન કર્તવ્ય. ૧૨૭

ત્રિનિગદ્યલેખેના પહેલા વર્ગના વર્ગમાં થશે, બીજા કોઈ ટુકાણે ધોરણ પ્રમાણે થશે નહિ. તેમજ “કથિત પાઠમાળા” નામે જૂનું પુસ્તક છે તેમાંના પણ ધણા પાંડો બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણના વર્ગોને શીખવી શકાય તેવા નથી. એ ચોપડીની રચના દર્શાવેછે કે બાળવર્ગ અને ૧લા ધોરણના વર્ગથી આરંભ કરી તે વર્ગોના નિશાળીઆ-બીજા, ત્રીજા ચોથાદિકે ઉપલા વર્ગોમાં ચડેલાં તેમને વધારે વધારે કઠણ પાઠો આપેછે તે શીખવવા, અને રચાવનારના સમયમાં તેમ થતું. પછી ધોરણ બધામાં તેમાંથી એ વિષયને કહાડી નાખ્યો એટલે એ ગ્રંથ નકામો થયે. હાલનાં નવાં ધોરણોમાં છેક નીચલા વર્ગમાં તેમાંના કેટલાક પાઠ કામ લાગે તેવા છે.

તો હાલ માત્રતાં ધોરણોમાં સુધારો થાય તે વેળા ઉપલાં ધોરણોમાં પણ કથિત પાઠો દાખલ કરવામાં આવેલાં સૂધી શાળાપત્રમાંના સુનીતિના અને સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોનો અને “કથિત પાઠમાળા”નાં સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોનો ઉપયોગ મહેતાશ્ર અને મહેતીશ્રએ કોઈ રીતે કરી શકે કે ન કરી શકે? એનો ખરો ઉત્તર એ છે કે તેઓમાં શક્તિ હોય અને તેઓ ઈચ્છે તો કરી શકે; અને તેમ કરવું એ તેમનાં કર્તવ્યોમાંનું એક કર્તવ્ય છે, એ તેમનો ગુરુધર્મ છે. શિક્ષકનો ધંધો સર્વોત્તમ અને પ્રતિષ્ઠિત કાર્ય છેવાય કે તે વિદ્યાની જોડે નિશાળીઆને સુનીતિ શીખવે; નિશાળીઆને શીખવે એટલુંજ નહિ, પણ ગામના લોકને પણ સુનીતિનો બોધ કરે અને ઉપયોગી-તેમનાથી સમજી શકાય તેવું જ્ઞાન આપે. આ પત્રમાં તેમ કરવાનાં તમને સાધનો પૂરાં પાડવામાં આવેછે. પરીક્ષાનાં ધોરણોમાં દરમાવેલું છે તેટલું મથારત શીખવવાની જે શિક્ષકની પૂર્ણ ઈચ્છા હોય તેનો નિશાળનો તમામ કાળ તે કરવામાં જવાનો. જે લક્ષ્યપૂર્વક, નિયમસર, હેંશ અને આશ્રયથી કામ કરે તો પ્રતિદિવસે નિશાળમાં શીખવવાનો સમય ઠરાવ્યો છે તેમાં તે ધોરણના વિષયો પરિપૂર્ણ શીખવી શકાય. અહીં પ્રશ્ન ઉઠેછે કે મહેતાશ્ર અને મહેતીશ્ર નિશાળના વખતમાં આતુરતા પૂર્વક ઉદ્યોગવડે પોતાનાં કર્તવ્યો કરે તો પછી નિશાળના વખતની બહાર કોઈ કોઈ વાર પોતાના ઉપલા વર્ગોના નિશાળીઆના તથા લોકના લાભાર્થે સુનીતિનો ઉપદેશ અને તે નિશાળીઆના તથા લોકના બાલકમાં નહિ એવી વિદ્યાનો બોધ કરવો યોગ્ય છે કે નહિ? નિઃસંશય છે. જે વિદ્યાગુરુનો ધંધો, સુનીતિ શિ-

૧૨૮ ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજી અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય.

ક્ષત્રનો ધંધો ખીજા ધંધાઓથી શ્રેષ્ઠ છે તો મહેતાજીની અને મહેતીજીની દરજ્જા છે કે તેમણે નિશાળના વખત પછી પોતાના નિશાળીઆના તથા શોકના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવાનો, તેમનાં આચરણ સુધારવાનો અને તેમની આરોગ્યતા વધારવાનો યત્ન કરવો. જે માત્ર પગારને માટે કામ કરેછે તે ખીજા સાધારણ માણસ જેવો માત્ર છે. તે વાર્ષિક પરીક્ષાને માટે માત્ર પોતાના નિશાળીઆને તૈયાર કરેછે. હુકમ પ્રમાણે જેટલું કામ કરવું જોઈએ, પરીક્ષાના બયથી જેટલું કરવાનું છે તેટલું કરીને પોતાનો બાકીનો બધો વખત સંસારની ખૂટપટમાં, નકામી વાતો કરવામાં, કે ખાનગી સ્વાર્થી ઉદ્યમમાં કે આજસમાં ગુમાવેછે. પોતાની નિશાળનું કામ કરવામાં નિશાળનો વખત રોકે અને નિશાળમાં ધ્યાન દેખેને મહેનત કરે માટે તે આજસુ, અને એફીકરા મહેતાજીથી સારો ખરો. શિક્ષકના એટલે મહેતાજી અને મહેતીજીના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ વર્ગો થઈ શકે. જેઓ હોંસીલા અને ચતુર નથી, કે આજસુ છે, પોતાના કામપર જોઈએ તેટલું લક્ષ આપતા નથી, કે જેઓને નિશાળ ભણાવવાનો ધંધો ગમતો નથી, કે જેઓને પોતાના કામની આવડત નથી અને આવડત છે તો તે લક્ષપૂર્વક ઠીક કરવાની દરકાર રાખતા નથી, કે જેઓનાં મન ખીજા કામમાં એટલાં રોકાયેલાં છે કે નિશાળપર ધ્યાન આપવાનું તેમનાથી જનતું નથી તેઓ કનિષ્ઠ વર્ગના છે; પરીક્ષાના અને સળના બયથી, કે ખીજો રોજગાર નથી મળતો તેથી થોડું કામ કરેછે તથાપિ તેઓ આ ઉંચા વર્ગના ધંધાને લાયક નથી. જેઓ નિશાળનું કામ ચિત્ત દેખેને કરેછે અને જે રીતે કરવું જોઈએ તે રીતે બરોજ કરેછે અને સદ્ગુણી છે તેઓ મધ્યમ વર્ગના છે. જેઓ સમજેછે કે આ ધંધામાં કમાઈ થોડી છતાં ખીજા ધંધાઓથી એ ઉત્તમ છે, જેથી દેશની ઉત્તતિ થઈ શકે તેવો છે, કેમકે સુનીતિ અને વિદ્યા એ શોકની ઉત્તતિનાં મૂળ છે, પ્રજાની સમૃદ્ધિ અને વૃદ્ધિનો પાયો છે, અને માત્ર વાર્ષિક પરીક્ષામાં મસ નિશાળીઆને પાસ કરાવેથી એ મહાન કામ પાર પડતું નથી તે મહેતાજીઓ અને મહેતીજીઓ વાર્ષિક પરીક્ષાના વિષયો ચતુરાઈથી, ઉમંગથી અને ઉદ્વેગથી શીખવી, સઘચરણી હોઈ પોતાના ખાનગી વખતમાં એ મહાન કામ બળવેછે તેઓ ઉત્તમ વર્ગમાં મૂકવા જોગ છે. તેને ધણા લાભ થાયછે. તે પોતાના નિશાળનાં કામ જરાએ ચૂકતો નથી, તેના

નિશાળીઆ પરીક્ષામાં વધારે વખણાય છે, તે ખરી કેળવણીનું ખીજ રાપે છે, અને સોફમાં તે વખણાય છે. તે કીર્તિને માટે પોતાની નિશાળમાંનાની નેડે નિશાળની બહારનું એ મોટું કામ કરતો નથી, ગુરુ ધર્મ જાણીને, પોતાનું એક મહાનકર્મજ્ઞ માનીને પરમેશ્વર પ્રીતિયે કરે છે, તથાપિ કીર્તિ વગર માગે તેની પાછળ તેને શોધતી જાય છે; મહેતાજી નિશાળના વખતની બહાર પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણોના નિશાળીઆને સુનીતિનો ઉપદેશ કરે તે વેળા ગામના સોફને પણ આવવાનું આમંત્રણ કરી શકે અને મહેતીજીઓ તેવે પ્રસંગે ગામની સ્ત્રીઓને બોલાવી શકે. એ વર્ગને સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠો આપતી વેળા કે જેતી સંજ્ઞા બાપણોને સમયે પણ મહેતાજી તેમ કરી શકે. સુનીતિના બોધમાં ધર્મ સંજ્ઞા વાંધામાં હિતરતું નહિ તથા નીચ અને ખેડી નીતિ જૂના વખતથી મનાતી હોય તેને હિતજન આપવું નહિ. ધર્મના વિષયમાં કે ખીજ જાણતોમાં કોઈની નિન્દા કરવી નહિ. એ કામ કરવામાં હાપણની અને વિવેકની મદદ બહુ સેવી. સ્વદેશ હિતકારી તરીકે જે ગુરુ આ દુરજ બજાવી શકે તેના જ્ઞાનમાં વધારો થાય, તેની યોગ્યતામાં વધારો થાય અને તેનું માન્ય વધે. એ કામ નિશાળમાં અથવા ગામમાં ખીજ કોઈ આતુકજ જગ્યાએ થઈ શકે.

છોકરાઓની તથા છોકરીઓની ગૂંજરાતી નિશાળોને વેકેશન.

બધી ઇંગ્લેજ સ્કૂલોને તથા કાલેન્જોને તથા ત્રિનિગકાલેન્જોને જેમ દર ઘરએ વેકેશન મળે છે તેમ ગૂંજરાતી નિશાળોને આપવામાં આવે તો સાજ થાય કે નુકસાન થાય? આ પ્રશ્ન અગત્યનો અને વિચારમાં સેવા જોગ છે. શહેરોમાં અને ગામોમાં છોકરીઓની અને છોકરાઓની ગૂંજરાતી નિશાળો છે તેઓને તેઓની વાર્ષિક પરીક્ષા થયા પછી એક માસની રજા રાખી માટે આપવી નહિ? પરીક્ષાનો સમય પાસે આવે છે ત્યારે એ બંને પ્રકારની નિશાળોમાં પરીક્ષાની તૈયારી કરવામાં બહુ શ્રમ સેવામાં આવે છે. શિક્ષકો બહુ મહેનત કરે છે અને બહુનારા કને બહુ કરાવે છે. કેટલાક માણસો કહે છે કે

૧૩૦ છોકરાઓની તથા છોકરીઓની શૂઝરાતી નિશાળોને વેકેશન.

બાપે માસ નિશાળોમાં એક સરખી મહેનત થતી જોવામાં આવતી. વાર્ષિક પરીક્ષા થઈ ગયા પછી ઘણાક મહીના મંદ કામ આવેછે અને રીક્ષાનો વખત પાસે આવેછે તેવારે તેનો ખદ્દો વાળેછે. એમ હોય તો ખવનારા અને શીખનારા બેહુની આરોગ્યતાને તે હાનિકારક છે. એમ વામાં આવેછે કે નહિ તેની ચર્ચા અહીં કરવાની નથી. પરંતુ જે બેહુનીઓમાં સામાન્ય છે તે, એટલે વાર્ષિક પરીક્ષાને માટે તૈયારી કે માટે બધે ટૂંકાણે ખૂબ શ્રમ લેવામાં આવેછે તે, આપણી નિશાળોમાં તેમાં નવાઈ નથી. એ મોટા શ્રમને અતિ, એટલે પરીક્ષા પૂરી થયા મન અને શરીર વિશ્રાંતિ માગે એ સ્વભાવિક છે. જે તે મંજૂરીથી પવામાં આવે નહિ તો નિશાળ તો નામની ખુફી રહે, પણ કામ ઢીલું, અને ધીમું ચાલે; જે ઉમંગ, જેમ, અને સપજતા શીખવનારામાં જે તેવી હોઈ શકે નહિ અને જે લક્ષ શીખનારાએ આપણું જોઈએ તે : શકે નહિ તથા જે મહેનત કરવી જોઈએ તે કરી શકે નહિ એ સ્વાભ છે, કેમકે મન ધાકી ગયલું હોય છે. આ સ્વભાવિક નિયમ અદ્યપિ જા માં નથી આવ્યો એમ નથી. પરીક્ષાને અંતે ત્રણેક દિવસની રજા આપવામાં આવેછે, પણ એટલી રજા બસ નથી એ બાબત નહતો જાણેછે તેનો પુરાવો એ છે કે જે તહેવારોની રજા થોડા વખતે આપણે હોયછે તો તેની જોડે ઘણાકવાર પરીક્ષાની ટુંકી રજાને બેળી તેહેવાર જાને લગાવવામાં આવેછે. આ રીવાજ અને મોટા શ્રમને અંતે આપણે જરૂર એ સ્વભાવિક નિયમ ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. વિશ્રાંતિની અવશ્યક એટલી મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓને છે તેટલીજ નાની ઉમરના નિશાળી છે. એ વિશ્રાંતિ ન આપવાથી મન અને તન એ બંનેના નિયમનું ઉલ્લંઘન થાયછે, અને તેનાં માદાં કુળો આપણે ચોમેર જોઈએ છીએ. નિશાળીયા મનને અને શરીરને હાનિ કરેછે; નળણાં પાડેછે.

વેકેશન આપવાથી તુકશાન શું છે તે હવે જોઈએ. કોઈ કહેશે છોકરાં શીખેલું બૂલી જશે, આખો મહીનો ઘેર રહી માઆપને પગલ તથા વેકેશનને અતિ ઘણાં છોકરાં પાછાં આવશે નહિ, અને તેથી નિ જીઆની સંખ્યા ઘટી જશે. આ ત્રણમાંની એક હરકત ખરી નથી. નિ જામો નિલ પાછડું પૂછાતું નથી તેમ છતાં છોકરાં તે બધું બૂલી જતાં ન થોડું શીખીને જોઈ નિશાળેથી ઉઠી જાયછે અને કદી કંઈ વાંચતા નથી તે :

શીજેલું ધણે વરસે બૂલી જાય છે, એક મહીનામાં કોઈ બૂલી જતું નથી. એટલી ટુંકી મુદતમાં જેમ મોટા વિદ્યાર્થીઓ બૂલી જતા નથી તેમ નાના વિદ્યાર્થીઓ બૂલી જતા નથી એ અનુભવસિદ્ધ છે, માટે એ કલ્પના ગિ-
થ્યા છે. તેવીજ માળાપને પગવવાની કલ્પના ખોટી છે. આપણા દેશમાં જેટલાં છોકરાં છે તેઓમાંનો ઘણો મોડા ભાગ આપણી નિશાળોમાં આવે છે તો બાકીનો મોટો ભાગ તેમનાં માળાપને પગવતો કેમ નથી ? તેમનાં મા-
ળાપ તરફથી એવી ફરીઆદ સાંભળવામાં આવતી નથી. અગીઆર મહીના મહેનત કરી યાકી ગયલાં અને શિક્ષણ પામતાં છોકરાં રમે તો ખરાં, પણ રમતું એ પગવતું નથી. પગવતું એટલે શું ? ખોટી હક કંપી, કંકાસ કરવો, વડીલની આજ્ઞા ન માનવી એ વારત્તિક પગવતું છે, અને તે તો જે વડી-
લોને છોકરાં ઉછેરતાં અને આજ્ઞામાં રાખતાં નથી આવડતું તેઓને ખમવું પડે છે; નિશાળે જતાં હોય છે તોએ તેમનાં છોકરાં તેમને પગવે છે અને નથી જતાં હોનાં તોએ પગવે છે. મહેતાજી જેવર નથી, તે વિદ્યાર્થી છે. તેની જોડે તેનું કામ જેમ સદાગરજી શીખવવાનું છે તેમ માળાપાદિક વડીલોનું પણ છે. જેનું કામ તે એકલો કરી શકતો નથી, અને કરવા જાય છે તો તેની નિશાળ સુશિક્ષકનું સ્થળ મટી જાય જાય છે. છોકરાંને કેળવણી આપવાની જગ્યાને બદલે સજા કરવાનું બાળકોને કંટાળા બરેલું ડેકાણું થાય છે. માળા-
પનું કામ માળાપે કરવું અને મહેતાજીનું કામ મહેતાજીએ કરવું. કેટલાક માણસો બહુવું અને રમવું એ બેને એકબેકના શત્રુ ગણે છે અને છોકરાં રમે તેને પગવતું કહે છે. પણ આ તેમની ખોટી બૂલ છે. બહુવાની જોડે કે-
ટલુંક રમવાની જરૂર છે. બાર મહીનામાં એક મહીનો એકલા રમવામાં અને ફરવાહરવામાં મનને નવરાશ મળે તેવી રીતે કાઢી શકાય તો બાકીના અ-
ગીઆર માસમાં વધારે સારો અભ્યાસ થઈ શકે. નીચે વાંધો પણ ખરો નથી. ગામમાં નિશાળ એકજ હોય તો હાલિને જાય ક્યાં ? શહેરોમાં એકથી વધારે નિશાળો હોય છે ત્યાં બધી નિશાળોમાં જોડે રજા પડે એટલે ત્યાં પણ એ ધારતી રાખવાનું કારણ નથી.

હવે વેકેશન આખ્યાયી લાભ શા છે તેની તપાસ કરીએ. રજાનો સમય એવો હોય કે ખુટી હવામાં સવારે એ કલાક અને પાછલે પોહોરે બે કલાક ખુટી હવામાં રમવાથી શરીરને પીડા થાય નહિ તો શરીરનો બાંહેડો મજબૂત થાય અને તેથી મનનું કામ કરવાનું કારણ થયે. હાલ ગામોમાં સવારે અને

૧૩૨. છોકરાઓની તથા છોકરીઓની ગૂઝરાતી નિશાળોને વેકેશન.

પાછલે પહોરે એમ દિવસમાં જેવાર નિશાળનું કામ ચાલેછે તેથી મળશકે ઉઠી તુરત છોકરાં નિશાળે જાયછે એટલે સવારે તેમને રમવાનો વખત જ-
રાએ મળતો નથી. બપોરે તડકાને લીધે મેદાનમાં રમી શકાય નહિ. અને
પાછલે પાછોરે એક સાંજ પડવા આવેછે સારે નિશાળેથી છોકરાં ઘેર જાય
છે તેથી સાંજે પણ રમવાનો વખત જાઓ મળતો નથી. અજવાળી રાત્રે ઘેર
પાઠ ગોખવાના, લખવાના, કે દાખલા મળુવાના ન હોય તો કીશોરવયના
છોકરાને રમવાનો વખત મળે, પણ ધણું કરી ખીજી સવારને માટે
ઘેર તૈયાર કરવાનું હોયછે તેથી તે સમયનો લાભ લેવો કઠણ પડેછે. શહે-
રામાં રમવા જોગ મેદાન ધણું કરીને હોતાં નથી. રસ્તા સાંકડા અને દુર્ગંધથી
બરેલા હોયછે, કે લોકની આવજા ઘણી હોયછે, તેથી રમવાનું ઠીક કાવતું
નથી. વખત મળે તોપણ ચોખી ખુશી હવામાં રમવાનાં સ્થળો શહેરામાં
હોતાં નથી, અને કોઈ હોય તોએ ઘેર ફરવાના યોગ્યને લીધે રમવાનો અ-
વકાશ મળતો નથી માટે વેકેશનની જરૂર છે. તેણે કરીને શરીરના ઉછર-
વાને સહાય મળે.

લોકોને એક માસની રજા ગમશે નહિ; છોકરાંનાં માથાપ વેકેશનની
સામા યશે એવું સંગવેછે, એવું કારણ એ કે શરીર બળની અગત્ય વિષે
લોકમાં અજ્ઞાન ધણું છે. તનની કેળવણીપર ધ્યાન આપવાનું આપણા લોકો
સંકડો વર્ષો યમાં વિસરી ગયાછે. ગામોમાં પ્રતિ ખુધવારે અર્ધો દિવસ
નિશાળો બંધ રાખવાનો ધારો યયા પછી કેટલેક મહોને આ વિષય સખ-
નારનું એકાએક એક ગામમાં જવું ધણું ને તે દહાડે ખુધવાર હતો. સાંની
સરકારી નિશાળમાં અર્ધો દિવસની રજા પાળેલી જોવામાં ન આવવાથી મ-
હેતાજીને પૂછવામાં આવ્યું કે ઉપરીનો ઠરાવેલો ધારો શા માટે તોડયોછે.
તેણે જવાબ દીધો કે “લોકો જાહુ સામા છે માટે છોકરાને નિશાળમાં બોલાવ્યા
છે; તેઓ પોતાની મેળે પાઠણ ગોખ્યાં કરેછે.” એમ અર્ધો દિવસની રજા
આપવાનો હેતુ તે ગામમાં નિષ્ફળ જતો. આ અડચણનો ઉપાય એ છે કે
મહેતાજીએ લોકોને ભેગા કરી એ બાબત સમજણ પાડવી. નિશાળના મકા-
નમાં કે ગામના ચોરામાં લોકની સભા પ્રથમ બોલાવી તેમને આવી રજા-
ના ફાયદા સમજાવવા જોઈએ, અને જ્યો આગેવાન, વધારે બુદ્ધિવાન,
ડાહ્યા, કે વધારે સમજી શકે તેવા પ્રશ્નો હોય તેમની જોડે વાતચીતમાં એ
સંબંધી ખુલાસો કરવો. લોકના જૂના વિચારો ફેરવવાનું કામ સહેલું નથી,

પણ શક્ય છે; પ્રયત્નથી ફરવી શકાય. છોકરીઓ નિશાળે બાણના જવાથી પહેલાંની પેઠે (એટલે જ્યારે કન્યાશાળાઓ નહતી સ્ત્રીની પેઠે) ધરતું કામ નાની ઉંમરે શીખતી નથી અને તેમના શરીરને ધરતું કામ કરવા લાગવાથી જે મેહેનત પડતી તે ન પડવાથી તેઓ નબળી પડતી જાય છે એવી ફરીઆદ સાંભળવામાં આવે છે તે ખોટી નથી. જો તેમની નિશાળામાં વેકેશન હોય તો એ વેકેશનનો બધો વખત પોતાના ઘરમાં કામ કરતાં શીખે. આ વાત તેમની માતાઓને મહેતીજી જણાવે તો બેશક તેઓ વેકેશનથી રાજી થાય. છોકરીઓને એથી દેખાઈતો કાયદો છે. એમ તેમને ધરધો, રાંધવાનું, વીણવાનું, ઝાડકવાનું આદિક કામો શીખવાનો વખત મળવાથી તેઓ નિશાળામાં વધારે નિયમસર હાજર રહેશે તથા વધારે વરસો લગણુ બચ્ચુશે એવો સંભવ છે.

એ વેકેશન ક્યા મહીનામાં આપવી તેનો વિચાર કરીએ. તમામ નિશાળામાં એકેકાળે વાર્ષિક પરીક્ષા ચતી નથી તેથી તે પરીક્ષા પછી વેકેશન આપવાનું ઠરાવવામાં આવે તો એક વખતે બધી નિશાળાને વેકેશન મળે નહિ એટલુંજ નહિ, પણ શરીર કસવાને અતુકૂળ ત્રસ્તુમાં પણ મળી શકે નહિ. વેકેશન પછી રિવિઝનનો પૂરતો વખત મળ્યા પહેલાં પરીક્ષા થાય તે મહેતાજીને અને નિશાળીઆને હાનિકારક છે. એમ કેટલીક અડચણો દીસે છે, તથાપિ કેળવણીખાતાના ઉપરી અધિકારીઓનું મન વેકેશનને અતુકૂળ થાય તો એ અડચણો ખસેડી શકાય તેવી છે. આ વિષયપર પ્રથમ ચર્ચા થવી જોઈએ. જુના ચાલતા રીવાજને બદલવાનું મત ધણાના મનમાં ઉતરતાં વાર લાગે છે; નાની મુસ્કલીઓને તેઓ ખોટી માને છે, અને ફરફારથી ડરે છે. આ અગત્યની બાબતપર કોઈને પોતાના નામથી કે નનામું લખાણ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છા હોય તો તેમણે શાળાપત્ર ચલાવનારને મોકલવું.

શિક્ષક.

“શિક્ષકે પોતાના કામની પૂરેપૂરી માહિતી મેળવી પોતાને કામે લાગવું જોઈએ. એ કામ ઘણુંજ મહત્વનું છે એવું તેના મનમાં ઠસવું જોઈએ. તેની બૂકોને લીધે તેની ઉતાવળે ખરાબી ન થાય, તોપણ તેના નિશાળીઆને હમેશની હાનિ પહોંચે એવું તેના સમજવામાં આવવું જોઈએ. “એ મ

લાગણીઓને બાળ્યે જાણી લેછે અને કવચિતજ તેની સલાહ લેછે એવું જણાય છે. તેઓ વાર્ષિક મુલાકાત મિત્ર તરીકે ન લેતાં ન્યાયાધીશ તરીકે લેછે. શિક્ષક જાણે છે કે કેળવણી સંબંધી મારા પોતાના વિચાર લક્ષમાં લેવાતા નથી—કોઈ પણ આજ્ઞાત વિષે મારું મત પૂછવામાં આવતું નથી. જે માણસ છોકરાં જોડે નિત્ય માથું ફેરવે, પુષ્કળ જવાબદારીનો તમામ જોખો પેતાને માથે ખમેછે, પોતાની મુશ્કેલીઓ જાણે છે, ધણીવાર પોતાની ભૂલ સમજે છે, અને નાઉમેદીની સામે અતિશય મહેનત કરે છે તે માણસ ઉપર લક્ષ આપવું ન જોઈએ, તેની સલાહ લેવી ન જોઈએ! વાર્ષિક તપાસણી વખતે અમુક વિષયમાં ઘોડાંક નાનાં છોકરાંનું મોટું અગ્નિ જણાઈ આવે છે અથવા તેની બચાવવાની પદ્ધતિમાં કોઈ નવાઈ જોવી જોડ જણાઈ આવવાથી તે ચમકી ઉઠે છે ત્યાં લગી એ સર્વ તેને મન તો ગુમ રહે છે. ‘અમને ધાસ્તી લાગે છે કે બુદ્ધિ કેટલી વધી તેની શોધ કરવાને બદલે વિષયનું જ્ઞાન કેટલું થયું તે શોધવા તરફ પરીક્ષકનું લક્ષ હોય છે.

ઈન્સ્પેક્ટરોના સંબંધમાં અમે ઉપર જે લખાણ કર્યું છે તેનો જોધો અર્થ લેવો નહિ. કેળવણીના કામમાં ગુંથાયલા લોકોના કલ્યાણ વિષે ઈન્સ્પેક્ટરોને જોડલી કાળજી છે તેના કરતાં બીજા કોઈ પણ વર્ગના માણસોને વધારે કાળજી નથી. દરેક શિક્ષકે તેઓનો અંત કરણથી આભાર માનવો જોઈએ; અને તેઓનું ટાંગ ઝોળી મહેનતનું હોત તો પ્રત્યેક શિક્ષકને મારે તેઓ ધણું વધારે કરી શકત; પરંતુ તેઓ દરેક નિશાળમાં (ઘોડાક અમુક પ્રસંગ સિવાય) બેથી ત્રણ કલાક માત્ર માળી શકે તેટલો ટૂંકો વખત નિશાળને અને શિક્ષકને ઇન્સાફ આપવાને અથવા પોતાના અનુભવ અને સલાહથી તેને અગત્યની મદદ કરવાને છેકળ અપૂરતો છે.

(મદ્રાસ સૂક્ષ્મમાસ્તરમાંથી.)

નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવા વિષે.

નિશાળનો બંદોબસ્ત શી રીતે રાખવો એ પ્રશ્ન શિક્ષકને અતિ અગત્યનો છે, તથાપિ બધા શિક્ષકોને સરખી અગત્યનો નથી, સૌ અથવા સંકડા છોકરાની મોટી નિશાળના શિક્ષકને નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવાના પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરવાની જોડલી જરૂર છે તેટલી મદદનીશ શિક્ષકને અથવા

યોગી ચૂંટી કહાડેલાં છોકરાની ખાનગી નિશાળ ચલાવનારાને નથી. “મને બણાવવું ગમે છે, પરંતુ બંદોબસ્ત રાખવો ગમતો નથી” એવું શિક્ષકોને કહેતા આપણે બધાએ સાંભળ્યા છે. હવે અમારા વિચાર પ્રમાણે પ્રત્યેક શિક્ષકે નિશાળનો અંથવા ઓછામાં ઓછો વર્ગોનો બંદોબસ્ત રાખવામાં કાંઈક કરવું જોઈએ. શિક્ષક કાંઈ પણ ન કરતાં છોકરાના મુખપાઠ સાંભળ્યાં કરે તો તેમનાં લક્ષણ ખીલવવામાં તે ઉછરતા શિક્ષક દાખલ પોતાના પંડને અંથવા પોતાના નિશાળીઆને ધન્સાક આપી શકશે નહિ.

એક શિક્ષક પોતાની નિશાળનો વહીવટ શી રીતે કરે છે તે બીજા શિક્ષકને ધણી મુશ્કેલીથી કહી શકશે. એક મિત્રે એક નિશાળના શિક્ષકની નોકરી લેવાની અરજ કરી. તે નિશાળના વ્યવસ્થાપકોમાંના એકે તેને પૂછ્યું “તમે તે નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખી શકશો?” “હા; હું રાખી શકીશ, પણ શી રીતે રાખી શકીશ તે કહી શકતો નથી.” “તમે બંદોબસ્ત રાખી શકશો એવું કાણુ કહે છે?” તે ઉમેદવારે જવાબ દીધો કે હું કહું છું. અહીં પરીક્ષા પૂરી થઈ. તે ઉમેદવારને પોતાના પંડની શક્તિ પર ભરોસો હોવાથી તે વ્યવસ્થાપક સંતોષ પામી ઉઠાપણથી તેને વિગત પૂછી નહિ. તે શિક્ષકને પોતાના કામમાં યશ મળ્યો.

બંદોબસ્ત રાખવાનું મોટું રહસ્ય એ છે કે બંદોબસ્ત રાખવાનું ડાળ બતાવ્યા સિવાય બંદોબસ્ત રાખવો. બંદોબસ્ત રાખવાનાં સાધનો લક્ષમાં લેવાં નહિ. શિક્ષકે પોતાના કામનો આરંભ એવી રીતે કરવો કે જે સત્ય અને ઉચિત છે તે કરવાની નિશાળીઆની ફરજ છે, અને જે મોટું અને અયોગ્ય છે તે કરવા દેવામાં નહિ આવે એવું તેમના સમજવામાં આવવું જોઈએ. શિક્ષકે આના તરીકે ધારા ઘડી કહાડી નિશાળીઆને વાંચી સંભળાવવાં એ તેને દાનિકારક છે. પહેલાં શિક્ષકે એ રીતે કરતા અને હજુએ દેટલાક કરે છે, પરંતુ એવા ધારા હમેશા અમલમાં લાગી શકતા નથી, અને તેઓ અમલમાં આવી ન શકે તો બંદોબસ્ત કશા કામનો નથી, અને નહિ જોવો છે. માટે આ બાબતમાં સાવચેતી રાખવી એ ઉઠાપણથી નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવામાં બહુ અગત્યનું સાધન છે. નિશાળીઆના મન ઉપર શિક્ષક પહેલ પહેલી જે છાપ પાડે છે તે ઉપર તેના યશનો ધણો આધાર છે. એ દારણથી તે નમ્ર, સખ્ય, અને ઉપકારશીલ હોવો જોઈએ. ગામડીઓ, અસંખ્ય, અને નીચ શિક્ષક ઉપર નિશાળીઆનો ભાવ બેસે

સૂચવેછે; નહિતો તેના મનમાં તેનો ખ્યાલ પણ આવત નહિ. બધા શિક્ષકોએ ત્રીઠ ચઢે એવા ધૂણા બનાવે બનવાની વધી રાખવી, તથાપિ તેઓએ 'ખાગેશ' રાખવી.

શિક્ષક સદાચરણી હોયો જોઈએ. એથી નિશાળીઆ તેને ધણું માન આપશે અને તેઓને તે એક પ્રકારની લોહસુખકનાં જોવી—અદૃશ્ય-સત્તાથી પોતાના ધાણુમાં રાખી શકશે. તેની સ્વાત્મ સત્તાને લીધે તેના નિશાળીઆમાં સસ પારખવાની સમજ ઉતાવળે આવશે અને એટલી તો સાચી નિષ્ઠા આવશે કે તેઓ પોતાનો બંદોબસ્ત પોતે રાખશે, જે ઇચ્છવા જોગ હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવાની તે આશા રાખી શકે તેઓમાંનો એક હેતુ એ છે. પોતાના કામમાં યશ મેળવવાને શિક્ષકને નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવાની પોતાની શક્તિનો દૃઢ બરોસો હોયો જોઈએ અને તેણે તે બતાવવો જોઈએ. તમે છોકરાંના ખરેખરા મિત્ર છો એવી તેમનાં માળાપોની ખાતરી કરી તેમની સહાયતા મેળવવી, અને તેમને સુધારવાનો તથા તેમનું કલ્યાણ કરવાનો તમે ખરા મનથી પ્રયત્ન કરોછો એવી તેમનાં માળાપોની ખાતરી ધરી તો વાજળી અને ગુણુકારી બંદોબસ્ત રાખવામાં તેઓ તમને સહાય કરશે. સાર્વજનિક મત પોતાની તરફેનમાં ધાય એમ કરવું એ પણ ધણું જરૂરનું છે. આ બાબતમાં લોકોનું મત બંધાય એમ કરવું એ કેટલેક દરજે શિક્ષકના હાથમાં છે અને તેના દિલને માટે સદા એમ કરવાની જોશક ધણી જરૂર છે. સોફા પોતાની નિશાળોની બાબતમાં પોતાની જવાબદારી સમજશે, તેમને સુધારવામાં હાંસથી કાળજી બતાવશે, તેઓને પોતાના સામ અથવા શહેરનું અભિમાનાસ્પદ અને પોતાનાં છોકરાંને તથા દુનિયાને સારી અસર કરનારું અરણુ ગણશે તો શિક્ષકને ખરેખર ધણું ઇચ્છવા લાયક સાધન પ્રાપ્ત થશે.

(મદ્રાસ સ્કૂલમાસ્ટરમાંથી.)

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે ભાષણ.

ભાષણ ૧૮ સું.

ભક્ષાભાણુ કરવામાં વ્યવિષ્ટે તે રસ્તો:—દરેક લક્ષ્યામાં રહેનારા લો-
ચાના ઉપયોગને માટે ગામની બંદાર અને બની શકે તો જોઈ ગમતો

પવન વાંતો હોય તેની સામી દિશામાં એક અથવા વધારે ખુદી જગ્યા જુદી કરી રાખવી. એ જગ્યાઓ ગામની હદની ઝોવાર કરતાં વધારે નજીક હોવી ન જોઈએ, અને લોકોને તે જગ્યાઓમાં કળશીએ. જવાનું કહેવું. એ જગ્યાઓ પડતર જમીનમાં રાખી શકાય. અથવા ખેડુતોની સંમતિ મળી શકે તો ખેતરોમાં રાખવી એ ધણું વધારે સારું છે. આશરે ત્રણ ફુટ ઊંડી, એક અથવા બે ફુટ પહોળી અને જેટલી જગ્યા હોય તેના પ્રમાણમાં લાંબી ખાઈઓ ખોદી શકાય. એ ખાઈઓમાં દરરોજ થોડી થોડી માટી નાંખવી જોઈએ. દરેક માણસે શીય કરી રહ્યા કૂડે તે પર માટી નાંખવી એ ઉત્તમ છે અથવા એ કામ કરવાને બગીચાને તોડી રાખી શકાય. સપાટીથી એક ફુટ અથવા નવ ઇંચ લગી ખાઈઓ પૂરાઈ જાય તેવારે તેઓમાંથી પહેલાં જે માટી ખોદી કઢાડી હોય તે માટીથી તેઓને પૂરી દેવી અને નવી ખાઈઓ ખોદવી. પુરવો અને સ્ત્રીઓને માટે જુદાં જુદાં ભાગોમાં જુદી જુદી ખાઈઓ ખોદવી; અને જરૂર જણાય તો મુલાઝો રહેવા સારું વાડતો ઓઠો કરવો.

એ ખુદી જગ્યાના તમામ ભાગમાં ખાઈ ખોદાઈ રહે એટલે ખીજું સ્થળ પસંદ કરવું અને તે ખાતર પૂરેલા ખેતરને ખેડી તેમાં પાક ઉગાડવો. ખાતર નાંખેલા ખેતરમાં વાવેતર કરવું એ આ યોજનાનો મુખ્ય ભાગ છે, કારણ કે ઊગતા છોડવા ખાતરને પોતાના ઉપયોગમાં લેઈ લેછે અને જમીનમાં પાંછી મીઠાશ આવશે અને જે ખેતરોમાં ખાતર નાંખ્યું ન હોય તેઓમાં ઉગાવેલા પાક કરતાં એ ખેતરોમાં બહુ સારો પાક થશે.

ગામની છેક ચડમાંની જમીન ખડકવાળી હોય તો નરકને દરરોજ એકઠું કરી તેમાં બાજેલા કચરાની રાખોડી બેળવવી. એનું અતિ કીમતી ખાતર બનશે.

ગામના ધનવાન લોકોને સાર્વજનિક જાગરૂઓમાં જવું ગમશે નહિ. તેઓના જાગરૂઓ ધરની અંદર કરવા દેવા નહિ, કારણ કે તેઓમાંની ખરાબ હવા ગોરડામાં આવી તેમાં રહેનારા લોકોના શ્વાસમાં જાય છે. એ ઘણીવાર પ્રાણહાતક તાવનું કારણ થઈ પડે છે. ધરની અને જાગરૂઓની વચ્ચે ત્રણ ફુટ કરતાં ઓછું અંતર રાખવું નહિ. સોડાનાં અથવા પથરનાં લખોટાં કુંડાં મૂકી તેમાં મેલું (નરક) અને ઘોયેલું પાણી પડવા દેવું. દરરોજ મેલું ઉપાડી જવાને ગામમાં બગીચો રાખવામાં ન આવે ત્યાં

લગી મુખીએ કોઈ પણ જાનર વાપરવા દેવો નહિ. એ કુડામાં દરરોજ રાખોડી નાંખવી. એથી દુર્ગંધ ઓછી થશે.

ડટણ ખાળકૂવા ફરવા દેવા નહિ, કારણ કે તેઓ અંદરની જમીનને બગાડી ફૂવામાં વહી જવાનો સંભવ છે.

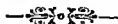
ખંડેર થઈ ગયેલાં મકાનોના ધણીઓએ ભોંયપરનો કચરો કઢાડી નાંખી લોકો જાડેઝપટે ન જાય તેટલા માટે તેઓને ફરતી જોઈએ એવડી વાડ કરી લેવી.

સાર્વજનિક જાનરઓ તૈયાર થાય એટલે લોકોને ખબર આપવી કે કોઈ પણ માણસે કોઈ પણ રસ્તામાં અથવા ગલીમાં, અથવા ખુલી જગ્યામાં ગંદકી કરવી નહિ.

આ નિયમો પગલવાનું કામ સહેલું નથી. લોકો પગવતી મેલાંપર થોડી માટી માત્ર નાંખશે તો માટી મતલબ હાંસલ થશે. એથી દુર્ગંધ જતી રહેશે અને નુકસાન નહિ થાય. જેમ લૂગડું પાણી ચૂસી લેછે તેમ માણસને જે વિષ છે તેને માટી શોષી લેછે. ફૂતરૂં હળી રહીને પોતાના પગવતી જમીન ખોતરીને ગૂને ઢાંકી દેછે. દરેક બાળકને એ રીતે કરતાં શીખવવું.

જે ઠેકાણે માટી જાત્રા ભરાયછે તે ઠેકાણે ધણી લોકો બેગા થઈ થોડા દિવસ લગી બેગા રહેછે તેવારે રોગ ચાલેછે તે તો સર્વેના જાણવામાં છે. ત્યાં જે મેલું એકઠું થાયછે તેને લીધે રોગ થાયછે. પૂર્વે એક પ્રજા ધણીં વરસ લગી મુસાફરી કરતી અને લાંગા સમય લગી એક ઠેકાણે મુકામ કરતી; એ પ્રજામાં લાખો લોકો હતા. તેઓ શરીરે નીરોગી રહેતા તેનું શું કારણ ? હેઠલાં નિયમો પાળવાથી:—

“જાવણી બહાર તારે માટે ખીછ જગ્યા રાખવામાં આવશે ત્યાં તારે રોગ જવું. અને તારે હથિયારમાં એક ચાટવો રાખવો; અને તું રોગ કરી રહે એટલે તે ચાટવાવતી માટી ખોદી તેપર નાંખીને ઢાંકી દેવું.”

જાહેરખબર.

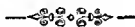
આથી ખબર આપવામાં આવેછે કે સને ૧૮૮૯ના સપ્ટેમ્બર માસમાં બરમ મધ્યરથને થઈ ગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા લેવામાં આવી

હતી તેમાં વડોદરા રાજ્યના ઉમેઈ ગામનો વતની નામે સુનીલાલ ઘેલાભાઈ ભટ-હાજર થયો હતો અને પાસ થયો હતો. ઉમરનું ખોટું સર્ટિફિકેટ રજૂ કરી પરીક્ષામાં એ હાજર થયો હતો એવી પછવાડેથી ખાતરી થવાથી કેળવણી ખાતાના મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે એવો હુકમ કર્યો છે કે એનું સર્ટિફિકેટ રદ કરવું અને સુનીલાલ ઘેલાભાઈ ભટને હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીને લાયકની કોઈ પણ પરીક્ષામાં ફરીને હાજર થવા દેવો નહિ.

મુકામ તીયલ.

ઈ. જી. ઇ. સ.

તા. ૧૩મી મે સને ૧૮૯૦. } એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભાગ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

જા. નં. ૧૦૯ તા. ૮-૩-૯૦

અગડીઆ. હરગોવીંદ ભાણુશા ૩૧૦૦) દીપસીંગ નાગજી દેશાઈ ૩૫૦) જોરા હરીભાઈ દેશાઈ ૩૫૦) ત્રીભાવન જોરણુશાહ ૩૩૫) પીઠલ મેમજીશાહ ૩૧૫) ઇશ્વર બહેચર તથા જુલા બહેચર ૩૧૦) હીમત નાગજી ૩૫) સુતરીઆ ભીમબાજી પરભાતસંગજી ૩૧૦) રણા ભગવાનસીંગ જોસંગ ૩૧૦) દેસાઈ વેણી ૩૧૦) જોડીસન દામોદર ૩૨૫) હરીલાલ અમથા ૩૨૫) કાશીલાલ દેસાઈ ૩૨૦) સુલતાનપુરાના શા. ભોગીલાલ રામદાસે પાણીની પરબ ખેસાડી તથા ૩૧) આપ્યો.

અમદાવાદ વિભાગ જા. નં. ૮૪૨ તા. ૧૫-૩-૯૦.

વાલુકડઃ મે. લાડીદરબાર સાહેબ ૩૪) નરોડા. શા. લલુભાઈ નાગરદાસ ૩૧૧ શા. કેવલદાસ નાનચંદ ૩૧૧ પટેલ ખાડાભાઈ કૃતેસંગ ૩૧૧ પા. અંબારામ વજ્રભાઈ ૩૧૧ ખેરોલ, મુખીપટેલ રામજી કેશવજી ૩૫) મોનંત માધવગર ઇંદ્રગર ૩૩) ત્રવાડી નથુરામ મનોર ૩૧) શા. મુંજચંદ સાંકળચંદ ૩૧) શા. બહેચર પાનાચંદ ૩૧) શા. બહેચર રવચંદ ૩૧) દેશાઈ હીરાચંદ નાનચંદ ૩૧) શા. પીતાંબર કરતુરદાસ ૩૧) શા. મગનલાલ લકમચંદ ૩૧) ખારેજા, કનેરાના તલાટી ગણપતરામ બાઈશંકર ૩૧) વાલુકડ

મહેતા. કલ્યાણરાય ગુહા પંહીવંદદાર ૩૧) કોઠ. શા. હાસીસંગ ગલાભાઈ ૩૨) સરખેજ. વકીલ એશાંકર પુરેસોતમ ૩૧) ખારેળા. પા. છગનલાલ ગલાભાઈ ૩૧) હિંવારસદ. પા. સોમાભાઈ દાભાઈ ૩૧) ભિંચદી. મે. તા. હુકદારો ૩૧) હાથીજાણુ. હરીલાલ વલભરામ ૩૧) ચોરવડોદરા. દોશી મધુર કલ્યાણજી ૩૨) કુહા. પંડ્યા કુબેર ધર્મર ૩૧) પા. અમર્યાભાઈ ગીરધરદાસ ૩૧) ગાંગડ. ઉપરી કારકુન હીરાચંદ વેલજી ૩૧) ગીરમયા. મુંબઈના ખોળ હાજીભાઈ લાલજી ૩૦) છંતીવાર. કા. શ્રીકૃતેસંગજી. હીરાજી ૩૧) કોઠકન્યા. પોરટમાસ્તર કૈજીદીન ગ્યાસોદીન ૩૧)

પાલણપુર વિભાગ બ. નં. ૧૧ તા. - ૮-૪-૯૦ થરા. શા. રવચંદ પાનાચંદ ૩૧૧ સોની કુબેર પાનાચંદ ૩૧૧ મેમલુ અમરરામ ૩૦૧૧ કલાલ ખીંદાસીંગ ૩૨) સાધનજી ૩૧૧ સા. ડગર ૩૨) દીવોદર. પાલણપુરના દાકતર સાહેબ મણીલાલભાઈ ૩૨) સમો. મે. ઠાકોરો ૩૭) સીહોરી. મે. ઠાકોરો ૩૫) કાણોદર. દાણી રાયચંદ ભાધચંદે ઝીકરાગ્યાને જમાડયા પાલણપુરકન્યા. પરી. પાનાચંદ પેંડા વહેચ્યા મે. પોલી. સુ. સા. ખા. 'ના હેડકલાર્ક મી. ફુલરાવભાઈએ-ફુધ પાર્યુ ને મમરા' વહેચ્યા પારી બાદરમલે લાકુ વહેચ્યા પાંથાવાડા. તેસીલદાર કોઠારી એલુ દોલજી ૩૦) તયા પાણીની પરખ મેસાડી ગોતરકા. મે. નવાબસાહેબ ૩૦) રાધ.કન્યા-રાણા. મે. નવાબસાહેબ ૩૫૮૧૧ રાધનપુર તા.સ્કુલ ૩૫૫) આજમ તા. હુકામાસ્તરને ૩૩૦) આખ્યા લોલાડા. કા. વીઠ્ઠલરાય નપુરામ ૩૦૧ વારાહી. મે. તાલુકદારો ૩૨૪૧૧ સાંતલપુર. મે. મુખ્ય ઠાકોરો ૩૧૬૧૧ થરાંદ. કુંવર અભિસંગજી ૩૫) માસ્તરને ૩૧૫) મોરવાડા. થરાદ ઠાકોરસાહેબ ૩૨) થરા. શા. ન્યાલચંદ રામચંદ ૩૧૧ રામચંદ શુલાખ ૩૧૧ આજમ થરાતાલુકદારો ૩૧૦) મીતા. પાણખેમા ગોકળ ૩૦૧ કુવર. મે. નવાબ સાહેબ ૩૪૧ કુધકા. મે. નવાબસાહેબ ૩૨) પંચાસર મે. નવાબસાહેબ ૩૩૧ લોલાડા. મે. કૃતેજન ખાનજી સાહેબ ૩૫) સંખેશ્વર. મે. નવાબસાહેબ ૩૪૧ થરા. મે. ઠાકોરસાહેબ ૩૪).

રેવાકાંઠા. બ. નં. ૯૪ તા. ૨૩-૩-૯૦

કવાંટ. મહારાણા શ્રી વજીરસીંગજી મહારાજ ૩૫) પુસ્તકો તયા સોંકર.

ગૂજરાતશાલાપત્ર.

ચુસ્તક ૨૯ મું.

જુલાઈ.

૧૯૯૦.

અંક ૭ મો.

વાંચનની ચોપડીઓના પાઠો ઉપર નોટો.

વનસ્પતિ શાસ્ત્ર. ૭ મી ચોપડી આવૃત્તિ* ૯ મી.

હોપકૃત ૭ મી ચોપડી પ્રથમ સ્વાર્થ અને પ્રગટ થઈ ત્યારે તેમાં જે પાઠો હતા તેઓમાં પાછળથી કેટલાક ઉમેરવામાં આવ્યા છે. એ ઉમેરેલા પાઠો વનસ્પતિના ગુણો અને ધર્મો વિશે ૯ મી આવૃત્તિમાં છે. ૫૪ ૭૮ થી તેઓનો આરંભ થાય છે. ૧૬૫ માં પૃષ્ઠ ૧૫૭ મો પાઠ છે તે પણ એજ બાબત નવો ઉમેરો છે. એ પાઠોના વિષયો તથા તેઓની ભાષા કાંઈક ફેરફાર છે ગાટે શીખવનારાઓને તથા શીખનારાઓને સમજવામાં સહાય કરવાને તેઓનો પ્રકાશ કરવાની ગરજ છે. વનસ્પતિશાસ્ત્રના પાઠો ૭૭ થી ૮૩ પર્યંત લાગ લાગત છે તેઓનો ખુલાસો પ્રથમ કરીએ. એ પાઠોમાં પાલુવચનનું ચિન્હ વાપરતું રહી ગયું છે. ઉદાહરણ, આરંભમાંજ ગુણ છે ત્યાં ગુણો, ધર્મ છે ત્યાં ધર્મો, પદાર્થ છે ત્યાં પદાર્થો નોંધએ.

૭૭ મો પાઠ*—“વનસ્પતિના ગુણો અને ધર્મ” એ શબ્દો વાંચતાં પ્રથમ મનમાં એમ આવે કે વૈવકશાસ્ત્રમાં વનસ્પતિના ગુણો કહા છે તેઓનું તથા આ દુનિયામાં લોકહિતાયે વનસ્પતિ કયાં કામો કરે છે કે શા ઉપયોગની છે તેઓનું વર્ણન આ પાઠોમાં હશે. પણ તેમ નથી. વનસ્પતિની અંગ-રચનાનું, તેની જીવનક્રિયાનું, ઉછરવાની રીતનું, તેની સંતતિ ચાલુ શી

* આ પાઠ વાંચનનો છે વાસ્તે પ્રથમ વાંચતાં શીખવી અર્થ. શીખવવા માંડવા. જે શબ્દોના અર્થો પાછળી ચોપડીઓમાં શીખવ્યા હોય છે તેમને ફરીને લખ્યા નથી.

રીતે રહે છે તેનું, તેનાં યૂક્તો, દ્વિતી આદિકનું વર્ણન આ પાઠોમાં છે. એ પ્રથમ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ, અને એ પાઠો વાંચી જવાથી, તે તેના જાણવામાં આવશે, અને ૭૭ આ પાઠનું ગયાણું છે તેનો અર્થ સહેલાં રૂપમાં નિશાળીઆને સમજાવી શકશે.

સૃષ્ટિ એટલે પરમેશ્વરે જે જે સરળરેલું છે તે બધું. આ પાઠોમાં સૃષ્ટિ એટલે પૃથ્વી. પૃથ્વી ઉપર જે જે છે તે સઘળાનાં બે મોટા વર્ગો કરી શકાય, એક સજીવ અને બીજા નિર્જીવ. એ બે મોટા વર્ગોમાં તમામ પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે. સજીવ અને નિર્જીવ એ બે શબ્દોના અર્થો નિશાળીઆને પ્રદર્શનથી સમજાવવા. બહુવચનાર અને બહુનારાઓ પડે સજીવ છે, ફૂતરાં, ગાયાદિક પશુઓ, પોષટાદિક પક્ષીઓ, માખી, મચ્છર, કીડી વગેરે જંતુઓ, દેડકા, માછલાં વગેરે જળચર જનાવજો, ઝાડ, છોડવા, ધાસાદિક વનસ્પતિ સજીવ વર્ગમાં છે; પત્થર, પાણી, ધાતુ, મીઠું, માટી, વગેરે નિર્જીવ વર્ગમાં છે.

જીવનવ્યાપાર એટલે જીવવાની ક્રિયા. માણસમાં અને પશુમાં બાળક જન્મે છે ત્યારથી તેને ધાવવાની જરૂર પડે છે. ધાવવું એ જીવનક્રિયા, કે જીવનવ્યાપાર. ધાવેલા દૂધને પચાવવું એ જીવનક્રિયા, લોહીનું ફરવું એ જીવનક્રિયા, શ્વાસોશ્વાસ એ જીવનક્રિયા. એ ઉદાહરણો શિક્ષકે આપ્યા પછી યોગ્ય નિશાળીઆની પાસેથી લેવાં.

સાધન એટલે જે વડે કાંઈ કાંઈ કે ક્રિયા થઈ શકે તે. હજી એ જોડવાની ક્રિયા કરવાનું સાધન છે. કલમ એ લખવાનું સાધન છે. સાધનનાં યોગ્ય ઉદાહરણો નીશાળીઆ કનેથી લેવાં. સાધનસંપત્તિ એટલે સાધન જોડોની પાસે છે તેઓ, સાધનવાળા.

નિર્જીવને જીવનક્રિયાનાં સાધનો શા માટે નથી તે પૂછવું, સજીવને શામાટે છે તે પૂછવું. સજીવનું બીજું નામ. સાધનસંપત્તિ પદાર્થો પાડીએ તો આવે. એ સાધનસંપત્તિ પદાર્થોમાં એટલે સજીવ પદાર્થોમાં એ બેદ છે અને બેદ એટલે પ્રકાર, સજીવ પદાર્થોમાં એ ઉપવર્ગ છે. એમાંના એક વર્ગને માત્ર કર્મસાધનો છે, અને બીજાને કર્મસાધન તથા જ્ઞાનસાધન એવાં બે સાધનો છે. પાચનક્રિયા, લોહીનું ફરવું, શ્વાસોશ્વાસ એ કર્મનાં ઉદાહરણો છે. સજીવ પદાર્થોના એક વર્ગને એવાં કર્મો કરવાને માત્ર સાધનો છે. જોનું, સાંભળવું, વાસ લેવો એ વગેરે

જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયાઓ છે અને તે કરવાને જે સાધનો છે તેઓનું. ચોપડીમાં જ્ઞાનસાધન નામ પાડ્યું છે. સજીવ પદાર્થોમાંના બીજા ઉપવર્ગને કર્મસાધન અને જ્ઞાનસાધન બંને છે. સર્વ પદાર્થોના એમ ત્રણ ભાગ કે વર્ગો થઈ શકે છે, એક નિર્જીવ વર્ગ અને બે સજીવના વર્ગો. બે સજીવ વર્ગોના પદાર્થોને જે સાધનો છે તેઓને ઇન્દ્રિયો કહેવામાં આવે છે. કર્મસાધનને કર્મન્દ્રિયો કહે છે, અને જ્ઞાનસાધનોને જ્ઞાનન્દ્રિયો કહે છે. કર્મ+ઇન્દ્રિયો=કર્મન્દ્રિયો. જ્ઞાન+ઇન્દ્રિયો=જ્ઞાનન્દ્રિયો.

સજીવ પદાર્થોમાં બે વર્ગો છે તેમાંનો એક પ્રાણી વર્ગ છે તેઓને કર્મસાધનો અને જ્ઞાનસાધનો એટલે કર્મન્દ્રિયો અને જ્ઞાનન્દ્રિયો બંને છે. સજીવનો બીજો વર્ગ વનસ્પતિ છે. એ વર્ગને આંખ, કાન, હૃદયદિક જ્ઞાનન્દ્રિયો નથી, માત્ર કાંઈ પ્રકારની કર્મન્દ્રિયો છે, તે તેઓનું જીવનસાધનો છે, બ્યવસ્થા એટલે ગોઠવણ. અન્ન એટલે ખોરાક. નિરંતર=સદા. તાત્પર્ય. =સાર, દૂધમાં કહેવાનું. જલુધા=વણુંકરીને. નિરાળાં=ભિન્ન ભિન્ન, જુદાં જુદાં. રસાયનવ્યાપાર=રસાયનક્રિયા. ઉદાહરણ, સોડું અને ઓક્સિજન બળી સોડાનો ઘટ થાય છે તે રસાયનવ્યાપાર છે, તેમમાં પાણી રેડીશું તો તેઓ બળી બિચણ ન થતાં જુદાં જણાશે, પણ તેમમાં પાણી રેડી તેઓમાં ખારો નાંખશે તો ત્રણે બળી જઈ ધોળું બિચણ બનશે, એ રસાયન વ્યાપાર છે. પકવેલા અને ફાડ્યા વિનાના ચૂનામાં પાણી રેડવાથી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે તે રસાયની ક્રિયા છે. ઘઉંના કે અડદના લોટમાં પાણી ભેળી કાંઈક દાહું થાય તેવું કરી એક દહાડો ઢાંકી મૂકી કે વગર ઢાંકે એક દિવસ રહેતા દેવાથી તે મરે છે ને વધારે જગાં શેકે છે તેનું કારણ રસાયન વ્યાપાર છે. માણસ જે જમે છે તેનું સોદી, માંસાદિ બને છે, અને વનસ્પતિ જોંપમાંથી જે ખોરાક લે છે તેમજ ચક્ર, છાત્ર, ડાળીઓ, પાંદડાદિક બને છે, તે પોતાના સ્વરૂપમાં મેળવી લેવાની શક્તિવડે બને છે. એ શક્તિ અનિર્મલિક નિર્જીવ પદાર્થોમાં નથી. પરમાણુ=પદાર્થનો ઝીણામાં ઝીણો કણ. બેદ=દેર, તફાવત, જુદાપણું, ભિન્નતા. આવશ્યક=જરૂર, જે વિના માલે નહિ. અન્નાશય=અન્ન+આશય. ઉદાહરણ, જળાશય. આકલન શબ્દનું મૂળ કલ છે અને તે ઉપરથી કળવું, અકલિત, આકલન વગેરે શબ્દો થયા છે. સ્ત્રીકસર=નારી ભતિના તંતુ. પુકેસર=નરભતિના તંતુ. એ બેમાંના રજકણોના મંયોગથી પૂરમાં બીજા બને છે. ગોળાર્દ=પૃથ્વીના

ગોળાનો અર્ધ ભાગ,—ઉત્તર ગોળાર્ધ કે દક્ષિણ ગોળાર્ધ, પૂર્વ ગોળાર્ધ કે પશ્ચિમ ગોળાર્ધ એવો અર્ધ અર્ધ છે. નિમિત્ત=કારણ. સંકેતમયતા=સંકેત પામવાપણું. પટ્ટાણાકાર=છ પૂણાવાળો આકાર. અનુમાન=દેખાવાદિ ઉપરથી ધારવું કે માનવું. ઉદાહરણ, ધૂમાડો દેખાય તે ઉપરથી અનુમાન કરવામાં આવેછે કે અગ્નિ સળગેલો છે. ઉત્કૃષ્ટ=ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારનું. સૂક્ષ્મદર્શક=ઝીણીવસ્તુને દેખાડનાર. ખારિક=ઝીણું. મૃદુ=કુમળું. બાહ્યત્વક=બાહ્ય=બહારની+ત્વક=ત્વચા, મામડી કે છાત્ર.

ભૂમિતિ શીખવવાની પદ્ધતિ.

પાઠ ૪ થો.

આઠમી વ્યાખ્યા શીખવવાના આરંભમાં વર્ગના નીચલા ભાગના કોઈ નિશાળીઆને પૂછવું કે આ કાળાપાટીઆનો કોઈ ખૂણો દેખાડો. બીજાને, તમારી રેસેટનો કોઈ ખૂણો બતાવો. ત્રીજાને, તમારી ચોપડીનો કોઈ ખૂણો દેખાડો. ચોથાને, આ ચોરડાનો ખૂણો બતાવો. આખા વર્ગને દરેક પોતાની રેસેટપર ખૂણો દાઢો. પછી શિક્ષકે કહેવું, તો હવે ખૂણો કેવી આકૃતિ છે તે તમારા ધ્યાનમાં આવી રેસેટ ઉપર લીટીઓથી ખૂણો કાઢ્યો તેની વ્યાખ્યા જોડી કાઢવાને બધા વિચાર કરો. ચોડા ક્ષણો વિચાર કરવા હેઈ વર્ગના વચલા ભાગના કોઈ નિશાળીઆને તેણે જોડેલી વ્યાખ્યા પૂછવી અને કહેવું કે ચોપડીમાંની વ્યાખ્યા કોઈ ગોળી લાગ્યું હોય તે બોલવી નહિ. જવાબ—એ લીટીઓ જોડાવવાથી ખૂણો પાયછે. શિક્ષક—વ્યાખ્યા પૂરી ખરી નથી. એમ કરી બીજા બહુ આંગળી કરવી. જવાબ—એ લીટીઓના મળવાથી ખૂણો પાયછે. શિક્ષક—એ પણ ખરોખર નથી. જુવો આ એક લીટી કાઢું અને બીજી તેને ઉપરે છેડે જોડું પાણી ખૂણો પડે. નહીં. એવે નીચલે છેડે આ લીટી પડે. ખરેખરી જોડે મળવી દીધી તોએ ખૂણો પડે નહિ, તો એ ઉપરથી શું જણાયછે ?

* આ નોટમાં સવાજ જવાબ છે તેવાજ બધા પૂછી શકાશે અને મજશે એમ નહીં નથી. ઉત્તર પ્રભાણે બીજા પ્રશ્ન પૂછવા. મતલબ એ ધ્યાનમાં રાખવી કે શીખનારાઓને વિચાર કરતાં શીખવવું, અને તેટલું તેમની પાસેથી કહેવડાવવું. વિષય સહેલો હોવાથી એમાં ઝાઝો વખત રોકાશે નહિ.

૧ લો નંબર જવાબ દેશે, તેઓ એક દિશામાં ન હોવી જોઈએ. બંને એક જ દિશામાં હોય તો ખૂણો ધાય નહિ. શિક્ષક—લીક કહ્યું. તો હવે તમારી રહેટ પર દોરેલો ખૂણો જોઈ વ્યાખ્યા કરો. શું ઉત્તર અને દક્ષિણ ભણીયા આવી ભેગી થનારી બે લીટીઓથી ખૂણો ધાય? બીજો નંબર, ખૂણાને માટે એ બે દિશાઓ જુદી ના ગણાય. એ બે લીટીઓ મળતાં એક સીધી લીટી બનશે. શિક્ષક—ખરું કહો છો. પાંચમો નંબર, ખૂણો કેમ ધાય તે કહો. જ. એક લીટી ઉપર બીજી લીટીનો વાંક હોવો જોઈએ. શિ. ખરું કહ્યું. શિ. કોઈને વધારે કહેવાનું છે? ત્રીજો નંબર—એક ઉભી લીટીને બીજી આડી લીટી મળે તો એ ખૂણો ધાય. શિ. દોરી બતાવો. તે દાંધા પછી—વાંકને માટે ચોપડીમાં કયો શબ્દ છે તે કોઈ જાણો છો? એક જણ—હાથ, તેને એક કહે છે. શિ. હા, બીજો કોઈ છોકરો—સ્પર્શ ચોપડીમાં એક છે. શિ. હા, પણ જ ઉપર અનુસાર ન જોઈએ. ચોપડીમાં ભૂલ છે. ચોપડીની વ્યાખ્યામાં ‘સમતલ’ શબ્દ છે તેનો અર્થ શો અને તે શબ્દ રાખવો કે નહિ? ૧ લો નંબર—સમ એટલે સરખું અને તલ એટલે તળીયું. બે લીટીઓ મળ્યા જે તળીયાપર ખૂણો કરે તે તળીયાની સફાઈ સમાન જોઈએ. સમાન તળીયું કે સમતલ કે સમાન સફાઈ ઉપર ખૂણો ધાય છે માટે સમતલ ખૂણો કહ્યો છે. શિક્ષક. શાખાશ, ખરું કહ્યું. બોંયપર ચાક વતે એ કરી બતાવો. બે લીટીઓનો એક મળે ત્યાં ખાડો હોય તો તે સમતલ ખૂણો ન કહેવાય. “સમતલ” વ્યાખ્યામાં જોઈએ.

શિ. આ વ્યાખ્યા ચોપડીમાં છે તે પ્રમાણે હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. જેમની કને ભૂમિતિની ચોપડી ન હોય તેમણે ઉતારી લેવી. છેલ્લો નંબર, તમે એ વ્યાખ્યા વાંચો. ધણાક પાસે વંચાવી કે બોલાવી એ આઠમી વ્યાખ્યા મોઢે કરાવવી. પછી પુનરાવર્તન.

પાઠ ૫ મો.

શિક્ષક—બધા ચોપડી ઉઘાડી આઠમી વ્યાખ્યાની હેઠે નોટ છે તે જુવો. છેલ્લો નંબર વાંચો. બીજો નંબર, એનો અર્થ સમજાવો. જ. જેમ સીધી લીટીઓના એકથી ખૂણો ધાય તેમ વકરેલાના એકથી પણ ખૂણો ધાય. + વક્ર એટલે શું? રેખાનો માથનો કહો. વકરેલા પાટીઆ ઉપર દોરો.

+ નિશાળીઆઓમાંથી કોઈ અર્થ ન કહી શકે તો શિક્ષકે સમજાવવો.

વક્રરેખાનો ખૂણો પાટીઆ ઉપર કરી દેખાડો. ૪ થો નંબર, ૯ મી વ્યાખ્યા ચોપડીમાં છે તે વાંચો. ૭ મો નંબર, ૮ મી અને ૯ મી વ્યાખ્યાઓમાં શોધ કર છે તે સમજાવો.

શિ—૧૦ મી વ્યાખ્યા ઉપર ગયાની પૂર્વે જાણવું જોઈએ કે બધા ખૂણાનાં માપો સમાન હોય નહિ. એ શું કહ્યું? પાટીઆ ઉપર કરી બતાવો. એ ઉપરથી ખૂણાઓના ત્રણ પ્રકારો દરાવ્યા છે. કેટલા પ્રકાર દરાવ્યા છે? શાપરથી? શિ. એ ત્રણ પ્રકારો ૧૦ મી, ૧૧ મી અને ૧૨ મી વ્યાખ્યામાં વર્ણવ્યા છે. શેમાં વર્ણવ્યા છે? કોને વર્ણવ્યા છે? એક સીધી લીટી પાટીઆ ઉપર દાડો. શિ. જુવો એના ઉપર એ સમાન ખૂણા થાય એવી રીતે હું સીધી લીટી દોરું છું. આ બે ખૂણાને પાસે પાસેના ખૂણા કલા છે. એ કેવા કહેવાય છે? એ ઘરોબર છે? કેવા છે? જુવો આપણે માપી જોઈએ. એમાંના પ્રત્યેકને કાટખૂણો કહે છે. પ્રત્યેકને શું કહે છે? સૂતાર, કડીઆ અને સત્રાટ લાકડાના કાટખૂણા પોતાના કામમાં માપવાને સાફ રાખે છે તે કાઢએ જોયા છે? જુવો હું તમને બતાવું છું. ૧ લો નંબર, ચોપડી ઉધાડીને ૧૧ મી વ્યાખ્યા વાંચો. પાંચમો નંબર, તમે એ વ્યાખ્યાને પાટીઆ ઉપર લખો. (લખ્યા પછી) આખા વર્ગને આ છેલ્લી જોખમાં લંબ રાખે છે તેનો અર્થ આવડતો હોય તે આંગળી ઊઠી કરો. (જવાબ નહિ) લંબ એ વિશેષ નામ છે. એ શું છે? જે લીટીઓથી કાટખૂણા થાય છે તે લીટીઓને લંબ કહે છે. કોને લંબ કહે છે? આ બે લીટીઓ એક એક ઉપર લંબ છે. દરેક જગ્યા પોતાની સ્તેટપર કાટખૂણા અને લંબ લીટીઓ દોરો. હવે બીજો નંબર, તમે કાટખૂણા અને લંબની વ્યાખ્યા ખોલો. એ કેટલામી વ્યાખ્યા છે? (એ વ્યાખ્યા બધા કે ધ-ણકને ખોલાવી પાટી કરાવવી.)

કાજા પાટીઆ ઉપર એક લીટી બીજી લીટી ઉપર પડી બે ખૂણા સમાન કરે છે, તો એ સમાન ખૂણા થાય એવી લીટીઓ દોરી સમજાવે નહિ? અસમાન ખૂણા એટલે? ૧ લો નંબર, એવા બે (એક સાંકડો અને એક પોહોળો એવા બે) ખૂણા કરી દેખાડો. કાટખૂણાથી મોટા ખૂણાને કોવો ખૂણો કહેવામાં આવે છે? ૨ મી વ્યાખ્યાનાં નામ શું પાડ્યું છે? ૮ મો નંબર, તમે પોતાના ખૂણાને તમે સાંકડો ખૂણો દોરો. બીજો નંબર, તમે પોતાના ખૂણાને તમે પોહોળો ખૂણો દોરો. ૧૦ મો નંબર, તમે પોતાના ખૂણાને તમે સાંકડો ખૂણો દોરો.

કડા ખૂણાની વ્યાખ્યા કંહો. એ ત્રણે ખૂણાઓ ધણા નિશાળીઆ કને કાળા પાટીઆ ઉપર દોરાવીને તથા તેઓની તથા લંબની વ્યાખ્યાઓ બોધાવીને પાઠ પાઠો કરાવવો.

સૂચના—ઉપદ્ધા બંને પાઠો શીખવવાની પદ્ધતિ દર્શાવવાને લખ્યા છે. એમાં લખ્યા છે તેમ પ્રશ્નો શિક્ષકે પૂછવા એવો હેતુ એ પાઠો લખવાનો નથી. એ પ્રશ્નો માર્ગદર્શક છે. શીખનારાઓના જ્ઞાન વગેરે પ્રમાણે શિક્ષકે પોતાની નોંધ કરવી અને કામ ચલાવવું. એમાંના જે સવાલો કામ લાગે તે લેવા, તેઓમાં ફેરફાર કરવો પણ તે કરવો અથવા નવા રચવા પણ તે રચવા. શીખનારા પોતાની મેળે જેમ વધારે ખોળી શકે તેમ વધારે સાફ શિક્ષકે તેમના યત્નને આશ્રય આપવો, પણ તે જેમ થોડો હોય તેમ શીખનારાઓના મનને કસરત વધારે પડે છે અને તેથી તેમનું મન વધારે કેળવાય છે અને શીખેલું વધારે પ્રાકું ધાય છે.

શાર્કરીય ખનિજો.

આરસ.—ચૂનો અને કાઝોનના મિશ્રણનો બનેલો આ એક જાતનો ચૂર્ણ પાપાણુ છે, અને ચૂર્ણપાપાણુની ખીણ સાધારણ જાતોથી તે વધારે કઠણ અને વધારે મૃદ્યવાન છે. એને સંગેમર મર પણ કહે છે. તે ઝોલો છિદ્રાણુ છે, અને ધડવાથી તે બહુ શોભાયમાન દેખાય છે. તેનાં પાતળાં પડો વખતે અર્ધ પારદર્શક હોય છે, તે બિન્ન બિન્ન રંગનો હોય છે; ધોળો, ભૂરો, કાળો, ધ. એ સુંદર પત્થરપર ઓપ ધણે સરસ ચડાવી શકાય છે. વળી તે ધડી શકાય અને કાતરી શકાય તેવો હોવાથી સજાટો તેની ઉપર ઘણી વખાણવા જોગ નકશી કાતરે છે. દેવાલયોમાં, મસજીદો (મસીદો)માં અને રાજમહેલોમાં નકશી કામ સ્તંભો, ભોંયતળાઓની જમીનાદિક બનાવવામાં તે વપરાય છે. દેવની મૂર્તિઓ અને મહાન પુરોનાં પૂતળાં (બાવલાં) બડવામાં પણ તે ધણે વપરાય છે. બેકકના ઓરડાઓ (ડ્રાઇંગરૂમો, દીવાનખાનાં કે એવાનો)માં શાભાને માટે મૃદવાના અનેક પદાર્થો તેના બને છે. એ પાપાણુમાં કોઈ ધણું સ્વચ્છ હોય છે, અને કેટલાક અસ્વચ્છ હોય છે. જેઓમાં ખીજ પદાર્થો બળેલા હોય છે તેઓ અસ્વચ્છ ગણાય છે અને તેઓ ઝોલી કીમતે મળે છે. સ્વચ્છ આરસ બહુ

સુરત ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં પાસ થએલા નૂના અને અનુભવિ મેહેતાજીઓ તથા અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના બીજા અને ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થએલા મેહેતાજીઓએ પોતાના મેળવેલા જ્ઞાન અને અનુભવને અનુસરીને નિશાળોમાં આલતા દરેક વિષયો કેવી રીતે શિખવવાથી શિષ્ય અને શિક્ષકો બંનેને લાભ થશે તે સંબંધી બાપણો કરવાં, જેથી અનુદ્રેષ્ટ અને માત્ર એકજ વર્ષ કોલેજમાં રહેલા મેહેતાજીઓ જેમનું શિક્ષણ સંબંધી જ્ઞાન આપું હોય તેમને આ બાપણો પોતાનું કામ સુધારવાને કલ્યાણકારી થઈ પડે. એમજ મંડળીથી થતા લાભો મેળવવાનું બની આવે અને વિવેચન કરવાની શક્તિને પુષ્ટિ મળે.

આ સભા દર ત્રણ ત્રણ માસે એટલે વર્ષમાં ચાર વખત રવીવાર અથવા તેહેવારના પ્રથમથી અગર આખી મુકરર કરેલા દિવસે વક્તસાડમાં મળેછે અને તેમાં પ્રથમથી મુકરર કરેલા વિષય ઉપર તેને માટે વિવેચન કરવા અગાઉથી તૈયાર થઈ આવેલા એક અથવા બેથી વધારે મેહેતાજીઓ વ્યાખ્યાન કરેછે અને તે ઉપર વાદવિવાદ થઈ અધ્યક્ષના અથવા બીજા મેહેતાજીઓ જેમને પોતાના કરતાં વધારે સારી સમજેછે તેમના બાપણથી એ વિષયનું નિરાકરણ થાયછે. કદાચ વિષય ગોઠાણો હોય તો એકને એક વિષય ઉપર એક કરતાં વધારે મીટીંગમાં વિવેચન થાયછે અથવા ટુંકો હોય તો એકજ મીટીંગમાં એકથી વધારે વિષયો ચર્ચાયા છે.

આ પ્રમાણે સભા સ્થાપન થઈ સારથી આજ સુધીમાં પાંચ મીટીંગો થઈ અને તેમાં (૧) ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ડીકટેશન વગેરે વિષયો કેમ શીખવવા, (૨) ગામ લોકમાં ન્યારે સંપ ન હોય અને પક્ષાભિમાન હોય ત્યાં એકાદ ટોળીમાં મેહેતાજીના ભરાઈ જવાથી તેને પોતાને તથા પોતાના કાંમને કેવી હાતી પહોંચેછે, (૩) મેહેતાજીએ ગામલોકો તથા પોતાના વિદ્યાર્થી સાથે કેવી રીતે વર્તવું, (૪) ઉત્કૃષ્ટ મેહેતાજી તરીકે પંકાવાને મેહેતાજીમાં કયા કયા શુભોત્તી જરૂર છે અને એવાંજ નીતિસંબંધી બાપણો થયાં હતાં.

આ સભામાં ૩૪ મેમ્બરો છે અને તેમાંના માત્ર ખાસ અટકાવના કારણને લીધે રોકાયેલા સિવાયના ઘણાખરા મેમ્બરો દરેક મીટીંગમાં હાજર પાડે તેમજ મારો મુકામ વક્તસાડની નજીકમાં હોયછે સારે હું પણ તેમને ઉત્તેજન આપવા તેમનામાં સામેલ થાઉં છું. વળી એ સભાના દરેક મેમ્બરને નવાં પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકો, ચોપાનીયાં વગેરે વાંચવાનું મળે તેને માટે વાર્ષિક

લવાજમ દરેક સભાસદ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આપેછે અને એ લવાજમ લેવાને માટે મેમ્બરોના પાંચ વર્ગ કર્યા છે તેમાં પેહેલા વર્ગ નિંદગી સુધીના મેમ્બર તરીકે ગણાવાને ૩૧૦) નો, બીજો વર્ગ દર વર્ષે ૩૨) નો, ત્રીજો ૩૧) નો, ચોથો ૩૦-૮-૦ નો તથા પાંચમો ૩૦-૪-૦ નો છે. એ રીતે ગયા વર્ષનું લવાજમ ૩૨૭-૮-૦ થયું હતું તેમાંથી બુદ્ધિ પ્રકાશ, વિજ્ઞાન વિલાસ, અને સ્વદેશ વત્સલ એ માસિક ચોપાનીયાં તથા ગુજરાતી પત્ર અને બીજાં ઉપયોગી પુસ્તકો ખરીદવામાં આવ્યાં હતાં અને તેનો લાભ એક સરખી રીતે બધા મેમ્બરોને ગળ્યો હતો તથા કેટલાક અંધકર્તા તરફથી આ સભાને પ્રસંગે પુસ્તકોની ભેટ પણ મળી હતી.

સદર્જી “મેહેતાજી મિત્રગેજાપ મંડળી” નામની સભા વલસાડ તાલુકામાં ન્હરીછે અને મેહેરખાન એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બાહાદુરે તે સભાની પ્રશંસા કરી તથા તેવીજ બીજી સભાઓની અગત્ય દર્શાવી તેથી એ સભાના સભાસદોને પોતાના કામમાં મંડવા રહેવાને ઉત્તેજન મળ્યું છે અને આ વિભાગના બીજા તાલુકાઓમાં એવી સભાઓ સ્થપાવાની આશા છે તેજ પ્રમાણે બીજા જિલ્લા, એન્જનીયરો વગેરે સ્થળે તેનું ઉદાહરણ અહીં કરવાથી આપને આપેલી તસ્વીરનું સાર્થક થશે એવી સંપૂર્ણ ઉમેદ છે. તા. ૨૪ માટે મે સને ૧૮૯૦.

રોબ જાનમહંમદ હુ.

સે. આ. ડે. એ. ઈ. સુરત.

સલામ સાથે આવતા શાળાપત્રના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થવા રવાને તા-
રીખ ૫—૬—૯૦.

મોતીરામ રાં.

ડે. એ. ઈ. સુરત.

ભૂમિતિ વિષે ખુલાસો.

સાંધણ પૃષ્ઠ ૬૯ થી.

પ્રતિજ્ઞા ૮ મી.

એમાં આપેલા એક ત્રિકોણની ત્રણ બાજુ બીજા ત્રિકોણની ત્રણ બાજુની બરાબર હોય તો એ બે ત્રિકોણ દરેક પ્રકારે પરસ્પર બરાબર છે.

આ ઠેકાણે શિક્ષકે સમગ્ર પાઠવી જોઇએ કે ચોથી પ્રતિજ્ઞાની તેમજ ૨૬ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાયથી પણ એ ત્રિકોણ પરસ્પર બંધી રીતે સમાન સિદ્ધ થઈ શકેછે. દરેક ત્રિકોણમાં ત્રણ બાજુ તથા ત્રણ ખૂણા હોયછે. એ છ તત્ત્વમાંથી કેટલાં તત્ત્વ સમાન હોય તે બાકીનાં સમાન થઈ શકે, એ ચોખ્ખી રીતે વિદ્યાર્થીઓને બતાવવાની જરૂર છે.

ચોથી પ્રતિજ્ઞાની સહાયથી—એ બાજુ અને તેની વચ્ચેના ખૂણો, બીજા ત્રિકોણની એ બાજુ અને વચ્ચેના ખૂણાની બરાબર હોય તે,

પ્રતિજ્ઞા ૨૬ મીની સહાયથી—એ ખૂણા અને અમુક બાજુ બરાબર હોય તે,
પ્રતિજ્ઞા ૮ મીની સહાયથી—ત્રણે બાજુ બરાબર હોય તે,
એ એ ત્રિકોણ દરેક રીતે પરસ્પર સમાન થઈ શકેછે.

પ્રતિજ્ઞા ૯ મી.

આ પ્રતિજ્ઞા બહુ સહેલી છે. આપેલા ખૂણાને બરાબર વચ્ચેથી કાપવો છે. પ્રથમ તો ને લીટીઓથી એ ખૂણો બન્યોછે તેમાંથી એકમાં કોષ્ટક બિંદુ લઈ બીજામાંથી તેટલો ભાગ કાપવો, એ એ બિંદુ સાંધવાં, અને એમ બનેલા પાયા ઉપર, પણ આપેલા ખૂણાની ઉલટી તરફ સમ બાજુ ત્રિકોણ કરવો, એ એ ત્રિકોણનાં શિરોબિંદુ સાંધવાં, આ સાંધનારી લીટીની એ બાજુના ત્રિકોણ દરેક રીતે (પ્રતિજ્ઞા ૮ મીથી) પરસ્પર બરાબર છે, માટે એ લીટી આપેલા ખૂણાને મધ્ય ભાગે કાપેછે.

પ્રતિજ્ઞા ૧૦ મી.

આ પણ બહુ સહેલી પ્રતિજ્ઞા છે. આપેલી લીટીની ઉપર સમબાજુ ત્રિકોણ કરવો અને તેની સામેના ખૂણાને (૯ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાયથી) મધ્ય ભાગે કાપવો એટલે (પ્રતિજ્ઞા ૪ થી) એ સમબાજુ ત્રિકોણનો પાયો અર્ધાત આપેલી લીટી મધ્ય ભાગે કાપાય છે.

પ્રતિજ્ઞા ૧૧ તથા ૧૨ મી.

એકમાં આપેલી લીટીમાંજ બિંદુ છે અને સાંધી લંબ દોરવો છે, બીજામાં બિંદુ આપેલી લીટીથી બહાર છે, અને સાંધી લંબ દોરવો છે.

૧૧ મી માં આપેલા બિંદુની એક તરફ કોષ્ટક બિંદુ લીટીમાંજ લેવું

અને બીજી તરફથી લીટીમાંથી તેટલો ભાગ કાપવો, અને છેડેનાં બે બિંદુઓની ઉપર સમબાજી ત્રિકોણ કરવો. અને શિરોબિંદુ તથા આપેલું બિંદુ સાંધવાં. સિદ્ધ કરવામાં ૮ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાય લેવી, ૧૨ મી માં આપેલી લીટીની બીજી ગમ બિંદુ લેવું જોઈએ અને એમાં એક વસ્તુ દોરવાં પડે છે. છેવટ એમાં પણ ૮ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાય લેવાય છે.

૧૧ મી પ્રતિજ્ઞા ઉપરથી એક અનુવંગી સિદ્ધાંત નીકળે છે. કાષ્ટપણ સીધી લીટી બે સીધી લીટીઓનો સામાન્ય ભાગ થઈ ન શકે, કેમકે જો તેમ થઈ શકતું હોય તો જો બિંદુ આગળ એ સામાન્ય ભાગ બે લીટીઓને મળે છે ત્યાંથી લંબ દોરતાં એ લંબનો એક લીટી સાથે થતો ખૂણો બીજી લીટી સાથે થતા ખૂણાનો એક ભાગ થઈ પડે છે અને બીજી તરફ ૧૧ મી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે એ બે ખૂણા સમાન હોવા જોઈએ અને તે અશક્ય છે.

(લખનાર કરમચંદ્રી રહીમ નાનજીઆણી,
એ. ઇ. પ્રાંત કચ્છ.)

પરીક્ષામાં ઠગાઈ કરનારને શિક્ષા.

પરીક્ષાઓ.

પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં

ચંદુલાલ લાલચંદે અને કેશવલાલ

હરિલાલે કરેલી ઠગાઈ.

નં. ૧૦૫૨.

કેળવણી ખાતું

જાનિરે મુખાઈ, તા. ૧૨ મી મે સને ૧૮૯૦.

સરકારી કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટરની યાદી નં. ૭૫૬૯ તા. ૨૫ મી માર્ચ સને ૧૮૯૦—અપરાધીઓ ચંદુલાલ લાલચંદે અને કેશવલાલ હરિલાલને એક એક વરસની સજા કેદની શિક્ષા કરી હતી તેઓએ હાઈકોર્ટને અપીલ કરી છે અને તેમના કામના કાગળો તે નામદાર કોર્ટને મોકલ્યા છે એવી મતલબનો કાગળ અમદાવાદના સેશન જજ તરફથી આવેલો તેની સને ૧૮૯૦ ની તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરીના સરકારી ઠરાવ નં. ૨૫૦ ના સંબંધમાં મોકલેલી નકલ સહિત ઉત્તરવિભાગના એન્થ્રોપિકલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી આવેલી યાદી ડિરેક્ટર મોકલે છે.

સદરહુ તરફથી આપેલી યાદી નં. ૩૯૦ તા. ૧૧ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦—ચંદુલાલ લાલચંદ અને કેશવલાલ હરિલાલે કરેલી અપીલનો હાર્દકોટ ચૂકાદો કરેલો જણાય છે અને તે કોર્ટે ગુન્હો સાબીત ઠરાવ્યો છે, પરંતુ દરેક તોહમતદારને એક એક વરસની થયેલી શિક્ષા ધટાડીને છ છ મહીનાની કરી છે એ મતલબનો કાગળ નડીઆદની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ મી. માધવલાલ હ. દેસાઈ તરફથી આવેલો તે સહિત ઉત્તર વિભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી આવેલી યાદી સને ૧૮૯૦ ના માર્ચની તા. ૨૫ મીની પોતાના યાદીના સાંધણમાં ડિરેક્ટર મોકલે છે.

લીગલ અફેર્સના રીમેમ્બ્રન્સર (કાયદાને લગતી બાબતોમાં સલાહ આપનાર અધિકારી) તરફથી આવેલો પત્ર નં. ૪૭૩ તા. ૨૮ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦—આ ખાતાના નં. ૭૯૯ તા. ૧૦ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦ ના પત્રની રૂએ તેના પર મોકલેલા કાગળો તે પાછા મોકલે છે અને ઉપલા કામની અપીલનો હાર્દકોટ કરેલો ઠરાવ વિદિત કરે છે.

ઠરાવ.

રેવાકાંઠાના દેવગઢખારીઆના રહેવાશીઓ અને અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના અને નડીઆદ હાઈસ્કૂલના માલુ વિદ્યાર્થીઓ નામે અપરાધીઓ ચંદુલાલ લાલચંદ અને કેશવલાલ હરિલાલ હવે પછી સરકારી નોકરીની કોઈ પણ જગ્યાને માટે નાલાયક છે એવું જાહેરનામું સરકારી-ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરું.

ડબલ્યુ. લી-વાર્નર.

સેક્રેટરી નિરૂપત સરકાર.

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે માપણો.

ભાપણ ૧૯ મે.

દોર.—એમની ગોઠવણ કરવા બાબતનો વિષય જુદો રાખી શકાય. કેટલાક લોકો ઘોડા, ટુઓ, બેસે અને બીજાં દોરો, ઘેટાં, બકરાં અને મરઘડાંને પોતાનાં ઘરોની અંદર ખાંધે છે. એ જનાવરોના મળથી હવે અસ્વચ્છ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમના આસોઆસથી હવા બગડે છે. એ જનાવરોનું મૂતર જમીનમાં ઉતરે છે. આપણે હવા બગાડીએ છીએ તેમ જનાવર પણ હવા બગાડે છે તે વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

પહેલાં એરી ઘણી વધારે સાધારણ હતી તેવાંરે જાપતો રાખવાને જનાવરોને ઘરમાં બાંધવાની જરૂર પડતી. એમ કરવાની હવે કંઈ જરૂર નથી. કોઈ ખુલ્લી જગ્યામાં ઢોરનો વાડો રાખી હાં તેમને બાંધવાં. એ વાડો ગામની બહાર હોય તો ઘણું સાફ.

ખાતરના ઢગલા.—ઘણાંક ગામોમાં ખાતરના ઢગલા કેવી સ્થિતિમાં હોયછે તેનું વર્ણન નીચે કર્યુંછે:—

“ઘરોની એમેર કોહતા પરાજના ઢગલા અને ખાતર નાંખવાને સાર કરેલા ખાડા હોયછે. તેઓમાંથી કોરી ત્રસ્ટમાં ઘણી બદબો આવેછે, પરંતુ વરસાદ વરસેછે તેવારે તો સદન ન થાય એટલી દુર્ગંધ નીકળેછે. એથી શરીરને ઘણી હાનિ થાયછે. ગામની બહાર દરેક લત્તાને માટે જે દિશામાંથી ઘણુંકરીને પવન વાતો ન હોય તે દિશામાં જનતાં લગી મુકરર કરેલા સ્થળમાં એ પરાજ અને ખાતર લઈ જઈને નાંખવું જોઈએ.”

મહોલોનો કચરો.—બંગીઆએ દરરોજ કચરો વાળીને એકઠો કરવો જોઈએ, એ કચરો દૂર લઈ જઈ બાળી નાંખવો અથવા ખાતરના ઢગલામાં નાંખવો. દરેક ગામમાં બંગીઆ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. બીજું બંડાજ ન હોય તો તેને પગાર આપવાને લોકોમાં ઉધરાણું કરવું.

ગટરકામ.—મદ્રાસનો સાનિટરી કમિશનર સને ૧૮૮૫ ના પોતાના રીપોર્ટમાં કહેછે કે ખામીવાળા ગટરકામનો અર્થ “જેજવાળાં સ્થળ, અંદરની જમીનનું અગડ્યું, જેજવાળાં ઘર, ખરાબ પાણી અને દમમાં લેવાને અસ્વચ્છ હવા” છે.

ખાડાએવાવાળા જમીનને પૂરીને સપાટ કરવી. પાણી ભરાઈ રહે એવા ખાડા રહેવા દેવા નહિ. વરસાદનું પાણી વહી જવા સાર મોરીઓ કરવી અને તેઓને વખતે વખતે સાફ કરવી.

ખરફૂંમ દાકતર લ્યુમેટ લોકોની નહાવાની પાંખા બંદેલી રીતનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરેછે:—

“હિંદના ઘણાખરા લોકો પોતાનાં ઘરની બહાર પથરાપેર ઉંમાં રેહી પોતાનાં શરીરપર બિનું અથવા ટાડું પાણી રેડીને નહાયછે. એનું પરિણામ એ થાયછે કે બધું પાણી જમીનમાં ઉતરી ઘરની નીચે મરેછે. લોકોને ઘણીવાર તાવ આવેછે તેનું કારણ એ પાણી છે. ઘરથી દૂર નહાવું એ હમેશા વધારે સાફ છે; પરંતુ લોકોને પોતાના વંડામાંજ નહાવું હોય તો

ધરથી જેમ અને તેમ દૂર અને દૂરે હોય તો તેનાથી જેમ અને તેમ દૂર વંડાની દીવાલની ચડમાં નહાવું અને નાહું ખાણી છોળંધની નીકમાં યંધને રસ્તાપર મોરીઓમાં વહી જાય તેમ કરવું એ ઉત્તમ રસ્તો છે. છોળંધની નીક ન ચઈ શકે તો પાણીને જમીનમાં ઉતરવા ન દેતાં નળીયાં (નિવાં) ની નીક દરવી સારી. એ નીક વક્રાકાર હોવી જોઈએ.”

થુવેર.—ધણાં રચણામાં એથી બહુ ઉપદ્રવ થાય છે. મુખીએ પોતાની સત્તા વાપરી એને કાપી નખાવવા જોઈએ. એ છોડવામાં ફેલાઈ જવાનું વલણ હોવાથી નેજામાં જવાનો રસ્તો બંધ થઈ જાય છે. મિ. વેડર્જન આ પ્રમાણે કહે છે:—

“થુવેરને ખાડામાં નાંખી તેપર પાણી રેડી કાઢવડાવ્યાથી તેને નાશ થાય છે. તેને કૂંત કાપીને સકાવા દે તો તે ફરીને ઉગે છે. જમીનને હમેશા ખેડીને તેમાં પાંક કરી તેને ઉગવા ન દેવો તેના કરતાં વધારે સારી રીત બીજી એકે નથી. તેને કૂંત કાપી નાંખી જમીનને ખડતર રહેવા દે તો તે પહેલાં કરતાં વધારે ખાંચોખાંચ ઉગે છે તેથી તેને કાપી નાંખવામાં ખર-એમા પૈસા કેવળ ખરબાદ જાય છે.”

જાહેરખબર.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં તથા તે પછીનાં વરસોમાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા લેવામાં આવશે તેમાં બેસવાની જે ઉમેદવારોની ઇચ્છા હોય તેઓ છેલ્લી વેળા જે નિશાળમાં ભણ્યા હોય તે નિશાળનાં દફતરોમાંથી ઉમરનું સર્ટિફિકેટ લાવશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. એવું સર્ટિફિકેટ મેળવવું અશક્ય હતું એમ સાબીત કરી તે ઉમેદવાર પરીક્ષા કમિટીઓની ખાતરી નહિ કરી શકે તો જે અરજીઓ જોડે એવાં સર્ટિફિકેટો મોકલ્યાં નહિ હોય તે અરજીઓ નામંજૂર કરવાની એ કમિટીઓને સૂચના આપવામાં આવી છે.

ઉત્તરભાગના એજ્યુકેશનલ

ઇન્સ્પેક્ટરની આજીસ.

મુકામ તીથલ. તા. ૨-૬-૧૮૯૦

ઈ. એ. એલિસ.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોમાં સરકારી સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ,

જાહેર ખબર.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૮૮૮ ના એપ્રિલ માસની

તા. ૫ મીના મુંબાઈ સરકારના ગેઝેટને ડરહામ પાંતે પ્રસિદ્ધ કરેલા નિયમોની રૂઢિએ ઉત્તર ભાગના પ્રત્યેક જિલ્લામાં ત્રણ સરકારી સ્કાલરશિપો આપવા માટે નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૧ લીને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ સંપૂર્ણપણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

મુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગોધરા (પંચમહાલ).

બરૂચ.

યાણા.

૨. એ ત્રણ સ્કાલરશિપોમાંની એક સ્કાલરશિપને માટે બધા વર્ગોને સ્પર્ધા કરવાની છૂટ આપવામાં આવશે, એક સ્કાલરશિપ ઇંગ્લિશ કેળવણીમાં પછાત રહેલા વર્ગો એટલે બેની-ઇન્ડિયાન, કણબીઓ, અને કણબીઓથી વધારે પછાત રહેલા વર્ગોમાં સ્પર્ધા કરવા સાથે રાખવામાં આવશે, અને એક સ્કાલરશિપ મુસલમાનોને માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળમાં કમિટીઓ એ પરીક્ષાઓ લેશે. પરીક્ષામાં હાજર થવા માટેની અરજીઓ ઠરાવેલા છાપેલા નમૂના (નિયમોના પરિશિષ્ટ અ.) માં કરવી જોઈએ, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને તે મોકલવી જોઈએ. તા. ૧ લી આગસ્ટ શુક્રવાર સુધી કમિટી અરજીઓ અને હાજર થવાની ફી લેશે. તે તારીખ પછી દોષ્ટ પણ અરજી લેવામાં નહિ આવે. પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટની કનેથી અથવા નીચે સહી કરનારની કનેથી અરજીના ઠરાવેલા નમૂનાની નકલો મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કાલરશિપોની કીમત અને મુદત, ભરવાની ફી, ઇત્યાદિ સંબંધી તમામ વિશેષ હકીકત નિયમો વાંચનાથી મળશે. નિયમોની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની સરકારી અને મદદ લેનારી તમામ આંગણેયનાં યુવકર સ્કૂલોનાં જાહેરખબર ચોટવાનાં પાટીઆંપર પણ એની નકલો ચોટવામાં આવી છે.

તીથક.

ઈ. જાઈડસ.

તા. ૬—૬—૧૮૯૦.

એન્જીકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

મિડલ સ્કૂલ સ્કાલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવેછે કે પ્રત્યેક મધ્ય સ્થળમાં ત્રણ મિડલ સ્કૂલ સ્કાલરશિપો આપવા માટે સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૩ છતે બુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં હેઠળ લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સ્પર્ધાથી પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગોધરા (પંચમહાલ).

બરચ.

યાણા.

૨. એ ત્રણ સ્કાલરશિપોમાંની એક સ્કાલરશિપને માટે બધા વર્ગોને સ્પર્ધા કરવાની છૂટ આપવામાં આવશે, એક સ્કાલરશિપ ઇંગ્લેશ કેળવણીમાં પછાત પડેલા વર્ગો એટલે બેની-ઇસ્ટ્રાઇસો, કણબીઓ, અને કણબીઓથી વધારે પછાત રહેલા વર્ગોમાં સ્પર્ધા કરવા માટે રાખવામાં આવશે, અને એક સ્કાલરશિપ સુસલમાનોને માટે રાખવામાં આવશે.

૩. પ્રત્યેક મધ્ય સ્થળમાં કમિટી પરીક્ષા લેશે, ગોધરા સિવાય બીજાં મધ્ય સ્થળોએ સરકારી હાઈસ્કૂલનો હેડ માસ્ટર એ કમિટીનો પ્રેસિડન્ટ થશે, ગોધરામાં ડેપુટી એન્ચુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પ્રેસિડન્ટ થશે.

૪. સ્પર્ધાકરવાની પરવાનગી મેળવવા માટેની અરજીઓ ઠરાવેલા છાપેલા નમૂનામાં કરવી જોઈએ. એ નમૂનાની નકલો નીચે સહી કરનારની કનેથી અથવા પરીક્ષા કમિટીના હરકોઈ પ્રેસિડન્ટની કનેથી મફત મળશે. ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાનાં મધ્ય સ્થળની કમિટીના પ્રેસિડન્ટને અરજીઓ કરવી જોઈએ. એ કમિટી શનિવાર તા. ૨ છ આગસ્ટ લગી અરજીઓ અને શી લેશે. એ તારીખ પછી કોઈપણ અરજી લેવામાં નહિ આવે.

૫. ઉમેદવારોની ઉમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કાલરશિપોની કીમત અને મુદત, ભરવાની શી, ઇસાદિ સંબંધી તમામ વિશેષ હકીકત સને ૧૮૮૮ ના મે માસની તા. ૧૭ મીના મુબારક સરકારનાં ઝેઝેટ, ભાગ ૧, પૃષ્ઠ ૪૩૧ મે પ્રસિદ્ધ કરેલા “કામ અલાઉ ધારા” વાંચવાથી મળશે. એ ધારાની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષા કમિટીનાં પ્રેસિડન્ટને અરજી કરેથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની સરકારી અને મદદ લેનારી તમામ

મુખ્ય વર્નાકુલર સ્કૂલોનાં લહેરખતર ચોઢવાનાં પાટીઆંપર પણ એની નક્કો ચોઢવામાં આવીછે.

તીથલ.

તા. ૬-૬-૧૮૯૦.

ઈ. બાઈલિસ.

એન્સુક્રેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

પુસ્તકોની પહોંચ.

પરદેશી માલ આપણા દેશમાં તૈયાર કરવા શા ઉપાય યોજવા. રચનાર ભવાનીશંકર રામેશ્વર જોશી. લેઉવા પાટીદારની નાતોનો નવો લગ્ન. રચનાર નાગરભાઈ શંકરભાઈ દેશાઈ. વાગડમે સીંધીયુક્ત બખેડા રચનાર મંગળદાસ હથરામ શ્રીવેદી. સદુપદેશમાળા પુસ્તક પહેલું રચનાર મોતીલાલ મનસુખરામશાહ. દુખીયારી દીવાળી રચનાર હીરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ. ભાનુંમતી વિજય નાટક. રચનાર વ્યાસ મગનલાલ હરજીવન માસ્તર. અન્યથા પ્રગટ કરનાર એમ. જી. પોસ્ટવાળા. મોતીની માળા. પ્રગટ કરનાર પુરોહિતમ કદાનજી ગાંધી. મહાવિષયો ઉપર સામાન્ય વિચાર. રચનાર કૃષ્ણશંકર પ્રાણશંકર. દ્રોપદી દરજી. પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. ખા. હરગોવિનદાસ હારકાંદાસ અને શાસ્ત્રી નાથાશંકર પુનશંકર.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

બા. નં. ૩ મુંચ રામપુર તા. ૭-૪-૯૦.

મુંચ રામપુર કન્યા. મે. ખા. ખા. હોરમજી આદરજી ૩૧૦) મુંચ તાલુકાસ્કુલ. મદારાજ પ્રતાપસીંહજી ૩૫).

પ્રાંત હાલાર. બા. નં ૪૨ તા. ૧૮-૪-૯૦.

ખેડી. મે. મીસીઝ મેકલીએન્ડ સાહેબ ૩૭૫) ખંભાલીયા મુખ્ય. હા. ખેતસી કુદાન ૩૧૫) સલાયા. શેઠ રણછોડદાસ ત્રીકમદાસ ૩૧) ભાણુવડ. મહેતા ભાઈચંદ અમૃતલાલ ૩૨) જોડીયા મુખ્ય હા. રામજી રામજી ૩૨૫ હા. રામજી શ્રીમ ૩૩૫ હા. રામજી રામજી ૩૫) ધુધે હા. દેવશી ગોવાણી ૩૨) કુંવર શ્રી બાલુભા ૩૨) જોધપુર. નવાનગરના મે. દિવાન સાહેબ ૩૧) વડીલ ઓધવજી ૧૫૭ ૩૧) મોરશી મુખ્ય. ખા. શ્રી મોંધીયા ૩૭) હર્દીસરા. આજમ પોલીસકોનસ્ટેબલ ૩૧) મોંધીયા. દરબાર શ્રી બનેસીંગજી ૩૧૫ દેરડી. મુકલ કમીટી ૩૧૫ ચરખડી. શેઠ વસંત રણછોડ ૩૧) ભાંડેર. વાઘેલા ૩૫સંગ ગોડજી ૩૧) ધોલ મુખ્ય. ખા શ્રી કેશાબા ૩૭) સરધાર. મે. રાગજીટ હાંકાર સાહેબ ૩૫) ચીરખર. મે. હાંકાર સા. ખ ૩૧) માલીયા. મહેતા મહુકચંદ હેમચંદ ૩૧૬) ખાખેરચી. મે. હાંકાર સાહેબ ૩૩) રામોદ. મે. કોટડા હારનારી

૪. પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં ઘણું ટેકાણું મીઠાના ખડકો એટલે કંકણ પથ્થર યદ્ય ગમલું મીઠું યુક્ત જડે છે. જેમ ધરતીના પૃથ્વી નીચે કોસ્તાનાં અને લોહ પાપાણનાં પડે કે યદ્ય હોય છે તેમ મીઠાનાં પણ હોય છે. પાપાણુ મીઠાની મોટામાં મોટી ખાણ હાલ ગાલીશીઆ પ્રાંતમાં છે. એ પ્રાંત આસ્ટ્રીઆના રાજ્યમાં હંગેરીના અગ્નિકોણમાં અને પોલાંડના દક્ષિણે છે. એ થર ૪૬૦ માર્ચલ લાંબો, ૨૦ માર્ચલ પહોળો અને ૧૨૦૦ ફુટ જડો છે. એમાં ખાણ ખોદી છે તેમાંથી લાંબી સુદત-થી મીઠું કાઢવામાં આવે છે તથી તે ખાણ એટલી બધી મોટી થઈ ગઈ છે કે તેમાંના મગાને ભગા કરી એક લીટીમાં ગોઠવીએ તો તેની લંબાઈ એટલી થાય કે દર કલાકે ચાળીશ માર્ચલના વેગે ચાલનાર રેલવે ત્રેનને એક છેડેથી બીજે છેડે જતાં દશ કલાક લાગે, અર્થાત્ તે રસ્તો ચારસે માર્ચલ લાંબો થાય.

૫. ઘણાક દેશોમાં ખારા ઝરા કે કૂવા હોય છે તેઓમાંથી યુક્ત જ મીઠું બનાવવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં પણ એવા ઝરા છે. ખારા-ધોડા નામે સ્થળ અમદાવાદ જિલ્લામાં છે ત્યાં ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથી મીઠું બનાવવામાં આવે છે ત્યાં એવા ઝરા છે. કેટલાક ખારા ઝરામાં સેંકડે પચીસ ભાગ મીઠું હોય છે, પણ ઘણામાં એથી ઓછું હોય છે. મીઠાની મહા મોટી સ્વાભાવિક વપ્પાર સમુદ્ર છે. એક પાઉંડ સમુદ્ર જળમાં આશરે અઢી આઉંસ મીઠું હોય છે; અને એવી ગણના કરવામાં આવી છે કે બધા મહાસાગરો સંક્રાંતિ જળ તો હાલ તેઓ જે જગ્યા રોકે છે તેપર સાતસો ફુટથી વધારે જડો મીઠાનો થર પાછી રહે.

૬. મીઠું બનાવવાની રીત.—જે દેશોમાં તાપ મસ પડે છે ત્યાં ખારા ઝરા અને દરિયાના પાણીને છાછર ક્યારાઓમાં ભરે છે અને સરજના તાપથી સંક્રાંતિ જવા દે છે. પાણી સંક્રાંતિ જાય છે ત્યારે એ ક્યારાઓમાં મીઠાના ધનાકાર ગાંગડા બંધાઈ રહે છે. ખાણમાંથી કાઢેલા મીઠા-માં બહુધા બીજી વસ્તુઓ ભળેલી હોય છે તથી તેને પાણીમાં ઓગાળી તે પાણીને ઓછું કરી એટલે માટી વગેરે જે ભળેલું હોય તે નીચે કરવા દઈ ઓખા મીઠાના પાણીને સૂકવી નાખે છે. ખાણમાંથી ખોદી કાઢી પાણીમાં ઓગાળવાનો એવડો અરથ બનાવવાને ફટલક ટેકાણે ય-

કિત કરવામાં આવેછે તે એ છે કે જ્યાં મીઠાનાં પડો ફાયલાં ભુંગણું ઉતારે છે અને તે ભુંગણામાં પાણીને દાખલ કરેછે. પુષ્કળ મીઠું ઓગળી એ પાણી ખાંડ થઈ જાયછે એટલે તેને પંપોવતી કાઢી એ ખું કરી સૂકવે છે. જે દેશોમાં સૂરજનો તાપ ઘણો પડતો નથી તે દેશોમાં ક્યારાઓમાંના પાણીનો ફટલોક ભાગ સૂકાઈ ગયા પછી બાકીના પાણીને તાવડાઓમાં ભરી ચૂસે ચડાવી અગ્નિ વડે સૂકવે છે. એ રીતે મીઠું વહેલું બનેછે.

૭. મીઠાની જાતો.—આપણા દેશમાં ખારા ઝરાઓના પાણીનું મીઠું બંનાવે છે તેને વરાગડું મીઠું કહેછે, અને સમુદ્રના પાણીનું કરેછે તેને ધસીયું મીઠું કહેછે. ધસીયા મીઠામાં જે એ ખું ને ઉજળું હોયછે તેને કુલ મીઠું કહેછે. જે પાણી ઉતાવળે સૂકાઈ જાય તો મીઠાના ગાંગડાં નાના અને પાતળા હોયછે; કુલ મીઠું એ પ્રકારનું હોયછે. સૂકાવાની ક્રિયા ધીમે ધીમે થાયછે સારે ગાંગડા મોટા બંધાય છે; વરાગડું મીઠું એ પ્રકારનું હોયછે, અને તેને વાપરવા સારૂ દળવું પડેછે. એકલા સૂરજના તાપથી બનેલું મીઠું જરાક કડવું હોયછે કેમકે તેમાં માગ્નેશીઆના ખારા હોયછે.

૮. મીઠાનાં લક્ષણો.—પાપાણુ મીઠું શુદ્ધ હોયછે સારે રંગ વિનાનું, અને પારદર્શક હોયછે, પણ જ્યારે કોઈ બીજી વસ્તુ તેમાં ભળી હોયછે સારે તેનો જોયો રંગ તેવો મીઠાનો રંગ હોયછે. નિર્મળ હોય સારે કાચની જેમ મીઠું ચળકતું હોયછે. મીઠાનો ગાંગડો દેવતા ઉપર મૂકવાથી ફાટે છે અને તેની કરઓ ઉડેછે, તથા ફાટવાથી અવાજ થાયછે. રાતું થાય એટલું તપાવવાથી મીઠાનો રસ થાયછે અને વધારે તપાવવાથી તેની વરાળ થઈ ઉડી જાયછે. મીઠું સ્વાદે બહુજ ખાંડ છે અને પાણીમાં ઓગળી જાયછે. એક સો થેર પાણીમાં સાડત્રીશ થેર, કે સો તોલા પાણીમાં સાડત્રીશ તોલા, મીઠું ઓગળે છે. પાણી તાકું હોયકે ગરમ હોય તેથી એ પ્રમાણમાં ફેર પડતો નથી. અર્ધાત્ર વધારે મીઠું નાખ્યું હોયછે. તો તે નીચે ઠરી રહેછે, અને પાણી વધારે ખાંડ થતું નથી. ઉકળતા પાણીમાં મીઠાને નાખવાથી તે વધારે વહેલું ઓગળતું નથી અને વધારે પ્રમાણમાં ઓગળતું નથી, એટલે શીતળ જળમાં જેટલાં વંખતમાં જેટલું મીઠું ઓગળે છે તેટલાજ વખતમાં તેટલુંજ ઉકળતા જળમાં

ઓગળેછે. ભિજવાળી ઢૂંગામાં મીઠું હઢી જાયછે કેમકે વામાંના ભિજ-
ને આકર્ષણ તે પોતામાં ભળી રહે. મીઠાવાળા પાણીની વરાળ જેમ
ધીમી ધીમી થાય તેમ તેના ગાંગડા મોટા થનાકારે થાયછે. અને પાણી-
ની વરાળ જેમ ઉતાવળે થાય તેમ તેઓ વધારે ઝીણા થાયછે; બહુ
ત્વરાથી ઉઠાળે ઝીણા ભૂકા રૂપે બનેછે.

૯. ઉપયોગ.—મીઠું કેટલું બધું ઉપયોગી છે તે આગળ કહેવામાં આ-
વ્યું છે; આપણી અને દોરોની આરોગ્યતાને અર્થે તથા છત્રી શકવાને માટે
આપણા ખોરાકમાં મીઠાની જરૂર છે, કેમકે ઘણા વખત લગી મીઠું ખા-
વામાં ન આવે તો પાચનક્રિયા અટકી પડેછે. પાણેલાં દોરનાં ખોરાકમાં
થોડું મીઠું ભિજવાથી તેઓને ઘણો ગુણ થાયછે. વગડાનાં ઘણાં જનાવરો તે-
ઓના સ્વભાવજન્ય જ્ઞાને કરીને ખારો ચારોચરવાને, કે જ્યાં મીઠું આ-
ટવાનું મળી શકે સારું આટવાને, ખારા ઝરાતું કે દરીઆનું પાણી પીવાને
ઘણે દૂર સુધી પોતાની મજે જાયછે. માંસ, માછલાં, કેરી, કેરાં, આદું,
હળધરાદિ ધણીક વસ્તુઓ મીઠામાં આથવાથી કોહી જતી અટકે છે.
કેટલાક પ્રકારની જમીનને તથા કેટલાંક ફળ વૃક્ષોને મીઠાના ખાતરથી
બહુ ફાયદો થાયછે. મીઠાનો અગ્નિના તાપથી કરેલો રસ કુંભારનાં બ-
નાવેલાં વાસણો ઉપર ચડાવવામાં આવેછે. કોઈ ઝરી ફળ, કે મૂળ
ખાધામાં આવે તો દાકતરની મદદ મળી શકે સાર પહેલાં એક બે અમચા
મીઠું વાટીને મસ પાણીમાં ઓગાળી પાઈ દેવાથી ઉલટી થશે, અને
કેટલુંક વિષ નીકળી જશે. અજીરણુ વિકારથી કે ઝાડો અટકવાથી પેટમાં
ચુંક આવતી હોય અને તુરત દાકતર કે વૈદ્યનું ઓસડ મજે તેમ ન
હોય તો મીઠાનું પાણી પાવાથી ખુલાસો થાય તેમ છે. આદાશીશી (અ-
ધેશીય) ફળે સારે નાકમાં મીઠાનું પાણી રેડેથી દરદ નરમ પડેછે. બીજાં
કેટલાંક ઓસડમાં મીઠું વાપરવામાં આવેછે. સાબુ બનાવવામાં તથા
ધોવાનો સોડાખાર બનાવવામાં મીઠાનો ખપ પડેછે. ઘણાંક રસાયની
કારખાનાંઓમાં મીઠું વાપરવામાં આવેછે. મીઠાથી વધારે ખરેખરા જ-
રૂરના બીજાં ચોડાજ બનિજે છે. ઈંગ્લેન્ડસરકારે મીઠાનો ઈજ્જતો પોતાને
હસ્તે લીધો સાર પહેલાં મીઠું બહુ સસતું વેચાતું હતું.

પુનરાવર્તન—મીઠાની અમલ ઉપર આપણું લક્ષ કવચિતજ બન-

યછે તેનું કારણ શું? જનાવરનાં કોણમાં મીઠું થાયું છે તે શાપરથી. જાણી શકાયછે? અને તે ઉપરથી શું સિદ્ધ થાયછે? આવાના કયા પદ્યોમાં મીઠું સ્વભાવજન્ય છે? કયાં ત્રણ રૂપમાં મીઠું જડેછે? પાંપાણુ - મીઠાની મોટામાં મોટી ખાણુ ક્યાંછે? તેનો વિસ્તાર કેટલો છે? તેમાંનાં રસ્તાઓને એકઠા કરી એક લીટીમાં મૂકીએ તો તેઓના સામટી લંબાઈ કેટલી થાય? કેટલાક ખારા જરામાં મીઠાનું પ્રમાણુ કેટલું છે? તેઓમાંથી મીઠું શી રીતે કાઢવામાં આવેછે? મીઠાની મહાં મોટી સ્વાભાવિક વખારે ક્યાં છે? એક પાણું સમુદ્ર જળમાં આશરે કેટલું મીઠું હોયછે? મહાસાગરો સફાઈ જાય તો પાછળ મીઠાનો થર કેટલો જડો રહે? ખારા પાણીમાંથી મીઠું કેવી રીતે બનાવેછે? મીઠાના પાપાણુમાંથી તેને શી રીતે કાઢેછે? પાણી સૂકાઈ ગયા પછી મીઠું કેવા આકારમાં રહેછે? મોટા ગાંગડા ક્યારે બંધાયછે? નાના ગાંગડા ક્યારે બંધાયછે? જૂઠો ક્યારે બનેછે? મીઠાની જાતોનાં નામ દો. 'વરાગડું' મીઠું કોને કહેછે? ધસાયું કોને કહેછે? કુલ મીઠું કોને કહેછે? મીઠાનો રંગ કેવો હોયછે? પાપાણુ મીઠું પારદર્શક ક્યારે હોયછે? બીજું મીઠું અજકતું હોયછે પણ પારદર્શક ક્યારે હોતું નથી? દેવતા ઉપર મૂંઝવાથી શું થાયછે? તેનો રસ ક્યારે થાયછે? મીઠાનો સ્વાદ કેવો હોયછે? ખાઈ છતાં તેનું નામ મીઠું સાચી પડ્યુંછે? પાણીમાં નાખવાથી શું થાય છે? કયા પ્રમાણુમાં ઓગળેછે? હિના પાણીમાં ઓગળવાથી અને તાઢા પાણીમાં ઓગળવાથી પ્રમાણુમાં અને વખતમાં શો ફર પડેછે? મીઠું શા શા ખૂપમાં આવેછે? ઈલાદિ.

ગુણાકારનો પહેલો પાઠ.

વિષય. આંક એ ગુણાકાર અને સરવાળા છે. બીજા ધોરણનો વર્ગ. રીતો-જાણીતા ઉપરથી અજાણ્યાપર જવું તથા હિસાબરણ.

શિક્ષક આખા વર્ગને—જેમને આંક આવડતા હોય તેમણે એક હાથ ઉંચો કરવો. (ખધા નિશાળીઆ તેમ કરેછે.) હાથ નીચા લેઈ લેા. આંકનું બીજું નામ જેમને આવડતું હોય તેમણે પોતાના હાથ-હંચા

સૂચના—ક્રિયા પાઠના ૧લા ભાગમાં ૧૮મો પાઠ છે તે ૧લા ધોરણના નિશાળીઆને કાંઈક સહેલો કરી શીખવી શકાય તેવો છે.

કરવા. (કોઈ કરવું નથી.) તમને નથી આવડતું તો હું કહું છું. આંકનું બીજું નામ ગુણાકાર છે. આંકનું બીજું નામ બધા જોડે બાલો. જુવો હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. તમે સહુ તમારી રહેટ ઉપર લખો. ભગન-લાલ, તમે ગુણાકારની જોડણી કરો. જેમને બેને બેએ ગુણતા આવડે તેઓએ હાથ ઊંઘા કરવા. (કોઈ કરતા નથી.) પાલણજી, તમે કહો બેડુ કેટલા? જવાબ—આર. બેને બેએ ગુણવા એટલે બેને બે વાર લિવા. મેં શું કહ્યું? તો ત્રણને બેએ ગુણવા એટલે શું? પહેલો નંબર બાલ. છેલ્લો નંબર, પહેલા નંબરે શું કહ્યું? ગણપત, ત્રણને બેએ ગુણીએ તો કેટલા થાય? જ. છ. કેમ જાણ્યું? જ. ખેતરી છ. મકનજી, છને બેએ ગુણીએ તો કેટલા થાય? જ. ૧૨. મગન કેમ જાણ્યું? જ. બે જંગ બાર. બારને બેએ ગુણીએ તો કેટલા આવે? જ. ૨૪. મણીશંકર, કેમ જાણ્યું? જ. બારડુ ૨૪. લાલભાઈ, ૧૩ને ત્રણે ગુણીએ તો કેટલા થાય? ઈલાદિ શીખેલા આંકોમાંથી ઘણા સવાલ પૂછી પાકું શીખવવું કે આંક એ ગુણાકાર છે. આંક જેમ ગુણાકાર છે તેમ સરવાળા પણ છે. એ દિવસે વખત ન હોય તો બીજો દિવસે શીખવવું. ત્રણ ત્રી નવ એ આંક છે, ગુણાકાર છે અને સરવાળા છે. ઈ.

ગુણાકારનો બીજો પાઠ.

(આંક એ ગુણાકાર અને સરવાળા છે એ પાકું સમજવા પછી આ પાઠ શીખવવો.)

શિક્ષક—માખીરાનો પાડો વીસમો નંબર બોલો. (તે બોલી રહ્યા પછી) ૧૨મો નંબર ૪૧ આનો પાડો બોલો. જ. ૪૧ આનો પાડો નથી. શિક્ષક—તો આપણે ૪૧ આનો પાડો નવો બનાવીએ. ૧લો નંબર, ૪૧ કેટલા? આલો કાળા પાટીઆ ઉપર લખો. ૪૧ને એકે ગુણીએ તો કેટલા થાય? જ. ૪૧. ઠીક. ૪૧ને બેએ ગુણીએ તો કેટલા થાય? ગણી બતાવો. ૪૧માં બે આંકડા છે, એકડો અને એકડો. એમાંના એકને બેએ ગુણીએ તો એકડુ કે એટલે બે આવ્યા અને ચારને બેએ ગુણવાથી કેટલા થાય? ચારડુ આઠ. બગડાની ડાખી બાજુએ આઠ લખો. છેલ્લો નંબર ૪૧ કેટલા થયા? ૮૨. મણીરાય, તમે ૪૧ને ત્રણે ગુણો. જ. એકને ત્રણે ગુણતા ત્રણ આવે તેનો ત્રણડો ચૂકવો અને ૪ને ત્રણે ગુણતા

આર. યા. આરત્રી આર તે આરને કની ડાખી બાજુએ લખ્યાં તે ૧૨૩
 યયા. શિ. હુએનમીઆં, તમે ૪૧ને ૪ ગુણો. કેટલાં આવા? જ. ૧૧૪.
 આળીશ ચોક સાઠસો તેમ એકતાળીશ ચોક ચોસેઠ સો. ૪૧૫૬ સુધી એ
 પ્રમાણે શીખવી શકાયે, પણ દશે ગુણતાં વિશેષ શીખવવાનું છે માટે
 લાં આવે તેવારે કહેવુંકે) ૪૧ ને ૧૦ ગુણતાં આ પ્રમાણે લખાવું નથી.
 મેં શું કહ્યું ? બીજે નંબર આવો તમે ૪૧ને દશે ગુણો. જ. એકને
 દશે ગુણતાં ૧૦ અને ૪ને દશે ગુણતાં ૪૦ આવે તેને દશને ડાખે હાથે
 લખતાં કેટલા યા? જ. ૪૦૧૦. શિ. એ તો ખોટો ગુણાકાર થયો. ૪૧ને
 દશવારે લેઈ સરવાળો કરી જુવો કેટલા આવેછે? જ. ૪૧૦નો ગુણાકાર
 પણ એટલોજ આવવો જોઈએ. મેં શું કહ્યું ? અહીં નવી રીત શીખવ-
 વાની છે. મેં શું કહ્યું ? ૪૧માંના એકડાને દશે ગુણતાં કેટલા આવે? જ.
 ૧૦: શિક્ષક—એ દશમાંનું મીડું લખો, અને બાકી એક વધ્યો તેને બીજા
 ગુણાકારમાં ઉમેરજો. મેં શું કહ્યું ? ૪ને ૧૦ ગુણતાં કેટલા યા? જ. ૪૦.
 શિ. એ બીજા ગુણાકારમાં ઉપલો વધેલો એક ઉમેરીએ તો કેટલા યા? ૪૧.
 શિ. ઠીક. મીડાને જમણે હાથે એકતાળીશ લખો. શિ. હવે કેટલા યા? જ.
 ૪૧૦. ઠીક. ગુણતાં બે આંકડા આવે સારે તેમાંનો કયો લખવો ?
 બીજે વધ્યો તેનું શું કરવું ? શિક્ષક—બધા નિશાળીઆને ૪૧ને ૧૨ ગુ-
 ણો. (ખોટો હોય તેના સુધરાવી રીત કેટલાકને પૂછવી.) ૪૧ને ૧૨ ગુ-
 ણતાં ૪૯૨ આવા તે ખરા છે તે કોણ સિદ્ધ કરી આપી શકે ? જોને
 આવડતું હોય તે હાથ ઉંચા કરે. શી રીતે સિદ્ધ કરશે? જ. ૪૧ને આર
 વાર મૂકી સરવાળો કરીશ. શિ. ખરો જવાબ. (પુષ્કળ દાખલા મંડાવી
 તથા પ્રશ્નો પૂછી આ રીત સર્વને પાકી શીખવવી.

બાળવર્ગોને માટે પદાર્થો વિષે કથિત પાઠો.

સર ટી. સી. હોય સાહેબ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા સારે તે-
 મણે કથિતપાઠમાળા નામ પુસ્તક રચાવી પ્રગટ કરાવ્યું હતું. એમાં
 ઘણાક વિષયોપર મોટે આપવાના પાઠ લખ્યાછે, અને તે પાઠો આપવા
 સંબંધી સૂચનાઓ કરીછે. એ પાઠો અને સૂચના એ બહુ ઉપયોગી
 અને ધ્યાનમાં લેવા જોગછે. એ સૂચનાઓ વારે વારે વાંચીને સમજ-

નામ દો. પછી કાચનુંથી આરંભાર નોઈ શકાય છે અને નળીઆમાંથી નથી નોઈ શકાતું એ જ્ઞાન તેમના મનમાં આણવાને વારાફરતી દરેકના હાથમાં કાચ અને નળીનું આપી તેઓમાંથી નોંવડાવવું. એમ નોઈ રહ્યા કેડે આખાં વર્ગને કહેવું કે તમે બધાએ આ કાચ અને નેવું આંખ આગળ રાખી તેઓમાંથી નોંવું તો એ બેમાં શો ફર જણાયો તે જેમનાથી સમજાયું હોય તેઓ હાથ ઉંચો કરે. ન સમજાયું હોય તો ફરીને કોઈ કોઈને દેખાડી કાંઈક સૂચવી તેમને અવલોકન કરાવીને તેઓ કહી શકે તેમ કરવું. કાચમાંથી આરંભાર દેખાય છે એ બધા પાસે નોંડે કહેવડાવવું. પછી આખા વર્ગને પૂછવું કે જેમાંથી આરંભાર દેખાય એવી બીજી વસ્તુ તમારા જણવામાં છે? કોઈ કહી શકે નહિ તો નિર્મળ પાણી ચલાણાફાં કે વાડકામાં રેડી તેમાં પૈસો નાખી તે બધાને દેખાડવો. પછી બધાને કહેવું કે વિચાર કરો પાણીમાં આરંભાર દેખાય છે કે નહિ? જેઓ કહી શકે તેઓ હાથ ઉંચો કરે. ખરો ઉંતર મળે બધા પાસે નોંડે જોલાવવો. મોતીલાલ, જેમાંથી આરંભાર દેખી શકાય એવી કેટલી વસ્તુઓ તમે નોઈ? હીરાચંદ, તમે તેઓનાં નામ કહો. પાણી કેવું હોય તો તેમાંથી આરંભાર નોઈ શકાય તે જેઓ કહી શકે તેઓએ હાથ ઉંચો કરવા. કોઈ ન કહી શકે તો પાણીમાં મૂકેલો પૈસો નાં દેખાય એટલી ધૂળ નાખી મેલું કરવું ને પછી તે બધાને દેખાડીને કહેવું કે જુવો હવે આ પાણીમાંથી પૈસો દેખાય છે? કોણ કહી શકશે? જેઓ કહી શકે તેઓ આંગળી ઉંચી કરે. સૂનીલાલ, તમે કહો. પછી પૈસો કાઢી લઈ પાણી ઢોળી નાખી વાસણને વીંછળી નાખવું અને બીજું મોખું પાણી તેમાં રેડવું અને તેમાં પાઈ (કે હરકોઈ બીજી ચીજ) મૂકી દેખાડવી. પછી આકનો ઝીણો જૂકો પાઈ દેખાય નહિ એટલો નાખવો અને ફરી તે ઝોહવાયલું પાણી વર્ગને દેખાડવું, અને કહેવું જુવો હવે પાઈ દેખાતી નથી. જીમભાઈ, મેં શું કહ્યું? જ. હવે પાઈ દેખાતી નથી. વસનજી, તમે કહો કેમ નથી દેખાતી? જ. પાણીમાં આ છે તેથી. શિ. તો હવે બધા વિચાર કરો કે પાણી કેવું હોય તો તેમાંથી આરંભાર દેખી શકાય? જેમને આવડતું હોય તેઓ હાથ ઉંચો કરે. ખરો જવાબ ન મળે તો વાર પાણીમાં માટી બળાએ તો તેમાંથી આરંભાર દેખાય? ના દેખાય. મેં

જીવો આં રાખોડી એમાં ભળીએ તો દેખાય કે નહિ દેખાય. હરીભાઈ, મેં શું કહ્યું ? ઈં તો હવે બધા જોલો પાણી ચોખું હોય તો. ચોખું હોય તો શું ? તેમાં મૂકલી વસ્તુ દેખાય છે. મેં શું કહ્યું ? બધા જોડે જોલો.

પુનરાવર્તન—શેમાંથી આરપાર દેખાય છે ? શેમાંથી નથી દેખા-

તું ? કેવું પાણી હોય તો તેમાંથી આરપાર દેખાય ? ઈં

પાઠ ૩ જો.

કાચ અને નેણું.

૬. હેતુ—અવલોકન કરતાં શીખવવું.

મીઠાલાલ, આરપાર શેમાંથી દેખાય ? વીરેશ્વર, બીજા શેમાંથી ? હવે તમને સમજાને હું પૂછું કે જેમાંથી આરપાર દેખાય એવી ત્રીજી વસ્તુ કોઈ જાણે ? જેઓ જાણતા હોય તેઓ હાથ હંચા કરે. કમ કો-ઈને ખબર નથી ? તમે નિલ જીવોડીને. તમે કોઈએ વાપરો જોયો છે ? જેમણે જોયો હોય તેમણે હાથ હંચા કરવા. કોઈએ નથી જોયો એમ કહો. જીવો હું તમને વીંજણે વતી વાપરો નાખું. જોલો પેલાભાઈ, તમને શું લાગ્યું ? જ. વાપરો. શિ. કીક. વાપરાનું બીજું નામ જેમને આવડતું હોય તેમણે હાથ હંચા કરવો. વેણીરામ, તમે કહો. જ. વા. શિ. ત્રી-જું નામ જેને આવડતું હોય તેમણે હાથ હંચા કરવો. મૂળચંદ, તમે કહો. જ. હવા. શિ. આ સામેના ઝાડનાં પાંદડાં સાથી હાલે છે તે કોણ કહી શકશે ? મૂળચંદ, તમે કહો. જ. વાથી. શિ. વા ક્યાં છે તે જેમના જાણવામાં હોય તેઓ હાથ હંચા કરે. હરીભાઈ, તમે કહો. જ. બધે છે. શિ. તે વામાંથી આરપાર જોવાય છે કે નહિ તે માણેકરામ તમે કહો. જ. હાજ. રામદાશ, એણે શું કહ્યું ? બધા જોડે જોલો, વામાંથી આર-પાર દેખાય છે.

હવે જેમાંથી આરપાર ન દેખાય તેનાં નામ જેમને આવડતાં હોય તેઓ આંગળી હંચા કરે. ઝવેરભાઈ કહે છે, સાહેબ, નળીયું. શિ. ખરો જવાબ છે. જેમાંથી આરપાર ન દેખાય એવી ત્રીજી કંઈ વસ્તુઓ છે તે મનમાં બધા ધારો અને જેઓ કહી શકે તેઓ હાથ હંચા કરે. કમ કોઈ કહી શકતું નથી ? તમારી સ્લેટ આંખ આગળ ધરીને જીવો તે-માંથી આરપાર દેખાય છે ? તનુમીયાં, તમે તમારી સ્લેટમાંથી આર-

પાર દેખી શકો છો કે ખૂબી? જ. નથી દેખી શકતો. શિ. આં પાટી આ-
પુંધું તે એક પછી એક હાથમાં લા આને જુવો એમાંથી આરપાર દેખાય
છે? હજારામ, તમે કહો દેખાય છે કે નહિ? જ. નથી દેખાતું. શિ.
કેવળ, એણે શું કહ્યું? જ. પાટીમાંથી આરપાર નથી દેખાતું. શિ. બધા
સાથે કહો, પાટીમાંથી આરપાર નથી દેખાતું. શિ. બધા ચોત પોતાની
ચોપડી આંખ આગળ રાખી જુવો તેમાંથી આરપાર દેખાય છે? જેના-
થી આરપાર જોઈ શકાયું હોય તેઓ હાથે હાથે કરો. કોઈ કરતા નથી.
તો ચોપડી કહેવી છે તે કોણ કહી શકશે? જગનનાથ, તમે કહો. જ. આ-
રપાર ન દેખી શકાય તેવી. શિ. બધા જોડે જોલો, ચોપડીમાંથી આરપાર
નથી દેખી શકાતું. પોપટભાઈ, તમે કહો, આ ભીંતમાંથી આરપાર
દેખાય છે? જ. નાહ.

પુનરાવર્તન—જેમાંથી આરપાર દેખી શકાય એવી કઈ વસ્તુ છે ?
બીજી કોઈ તમારા જાણમાં છે ? જેમાંથી આરપાર ન દેખી શકાય એ-
વી કોઈ વસ્તુનું નામ દો. આ ચોરણોમાં એવું શું છે તે કહો.

પાઠ ૪ થી.

ધોરણ બહારના કે પહેલા ધોરણના વર્ગને માટે.

કાચ, નળીયું, લુપટું અને કલાઈ.

હેતુ—પ્રયોગ અને અવલોકન કરતાં શીખવવું.

શિક્ષક.—તમારી આગળ મેં શું મેલ્યું છે તેઓ પર નજર કરો. એ-
માંની જે વસ્તુ મારા હાથમાં લઈએ તેનું નામ જેઓ જાણતા હોય તે-
મણે હાથે હાથે કરવા. નાનાભાઈ, તમે કહો. જ. કલાઈ. કેશવ, એણે શું
કહ્યું? જ. આ ચારમાંની કઈ વસ્તુઓ ચળકતી છે તે જેઓ કહી શકે
તેઓએ હાથે હાથે કરવા. બૂખણ, તમે કહો? જ. કાચ. શિ. મોહન,
બીજી કઈ ચળકતી છે તે તમે કહો. જ. કલાઈ. શિ. કાચ અને નેચું
એ બે ઉપર હાથ ફેરવવાથી શો ફેર જણાય છે તે શોધી કાઢવો છે.
કાકોર, મેં શું કહ્યું? જ. મીઠાચરમ, તમે ફરીને કહો. શિ. એક પછી
એક સઘળા પોતાના હાથમાં લેઈ તપાસો. જેઓ કહી શકે તેમણે હાથ
જમા કરવા. નરોત્તમ, તમે કહો. જ. કંઠણ. શિ. કંઠણ તો ખાતે છે, એ
મમાં ફેર શો છે તે મેં પૂછ્યું છે. મોહને નથી આવડતું તો સાંજળો ફું
શીખવું છું. કાચ લીસો છે, નળીયું લીસું નથી. ખુશાલ, મેં શું કહ્યું? જ.

રામ, તમે પણ કહો. પ્રેમચંદ, કાચ કેવો છે? જ. જુવાળો. શિક્ષક, હીક છે, લીસાને સુવાળું કહેવાય. રૂઢનાથજી, હું શું બોલ્યો? નેવું કેવું છે, તે જ. આ કહી શકે તેમણે હાથ હંચા કરવા. બાહુંભાઈ, તમે કહો. જ. લીસું નથી. શિ. એ મારા પૂછેલાનો જવાબ નથી. નળીયું કેવું છે તેનો એ જવાબ નથી. વનમાળી, તમે કહો. નથી આવડતું તો હું કહું છું. નળીયું ખરબચડું છે. હુસેન, મેં શું કહ્યું? શિ. બધા જોડે જોલો, નળીયું ખરબચડું છે, કાચ લીસો છે. તો હવે કહો, આ રોડું અને આ કાળું પાટીયું એ બેમાં લીસું શું છે, અને ખરબચડું શું છે? કાચમાં અને નળીઆમાં કયો ફેર આજ તમને શીખવ્યો?

આ કાચ અને નેવાના આકારમાં શો ફેર છે? તે જ. આ કહી શકે તેમણે હાથ હંચા કરવા. (કાચ ચપટો અને નેવું વાંકું છે તે ઉપલી રીત પ્રમાણે શીખવવું. એ શીખવવામાં લુધડાનો કકડો કામ લાગશે).

આ શગડીમાં દેવતા છે તે ઉપર આ વસ્તુએને મૂકી નોંધવે શું થાય છે? જીવણરામ, મેં શું કહ્યું? જીવો નળીઆને એ પર મૂકું છું. અને લુધડાને મૂકું છું. બીખાભાઈ, શું થાય છે? જ. લુધડું બજે છે. નસરવાનજી, નળીયાને હાથ લગાડશે? જ. નાહ. શિ. કેમ? જ. દઝાય. શિ. પહેલાં તમે હાથમાં લીધું હતું ને? જ. હવે તે તપ્યું છે. આ કલાધને તપાવીએ તો શું થાય તે જાણો છો? જીવો આ વાડકીમાં કલાઈ મેલી તેને દેવતા ઉપર મૂકું છું, અને દેવતાને વીંજું છું. જીવો બધા શું થયું? જવાનસીંગ, તમે કહો શું થયું? જ. રસ થયો. શિ. કલાઈ ઓગળી રસ થયો. બધા સાથે જોલો, તે બોલ્યા પછી એક નિશાળીએ પૂછ્યું કાચને દેવતાપર મૂકીએ તો શું થાય? શિ. દેવશંકર આણે શું પૂછ્યું? શિ. એક દહાડો તે કરી નોંધ્યું. બડામીયાં, મેં શું કહ્યું?

પાક પાકો કરાવી પુનરાવર્તન કરવું. જો પાક શીખવતાં વધારે વાર થાય તો બે ભાગે શીખવે.

ચરચાપત્રો.

ગૂજરાતી નિશાળોને વેકેશન સંબંધી ત્રણ ચરચાપત્રો પહોંચ્યાં છે. જૂન માસના શાળાપત્રમાં જે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે તે બહુધા એ પત્રોમાં છે, તથાપિ તેઓનો સાર વખત મેળે પ્રગટે કાઢી કરવામાં આવશે.

“કળવાયલી બેઠેનોને શિક્ષણ” વિષે ગરબી પહોંચી છે તેને શાળા-
પત્રમાં જગ્યા મળી શકે તેમ નથી. “જ્ઞાનસુધા” ના તંત્રીને તે મોકલી
વિનંતિ કરી છે કે જો પસંદ પડે તો પ્રગટ કરવી.

ગ્રંથાવલોકન.

મેહા વિષયો ઉપર સામાન્ય વિચાર.

આ ઉત્તમ ગ્રંથ વાંચી અમને ઘણો આનન્દ થયો છે. એવા પુસ્તક-
ની ગરજ ઘણી હતી, અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે એનો બહો-
જો ઉપયોગ થશે. મૂળ ગ્રંથ રાજકુમાર કાલેજના પ્રિન્સિપાલ મ. ચેરટર
એકનોટ્સ સાહેબે ઇંગ્લેન્ડમાં રચ્યો છે, અને તેનું ગુજરાતીમાં બાપાંતર
જીનાગઢના અદ્યાવંદ નવાબ સાહેબ બહાદુરખાનજી બાબીએ પંચા કૃષ્ણ-
શંકર બી. એ. ની પાસે કરાવી પ્રગટ કર્યું છે. મહેરખાન નવાબ સાહેબે અને
તેમના દારબારીએ એથી આપણા દેશની સારી સેવા બજાવી છે
બાપા સરજ અને શુદ્ધ છે. એમાં નીચે લખેલા ૧૮ વિષયો છે તેઓ
એકનાઈન સાહેબે પોતાના કેટલાક વિદ્યાર્થીને બાપણ રૂપે સમજાવ્યા હતા.
એ બાપણો પ્રથમ સાંબળનારા ૮ રાજકુમારો હતા. ૧ સિદ્ધારના કુમાર
રામસિંહજી, ૨ જ્વમનગરના કુમાર રણજીતસિંહજી, ૩ મુડેટીના કુમાર
શિવસિંહજી, ૪ બગસરાના કુમાર ગિરિવાળા, ૫ વજાના કુમાર અખેરા-
જી, ૬ જસદણના કુમાર માનસુર ખાચર, ૭ સાયલાના કુમાર માવ-
રસિંહજી, ૮ વટવાણના કુમાર માધવસિંહજી. આ કુમારોમાંના કોણે
આ ઉદ્ભૂત બાપણો પોતાના હૃદયમાં રાખ્યાં છે તે હવે પછી જણાશે.
અમે આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ આ પુસ્તકની પ્રતોનો પુષ્કળ પ્ર-
સાર પોત પોતાની રેવતમાં કરશે. વિષયોનાં નામ —

૧ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ.

૨ ઇશ્વર પર આરથા.

૩ ઇશ્વરની પ્રાર્થના.

૪ આપણું કર્તવ્ય.

૫ વાચિક સત્ય.

૬ કાવિક સત્ય.

૭ માનસિક સત્ય.

૮ આપણું વિદ્યા મંદિર.

૯ પવિત્રતા.

૧૦ સદ્ગુણરત્ન.

૧૧ આપણા રવલ્ય કર્તવ્યની મહત્તા. ૧૨ મિત્રતા.

૧૩ આપણા જાતિ ભાઈઓ વિવેચારા ૧૪ આપણાં પરમ કૃપાળુ મહારાણીજી,
વિચાર.

૧૫ પ્રાણીઓ ઉપર દયા.

૧૬ ક્ષેત્રનાં પુષ્પો (વનસ્પતિયો.)

૧૭ રમત.

૧૮ પોતાનું ઘર.

આમાંના પ્રત્યેક વિષયનાં સારનો પ્રકાશ આ પત્રમાં કરવાની
આશા રાખીએ છીએ.

પ્રાચીન કાવ્ય માળા.

હાપવાની કળા ઉત્પત્ત થયા પછી ગૂજરાત વિના બીજા દેશોમાં
ધણું કરીને લાંનાં કાવ્યો પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે. ગૂજરાતનું કાવ્ય રૂપી
ધન દટાઈ રહ્યું છે અને દટાઈ જાય છે અને તે ઉપરાંત વિદેશીઓ મેણું
મારે છે કે ગૂજરાતી ભાષામાં કાવ્યો ચોડાંજ છે. આપણું કાવ્ય ધન કે-
ટલું છે તે જ્યાં સૂધી આપણે જાણતા નથી, આપણે પ્રસિદ્ધ કર્યું નથી,
ત્યાં સૂધી તીચે માચે અને શરમદે મુખે એ મેણું સાંભળવું પડે છે.
કેટલાક સજ્જનોએ એ મેણું ખાટું પાડવાને અને સ્વદેશની સેવા બજા-
વવાને પ્રાચીન કાવ્યોની ખોજ કરવા માંડી અને તેમાં ફતેહ પામ્યા.
કાવ્યો બહુ જગ્યાં, પણ તેઓને પ્રગટ કરવામાં કેટલીક અડચણો મા-
લૂમ પડી. અવિદ્વાન અને ધન કમાવવાના લોભી માણસોને હાથ કેટ-
લાંક કાવ્યો ગયાં; તેઓ શુદ્ધ છે કે નહિ તેની તપાસ કરાવ્યા વિના
તેઓને છપાવી દેઈ તેમણે પિઠાની આમર યુમાવવા માંડી. એ ખરા-
બી અટકાવવાને માટે જડેલાં પુસ્તકોનાં નામ યુમ રાખવાં પડ્યાં. બીજી
અડચણ ધનની હતી. કેટલાક વિદ્વાનોએ એ અડચણને ન ગણકારી
ચોડાં પ્રાચીન કાવ્યો પ્રગટ કર્યાં. એમને ત્રીજી અડચણ નડી, તે પુસ્ત-
કોનો છપામણી અને બંધામણી વગેરેનો ખર્ચ તીકજો એટલું વેચાણ
થયું નહિ. આથી કામ અટક્યું હતું, તેવામાં પરમેશ્વરે પ્રતાપી મહા-
રાજાધિરાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડને પ્રેરણા કરી, અને તેથી એ કામ
તેમની તરફથી ચાલવા માંડ્યું છે. પ્રાચીન કાવ્યમાળાની પ્રસ્તાવના તીચે
દીવાનં બહાદુર મણીભાઈ જસભાઈની સહી છે. એ પ્રસ્તાવનામાંના કે-
ટલાક ભાગનો અમે અહીં ઉતારો કરીએ છીએ:—

“યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માનેછે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુધરા (પૃથિવી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુ (ખનિજ ધન રતનાદિ) ને બહિર કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરેછે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરેછે; નિર્ગળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાલય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરેછે; તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ગ્રંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપેછે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમજાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વય જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાયછે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અસુખ કીર્તિને પામીછે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રી વડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજાશિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેના ખાસ એલ સમચર બહાદુર એમનો પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ બાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યા છે.

શ્રીમંત મહારાજાશિરાજના એ ઉદાર આયથી ઉત્તેજાઈતા. ૮ મે સન ૧૮૮૬ની એક સમરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર પ્રવિચારના અપ્રસિદ્ધ અંગે પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યમાં શ્રવણી યામ તો સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગુજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાહ્યેડરે ઓફ વર્નાક્યુલર હન્ડ્રૂકશન, રાવસાહેબ દરગોવિંદાસ હારિદાસ તથા વડોદરા નિવાસી રાજ્વી નાથારાંકર પૂજારાંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરંભ થઈ ચૂકેલો હતો, અને તે સારૂ થયા

સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તલિખિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણી ખાતું મારી દેખાડે ત્યાં નીચે સુપરત યયા પછી આ સંગ્રહ ખાખત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ, ધનના ભંડાર દટાર્થ રહ્યા હોય છે તેમ. અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના ભંડાર-દટાર્થ પડી રહ્યા હતા, અને તે ભંડારને પ્રજાના ઉપયોગ સારૂ ખાણ લાવી તે દ્વારા સદ્વિચારને પ્રેરિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, ભાલણ, દયારામ, હરિભટ્ટ, ભોળેભક્ત, ધીરભક્ત, ગિરિધર આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાબાર્થ તથા દીવાળીબાર્થ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે. અને ખાણસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ યયેલા ધર્મરત્નકૃતની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અનુમાન થાય છે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સપાછરાય ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦૦ ખચ હજારની રકમ મંજૂર કરી દીધી હતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ આ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ ઉદાર અનુસાધી ગુર્જર પ્રજા અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે એમ સર્વ સમજી જાનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

વડોદરા રાજ્યમાં યઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટી નીમવામાં આવી છે.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જસભાઈ. પ્રમુખ.

રાવબાહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.)	} એમ્બરો.
ખાનબાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.)	
રાવસાહેબ પીતાંબરભાઈ જ્ઞાભાઈ.	
રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ.	

દરેક ગ્રંથની ખનતા સુધી અનેક પ્રતો જળવી તેને શોધી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે સાચી નાયાશંકર પૂજારીકર તથા કવિ છાટલાલ નરભિરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકો સંગ્રહી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટી તરફ છે. કમિટીમાંથી કોઈનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંગ્રહમાં ન હતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટીએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્ય જિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ધણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાયાશંકરની પ્રશંસનીય શોધથી એકઠો થયેલો છે, અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જારી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોગ્યતા તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્દેશ સફળ થવા ધ્વનિર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી વાંચનારનું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રસરસતા, રૂચિ, રસિકતા, સંદેહ્યતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં યદ્ય શુદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઈ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ઘણા સદ્ગુરુઓ તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તે માટે તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.”

આ કાવ્યમાળાના બે અંથો છપાઈ પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે. એમાંનો બીજો “દ્વારામકૃત રસિક વલ્લભાદિ” અમારાપર મોકલવામાં આવ્યો છે. આ શાળાપત્રમાં ૨૪ પૃષ્ઠો પ્રતિ માસે રાખવામાં આવ્યાં છે, અને તેટલાં ખાસ શાળાપયોગી વિષયોથી રોકવાની ગરજ છે, તેથી ગુણાગુણ વિવેચનને માટે જોઈએ તેટલી જગ્યા મળતી નથી. જો અંધગુણરોષ વિવેચન લખી મોકલનારા યોગ્ય અને જોઈએ તેટલા વિદ્વાનો આગળ પડી પોતાનાં નામ અમને જણાવે તો એ જરૂરના અને અતિ ઉપયોગી વિષયને માટે આ પત્રમાં પાનાં વધારવાનો ખરચ આપવાને એક ગૃહસ્થ તૈયાર છે.

ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પ્રગટ થતી કાવ્યમાળાના દરેક અંથને આરંભે શ્રીમાન નામાંકિત મહારાજ સમાચારાવ સાહેબની છબી જોઈએ અને તે મૂકવાની અમે એની કમિટીને મળ્યૂત બંલામણ કરીએ છીએ. ખરચ જાડો થવાનો નથી કેમકે તેમ વડકટ કે રટીલ એકેવિંગ બધાં અંથોમાં કામ લાગશે.

સ્વદેશનું હિત ઈચ્છનારા અને વિદ્યા શુદ્ધિને ઉત્તેજન આપનારા મોટા શ્રીમંતોએ અને બીજાઓએ પોતપોતાના ગળ પ્રમાણે આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાના અંથો વેચાના લેખને કે બીજા કોઈ રીતે આશ્રય આપવો મટે છે.

મુગ્ધાવેવોધમ્* ૧

આ આશરે ૫૦૦ વર્ષ ઉપરનું પ્રાચીન ઔકિતક પ્રસિદ્ધ કરીને રા. હરિલાલે યુક્તર સાહસવર્ગ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. રા. હરિલાલનો પ્રાચીન શોધ વિશે ઉત્સાહ સુપ્રસિદ્ધ તથા સ્વુલ છે. પરંતુ ઉત્સાહ જો વિવેકની લગામવડે નિયમિત ના રહે તો તે પોતાના સવારને વખતે એકએક અણુધાર્ષા ખાડામાં ઝીંકી દે હુમાં સંશય નહિ. આ અંધને સંજન્યે કાંઈક હેવુંજ અન્યું જણાય છે. પોતાના અનેક વ્યવસાયને લીધે થોડી મુદતમાં ઉતાવળથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી દેવું પડ્યું છે એમ રા. હરિલાલ પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તે હમે માનવાને તૈયાર છિયે. કેમકે એ ઉતાવળનાં પરિણામ આ અંધમાં જણાઈ આવે છે. આ અંધમાંના વિષયનું શાન્તપણે મનન કરીને પછી બદાર પાડ્યો હોત તો આ પરિણામ યાંત નહિ. હમને એક એજ યાવ છે કે યુક્તર વિદ્વાનોમાં પ્રાચીન શોધક તરીકે શ્રમ લેનાર આ વિરજ પુરુષમાં હેવા શોધને આવશ્યક ગંભીર હૈયની ન્યૂનતા જણાઈ છે. આટલી ઉતાવળ કરવાનું કાંઈ કારણ હતું ? આરિયેન્ડલ દોન-ગ્રેસમાંથી પાછા આવ્યા પછી નિરાંત્યે અંધ પ્રસિદ્ધ કર્યો હોત તો શી અડચણ હતી ? રા. હરિલાલ પોતેજ એક સ્થળે લખે છે કે વધારે સારી પ્રત મળ્યા વિના ફરલીક મ્હોટી ભૂલ્યો સુધારાય એમ નથી. જીજી પ્રત અમદાવાદમાં જૈન ભંડારમાં છે તે મળી નહિ એમ પણ એવો પ્રસ્તાવનામાં કહે છે. પણ જરાક ધીરજનું કામ હતું. આ તો આપણાં હિન્દુ માખાપો જેમ ઝટ ઝટ પોતાનાં ખાળકોને પરણાવી દે છે તેમ રા. હરિલાલે પણ—જણે કન્યાકાળ વહી જતો હોય તેમ—આ અંધ ત્વરામાં છપાવી દીધો છે. આ ઘણું ચોચનીય છે.

આ ઉતાવળનાં પરિણામ યથેલાં છે હેમાંથી કેટલાંક તપાસિયે. કેટલેક સ્થળે મૂળ હસ્તલેખના પાઠ સાથે પણ મેળ નથી, અને ત્યાં દોષજ આગ્યો છે. ઉદાહરણાર્થ—પૃ. ૪ને અંતે મુદ્દુન્ વેદયિત્વા

* પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. હરિલાલ દર્વિદરાય ધ્રુવ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. કિમ્મત ૩૧-૧-૦

જ પૃ. ૨૦ નીચેની ટીપ જુવો. છતાં પ્રસ્તાવનામાં તો આ પ્રતને શુદ્ધજ કહી છે.

એમ આપ્યું છે; પણ મૂળ લેખમાં વંદિત્વા છે, અને તેજ ખરું છે. અહિં ણિગન્ત નો કાંઈ ઉપયોગજ નથી.

પૃ. ૧૦ માને અંતે સમાસના કારિકાઓ આપી છે ત્યાં પ્રથમ રિકાના છેલ્લા ચરણમાં કર્મ ધારય એમ આપ્યું છે અને મૂળ લેખમાં કર્મ ધારયે એમ છે. આશા છે કે આ તો છાપનારનોજ દોષ હશે.

બીજી કારિકાના ત્રીજા ચરણમાં હિ એમ પદની પૂર્વે અધિક છે છંદોભંગ કરે છે. મૂળ પ્રતમાં આ નથીજ. આ પણ સરત ચૂકજ હ પણ હાવી સરત ચૂકો (જેનાં ચોડાંજ ઉદાહરણ આપ્યાં છે, અતિ ત્વરા તો સૂચવેજ છે. પરંતુ આ અતિ ત્વરાનાં જરા વધારે દે ચુકત પરિણામ પણ કેટલાંક યયાં છે:—

પૃ. ૧૬ શના પહેલા ખંડમાં શબ્દકોશના આરંભમાં, જહ | ચાં તહ | તાંહિ | એમ આપ્યું છે ત્યાં મૂળ હસ્તલેખમાં તહ નહિ તજ છે. ત્વરાના સાથે જઈના સામ્યે કરેલી ભ્રાન્તિ પણ અહિં બુઝાવા મદદ કરવાને આવી જણાય છે. આપણી હાલની યુજરાતીમાં 'તો' ખદ છે તેની વ્યુત્પત્તિ તથા એ શબ્દના પહેળા ઓક્ષરનો આધાર તજ શબ્દમાં જણાય છે, તે આ દોષથી હમ યદિ જનવ છે.

તેમજ, પૃ. ૬ કે તથા ૭ મે કર્તો ઇક્તિ ને ઠેકાણે કર્તો ઇ એમજ યદિ ગયું છે. અનુસ્વાર નિરધક નથી. (મૂળ લેખમાં પણ । જેમ કર્મિં, માર્વિં, એ સમ્પ્રતીના પ્રયોગ છે, તેમજ કર્તો હેમાં અ સ્વાર સમ્પ્રતીનો પ્રયોગ દખાડે છે. કર્મણિ, માવે, કર્તારિ, એમજ લેને પ્રતિરૂપ કર્મિં, માર્વિં, કર્તો છે. માટે આ નહાના સરખા અ સ્વારનો દોષ મ્હોટો છે. છાપવાની ભૂલ્ય હશે એમ આશા છે. પણ પણ અતિ ત્વરાનું ફળ.

પણ આજ સ્થળે એક વધારે ભારે ભૂલ્ય બીજી યદિ છે. ૫ પ્રથમ ખંડમાં ત્રીજી તથા ચોથી પંક્તિ આ પ્રમાણે છે:—

અનર જિહાં કર્તો કર્મ પળઈં ચોલાઈ તે કર્મ કર્તો ઇ કહિયદ ।

અને મૂળ હસ્તલેખમાં કર્મ કર્તો પળઈં એમ છે. આ ઉપલ્પ યલથી અર્થનો અનર્થ થયો છે. “જ્યાં કર્મ તે કર્તો પણ (કર્તાની પેં બોલાય)” એમ અર્થ છે અને તે ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે.

ए ग्रंथ सुखिहं पढायह। अयं ग्रंथः सुगो न पठयते।

આહિં ગ્રંથ એ કર્મ છે તે કર્તાને ડેકાણેજ નહિ આવેછે એમ તા-
ત્પર્ય છે. કર્તા કર્મપણે આવેછે એમ બંધ બેસશેજ નહિ. અને કર્મ કર્તા
ઉક્તિ કહીછે કર્તા કર્મ ઉક્તિ એમ નામ નથી. આપ્યું તે ઉપરથી
પણ આ ઉચ્છવાયક સંજ્ઞેજ નહિ—આવશે.

આ પુસ્તકના આરંભમાં અંથના વિષયની ગોઠવણુ શી છે તે જણા-
વવાને માટે રા. હરિલાલે અંગ્રેજીમાં Analysis આપી છે. તેમાં
પણ એક બે રચને ગોથાં ખાધેલાં જણાય છે. જેમકે

“(૫) વિભક્તિ સાત; સંજોધન નથી આપ્યું.” આમ રા. હરિલાલ કહેછે.
પણ સંજોધન એ વાસ્તવિક રીતે જોતાં વિભક્તિ છેજ નહિ એ વાતનું વિરમર-
ણુ થઈ ગયું જણાય છે. આ અંથમાંજ પૃ. ૧૪ માના પ્રથમ ખંડમાં, વિભક્તિના
અર્થના પ્રકરણમાં, આમંત્રણે * * * પ્રથમા એમ કહ્યું છે, તે વાત પણ
લક્ષમાંથી જતી રહી જણાય છે. યુજરાતી વ્યાકરણોમાં (તેમ અંગ્રેજી
વ્યાકરણોમાં પણ) સંજોધન એ આઠમી વિભક્તિ કહેલી છે (અને સંસ્કૃ-
ત રૂપાવલીમાં પણ સંજોધનનાં રૂપ પણ આપવામાં આવેછે). તેથી
તથા આ યુજરાતી વ્યાકરણનો અંથ છે એમ રા. હરિલાલ માનેછે તેથી,
આ ભૂલ થયેલી જણાય છે.

વળી “(૧૯) Syntax (વાક્ય રચના)ના નિયમ” એમ કહ્યું છે.
આ પૃ. ૧૭ માના અંતથી તે પૃ. ૨૦ ના ધણાખરા ભાગ સૂધી જે કારિ-
કાઓ આપીછે તેને અનુલક્ષીનેજ કહ્યું જણાય છે. પરંતુ આ કારિકા-
ઓમાં વાક્યવિન્યાસના નિયમ આપ્યા કાંઈ જણાતા નથી. કર્તા, કર્મ,
કરણ; સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ, એ સર્વ કારકો તથા તેમના બેદ
વગેરે તથા પદીનો અર્થ, સંબંધ, એ સર્વ ઉદાહરણ સહિત—સ્મરણમાં
રહેવા માટે પદ્યમાં—આપેલાં છે. આ વાક્યમાં શબ્દોના અન્વય જણા-
યછે એ ખરું છે, પણ તે કાંઈ વાક્યવિન્યાસનો વિશેષ વિષય કહેવાય
એમ લાગતું નથી.

તેમજ—“(21) Prepositions”—more correctly Prefixes—
“twenty”. (“ઉપસર્ગ—૨૦”) એમ છેલ્લું આપીને Analysis
પૂરી કરીછે. પરંતુ પૃ. ૨૩ ના બીજા ખંડના આરંભમાં ખાળકને હંદા-
તાન યવા માટે ગણનાં નામ સોદાહરણ આપીને અનુપપત્તિ લક્ષણ
આપ્યું છે, તે વાતજ લખવી રહી ગઈછે.

“(૨૨) Rudiments of Prosody.” એમ છેલ્લું ઉચરવું જો-
ઈતું હતું. (અપૂર્ણ).

ભૂગોળ શાસ્ત્રની માર્ગોપદેશિકા.*

ભૂગોળ એ એ વિભાગ સંસ્કૃત શબ્દથી થયેલો એક શબ્દ છે, એ એનો અર્થ ભૂ એટલે પૃથ્વી, અને ગોળ એટલે ગોળો અને તેની સા વિદ્યા એ શબ્દ ભળીએ તો વિદ્યા શબ્દનું સંસ્કૃત મૂળ વિદ્ ધાતુ ન હોવા વાચકે અને એના ઉપર પ્રત્યય આઘ્યાયી તેનો અર્થ જાણવા હું યાચછે; એટલે સામટો ભૂગોળવિદ્યાનો અર્થ પૃથ્વીના ગોળાનું સં એવો થાય; સારાંશ કે પૃથ્વી ઉપર સમુદ્ર, સરોવર, નદી, પહાડો, જમી નેટ, પહાડની આસપાસની નીચાણની જગા જેને ગાળીઓ કહેછે ડુંગરની તળેટી અને ખીણું જે આપણે આંખથી જોઈ શકીએ છી તે સર્વનું વર્ણન એમાં આવેછે; પરંતુ પૃથ્વીના પોપડાની અંદર છે, અને જે વિષે ભૂસ્તરવેત્તાઓ અભિપ્રાય આપેછે એ કામ ભૂગે શાસ્ત્રનું નથી. ભૂગોળવિદ્યાના કેટલીક વળત ત્રણ ભાગ કરવામાં આ છે તેનાં નામ (૧) ગણિત સંબંધીનું ભૂગોળ, (૨) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ (રાજ્યવિષયક ભૂગોળ, તેમાંના પહેલા ભાગમાં પૃથ્વીનો આકાર, તે કદ તથા તેનો આકાશી પદાર્થો સાથેનો સંબંધ, તથા નકશો હું છે તે રીતે ચિત્રી કાઢવામાં આવેછે તે સર્વનો સમાવેશ થાયછે, ખીજા ભાગ જમીન તથા તેના ઉપર રહેનારાં પ્રાણીઓનો સંબંધ, અને ત્રીજા ભાગમાં લોકોનો ઇતિહાસ તથા પૃથ્વી ઉપરની રાજ્યવ્યવસ્થા, તથા રાજ્યકે ભાગ એ સર્વના વર્ણનનો સમાવેશ થાયછે. તે ઉપરથી પ્રત્યક્ષ જણાવેછે કે એ ત્રણ ભાગનો સમાવેશ ભૂગોળવિદ્યામાં થાયછે, માટે ભૂગોળવિદ્યાના માર્ગોપદેશિક પુસ્તકમાં એ સર્વનું વર્ણન આવવું જોઈએ એમને જુદાં શી રીતે પાડી શકાય એ વાત ધ્યાનમાં આવે એવી નર કેમકે ગોળોના ઘાટ અને તેના ઉપરની જમીન અને પાણીની ગોઠ હી એ જુદાં ચર્ચ શકતાંજ નથી, તેમ પ્રજાએ પીતાની મેજે તેના બા પાડેલા પણ નથી; અને એ ત્રણ એવી રીતે એક ખીજાની સાથે બ ગયાંછે, તથા સંબંધ રાખેછે કે, તેમાંના એક વગર ખીજા ભાગોથી રો રસ્તો બતાવી શકાતો નથી તેમ તેમાંથી એકને મૂકી દઈ શ તા પણ નથી.

૨ આ નાની ઓપડીમાં તેનું વર્ણન પણ નાનકડુંજ હોવું જોઈએ દશના વિશેષ અહેવાલ વિગતવાર ખીજા વખતને વાસ્તે મૂકી દીધાં

માટે ભૂગોળવિદ્યાનો યથાસ્થિત ઇતિહાસ આપી શકાતો નથી એ વિષે જૂનામાં જૂનું જે જાણવાનું છે તે પ્રાચીન ભૂગોળવિદ્યાના માર્ગોપદેશિક પુસ્તક ઉપરથી મालુમ પડશે. પૃથ્વી એ શું છે, શાની ધર્મ છે, તેના ઉપરે પર્વતો શી રીતે યથા અને એમાંથી નદીઓ કેમ નિકળે છે, વગેરે જાણાવવામાં આવતું જ નથી. કેમકે એ બાબત ભૂસ્તરવિદ્યાના માર્ગોપદેશિક પુસ્તક ઉપરથી જાણાવવું બાકી રાખેલું છે, પરંતુ થોડીક અગોળવિદ્યા સંબંધીના વાત કહેવાને હરકત નથી, કેમકે તમે વિદ્યાતત્વનાં મૂળતત્વો શીખેલાછો; તેથી હું તમને ભૂગોળવિદ્યાનું સામાન્ય જ્ઞાન બતાવવાને ઇચ્છું. તેમાં જગત શું છે અને તેના જુદા જુદા ભાગો સંક્ષેપમાં બતાવીશ, પણ તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન તમને બીજે ટુકાણેથી મલુમ પડશે. હું તમને નીચે મુજબ ત્રણ બાબતો બતાવું છું.

(૧) નકશો એ શું છે તેના જરૂર, તથા તે શી રીતે બનાવવામાં આવે છે.

(૨) પૃથ્વી ઉપર જમીનને સમુદ્રની ગોઠવણી તથા તેનું સાધારણ બંધારણ શું છે.

(૩) જમીન અને પાણીની સ્થિતિનું તથા તેનાં લક્ષણનું બાબત-વાર કંઈક જ્ઞાન. (અપૂર્ણ.)

જાહેર સ્વર.

સને ૧૮૯૦ના મે માસના મુંબઈ એજ્યુકેશનલ રેકૉર્ડને ૧૨૧ મે પાને તા. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૮૯૦નો જનરલ આતાનો સરકારી ઠરાવ નં. ૧૪૬૧ પ્રગટ કરેલો છે અને નીચે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે તે પ્રત્યે કુળવણી ખાતાના તમામ સરકારી નોકરોનું લક્ષ્ય રાખવામાં આવે છે તથા આથી તેમને અજર આપવામાં આવે છે કે હિંદસરકારે ઠરાવેલા નિયમો યથાર્થ પાળવાના છે.

ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ

ઇન્સ્પેક્ટરની આફીસ.

અમદાવાદ તા. ૭મી જુલાઈ ૧૮૯૦

ઈ. જા. ઇલેસ.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

“નં. ૧૪૬૧.

“જનરલ આતું.

“જાહેર મુંબઈ, તા. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૮૯૦.

“હિંદસરકારનો કાગળ, હોમ આતું, પબ્લિક, નં. ૧૧-૯૮૦ તા. ૧૮મી માર્ચ સને ૧૮૯૦:—

“હુકમથી લખવપૂર્વક જે રાજકીય અથવા અર્ધ રાજકીય હીલચલોના સંબંધમાં સરકારી કામદારો આવે તે હીલચાલોની ખાખતમાં તેઓએ કયવી રીતે વર્તવું જોઈએ તે વિષે ગવર્નર-જનરલ ધન-કોન્ટ્રોલ વિચાર કર્યો છે. ખાતરી જાહેર થોને વર્તવાની જેવી છૂટ છે તેવી સરકાર નોકરોને નથી, અને ઘણીક હીલચાલો પૂર્ણ કાયદાસર હોઈ તેઓની શી કરવાને ખાતરી લોકોને છૂટ છે તે હીલચાલોથી દૂર રહેવાને તેઓ બંધ થયા છે. એવી હીલચાલોમાં તેઓ ભાગ લે તે વાંધો લેવા જોગ છે, કારણ કે એ હીલચાલોની જોડે તેમનો સંબંધ હોવાથી તેઓને સરકારની મદદ છે એવો ખોટો ભાસ અસ્થાન લોકોના મનમાં ઉત્પન્ન થવાનો અને ઉત્પન્ન કરવા માટે તે સંબંધનું અવલંબન કરવાનો પણ સંભવ છે, અને વર્ગના લોકો એ હીલચાલની વૃદ્ધિ કરતા હોય તે વર્ગના લોકો બળવાથી સમરત પ્રજામાં તેમનું વજન ઘટવાનો સંભવ છે.

“૨. એ કારણોથી તેક નામદાર ગવર્નર-જનરલ-ધન-કોન્ટ્રોલ દરમિયાને કે તમામ સરકારી નોકરોએ હેઠળના નિયમો પાળવા:—

(અ) જે રાજકીય સભામાં જવાથી તેની હાજરીનો ખોટો અર્થ સ્થાપવાનો અથવા કામદાર તરીકે તેનું ઉપયોગીપણું ધટવા સંભવ જણાય તે સભામાં કોઈ પણ સરકારી કામદારે જવું હિ, એ સામાન્ય નિયમ સમજવો.

(બ) રાજકીય સભાનાં કામકાજોમાં અથવા રાજકીય સભાની કે રાજ પ્રકરણને લગતો વિચાર ઉઠાવવાની યોજના અથવા વૃદ્ધિ કરવા કોઈ પણ સરકારી અધિકારીએ સામિલ થવું નહિ.

(ક) કોઈ અમલદારની ધારણા હર કાંઈ ફલ કરવાની હોય તે કે આ હુકમના લખાણની વિરુદ્ધ આવશે એવો શક કોઈ પ્રસંગે તેના મનમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે ખાખત વિશે ખાતાના અથ જિલ્લાના ઉપરી અધિકારીને, અને જરૂર જણાય તો રથાનિ સરકારને કિંવા આઈમિનિસ્ટ્રેશનને લખી પૂછાસો માગવો.

“કરાર—હિંદ સરકારના પત્રની નકલો સેક્રેટરિયટનાં સર્વે ખાતાં તથા તે ખાતાંના તાબાની આફીસોના તમામ ઉપરી અધિકારીઓને જણવા તથા તે પ્રમાણે વર્તવા સારૂ મોકલવી.

જ. એમ. અકચુંડાટ,

“આસિટંગ, અંડર-સેક્રેટરી, નિરખત સરકાર.”

ગુજરાતશાલાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

સપ્ટેમ્બર

૧૮૯૦.

અંક ૯ નો.

૭મી ચોપડી (આવૃત્તિ ૯ મી) પાઠ ૭૮ માની નોટ.

આડનાં મૂળ.*

આડનાં મૂળો નિશાળીઆને દેખાડવાં. તેઓ જમીનમાં જાય છે તેથી આડ ઉભું રહી શકે છે. સજડ રહે છે એટલે ખૂબ જડાયલું રહે છે, પડી જતું નથી. મૂળીઆનો એક ઉપયોગ એ છે. શોષી લેવાને, એટલે ખેંચી લેવાને, જમીનમાંથી ભીનાશ ખેંચી લેવી એ મૂળતું ખીણું કામ છે. જમીનમાંની ભીનાશ ખેંચી લે છે એટલે જમીનમાંનું પાણી ખેંચી લે છે. દરેક મૂળને ઘણા ફાંટા હોય છે, અને દરેક ફાંટાને છેડે જળી હોય છે. વેટન એટલે વીંટલાયલી વસ્તુ. આડને વીંટલાયલી વસ્તુને આપણે છાલ કહીએ છીએ. પાતળી છાત્રમાં સ્ત્રીણાં સ્ત્રીણાં ખાનાં હોય છે એ ખાનાવાળી છાત્રની બંધા ફાંટાને છેડે વીંટલાઈ જળીઆ બનેલી છે. પ્રસરવાથી એટલે ફલાવાથી, વાદળી એ સમુદ્રમાં વસનારા કોઈ જાતના જંતુનું રહેણું છે. એ વાદળીનો કકડો નિશાળીઆને દેખાડવો. છિદ્ર એટલે કાણાં, વાદળીનાં જેવાં છિદ્રો મૂળીઆની જળીને હોય છે. વાડકામાં પાણી ડેડી તેમાં વાદળી મૂકવાથી પાણી વાદળીમાં શોષાય તે વર્ગને દેખાડવું. કામોન એક તત્વનું નામ છે અને આક્સિજન પણ તત્વ છે. એ બંનેનું વાયુ રૂપમાં મિશ્રણ થવાથી કામોનિક આસિડ વાયુ બને છે. આરોગ્ય વિધાની ઓપરીમાં એ બંને વાયુઓ વિશે લખેલું છે, તે બંનેનું અને તેનો

* પ્રદર્શન રીત ઘણી અસરકારક છે માટે જ્યાં જ્યાં. યોગ્ય પ્રદર્શન કરી શકાય ત્યાં કરવું.

થોડોક ઉપયોગ આ રૂઢિચુસ્ત કરવો. ભાંચમાં ન ઉમતાં જાડોપર ઉગી તેના રસપડ પોતાનું પોષણ કરનાર વનસ્પતિ આકારા વેલ કહેવાય છે. નિર્જન જન=નિર્જન. નિર્ એ ઉપસર્ગનો અર્થ, નહિ, વિનાનું છે, અને તેપરથી નિર્જન એટલે જન વિનાનું. એ પ્રસાદ બીજા શબ્દોને લાગે છે તેનાં ઉદાહરણ, નિરુદ્ધમી, નિરુદ્ધાદી, નિર્માન ઈત્યાદિ પદાર્થ જે તત્વોનો બનેલો હોય તેઓ તેના ઘટકાવયવો કહેવાય છે. ઉદાહરણ, હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન મળીને પાણી બન્યું છે માટે તે બંને પાણીના ઘટકાવયવો છે. ત્રાંબુ અને જસતના મિશ્રણથી પીતળ બને છે. વાસ્તે પીતળના ઘટકાવયવો ત્રાંબુ અને જસત છે. વનસ્પતિનું કોલેવું એટલે જે તત્વોની તે બનેલી છે તેઓનું વાયુરૂપે છૂટાં પડી જવું. કાંબાન, નાઇતોજન, ઓક્સિજન વગેરે તત્વો વનસ્પતિના ઘટકાવયવો છે જે વસ્તુઓનાં નામ પાડમાં આવે છે તેઓ વર્ગીને ખતાવી શકાય તો ફીક. જેમ મોગ્ય પ્રદર્શન વધારે કરવામાં આવે તેમ શીખનારાને પાઠમાં સમજણ વધારે પડે છે અને પાઠ વધારે રસિક લાગે છે.

પાઠ ૭૯ મો.

અંદરથી વધનારાં થંડવાંનાં અને બહારથી વધનારાં થંડવાંનાં જાડો દેખાડમાં અને તેઓનાં બીયાં પણ દેખાડમાં. જે ફાડનાં બીયાંની ફાડો જુદી પાડીને દેખાડવી. જેઓને જે ફાડ નથી તેઓને દેખાડવાથી જે પ્રકારનાં બીજનો બેદ સમજાયે. જે બીજને એક ફાડ છે એમ ચોપડીમાં લખ્યું છે તેનો અર્થ એ છે કે તેને ફાડ નથી, તેમાં જે ભાગ નથી. અવકાશ=ખાલી જગ્યા. અંકુર દેખાડવો. એઓને તૂણ બંતિની. વનસ્પતિ કહેવાનું કારણ એ કે તેઓનો આકાર તૂણ જેવો છે. તૂણ દેખાડવું. થોડાજો=ગુન્થવણ. સમન્નીત+ઉજ્યુ=સમન્નીતોજ્યુ. અન્ન=ઉ=ઓ. શીતમાં ના તનો અ અને ઉજ્યુનો ઉ મળી તો થયો. અર્થ--સમ=સરખા, ખસે-ખરે; શીત=તાડ. ઉજ્યુ=ગરમી, તાપ=તાડ અને તાપ સંરખાં. પૃથ્વીના ગોળા ઉપર કે નકશાવડે સમન્નીતોજ્યુ તથા શીત હવાવાળા દેશે દેખાડવા. નિરાળા=નોખા. કાઠ=લાકડું; મય એ પ્રત્યયનો અર્થ બનેલું, બરેલું. સામગ્રી અર્થ લાકડાનું બનેલું. મય પ્રસાદ બીજા શબ્દો જેડે આવે છે તેનાં ઉદાહરણ—સુવર્ણમય, તેલિમય, ધન ત્વજમય=ત્વજનમય. સંસ્કૃતમાં

સંય (નિયમિત ચામડી કે છાત્ર) છે તે મળતી સુખીપ આવતાં મ મુદ્
હોવાથી નિયમિત બાપાના નિયમ પ્રમાણે ચૂનો નીચો. (૧૬ મય = ચામડી
કે છાત્રનું બનેલું. ગર્ભ ઉપરથી ચામડો શબ્દ થયો છે. શંકાકાર = શંકા આ-
કાર. એમાં ઉ અને આ મળી વા થયો છે. નીચેથી બાડો અને ઉપર જાય
તેમ પાતળો થતો જાય તેવો આકાર શંકાકાર કહેવાય છે. વિલાપત એ
અરબી શબ્દ છે અને તેનો અર્થ સ્વદેશ છે. અરબો પોતાને દેશ જવાને
વિલાપત જાયું કહે છે. એ શબ્દ ઉર્દુમાં (હિંદુસ્તાનીમાં) ધખલ થયેલો
હોવાથી તે બોલી શીખલા યુરોપી લોકો પણ પોતાના દેશને વિલાપત ક-
હેવા લાગ્યા. પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડ વગેરે સર્વ યુરોપી લોક ઉર્દુ બોલી શીખતા
અને તેઓ સ્વદેશ જતા સારે વિલાપત જઈએ છીએ એમ કહેતા તે ઉ-
પરથી યુરોપીમાં એ વિલાપત શબ્દ ઇંગ્લાંડ કે યુરોપને કહેવા લાગ્યો.
આ કહેવા લાગ્યો. વિલાપત એટલે યુરોપ. દિગ્ગે = તરે.

પાણી અને ઇંટને સરખાવી જોવાનો પાઠ.

ધારણ બહારના વર્ગને મુખ્ય હેતુ-અવલોકન કરતાં શીખવું.

શિક્ષક—બધા મારી લણી જીવો. હમા થાઓ. જમણો હાથ જમ
કરો. ડાબો હાથ જમણો કરો. બને હાથ નીચા લેકેલો. બેશી નીચ છે.
પૂછું તે બધા સાંભળો. આ વાક્યામાં પાણી છે, આ જમણે પડે તે કોણ
એમાં શો ફર છે? જમણો કહી શકે તેમણે એ જમણું શું કુઃખ પડે તે
હાથ જવાબ દે છે પાણી પીવાય છે, ઇંટ તો તમે કહો. તો બધા વિચાર
ઓ ઉત્તર દે કે નદે. શિક્ષકે શીખવવા નો ઉપકાર માનવો? જેમને આ-
ઉપરાંત બીજું શીખવવું? કીક. બીજું તોયેલો? કદવાણુ ભાઈ, તમે કહો.
તમારી આંગળી બાજો. હવે આ ઇંટ. પાણી બનાવ્યાને માટે. તો કું-
ફર છે? + હારમસજ, એણે શું કહ્યું? નીચે છે. (આ વિશે વધારે સ-

ન માટે આપનાર શિક્ષકે આ ને

માકું કસાવવાને આ એકને સવાલ પૂછનાની ગરજ જણાય તો કરવા
પૂછવો, એવી ધારણા આ નોટ લખવા પુનરાવર્તન વડે નક્કી કરવું.
દર્શક છે. તરતનાં આવેલાં બાળકોને

વાંચનનાં પાઠો ઉપર ચર્ચા.

શિક્ષક, ૧ લા વર્ગનો સ્કાસર—ચોરણ ૧લું. વર્ગમાં ૯ છોકરા છે. ૧લી ચોપડીનો પાઠ ૧૯મો. શિક્ષક અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરેછે. એક છોકરાને કહે તું વાંચ. તેનાથી ૧લું વાક્ય વાંચી શકાયું નહિ, એટલે બીજાને કહે તું વાંચ. પણ સારું વાંચી શક્યો નહિ સારે કોઈ બીજાને કહ્યું તું વાંચ. એમ કેટલાક છોકરાને ન આવજાથી શિક્ષક પોતે તે વાક્ય વાંચ્યું, અને એક છોકરાને કહે એમ તું વાંચ. પછી બીજાને કહે એમ તું વાંચ. એ પ્રમાણે કેટલાક છોકરા કને તે વંચાવ્યું. એ વાક્ય “મા, મને બાત ને દૂધ આપ.” વંચાવ્યા પછી પૂછ્યું, બાત કેમ થાયછે? એક છોકરો કહે બાતને ખાંદેછે; બીજા પ્રશ્ન એક છોકરાને, તે દૂધ લેયું છે? છોકરે જવાબ દીધો, હા.

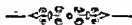
પાઠ શીખવનારે શું કરવું જોઈતું હતું? જવાબ, પ્રથમ જે નિશાળીઆને વાંચવાને દરમાવ્યું, અને તે બરોબર વાંચી શક્યો નહિ સારે પોતે તેને વાંચી બતાવવું હતું, અથવા વર્ગના ઉપલા ભાગમાં ૧લો, કે બીજો, કે, દરકોઈ બીજો છોકરો સારું વાંચી શકે એવું શિક્ષકના જાણવામાં હોય તો તેને કહેવું હતું કે આણે ઠીક વાંચ્યું નહિ, માટે તમે એને વાંચી સંજાણો. તે પણ સારું ન વાંચે તો શિક્ષક પંદ એ વાક્ય વાંચવું અને જેમને આવડ્યું નહતું તેમની પાસે તે પ્રમાણે વંચાવ્યું જોઈતું હતું. શિક્ષક જે કંઈ તે પરીક્ષા હતી. એમાં નક્કમો વખત ધણો મળે. શિક્ષકના જાણવામાં નહારું વાંચનારે નિશાળીઆને સુધારી શકે એવો બીજો નિશાળીઆ ન હોય તો તુરત તેણે પોતે તે વાક્ય વાંચીને નક્કર વાંચનારને તથા બીજાઓને શોખવ્યું.

શિક્ષક પોતે વાંચી દેખાડ્યા પછી એક છોકરાને કહ્યું તું વાંચ. પછી બીજાને કહ્યું તું વાંચ, એમ કેટલાક પાસે વંચાવ્યું, પણ વાક્ય નાનું હોવાથી તેઓ એટલે બાકી ગયા કે ચોપડીમાં જોઈને વાંચ્યું તેની તપાસ ન કરી. કોઈ છોકરાની પાસે જઈ તે વાક્યમાંના શબ્દ બતાવવાને કહેવું જોઈતું હતું.

વાંચેલા વાક્યમાંના શબ્દ બાત વિશે શિક્ષક પૂછ્યું કે બાત કેમ થાયછે? એક છોકરે જવાબ દીધો કે ખાંદેછે. એ જવાબ શિક્ષકે રસી

દાં. એ પછી એકને પૂછ્યું તે દૂધ નેયું છે ? છોડે કહ્યું, હા. એ ઉત્તર મળ્યા પછી શિક્ષકે બીજું વાક્ય વંચાવવા માંડ્યું. પણ તેની પરીક્ષા એટલામાં થવાથી તેને વંધારે શીખવતો અટકાવવામાં આવ્યો. જે રીતે તેણે એક વાક્ય શીખવ્યું તે રીતે બીજું શીખવશે માટે તે નેવાની જરૂર રહી નહિ.

પહેલી ચોપડીના અર્થ વિષે શિક્ષકોએ યાદ રાખવું કે એમાં જે સમ્બંધો છે તેઓના અર્થ શીખનારાના જાણવામાં હોય છે. જે સમ્બંધોના અર્થ બાળકોના જાણવામાં હોય છે તેવા સમ્બંધો માત્ર પહેલી ચોપડીના પાઠોમાં છે. માટે વાક્ય વંચાવવા પછી નિશાળીઆને રસિક લાગે અને તેઓ અવલોકન કરતાં શીખે તથા જગત રહી પાઠમાં ધ્યાન આપે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા. પ્રથમ શિક્ષકે પૂછ્યું કે ભાત કેમ થાય છે તેનો ઉત્તર ધોડરાએ દીધો તે મથાર્ય ન હતો. સચ્ચક પ્રશ્નોવડે તેને રસિક અને મથાર્ય કરાવવો નિષ્ફળો હતો. ઉદાહરણ, ભાત શાનો થાય છે ? ચોખાને શું કરે ભારે ભાત થાય કે ઈં તે દૂધ નેયું છે ? એ પ્રશ્નની પછી કાંઈ પૂછ્યું નહિ માટે તે નકામા જેવો હતો. જો તેની પછી કોઈ બાળકને પૂછ્યું હોત કે દૂધ અને પાણીમાં ચો ફર ? એકલા દૂધથી કોણ જીવે છે ? જો ઉત્તર કે ખરો ઉત્તર ન મળે તો પૂછી શકાય કે જેમના ઘરમાં ચોડા મહીનાનું ધાવણું બાળક હોય તેઓ હાથ જીંચા કરે. તે બાળક ભાત કે રોટલા ખાય છે કે નહિ ? તથા ખાતું તો શાથી જીવે છે ? એકલા પાણીથી જીવી શકે કે નહિ ? ઈં આ પ્રશ્નો પૂછવામાં યાદ રાખવું કે તેમાં વખત ઓછો જવા દેવો નહિ. પહેલી અને બીજી ચોપડીઓ શીખવવાનો મુખ્ય હેતુ વાંચતાં અને જોડણી શીખવવાનો છે. વાંચવાના પાઠને મનોરંજક કરવાને અને તેની જોડે થોડું અવલોકન કરતાં શીખવવાને માટે વાંચેલા પર ચોડા પ્રશ્નો પૂછવા. જોડણીનો વખત વાંચવાના વખતથી જુદો રાખવો નિષ્ફળ છે. વાંચતાં શીખવવા પર વાંચનના અર્થો કલાકમાં વધારે લક્ષ આપી શકાય.

શીખવનાર ૧લા વર્ષનો સ્કાલર—ધોરણ ૩મનો વર્ગ. નિશાળીઆ ૧૮. ચોથી ચોપડી પાઠ ૯૯ મો.

પાઠ કવિતાનો છે. જે જુદા જુદો છે. તેમાંનો પહેલો છંદ વર્ગને

ગઈ કાલે શીખવ્યો હતો. આજે બીજો છંદ કુંડળીઓ છે તે શીખવવાનો છે. શિક્ષકે આરંભમાં પરીક્ષા કરવા માંડી. જેમને આ છંદ વાંચતા આવડતો હોય તેમણે આંગળી ઊઠાવી કરવી એમ બોલી આરંભ કરવો હતો, અથવા આ પાઠમાં ૧લો છંદ તમે શીખી ગયા તેના દાખલો આ છંદનો દાખ જુદો છે તે જેમને આવડતો હોય તેમણે આંગળી ઊઠાવી કરવી એમ ન પૂછતાં પાઠ શીખવેલો હોય અને પરીક્ષા કરવી હોય સારે જેમ પૂછવામાં આવે તેમ એક ઊકરાને આસા કરી કે તું વાંચ. બે લીટીઓ તેની પાસે વંચાવી. બરોબર વાંચી શક્યો નહિ એટલે બીજાને શિક્ષકે કહ્યું તું વાંચ. તેણે પણ ખરું વાંચ્યું નહિ, એટલે ત્રીજાને કહ્યું તું વાંચ. એમ ફટલાક કને પહેલી બે લીટીઓ વંચાવી. એ ઊકરાએ આવડે છે નહિ તે જાણવા વિના શા માટે વંચાવ્યું હશે? કારણ એજ કે શીખવ્યું કેમ તે જાણવામાં ન હોવાથી પરીક્ષા કરવા માંડી જાય છે. વાંચનની ચોપડીની પ્રસ્તાવનામાં વાંચતાં શીખવવાની રીત લખી છે તેપર અને ફળવણી પ્રકારમાં પણ તે રીત લખી છે ને તે શિક્ષકને શીખવેલી છે, તથાપિ તે ધ્યાનમાં રાખી પાઠ આપતો નથી. શું પ્રાકૃતિસિંગ સ્કૂલમાં પણ સ્કાલરો એમજ કરતા હશે? શિક્ષકે પડે આ આખો છંદ વાંચા સંભળાવી ફટલાક ઊકરાકને વંચાવેલો હતો, અને જેમને આખો વાંચતાં બહુ મુશ્કેલ પડે તેમની પાસે તેમાંની થોડી લીટીઓ વંચાવવી હતી; પણ ઘણાક આખો વાંચી શકત એમ જણાય છે, અને તે વાંચવો રસિક લાગત. કેક શબ્દનો અર્થ ખોટો સમજાવ્યો. એમ ભાસે છે કે શિક્ષકને બરોબર નથી આવડતો. એક શબ્દને માટે બીજો શબ્દ આવડે છે, ઉદાહરણ, કેક એટલે નિશો, પરંતુ કેકનો કે નિશાનો અર્થ સમજાવી શકતો નથી. એક ઊકરા પાસે એક શબ્દની જોડણી કરાવી તે તેણે ખરી કરી. શિક્ષકે પછી તેને કહ્યું પાઠી ઉપર લખ. એમ તેનેજ લખવાને ન બોલાવતાં કોઈ બીજાને બોલાવ્યો હોત તો બે ઊકરા કાઢે લખ્યા હોત અને વર્ગ ધ્યાન એવાં વધારે આપત.

સૂચક અને શીખવવાના પ્રશ્નોને ઠેકાણે પરીક્ષાના પ્રશ્નો પૂછ્યા ખરી પદ્ધતિ પ્રમાણે પાઠ શીખવ્યો નહિ.

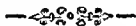
ભૂમિતિ શીખવવાની પદ્ધતિ.

પાઠ ૬ ઠો.

પાંચમા પાઠમાં ૧૨મી વ્યાખ્યા પૂર્વતની નોટ લખી છે. એ વ્યાખ્યા ૧૩મી કલમમાં છે. ૧૪મી કલમ શીખવી આરંભમાં છતાં ચોરણના વર્ગને કઠણ પડશે માટે તે હાલ મૂકી દેવી, અને ૧૫મી કલમમાં ૧૩મી વ્યાખ્યા છે તે શીખવવી. એમાં નવું કંઈ નથી. તમારી રહેતેની સીમા દેખાડો? આ કાળા પાટીઆની મર્યાદા બતાવો? આ ચોપડીની હદ બતાવો? એવા પ્રશ્નોથી છોકરાને જણાવવું અને તેમની પાસે કહેવડાવવું કે કોઈ વસ્તુ કે આકારનો છેડો ને તેની સીમા કે મર્યાદા છે.

૧૪મી વ્યાખ્યા શીખવવામાં પ્રથમ શિક્ષક કોઈ નિર્દેશીઆને કોઈ આકૃતિ કાઢવાને કહેવું, કોઈ બીજાને બીજી જાતની આકૃતિ કાઢવાને કહેવું; એમ શીખનારા પાસે ત્રિકોણ, ચોખ્ખું, પંચખૂણું, છખૂણાદિક આકૃતિઓ કાળા પાટીઆ ઉપર કઢાવવી અને તેઓને ભૂશીનાખવી નહિ. પછી પૂછવું કે આ બધી આકૃતિઓની લીટીઓની વચમાંની જગ્યાને શું કહેવામાં આવે છે તે જગ્યાને આવડતું હોય તેઓએ આંગળી ઊંચી કરવી. કોઈ છોકરે ચોપડીમાંની વ્યાખ્યા વાંચી હશે તો તે જવાબ દેશે કે એને સફાઈ કહે છે. પરંતુ કોઈ કહી શકે નહિ તો પૂછવું કે આ પાટીઆના પૃષ્ઠ ઉપર હું જ્યાં હાથ ફરવું છું તેને ભૂમિતિમાં શું કહે છે તે તમે શીખી ગયા છો? પાંચમી વ્યાખ્યામાં તેનું નામ છે. એપરથી તેઓ સફાઈ શબ્દ કહી શકશે. પછી પૂછવું કે આ આકૃતિઓની લીટીઓની વચમાં શું તે હવે કહો? આકૃતિઓની લીટીની વચમાંની જગ્યાને સફાઈ કહે છે. તે આવડે ત્યારે પૂછવું કે એક લીટીથી બનેલી આકૃતિ કોણ ચીતરી શકે છે? કોઈ નં કાઢી શકે તો પૂછું ગોળ ચીતરી પૂછવું આ આકૃતિ ફટલી લીટીઓથી યઈ છે? પછી પૂછવું, બે લીટીઓથી યયલી આકૃતિ કાઢો. સઘળી તરફથી ઘેરાયેલી નહિ એવો આકાર કાઢે તો કહેવું એને ભૂમિતિમાં આકૃતિ કહેવામાં આવતો નથી. જે કહેવું તે પાકું કરાવતાં જવું. છોકરાને ન આવડે તો શિક્ષક અર્ધ ગોળ કાઢી તેના બે છેડા સાંધી લીટીવડે સાંધી લઈ પૂછવું કે આ આકૃતિ ફટલી લીટીઓથી યઈ છે? એ

પછી ગોળ આકૃતિની સદાઈ દેખાડી. પૂછવું કે એની ઉદ્ધ કટલી લાંટીઆથી થઈ છે. એમ ચિત્રેલી સઘળા આકૃતિઓ વિશે પૂછવું કે તો હવે આકૃતિની વ્યાખ્યા તમે રચો ? એ રીતે નિશાળી-આના કને ૧૪મી વ્યાખ્યાનું વાક્ય પોતે કરેલા અવલોકન પરથી નિર્ણયવું. એ રીતે શીખ્યાથી ભૂમિતિના અભ્યાસનું મોટું ફળ મળશે. નિશાળીઆ પાસે ભૂમિતિની ઓપડી હશે તેપરથી, કે, પાંટીઆ ઉપર લખી એકદમ વ્યાખ્યા ગોખાવવી નહિ. આ રીતથી વખત ઘણો બચે એમ આ લખાણ ઉપરથી બાસે, તથાપિ હોશીઆર મહેતાછ અંતપથી પ્રશ્નો પૂછી ચોડા વખતમાં શીખવી શકશે. ૧૪મી વ્યાખ્યાનો નીચે બે કલમો છે તે હાલ મૂકી દેવી.

વાઝવર્ગોને માટે વાર્તાઓ.

સને ૧૮૮૭માં કરેલાં ધોરણોમાં નાનાં બાળકોના વર્ગનું ધોરણ છે તેમાં “સાદી ને રસ લાગે એવી વાર્તાઓ સુખ્ય મહેતાછએ કોઈ કોઈ વખત કહેવી” એમ ફરમાવ્યું છે. આ ફરમાનને અમલમાં લાવવા સંબંધી જેમને અનુભવ થયો છે તેઓનો એ અનુભવ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો અભિપ્રાય પ્રગટ કરવાની અમારી ઇચ્છા છે. અમારા સાંબળવામાં અને નોવામાં એમ આવ્યું છે કે એ ફરમાન અમલમાં બરોબર લાવી શકાતું નથી કેમકે ચારથી છ વરસની ઉંમરનાં બાળકથી સમજી શકાય, તેમને રસિક લાગે અને યાદ રહે એવી સુનીતિયુક્ત વાર્તાઓ હજી સુધી બહાર નથી. ધોરણો મૂળમાં ઇંગ્લેન્ડમાં લખ્યાં છે તેમાં “નર્સરી ટેલ્સ” એ શબ્દો છે. “નર્સરી ટેલ્સ”માં સુનીતિ શીખવવાનો હેતુ નથી, અનીતિનો વિચાર ઉત્પન્ન થવા વિના તેમને ગમત થાય એવી તેઓ ઇંગ્લેન્ડમાં છે, પણ તેઓ ઇંગ્લેન્ડ સાકની રીતભાતને અનુસરતી હોવાથી તેઓનું બા-વાંતર કામ લાગે તેમ નથી. બાળકોને રમાડનાર તેમના મા કે બીજા કોઈ તે વાર્તાઓ કરે છે તેવારે બાળકોને ગોખાવતાં નથી, અને બાળકો તે વાર્તાઓ પૂરેપૂરી સમજી પણ શકતાં નથી, ને તેમાં તેમની પરીક્ષા થતી નથી. નિશાળમાં તો જે વાર્તા કહી તે બાળકોએ ગોખીને પાર્થિવ

પરીક્ષામાં કહેવી જોઈએ એમ ધારવામાં છે તેથી, બાળ-વૌરણના એ ભાગને ચમલમાં લાવવો કઠણ પડે છે. એ વાર્તાઓ મારફતે બાળકોને સુનીતિનો જોધ કરવો એમ માની કેટલાક શિક્ષકો નથી વાતો જોડીને કહે છે. પણ તે વાતો રસિક હોતી નથી, અને તેઓથી બાળકોને રમુજ પડતી નથી.

એવી વાર્તાઓ લખી માકલનારને ઈનામ આપવાની જાહેર ખબર આ પત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાથી દશમાં ચાલતી ઘણીક વાર્તાઓ લખાઈ આવી. એ વાર્તાઓને વાંચી જોતાં તેઓમાંની એક બાળવર્ગને યોગ્ય માન્ય પડતી નથી. તો હવે શું કરવું ? આ બાબત પર ચર્ચા સલાવવાને અને સૂચના મેળવવાને આ વિષય લખ્યો છે. આ વિષય પર મહેતાજીઓની અને તેમના ઉપરી સાહેબોની સૂચના આપણા ખાતાને લાભકારી થઈ પડવાનો સંભવ છે.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

પચીરા વરસનું પંચાગ—સંગ્રહ કરી પ્રગટ કરનાર હરીલાલ ગીરધર-દાસ કકર રહેવાસી અમદાવાદ શહેરમાં તાજપુરમાં. કીમત ૩ આના.

માપત શાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો.—બતાવનાર-હાથીરામ ત્રીકમજી મહેતાજી મૂલ્ય ૩૧).

સંગીતાદિત્પ, પૂર્વભાગ—રચનાર જામનગરના પ્રખ્યાત મરહુમ આદિત્યરામજી. પ્રગટ કરનાર તેમનાં પુત્રો કેશવલાલ તથા લક્ષ્મીદાસ.

પ્રાચીનકાવ્યમાળા ગ્રંથ ૩. ગિરિધરકૃત રાજસૂય યજ્ઞ, કીમત ૩૧ શ્રીમાન ગાયકવાડ સરકારને ખરચે પ્રસિદ્ધ કરનાર હરગોવિંદ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા અને નાયાશંકર પૂજશંકર સાસ્ત્રી, વડોદરા.

આ ચારે પુસ્તકો ઉપજોગી છે. વિસ્તારથી પુષ્કળ જાહેરખબરો પ્રગટ કરેથી ઘણી પ્રતો ખપવાનો સંભવ છે. એ ગ્રંથોમાં શું છે તે લોકો જાણે તો વેચાતી લેવાનું તેમને મન થાય.

મૂળોક્તિશાસ્ત્રની માર્ગોપદેશિકા.*

૩ પહેલું નકશો અને તેની બતાવટ.

ત્યારે તમે જોઈશ કે સોમદાંની બાજુ અથવા વાઘ બકરીની રમવા બેસો છો ત્યારે તમે રમત રમવાનો રમાલ કે એક પાટીક ઉપર આંકા પાડેલા હોયછે; તે તમારી પાસે રાખી તે ઉપર દાવ એ તે નજરે જોઈ શકો છો; પરંતુ જો તે પાટીક દશ માર્ગલ સમ હોય, અને તેના ઉપર તમે રમતના એક કરવાનું ધારો તો તે કરો? એવા મોટા માપવાળા પાટીઆ ઉપર એલવાને તમારી પાસે બોમીઆ જોઈએ, તે બોમીઆ તે એ કે તેનો નકશો ડાગળ ઉપર તેમાં દરેક મોટાઈ બતાવી શકો છો, અને તેના ઉપર રમાય એવી ર બતાવી શકો છો કે જે ઉપરથી પેલા દશ માર્ગલ સમ ચોરસ પાટી ઉપર જણાવી શકાય છે.

૪ તમે કદાપી મોટા લશ્કરના આગેવાન અમલદાર હો અમારે મોટી લડાઈમાં ઉતરવાનું હોય તે વખત તમારા તાબાની પસર તોપખાનું, ડાક્ટરના હાથ નીચેની દવાશાળા, ઈન્જનેર વગેરે હોય. લશ્કરની હીલમાલ તથા તેમાંની ખરેખરી હકીકત તમારા મિત્રને કે જેના નોકર હોય તેને કહેવાને ઈચ્છતા હો, તથા તમારા લશ્કરે માર્ગો હોય ને દાણાનું ખજું કમજરે થયું હોય, તેના આગળ જાડો રહ્યાં હોય તથા તે રસ્તો બચાવ કરવાને વાસ્તે કેવા પ્રકારનો છે એ કહેવું હોય; ટુંકમાં એટલુંજ કે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારથી તે અંત ચાલી એ બતાવવાને તમે શું કરો? તમારે એ બધું કાગળના ઉપર દારી બતાવવું જોઈએ, તથા તેના ઉપર બરાબર-પ્રમાણમાં બીજાનો કટલો સંબંધ છે તે પણ બતાવવો જોઈએ; તમે બહુનમા મુશ્કેલ તરફ નજર કરો તો તે તમારે તમારી નજરોનજર દેખાવુંજ બીજી રીતે તેનો નકશો ચીતર્યો હોય તો તે દેખાય અને તે તમારા મિત્રને બતાવો તો તેને સહેલથી માલુમ પડે કે અમુક પદ ક્યાં મૂકવામાં આવી હતી, ટુંકમાં આખા દિવસમાં ત્યાં રી રીતે

* ગયા અંકથી ચાલુ. રચનારે રા. રા. દેવાશંકર અખારામ

ને અદ્ય છે. નો કે તે ટેબલ જેટલી ઉંચાઈએ જઈ શકે છે તથા તમારી આંખની જેવી શક્તિ છે તેવીજ તેને શક્તિ હોય છે તથા ટેબલ ઉપર માયાક્રિયા કરી વખત ન ગુમાવતાં સુસાકરી કરી શકે છે, અને સર્વ જોઈ શકે છે. હવે ટેબલ ઉપર જે બનાત છે, તેને મૂલક (પૃથ્વી) માનો. અંતે કીડીની જગ્યાએ તમે છો એમ માનો તથા તેનો દેખાવ છે તેને નક-જો એવું માનો.

(અપૂર્ણ.)

અંધાવલોકન.

મુગ્ધાવલોકન.*

આ બધી તો ન્હાની ન્હાની અને સ્થલવિશેષની છુટક ચૂકો છે. પરંતુ આ અંધનું સ્વરૂપ ઓળખવામાં ન રા. હરિલાલે એક મોટી ભાડે ભૂલ્ય કરી છે. અને તેથી કરીને, વિવેચકદષ્ટિમાં આખી આવીને, ખરેખરી વિપરીતતાજ થઈ છે, અને અંધના સ્વરૂપનું યોગ્ય અન્વીક્ષણ ન કરાવનારી આતિ ત્વરાને જરા કપકો દેવા જેવું થયું છે. આ સ્વરૂપ ખરું ન ઓળખાવાનું એક ખીચું કારણ પણ લાગે છે;—તે, સ્વભાષાનું અત્યંત અભિમાન. “૫૦૦ વર્ષ ઉપર પણ ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ હતું” એમ જણાવવાની દોંસથી આ અંધને ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ જાની લીધું છે. પરંતુ આ અંધ તો માત્ર ગુઢને તે વખતની પ્રાકૃત મારફત સંસ્કૃત વ્યાકરણના સરજ નિયમો શીખવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે, સંસ્કૃત મોર્ગાપરશિક્ષાજ છે એમ આ અંધ તપાસી જોવાથી હમને તો નિર્વિવાદ લાગે છે. આ અભિપ્રાયનાં કારણો જણાવતા રહેલાં, રા. હરીલાલ પોતાની વિપરીત કલ્પનાને વશ થઈ, કેહવી રીતે લય્યા છે, તથા હમને કહેતાં કાંકાં મારવાં પડ્યાં છે, તે જરાક સમજીયું.

પ્રથમ તો Analfixis માંજ ને એક દેકાણે ભૂલ્યો થઈ છે તે આ કલ્પનાનું કળ છે. વિબક્તિમાં સંજોધન નથી આપી એમ એ કહે છે તે આજ કલ્પનાનું કળ ઉપર સમગ્રચુંગ છે. તેમજ—

* ગયા અંકથી ચાલુ. રચનાર રા. રા. હરીલાલ હરસદરાય.

યોગ્ય લાગેછે!—હા, એનું અનુકરણ થયેલું જોવાની મારી ઈચ્છા છે. બાળ-શિક્ષક સ્ત્રીઓની કોલેજોના શિક્ષકોમાંના ઘણાકને બુદ્ધિતા ઉપયોગનો બહુ જ યોગ્ય અનુભવ મળે છે તેથી મારા મનને જોડેલું લાગેછે તેના કરતાં ટૂંકિંગ કોલેજોની બીછા કોઈ પણ બાબતથી વધારે લાગતું નથી. બીછા બાબતોમાં સારી રફૂલો અને કોલેજોમાં શું શું કરવામાં આવેછે તે જાણવાની તેમને ઘણી વધારે જોગવાઈઓ મળે એવું હું ઈચ્છું છું.”

મી. ફિચે ફ્રેમ કેળવણીની જે સેવા બજાવી છે તે સેવા બદલ તથા તરણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓને ઈંગ્લાંડમાં રહીને પોતાનો અભ્યાસ કરવામાં માર્ગ ખતાવી તથા સહાયતા આપી તેમના પર તેણે જે ઉપકાર કર્યો છે તે બદલ તેને લીલ્મન આવુ ઓનરના ચેમ્પીરના કોસ અને “એવેર” એવો આંદ અને ઈલકાબ આપ્યો છે એમ ઈંગ્લાંડના છેલ્લા સમાચારપત્રથી જાણવામાં આવ્યું છે. હિંદના જે તરણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓની પોતાના પંધાનું જ્ઞાન વધારવાની ઈચ્છા હશે તેમના પર પણ મી. ફિચ એરલીજ મહેરબાની રાખશે તે વિષે અમને જરાયે અંદેશો નથી.

(મુંબઈ એજ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે બાપણ.

ભાપણ ૨૦ મું.

તાજ વાની આવ જા.—એની અગત્ય વિષે જોડોના ખાતરી કરવી મુશ્કેલ છે, તથાપિ એની પહેલી જરૂર છે, એ વિષે પાછળ વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

પરોની સંભાળ—જાણનેબદલ માટીથી પરોને લીપવાની બહામણ પાછળ કરવામાં આવી છે. પરોને વરસમાં બે વાર, એ અને અંકડોગર મંદીનામાં, સોજવાની જરૂર છે. બીલોપર ખુસ્સાનદારી પદાર્થ વળગીને તેનો ચર બાંધ્યો હોય તેનો ગરમ ચૂનો નાશ કરે છે.

ભાંપર સૂકું.—એ રોગનું બીજું કારણ છે. બાંધ છેક કોરી જાણાય, પરંતુ ઘોડા તમ બોદવાથી બેજવાળી માલૂમ પડશે. દરેક માણસને માટે એક એક ખાટલો જોઈએ. એનો ખર્ચ માત્ર ઘોડા આના પડશે.

લાકડાંના ઈસો અને પાયા અને મુંઝવેટલાં પામાં જોઈશે. ભિન્નવાળી જાંબપર સૂવાથી તાવ આવે તેનાથી એ વડે ઘણું રક્ષણ થશે.

શીતળા કઢાવવા.—મુખીએ એનાથી યતા લાજ લોકોને સમજાવવા. શીતળા કાઢનારો ગામમાં આવે તે વારે તેને બનતી મંદદ તેણે કરવી જોઈએ. બળીઆં કાઢનારો ફરીને ગામમાં આવે તે વારે જે છોકરાંને શીતળા ન કઢાવ્યા હોય તે સર્વે છોકરાંને તેના કને લેઈ જવાની લોકોને તેણે વખતે વખતે ચેતવણી આપવી જોઈએ. મોઢપણે ફરીને કઢાવવાથી વિશેષ રક્ષણ થાયછે.

તાવની સ્તુ.—એ આગ્યા પહેલાં મુખીએ ગામના લોકોને જાણ કરી તાવથી પોતાનું રક્ષણ કરવાને તેઓ કેવી રીતે ઘણું ફરી શકે તે તેમને સમજાવવું. તાવથી બચવાના ઉપાય વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

કોગળિયું.—કોગળિયું આજવાની ધારતી હોય તે વારે વિશેષ સંભાળ લેવી જોઈએ. એ વિષે પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે.

જન્મ મરણની નોંધ.—ઉમણા સરકાર જેટલાં જન્મ અને મરણ થાય તેઓની નોંધ કરાવી હિસાબ રખાવે છે, અને દરદશ વર્ષ વરતીપત્રક કરાવે છે, અર્થાત્ દશમાં કેટલાં માણસો વસેછે તેના સંભાળથી ગણતરી કરાવે છે. અત્તાન લોકો આનો ઉપયોગ સમજતા નથી; ઘણા લોકો ધારે છે કે વધારે કરવેરા નાંખી શકવાને એમ કરેછે. પરંતુ એથી બહુ કાચલો થાયછે અને એને કરવેરા જોડે કચો સંબંધ નથી.

પોતાનાં છોકરાં તંદુરસ્ત અને મુખી રહે એવું દરેક બાપ ઈચ્છે છે. મોઢાં યવા પછી છોકરાં પરદેશ જાયછે તેવારે તેઓ હેમકુશળ છે કે નહિ તે લખી જણાવે એવું બાપ ઈચ્છેછે.

સરકારની ઈચ્છા પણ કાંઈક એવીજ છે. સારો રાજ પોતાની પ્રજાના પિતા સમાન છે. પ્રજાની સંખ્યા લાખોની હોય તેવારે જન્મ મરણના આંકડા અમલદારો લખી મોકલે, તેપરથી પ્રજાની મુખાકારી કેવી છે તે રાજના જાણવામાં માત્ર આવે. જન્મ યવા જોઈએ; તેનાથી ઓછા થાય ત્યારે લોકો આગાદીમાં નથી એવું જણાય છે. મરણ યવાં જોઈએ તેનાથી ઘણાં વધારે થાય ત્યારે તેમ યવાનાં કારણોની તજવીજ કરવામાં આવેછે અને તે કારણો દૂર કરવાના ઉપાય કરવામાં આવેછે. જન્મ મ-

રણુ વિશે ખબર આપનામાં ન આવે તો જે બાપ પોતાનાં જોકરાં હવતાં છે, કે મુઆંછે તે બાણી નથી તેના જેવી સરકારની રિયતિ થાય અને તેથી કરીને તેઓનું હિત થાય તેવું કાંઈ કરી શકે નહિ.

જન્મ મરણની નાંધ ઈલાંડમાં કેટલાક વખતથી કરવામાં આવે છે અને તેથી લાં-ધણી કાયદો થયો છે. લોકોની આરોગ્યતામાં વધારો કરવાનું એથી ઘણું કરી શકાયું છે. પહેલાં લશ્કરમાંના હંજર સિપાઇઓમાંથી આશરે અસાદ સિપાઈ દર વરસે મરણ પામતા; હંમણા એટલીજ સંખ્યામાંથી દર વરસે આશરે આઠ માત્ર મરે છે. એજ પ્રમાણે આ દેશમાં મંદનાડ અને માત ઓછાં થાય એવી સરકારની ઈચ્છા છે.

ખુખીએ ગામના લોકોને તાકીદ કરવી કે તેમનાં ઘરમાં જન્મ અથવા મરણ થાય તેની ખબર મોલીસ કલાકની અંદર આપવી કે તેના નાંધે ગામના દફતરમાં કરવામાં આવે.

મુડદાને ઘટવાં કે બાળવાં.—નદી કાંઠાના જે ભાગમાંથી પીવાનું પાણી લેવામાં આવતું હોય તેને નીચલાણે સ્થશાન ઉમેશદોવું જોઈએ. મુડદાને ગામમાં ઘટવા દેવાં નહિ અને કચરો છ ફૂટ જડી ખોદવાજોઈએ. ખુખીએ એપર લક્ષ રાખવું.

સજા.—જે લોકો તળાવ અથવા દૂવાનું પાણી બગાડે, જે સ્થળોમાં કચરો નાંખવાની મના કરી હોય તે સ્થળોમાં કચરો નાંખે, જે લોકો અપદૃશ વગેરે કરે, તેઓને દંડની અથવા કેદની શિક્ષા કરવાની સત્તા કેટલાક ખુખીઓને હોય છે. આ નિયમાને લોકો ખુશીથી અમલમાં લાવે માટે તેઓથી યતા કાયદા તેમને સમજાવવા એ ઉત્તમ છે. તેમજ તેમને એતાવવા કે તેઓએ નિયમા ભોડવાનો દુરાચક્રકર્યે તો તેમને શિક્ષા થયે.

ઉપલી સૂચનાઓ અમલમાં લાગ્યાથી કોગળિયાથી, તાવથી, અને ખીલ રોગોથી ઘણા માણસોના જાન બચશે એટલુંજ નહિ, પણ ગામડાના લોકોની આરોગ્યતા પહેલાં કરતાં વધારે સારી થશે, અને તેમનાં જોકરાં નીરોગી અને મજબૂત થશે, તથા આરોગ્યતા એ સંપત્તિ છે એવી ઈચ્છામાં કહેવત છે તેની સત્યતા બધા વર્ગના લોકોના સમજવામાં આવશે.

ગુજરાતશાલાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ સું.

આક્રોષર ૧૮૯૦.

અંક ૧૦ મો.

કુંભારની કલા. ભાગ ૧ લો.

૬ હા ધોરણના વર્ગને શીખવવાના પાઠની નોંધ.

ખોડ જાણવી. આપણામાં ખોડ શી છે, આપણું ખોડું કે ઉતરતું, નળણું કે નકારું શું છે તે જાણવું એ સુધારાભણી જવાનું પહેલું ડગલું છે. જ્યાં લગી આપણામાં ખામી શી છે, આપણું માનું શું છે તે જાણવું નથી કે સ્વીકારવું નથી એ સૂઝી સુધારો કરવાની ઈચ્છા સુધારાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી; એ લગી સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં અને પ્રયત્ન આવતો નથી. પોતાથી કોઈ માલ ખીજ વધારે સારો બનાવે છે એવું જાણવામાં આવ્યાથી તેઓ શી રીતે વધારે સારો બને છે એ જાણવાની ઈચ્છા તેનામાં થવાનો સંભવ છે, અને જાણવાની ઈચ્છા યથા પછી તેની ખોજ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું મન થવાનો સંભવ છે. કારીગરોમાં કોઈ વધારે બુદ્ધિમાન, વધારે છત્રાળ, લોભી, અને આગ્રહી હોય છે. એવા કારીગરને તેના હુનરમાં સુધારો કરવાની સૂચના કરવામાં અને મદદ આપવામાં આવે તો તેનું મન તે સુધારાભણી વળે એવો સંભવ છે. ઉદાહરણને માટે આપણે કુંભારનો રમાં સુધારો. હુનર લેઈએ. આપણા દેશના કુંભારના હુનરમાં સુધારો કરવામાં આવે તો તેમની કમાઈ વધે અને હમરો રૂપિઆનો નવો રોજગાર જાગે. આપણા કુંભારોને એ સૂચના કોણ કરી શકે ? ઉત્તર—આપણા રાજ્યકર્તા, આપણાં દેશી રાજ્યોના દારબારીઓ, આપણી નિશાળના મહેતાશ્રીઓ તથા

નિશાળોમઠ બહુલા સુવર્ણનાં ધારે તોં કરી શકે. તેમના મનમાં એકાદા ઉત્પન્ન થાય અને તે ઇચ્છા પાર પાડી શકાય માટે આ પાઠ લખવામાં આવ્યો છે. પાઠ શીખવતી વેળાએ ગામના કુંભારોને હાજર રાખવાની ગોઠવણ થઈ શકે તો કરવી. વર્ગની આગળ કોડીઆં, કુંડાં, વગેરે ગામના કુંભારોના બનાવેલા ધાટ તથા આ પીવાનાં ચીની ચલાણાં, રકાખીઓ, વગેરે ધાટ મળી શકે તે રાખવા.

કુંભારની કળા

પ્રાચીન છે.

ધણીક પ્રાચીન કળાઓમાંની એક કુંભારની કળા છે. માટીની ઇંટો, નેવાં (નળીઆં), કોડીઆં, કુંડાં, કતોડાં, હાથાં, માટલીઓ, ખરણીઓ, આદિક ધાટ બનાવવાની કળા માણસ જાતે ધણા પ્રાચીન કાળમાં શોધી કાઢી. પ્રથમ એ હુનર ધણી અનિપુણ અવસ્થામાં હતો. માણસો સુધરતાં ગયાં તેમ તેમાં સુધારો થતો ગયો. કૃતલીક પ્રજાઓ વધારે સુધારો કરી શકી; કૃતલીક ઓછો કરી શકી.

વર્ગો.

કુંભારના કારખાનામાં માલ બને છે તેઓના મુખ્ય ત્રણ વર્ગો દરી શકાય—૧ માટીનાં વાસણ, ૨ ચીની વાસણ, ૩ પોર્સેલેન. (આ ત્રણે પ્રકારના ધાટ મેળવી શકાય તો વર્ગોને દેખાડવા. પોર્સેલેન મોંઘો હોવાથી મળવો સુરેક્ષ છે, પણ પહેલા બે તો સહેલથી મળે તેવા છે.) દેખાડવાથી જોડ સમજાયે.

ચીની વાસણો.

કુંભારના હુનરમાં મોટો સુધારો પ્રથમ ચીનમાં થયો હશે એવું સંભવે છે, કેમકે હાયાગાં જાચી જાતના પોર્સેલેનનું નામ આખી પૃથ્વીપર ચીની વાસણ છે. તથાપિ તે થવાની સાલ કે તેનો ઈતિહાસ માલૂમ પડ્યો નથી.

કૃતલીક પ્રાચીન

ધરવીસનની પૂર્વે મિસર (ઈજિપ્ત)ના લોકો જીણી રેતીને બટ્ટીમાં તાપથી પકવી તેનો બૂદો કરી તે બૂકાના ધાટો બનાવી તે ઉપર ચક્રગતના રસનો ઢોળ દેતા. પણ પ્રાચીન એવી ઈજિપ્તના જાણમાં શીસની એ કળા સર્વોત્તમ હતી. ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ આગળ.

પહેલાં લાંબા કુંભારો પોતાનાં વાસણો ઉપર પાકા રંગની છાંયીઓ ચીતરતા તથા વેલ વગેરે નકશી તેઓ (વા-

સણી)પર ચોંટાડતા. ઇંટકીના કુંભારો પોતાના ઘાટ ઉપર પૂતળાં બનાવતા. રોમન રાજ્યનો પ્રસારની જોડે જોડી બનતાં માટીનાં અને ચીની વાસણો બનાવવાની કળા તેમના જીવેલા દેશોમાં ફેલાઈ. અરબ લોકો નળીઆ ઉપર કાચનો દોળ ચડાવવાની કળા મિસરના અને આસીરીઆના કારીગરોથી શીખ્યા હતા. ઇ.સ. ના પાંચમા સદ્કામાં પશ્ચિમ રોમન રાજ્યના તૂટવાથી તેના તાબાના મૂલકોમાંથી ચીની વાસણ કરવાનો હુકમ નાશ પામ્યો.

માટીનાં વાસણની આપણા કુંભારો ચીકણી માટીમાંથી કાંકરા અને બનાવટ. કાંકરીઓ કાઢી નાખી તેમાં પાણી ભેળા ફેલ કરી તેના ઘોંટ ધડેછે અને ચાકપર ચડાવેછે. ચાક એટલે વાક કે પેટું (નિશાળીઆને કુંભારને કારખાને તેડી જઈ તેઓને ઘાટ કુંભારી રીતે ધડેછે તથા ચાકનો ઉપયોગ શી રીતે કરેછે તે દેખાડવું). એમ તૈયાર થયેલા ઘાટને બઢીમાં પકવેછે.

ચીની વાસણની ચીની વાસણ બહુધા પકવેલા ચક્રમકનાં બનેછે. જેમ બનાવટ. છે કે ચૂનો બનાવવાને મરડીઆ કાંકરા કે ચૂનાના પથ્થરને બઢીમાં પકવવામાં આવેછે તેમ ચક્રમકના પથ્થરને અને ચક્રમકની રેતીને બઢીમાં પકવેછે અને એમ પકવેલા પદાર્થને વાટીને તેનો બારીક જૂકો કરેછે. એ જૂકાનો પાણીવડે ફેલ બનાવેછે અને તેના ઘાટો ધડીને ઘાટોને ચાક ઉપર ચડાવે છે. એ જૂકો રજ ધોળો હોવાથી તેઓ ધોળાં ચાપછે તથા તેની ઉપર રંગીત ચિત્ર ચીતરવાં હોય તો ચીતરી શકાયછે. પકવેલા ચક્રમકના જૂકાના ઘાટોને બઢીમાં એવી રીતે પકવવામાં આવેછે કે તેઓ કાળા ચાપ નહિ. બઢીમાં પકવ્યા પછી તે ઘાટો ઉપર માત્ર ચડાવેછે, અથવા ખીડું અને સીસું એ બેને અગ્નિવડે જોગાળી તેનો દોળ ચડાવેછે.

પોર્સેલેનની બ. જાડી જાતનાં ચીની વાસણો પોર્સેલેન કહેવાય છે. નાવટ. તેઓ ધણાં ખાતજાં અને નાજુક હોયછે, તથા કાંઈક પારદર્શક હોયછે. તેમાંથી આરપાર દેખી શકાવું નથી, તથાપિ તેઓમાં ચોડુંક અર્જવાણું પેશી શકેછે. જે વસ્તુઓનાં ચીની

ગેલે એટલે દહાડો યાપીએ ને આપમેલે એટલે રાત પડેલે. એ વખત છે. વાર, મહીનો, વરસ, એ વખત છે. વખત શબ્દ છોકરાના જાણવામાં છે. માટે આરંભમાં તે શબ્દ લેવો. એ સમજાયા પછી જો દિવસના ત્રણ મોટા ભાગથી આરંભ કર્યો હોત તો, સમજ સહેલથી પાડી શકાત. સવાલ, દિવસના ત્રણ મોટા ભાગનાં નામ કોઇને આવડે છે? જેમને આવડતાં હોય તે મરુ આંગળી જાંચો કરવી. કોઈ ખરો જવાબ ન દે તો પૂછવું કે તમે આજે પથારીમાંથી ક્યારે ઊઠ્યા? જ. સવારે. સ. સૂરજ આપમે છે તે વખતને આપણે શું કહીએ છીએ? જ. સાંજ. સ. આ વખતે સવાર છે કે સાંજ? જ. ખપોર થઇ ગયા છે. આવો જવાબ ન દે તો પ્રશ્નને વધારે સહેલ રૂપમાં પૂછવો. આ વખતે તમે અહીં શીખો છો તેને કયો વખત કહી શકાય તે જાણો છો? ન આવડે તો કહેવું હાલનો કે ચાલતો. પછી પૂછવું કે આ જના સવારના વખતને કયો વખત કહી શકીએ? વાહ એ ગયો કે આવવાનો છે? જ. ગયો. અને આજે સાંજ પડશે તે વખત ગયો કે આવવાનો છે? જ. આવવાનો છે. શિ. એમ વખતના ત્રણ ભાગ કરી શકાય— ગયો, ચાલતો કે હાલતો, અને આવવાનો. આ પાકું કરાવવું. ગયો વખતનું એક ઉદાહરણ જેઓ આપી શકે તેઓએ પોતાની આંગળી જાંચી કરવી. કોઈને ન આવડે તો પૂછવું કે આજે શો વાર છે? જ. સોમવાર. ગઇ કાલે કયો વાર હતો? જવાબ. રવિવાર. આવતી કાલે કયો વાર? જ. મંગળવાર. તો ત્રણમાંથી આજે ચાલતો વાર કયો? ગયો વાર કયો? આવવાનો વાર કયો? પ્ર. ગઇ કાલે રવિવાર ગયો તે ગયો વખત કહેવાંય કે આવવાનો કહેવાય? ઇલાદિ. પ્રશ્ન. ઇ. સ. ની આ કેટલામી સાલ ચાલે છે? જ. ૧૮૯૦ની. તો ૧૮૯૦ની સાલ એ ગયો વખત કે આવવાનો? ઈ. વખતનું બીજું નામ કોઈ જાણો છો? એક નિશાળીએ ઉત્તર દીધો; કાળ. શિ. ખરો ઉત્તર છે. બધાને એ પાકું કરાવી પૂછવું કે વિક્રમ સંવતનું ૧૯૪૫મું વરસ એ ગયો કાળ કે આવવાનો? જ. ગયો. વિક્રમ સંવતની કેઈ સાલને આવવાનો કાળ કહી શકાય? જ. ૧૯૪૭. ખરો જવાબ છે. ૧૯૪૮ ને? તે પણ આવવાનો કાળ છે. ઇલાદિ. ૧૯૪૬ એ કેવો કાળ? જ. ચાલતો કાળ. શિ. બાકરણમાં કાળના આવા ત્રણ ભાગ કર્યો છે. મેં શું કહ્યું? તેઓનાં નામ જેમને આવડતાં હોય તેમણે હાથ જાંચા કરવા. (કાંઈ કહે તો બીજાઓને તે શીખવવાં. કાંઈ ન કહે તો શિક્ષકે શીખવવાં.) ગયા કાળને શું કહેવામાં

આવેછે? ભૂત-શબ્દની જોડણી કરો. 'ભૂત-શબ્દનો અર્થ' શો? વર્તમાન-શબ્દનો અર્થ શો? એ-શબ્દની જોડણી કરો. ભવિષ્ય-શબ્દનો અર્થ શો? એની જોડણી કરો. ગુણો હું એ ત્રણે કાળને પાટીઆ ઉપર લખુ છું. જે-ભાઈ, તમે વાંચો. ૪૦

હવે કાળ પાટીયું ફેરવી અથવા તે ઉપર લખેલું ભૂતી નાખી પુનરા-વર્તન એટલે પરીક્ષા કરવી તેમાં પાઠ નહિ શીખવેલાં ઉદાહરણ માગવાં. અત્યારે ત્રણ વાગ્યા છે તો એક કલાક અગાઉ અત્યારે એ વાગ્યા તેને હાલ કયો કાળ કહેવો? ૪૦

એમ ત્રણે કાળમાં પૂરી સમજણ પડ્યા પછી ખીજે દહાડે (વખત-શબ્દનો અર્થ શીખવવામાં એક પાઠમાં થાય તો ત્રીજે દિવસે) તેઓનો ક્રિયા-જોડે સંબંધ અને તે બાધમાં શી રીતે દર્શાવીએ છીએ તે શીખવવું. એ શીખવવામાં ઉતાવળ કરી ગાન કાસું રહેવા દેવું નહિ. કરવું, જવું, જમવું, ભણવું, ધસાદિ ક્રિયાપદોને ત્રણે પુરુષો અને બંને વચનોમાં પ્રત્યેક કાળનાં વાક્યો વિધાર્થીઓ કને જોડાવવાં, એ આવશ્યક પછી દરેક કાળના વિભાગ એજ રીતે શીખવવા.

વસ્તુઓ વિષે પાઠ શીખવવામાં મૂલો.

તા. ૨૬મી જુલાઈ ૧૮૯૦ શનિવાર પ્રે. રા. ગૂ.

ત્રેનિંગકાલેજ, અમદાવાદ:

કવિત પાઠ શીખવનાર ૧લા વર્ષનો સકાલર લ. ફ. વિષય. મીણુ-પ્રા. સ્ફૂલમાંનો ધોરણ બહારનો વર્ગ. નિશાળીઆ ૧૮.

“મૂલો, જોઈએ એટલાં પ્રદર્શનનાં સાધનો આપ્યાં નથી-મીણુ જોડે સરખાવી જોવાને નળાયું, લાકડાનો કકડો કે કોઈ ખીજી ચીજે લાવવી જોઈતી હતી. શિક્ષકે પાઠ બરાબર તૈયાર કર્યો નથી, મીણુમાં ચોંટી જવા-નો ગુણ છે તે શીખવ્યાની અગાઉ તે તાપથી ઝોગળી બાંધે, અને પછી ફરી બાંધે તે ગુણ શીખવ્યા હોત તો સંબંધપૂર્વક અનુક્રમે ગુણોનું ગાન શીખનારાંઓને થાત. નોટ ખોટી લખી છે.”

મીણુ વિશે પાઠનો નોટ. અવલોકન કરતાં શીખવતું એ મુખ્ય હેતુ. મીણુના કકડા વર્ગની આગળ મૂકવા ને સરખાવવાને લાકડાના અને નળીઆના કકડા તથા દીવો કરવાનાં સાધનો જોડે રાખવાં. મીણુખતી પણ રાખવી. વર્ગને પ્રત્યેક નિશાળીઓ પોતાના હાથમાં મીણુ લેઈ અવલોકન કરી શકે તેમ કરવું. એ યથા પછી આખા વર્ગને કહેવું કે મીણુનાં ગુણો જેમના જાણુવામાં હોય તેમણે હાથ ઊંચા કરવા. હાથ ઊંચા કરે તેઓમાંના પ્રત્યેકને એક પછી એકને પૂછવું. જે ગુણો તેઓ કહે તે ઉપરાંત બીજા નળીઆની અને લાકડાની જોડે મુકાયેલાં કરીને સૂચક પ્રશ્નોવડે શીખવવા. ઠીકફૂં અને લાકડું બધા નિશાળીઆને હાથમાં આપી તપાસવા દેવાં. દીવો સજગાવી પ્રયોગ કરી મુખ્ય એટલે વિશેષ ગુણો દેખાડી શીખવવા. એ ગુણો— નરમ તાપથી આગળવું, આગળથી પછી ઠરીજવું અને ચોટવું, કોઈ ખીંચ વસ્તુને લાગી બળવું. આ છેલ્લી બાબતનો પ્રયોગ કરવાને રૂની વાટ કરવી. તેને પ્રથમ એમનીએમ સજગાવી દેખાડવી અને પછી આગળેના મીણુમાં બોળીને સજગાવી દેખાડવી. મીણુખતી દેખાડીને સજગાવવી. એને મીણુખતી કહેછે કેમકે એ મીણુની બનેછે ને વચ્ચે વાટ છે. લાકડું કઠણુ છે, તાપથી આગળવું નથી, સજગેછે, કાયલા પડેછે, રાખ પાયછે. ઠીકફૂં કઠણુ છે, તાપથી સજગતું નથી. લાકડું એ સુકાઈ ગયલું ઝાડ છે. નળીયાં માટીનાં બનેછે અને કુંભાર (માણુસ) બનાવેછે. મીણુ મધમાખીઓ બનાવેછે. *પાઠ નિશાળીઆને રસિક લાગેછે ને તેઓ ધ્યાન આપવું જારી રાખેછે એમ જણાય તો અઘો કસાક પાઠ ચલાવવો, પછી પરીક્ષા કરવી.

તા. ૧૪ મી આગષ્ટ બૃહસ્પતિવાર. પાઠ આપનાર ૩મી વર્ષનો સ્કાલર નામે—

સૂનો અને ચાક. ધોરણ બંદારનો વર્ગ. નિશાળીઆ ૨૧.

પાઠ પૂરો થયા પછી ચર્ચા કરવાને લખેલી નોંધો. ૧ જેને પૂછીએ તેણે બોલવું. ૨ ચાકના અને સૂનાના ગુણો જાણતા હોય તેઓ આંગળી ઊંચી કરો. ૩ ઘણાએ આંગળીઓ ઊંચી કરી અને જવાબ દેવા લાગ્યા.

* વર્ગ નવો હશે અને અવલોકન કરતાં મુદ્દલ શીખ્યો નહિ હોય તો પાઠ કંદાપિ એ ત્રણ દિવસ આગળ. વસ્તુઓ વિશે ઘણાક પાઠો શીખેલા હશે તો કંદલાંક મુખ્ય ગુણો પોતાની મેળે કહેશે ત્યારે આ પાઠમાં લખ્યું છે તે ઉપરાંત વધારે શીખવવું.

તેમાં વિષયનો કશો ક્રમ રહ્યો નહિ. વાડકમાં ચૂનેઠાં મૂકી તે ઉપર પાણી રેડયું તે થોડું પડવાથી ધારેલો પ્રયોગ બરોબર ગયો નહિ; બીજું પાણી રેડવાને મારે કહેવું પડ્યું. ૪ પોતાની ઓરડીમાં પ્રયોગ કરી જોઈ તૈયારી કરેલી જણાતી નથી; પ્રયોગ કરવામાં મારે મદદ કરવી પડી. ૫ અવલોકન કરતાં અને સરખાવતાં શીખે, બાળકોની જિજ્ઞાસા ઉત્કર્ષાઈ પાઠ તેમને રસિક લાગે એવી રીતે પાઠ નથી આપી શકતો. ૬ ગંભીરતાની જોડે મિશ્ર ધ્યેયની ચપળતા નથી. માયાળુ સાદે બોલતો નથી. ૭ સાવધપણે પાઠ શીખવાનો નથી. ૮ પહેલા ધોરણના વર્ગને માટે આ પાઠ વધારે અતુલ્ય પડત. ચર્ચા-૧ જેને પૂછે તેજ જવાબ દે એવી ટેવ હજી નિશાળી-આને પડી નથી માટે પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં એવી ટેવ પાડવાને યતન કરવો. પોતાને બહુવચનમાં ન કહેતાં એકવચનમાં કહેવું વધારે ઠીક છે; જેને પૂછીએ તેણે બોલવું તેને બદલે જેને પૂછું તેણે બોલવું. ૨ ચાકના અને ચૂનાના ગુણો જોડે પૂછ્યા અને પછી જણાવું કે પાકનો વિષય તો ચૂનો હતો, ચાક તો મુકાબજાને માટે રાખ્યો હતો. માટે પ્રથમ ચૂનાના ગુણો પૂછવા જોઈતા હતા. બનેના જોડે શીખવી શકવાનો વખત મળત નહિ અને શીખતાં કંઠણ પડત. બનેના ગુણો શીખવવા હોય તોપણ પ્રથમ એકના પૂછવા અને પછી બીજાના. સારો રસ્તો એ હતો કે ચૂનો અને ચાકના કેટલાક ગાંગડા નિશાળીઆને દેખાડી તથા એક પછી એક બધાના હાથમાં આપી તપાસ કરાવીને પૂછવું હતું કે આ બેમાં મળતાપણું શું છે? ખરો જવાબ ન મળે તો પૂછવું કે એ બનેના રંગ કેવા છે? જ. ધોળા. તો એ બેના રંગ મળતા કહેવાય કે જુદા? જ. મળતા. પ્ર. ધોળાથી કોઈ જુદા રંગનું નામ કહો (અથવા દેખાડો). પ્ર. બીજી કેઈ બાજતમાં મળતા છે? ઉત્તર ન આવડે તો એક ચૂનાનો ગાંગડો વાટી તેનો ભૂકો કરવો. પછી એક ચાકનો ગાંગડો વાટી ભૂકો કરવો અને કહેવું કે હવે કંદા એ બે શેમાં મળતા છે? જ. બેહુ વટાઈ શકે છે. લાકડાનો કડકો દેખાડી પૂછવું કે આ વાટી શકશે કે નહિ? દેખાડવું કે નહિ વાટી શકાય. ચાક અને ચૂનાની વચ્ચે એક મોટો ફેર છે તે જણાવો છો? જવાબ ના આપે તો પ્રયોગ કરવાથી પ્રશ્ન સહેલો યશે. ચાકના ભૂકાપર પાણી રેડવું, અને ચાકના ગાંગડાપર પાણી રેડવું, અને નિશાળીઆને હાથમાં આપી દેખાડવા; પછી લાકડાના કડકા ઉપર પાણી રેડી તે કડકો તેમના હાથમાં આપી જોવા.

દેવો. દોડીઆમાં દેવતાં આણી રાખેલો હોય તે દેખાડી નિશાળીઆને પૂ-
છવું કે આને અડકીએ તો શું થાય ? જ. દંડાય. શું કરીએ તો એને
હાથમાં લેઈ શકાય ? ઉત્તર ન આપે તો પાણી છાંટીએ તો શું થાય ?
એવા પ્રશ્નોથી તથા પાણી છાંટીને જણાવવું કે દેવતા હોયવાઈ જઈ દોયલા
તાંદા પડે. તાંદા પડેલા દોયલા તેમના હાથમાં આપવા. પછી પૂછવું કે
આ ચૂના ઉપર પાણી રેડીએ તો શું થાય ? કોઈ ખરો જવાબ દે તો કહેવું
કે આ કહેછે તે ખરું કે નહિ તેની તપાસ કરીએ; કોઈ જવાબ ન દે તો
કહેવું આપણે પ્રયોગ કરી જોઈએ શું થાયછે. ઘેર પ્રયોગ કર્યો હોય તે પ્ર-
માણે વાડકામાં ચૂનાના ગાંગડા મૂકી તેઓ ઉપર જોઈએ તેટલું પાણી રેડવું.
એમ કરેથી ચૂનો અને પાણી તથા વાડકા બિના થઈ તે વર્ગને દેખાડવું,
અને પછી પૂછી પૂછીને શીખવવું કે દેવતાપર પાણી રેડવાથી તે છાંટાઈ
જઈ દોયલા તાંદા પડેછે, ચાકપર અને લાકડાપર પાણી રેડવાથી તેઓ
ગરમ થતા નથી પણ ચૂનો બિના થાયછે, માટેહવે ચૂનો અને ચાકમાં મોટા
ફેર પાણી રેડવાથી જણાયો તે પૂછવો. લાકડું અને ચૂનાની વચ્ચે પણ એ-
જ ફેર છે. છાંટેલા (કે ફાંટેલા) ચૂના ઉપર પાણી રેડવાથી તે બિના થતો
નથી તે પણ શીખવવું. ચૂનો શા શા કામમાં આવેછે તે પૂછવું અને ન
આવડે તે શીખવવું. બની શકે તેટલું પ્રદર્શન કરવું. ચૂનો અને કાચો મળ-
વાથી શું થાયછે તે દેખાડવું. પાનપર તે બેઠુને શા માટે ચોપડે છે? ચૂ-
નાનું કંકુ (કુંકુ) બનેછે તે કરી બતાવવું. કંકુ પ્રથમ ઘેર કરી જોવું કે પ્ર-
યોગ ઝટ અને ખરો કરી શકાય. ચૂનો બીંતો ધોળવામાં કામ લાગે છે
અને બીંતો ચણવામાં કામ લાગેછે. તે બે ચૂનામાં ફેર છે. (કળી ચૂનો અને
છો) એ બે જાતના નમૂના દેખાડવા. ચૂનો આંખમાં જાય તો આંખ
ફુગેછે, બહુ ચાટવાથી છબે ફુગ્યા થાયછે. ફૂતરો કરડે છે ત્યારે ચોપડવામાં
આવેછે. ચૂનાને બટીમાં પકવેછે. આ બધું એક પાઠમાં શીખવવાનો
વખત નહિ પણ એ બે જાણકોરું નમૂના જોઈ વાકે છે માટે વાંચના તથા
ભાગ કરવા.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

નીચે નોંધેલાં પુસ્તકોની પહેાંચ સ્વીકારતાં જણાવવું જોઈએ કે તે-
ઓનાં માત્ર નામો કહેવામાં તેઓના પ્રગટ કરનારાઓને તથા વાંચનાર

પ્રજ્ઞને લાભ થોડોજ છે. ગુણુ દોષનું વિવેચન થવાથી સારા અથો રચના-
રાઓને, તેઓને પ્રગટ કરનારાઓને અને પ્રજ્ઞને મોટો લાભ થાય. ઘટનું
વિવેચન કરી શકે એવા નિષ્પક્ષપાત અને યોગ્ય વિદ્વાન્જનોની ધંધી ખોટ
છે. વાસ્તવિક કહેતાં આવા વિદ્વાનો ગુર્જર પ્રજ્ઞમાં છે, પરંતુ વિવેચન લ-
ખવાની ઇચ્છા અને આતુરતા થોડામાંજ છે. કેટલાકને નવરાસ નથી પણ ધ-
ણુક તો એવું ખોટું બહાનું કહેજે એમાં સંદેહ નથી. સાફ લખનારાને ઉત્તેજન
આપવાનો અને નહાફ લખનારાને, બાપાને બગાડનારાને, તથા અયોગ્ય
અથોને પ્રગટ કરનારાને શેઢમાં રાખવાનો સ્વદેશાભિમાનનો ઉછળો જ્ઞેમના
રૂઢમાં હોય એવા વિદ્વાન્જનોની ખોટ છે. જો આ અભિપ્રાય ખરો નથી
તો જોયો પંક્તિના નવા વિદ્વાનોમાં ધણુંકરીને લખાણુ શક્તિ ઓછી છે કે
નથી એમ કહેવું પડે. વરસ દહારે એક વિદ્વાન માત્ર એક અથ ઉપર ખ-
રખાઈ વિવેચન લખે તો આરંભમાં સંતોષ માનવા જવું થાય.

૧ પુત્રી શિક્ષા. બાપાન્તર કર્તા, જગનલાલ કાકોરદાસ મોદી, બી. એ.,
હેડમાસ્ટર ત્રેનિંગ સ્કૂલ, વડોદરા. કિંમત ચાર આના.

૨ નીતિ વ્યવહારિક ધર્મો. રચનાર વકાસજી લક્ષ્મીરામ દવે. રચ-
નાન વળા. કિંમત. ૩૧)

૩ નાગાનંદ નાટક. બાપાન્તર કર્તા બટ્ટ રામરામ રામશંકર. સુરત.
મૂલ્ય ૩. ૧.

૪ કહેવત વિનોદ. રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર બટ્ટ ચતુર્ભુજ વિ. દુર્ગાશંકર.
ધ્રાંગધ્રા. કિંમત ચાર આના.

૫ પદ્મિય રતિનિષેધક બાવની. રચનાર બટ્ટ ચતુર્ભુજ વિ. દુર્ગાશંકર.
પ્રસિદ્ધ કરનાર જગલાલ રામજી પારેખ. ધ્રાંગધ્રા. કિંમત દોઢ આનો.

૬ વિવિધમોધ રત્નાકર. બામ બીન્ને. રચનાર જૈન જતી મદારાજ
શી શાંતિસાગર. પ્રગટ કરનાર શા. મગનલાલ મુળચંદના તરફથી શા. મ-
ગનલાલ નગીનદાસ. અમદાવાદ.

૭ નિબંધ કરમાળા. રચનાર ખાન સાહેબ કરમઅલી રસીમ નનજી-
આબી. બી. એ., રેપુટી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પંચમદાસ અને રેવા-
દાસ. કિંમત આના ૭. પાંચ પૃષ્ઠના આના આઠ.

૮ હકિવટિ અથવા ગુદ ન્યાય. બનાવનાર દુલ્લમજી ધરમસી વેદ. મો-
રચી સંસ્થાનના સર ન્યાયાધીશ.

કરવામાં આવ્યો હતો, અને લંડનના એસેસર - રક્વાયરવાળા મહોલામાં એજ નામનો મોટામાં મોટો પૃથ્વીનો ગોળો બનાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેના કામદા કરતાં ગેરકામદા વધારે આલૂમ પડ્યાથી તે પ્રયત્ન છોડી દેવામાં આવ્યો છે.

૧૧ કાગળ ઉપરનો નકશો ગોળા કરતાં સપાટજ હોયો નોંધવો, અને સપાટ કાગળ ઉપર તેના વાંક કેટલાક ગોળાને મળતા લાવવા એ અશક્ય છે, એ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે. એક કાગળનો કડકો લઈ તેના દોઢા અથવા ગોળાનો આકાર પાડવાને યત્ન કરો તો તે ખની શકવાનું નથી. તેના ઘણા કાગળ ઉપર સળ પાડવા પડશે અને ગોળો મોટો અને કાગળના કડકા નાના થશે તેના સળ પણ નાનામાં નાના થશે એવું છતાં પણ કેટલીક કોર બાકી રહે છે તેની સપાટી વાંકવાળી કરેતાં બરોબર દેખાશે નહિ માટે સપાટીવાળો નકશો ગોળ જેવો સાચો નથી તોપણ કોઈક ખરૂં સમજવાને તે મળતો આવે છે.

સરકયુલર.

જા. નં. ૪૮ સને ૧૮૯૦-૯૧

કાઠિઆવાડની સરકારી નિશાળોનાં ઈજત આસાર મહેતાજીઓ અને મિસ્ટ્રેસો તરફ—

સલામ સાથે લખવાનું કે રાજકોટ બાર્ડન ફિમેલ ટ્રેનિંગકોલેજમાં દાખલ થવા જે બાધઓ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની ઉમર, અભ્યાસ વગેરે હકીકતનું પત્રક સને ૧૮૮૬ ના અક્ટોબર માસના ગૂજરાત રાજા-પત્રમાં પાને ૨૩૬ મે મહેરબાન કાઠિઆવાડ વિભાગના આસિસ્ટન્ટ એજ્યુકેશનર ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબના જા. નં. ૩૨૩ તા. ૨૩-૯-૮૬ નો સરકયુલર તથા તેના સંબંધનું પત્રક છપાયું છે તે પ્રમાણે મોકલાવશે. આ સાલને માટે પણ તેજ પ્રમાણે હકીકત નોંધવો છે. માટે જે બાઈ લાયક હોય, અને તેને આવવા મરજી હોય તો તેનું પત્રક બરાબરી અમને તા. ૩૧ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૦ સુધી પહોંચે, તેમ મોકલશે. તા. ૨૫ મી માહે ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૦

GERTRUDE SPENCER,

લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ, બાર્ડન ફિમેલ

ટ્રેનિંગકોલેજ, રાજકોટ.

મહેરખખર.

નવક નં. ૫૩

ખખર આપવામાં આવેછે કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સીલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૦ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૦ શુક્રવારના રોજ સવારના દસ વાગે અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા છઠ્ઠા ધોરણમાં લેવાશે. માટે જોમ-લે છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ કરેલો હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમુનો છપાયો છે તે મુજબ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર સત્તર વર્ષથી વધારે અને બાવીશ વર્ષથી ઓછી છે. તેમજ કાંઈ ખોડ ખાંપણ નથી. અને ચાલચલગત સારી છે એમ ખસુસ લખવું. ચાલચલગતની બાબતમાં ખાસ તપાસ કરી મહેતાજીએ પોતાની ખાતરી કરીનેજ સર્ટિફિકેટ આપવું.

બાવીશ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારોને મહેરખખર ઉ. વિ. એ. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ બાહાદુરની ખાસ મંજુરી હશે તોજ દાખલ કરવામાં આવશે.

જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાં બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેણે તે સધળાનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. ચાલચલગતની બાબતમાં તો પરીક્ષા પહેલાં એક માસ અગાઉનુંજ સર્ટિફિકેટ ખાતરી લાપક ગણાશે.

પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાપક જણાયલા ઉમેદવારોને શરીર સંબંધી તપાસ માટે મહેરખખર દાકતર સાહેબ પાસે મેડલવામાં આવશે, તેથી તેમને વધારે વખત રોકાવું પડશે.

R. L. KHAMBATI,

પ્રિન્સીપાલ ટ્રે. કૉલેજ રાજકોટ.

મહેરખખર.

મહેરખખર ઉત્તર વિભાગના એક્ઝુક્યુશનલ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબના ઇન્સ્ટ્રક્શન નંબર ૩૪૭૩ તારીખ ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૦ મુજબ સંવિ

લોકોને ખબર આપવામાં આવેછે કે અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગકોલેજની આ વર્ષની પ્રવેશક પરીક્ષા તારીખ ૧ લી નવેમ્બર સને ૧૯૯૦ ને શનીવારે તથા તે પછીના દિવસોએ ટ્રેનિંગકોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨ ઉમેદવારોની પરીક્ષા હમેશ મુળ્ય ગૂજરાતી છઠ્ઠા ધોરણના વિષયોમાં લેવામાં આવશે, પરંતુ મુસલમાન ઉમેદવારો ઉર્દુ નિશાળોનાં ધોરણોમાંના છઠ્ઠા ધોરણના વિષયોમાં આદેશો પરીક્ષા આપી શકે.

૩ ઉમેદવારોની ઉંમર સત્તર વર્ષની ઉપર અને આવીસ વર્ષની અંદર હોવી જોઈએ, તેઓની કને ગ્રીમ દરમ્યાન અથવા જૂના ખીમ દરમ્યાન પબ્લિક સાવિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈએ, અને તેઓ સરકારી તાકરીને માટે લાયક છે એવી વૈધક્રાતાના મોગ્ય અધિકારીએ મંજૂરી આપવી જોઈએ.

ગૂજરાત મેલ ટ્રેનિંગ-
કોલેજ અમદાવાદ.
તા. ૧૯-૯-૯૦

MAHIPATRAM R. Nilkanth,
પ્રિન્સિપાલ ગૂજરાત મેલ ટ્રેનિંગકોલેજ.
અમદાવાદ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

કચ્છે ગરડેધર તાલુકે નાદોદ મે. માહાલકરી સાહેબ ૩. ૩)

સુરતજીલ્લો જી. નં. ૧૪૬ તા. ૨૩-૬-૯૦

ડાંભેર. વશી. આપુભાઈ લલુભાઈ ૩.૫) બોધાન રા. બા. લલુભાઈ ગોરધનદાસ ૩.૫) ટીંબરવા. કાળાભાઈ દયાળજી. ૩.૧૦ વીહારા. કાંકી. આનાના તથા વલ્લભ સંગરામ ૩.૧) વાંકોનેર પટેલ કીકા બાવા વિ. ૩.૮) સીસોદ્રા હરીભાઈ કાલાભાઈ તથા ભાઈદાસ પ્રાગજી ૩.૨-૫-૩ અંકોટી. બારડોલી તા. લો.જો. કમી. ૩.૪૦ ઓરમા બગીરદાર સેવજીને સાહેબ ૩.૧) હુમસ વલ્લભ મોરારે પાણીની પરબ મડાવી. આલીપોર શેઠ પેસતનજી ધનજી ૩. ૧૦ ઉદવાડા. માધવજી નયુભાઈ વિ. ૩.૬) કોલક. યુનીલાલ ભવાનીદાસ વિ. ૩. ૨૦ દીલેજી. દેશાઈ ખુશાલભાઈ ભગવાનજી ૩. ૨) કદ્રામા. વલ્લભરામ આતમારામ ૩.૧) પટેલ કાશીરામ ૩. ૦૦ વરછા. કાંકોર બીમબાવા સુમાનબાવા. ૩.૩૦ એર. રણછોડજી જીવજી ૩. ૧) ઓરપાડ. દેશાઈ. મણીભાઈ લલુભાઈ ૩.૬) દોલુખ. દુલભ દયાલ ૩. ૧) ચીખડી કચ્છા. રા. વસનજી ડાહ્યાભાઈ ૩.૫- દીલેજી. ભગતીદાસ લક્ષ્મીદાસ

૩૧) ઝ્યારમા, જાગીરદાર સેવદ જેત સેવદ હુંસેન ૩૨) ઝ્યારપાંડ કન્યા.
રા. સા. નાગરદાસ ગોપાળદાસ ૩૧) ખોટાણુ. મંછારીમ નરસી ૩૧) મગોદ.
રણછોડજી જીવણજી ૩૧) ડાહ્યાભાઈ કુંવરજી ૩૧) સારોલી. ગામલોકે ૩૧૩)
દોણુળા. પા. ફલબ દયાલ ૩૧) વીહારા. મંછા નારણજી ૩૧) દેલાડ.
પટેલ કાલા મુળજી ને માવા પરસોતમ ૩૧) વસુ. રાણા જેસંગબાવા ખુ-
શાલબાવા ૩. ૨) કતારગામ કન્યા. દેસાઈ કસનજી લલુભાઈ ૩૪) ચીખલી
કન્યા. રા. સા. નારણશંકર મણીશંકર ૩૬) ખોધાન. મુસેજી બાવાભાઈ
૩૧૧ા ઝ્યારપાડ. શેઠ રતનજી રતનજી ૩૧૧ રાવળા. નારણજી મોરારજી.
૩૧) ઝ્યારપાંડ ઠા. નરસીદબાવા મગવાનસીદ ૩ ૧૧) કંટાલી. રકુલ ક-
મીટીનાં મેમ્બરો ૩૧૧-૯-૭ ચીખલી કન્યા. રા. સા. નારણશંકર મણી-
શંકર ૩ પા|| વાલોડ કન્યા. ખા.સા. મુસુક્યાલી સાહેબ ૩૧) ઉમરસાડી.
બૂલાભાઈ લલુભાઈ ૩૧) સીંગણુપુર. નોસારી નવાગબાઈ ટાટાની કન્યા.
શાળના મહેતાજી. ૧) શ્રો. શેઠ. દામોદરદાસ તાપીદાસ ૩૫૧- ખુના.રકુલ
કમીટીના મેમ્બરો ૩૧) વેરેલી. એજન ઉનાળાની મોસમમાં પાણીની પરબ
મંડાવી. અકોટી. એજન ૩ ૪૧ વાલોડ* કન્યા. ગામના ઈનામ કુંડમાંથી
મે. મદાલકારી સાહેબ વિગેરે ૩૧) વાલોડ મુખ્ય. એજન ૩૧) વાલો-
ઉર્ફ. એજન. ૩૧) ખોધાન. પટેલ મુસેજી બાવાભાઈ ૩૧) ખોણુંદ ગણુ-
પતીશંકર રામશંકર ૩૧) ઝ્યારપાંડ કન્યા. વીજબૂખણુદાસ તુલસીદાસ ૩૧૧ા
ચીખલી. ખા. બા. સેવદ નુરહીન ૩૧૦) રા. સા. નારણશંકર મણીશંકર ૩૫)
રા. વસનજી ડાહ્યાભાઈ ૩૫) મદમદભાઈ કાસમભાઈ ૩૨) રા. ખંડુભાઈ
જીવણજી ૩૧) દાકતર નીલાભાઈ હરીભાઈ ૩૧) શેઠ. દસનદાસ મકનદાસ
૩૦૧ા દે. રધનાથજી દયાલજી ૩૦૧ા રા. દસનજી વસનજી ૩૦૧ા શેઠ. દામો-
દરદાસ પ્રેમાનંદ ૩૧) શેઠ. ગોવિંદદાસ વંદાવનદાસ ૩૧)

પાલણુપુર વિભાગ બ. નં ૧૧૭ તથા નં ૧૩૫. ઉણુ મે. તાલુકદારો
૩૧) રકુલ કમીટી ૩૧) ચંદુર ઠંકર વલ્લભજી નાગજી ૩૦૧ા સંખેધર. સાધુ
દયાબાદાસ ૩૦૧ા સાંતલપુર તાલુકદારો ૩૧૧ા પાલણુપુર તા. રકુલ.
મે. પાલણુપુરના દીવાન સાહેબ ૩ ૨૯) પાલણુપુર કન્યા. એજન ૩૧૬)
દડમતસીંગજી ૩૨) પાલણુપુર. ઉર્ફ. રકુ. એજન ૩૪૧ા દુધકા રકુલ કમી
ટી ૩૦૧ા સંખેધર. ઠા. સમશેરખાં ૩૦૧ા કાન્નલખાં ૩૦૧ા નરસીરામ સહુ-

કરામ રૂ૦ દીક્ષીત હીરા કરસન રૂ૦ ઠા. સલાખતખાનજી રૂ૦૫ બાઈ મીયા
રૂ૦-ઠીમા રૂકલ કમીટીના મેમ્બર તથા સુંદરજી કુંવરજી રૂ૧
બાદરવા. મી. અમૃતલાલ ગોરધનદાસ શાહ બાપાવાળા રૂ૨૫)

ઝાલાવાડ પ્રાંત જ. નં. ૫૧૬ તા. ૨૬-૬-૨૦

વળા. પટેલ દેવકરજી બામજી તથા રાજવાડ બહેચર રૂ ૧ બરાડા
રાણાશ્રી બાણુભાઈ રૂ૧) ગામના બાગદારો રૂ૧ મેયાણુ. પા. સોમચંદ
પુરસોતમ રૂ૧ કુચ્ચા. મે. વીરજી લક્ષ્મીચંદ રૂ૧) ટીક્કર મે. જોડા બેલીદાસ
રૂ૧) હલુ મેધજી રૂ૧) દેવચરાહી. શા. કુલા ખુશાલ રૂ૧) વાંકોનેર. સંસ્થાન
વાંકોનેર તરફથી રૂ૪૭૫ તીથવા. એજન રૂ૧) વાંકોનેર કન્યા. એજન.
રૂ૨૫) વાંકોનેર ઉર્ફુ. એજન રૂ૭૫ લીમડી કન્યા. કુમારશ્રી ઉમેદસંગજી
રૂ૨) શા. માણેકચંદ લાલચંદ રૂ૩) માણેકચંદ ડોસા રૂ૩) કદુડા. રા. કા-
લુભાઈ બાણુજી રૂ૭ વણુ. રાણાશ્રી વખતસંગજી કુતેસંગજી રૂ૧) મહેતા-
જીતે રૂ૨) આસીચટોને રૂ૧) સામલા. પારેખ લાલચંદ મુળજી રૂ. ૪)
દેસાઈ હીમચંદ ગોખરદાસ રૂ૨) મે. ઠાકોર સાહેબ રૂ૧૧૫૫ નારીયાણા.
મે. દરબાર સાહેબ રૂ૧) ચુડા. મ્યુનિ. રૂ૮) મુક્તી. મે. ઠાકોરસાહેબ
રૂ ૪૫) શા. માણેકચંદ રૂ૧) કુકડા. શા. લક્ષ્મીચંદ મુલજી રૂ૨) દાણુવાડા.
મે. મુક્તી દરબાર સાહેબ રૂ૧) વણોદ. વજર અજાભાઈ રૂ૫) ઝીંઝુવાડા.
મે. વણોદ દરબાર સાહેબ રૂ૨૦) સદર કન્યા. એજન. રૂ૫) ચોટોલા.
રૂગનાયજી દરીભાઈ રૂ૨) થાન. ચતુર કુલચંદ રૂ૧) સવજી અમરસી રૂ૩)
મે. લખતર દરબારસાહેબ રૂ૨) કારોળ. રાણાશ્રી હીપસીંહજી રાણાશ્રી. વ-
ન્નભાઈ તથા રાણાશ્રી રણુછોડજી રૂ૧૫ કુમડ. રોઠ. રાજમાલ ઝવેર રૂ૨)
તથા પટેલ લવજી અધરા રૂ૧) મેયાણુ. ઝાલા નયુભાઈ કહાનજી રૂ૧) પ્રાં-
ગઢા કન્યાશાળા કુમારશ્રી અજીતસીંહજી રૂ૩) દેવળોચ્ચા. જગજીવન વા-
લજી રૂ૧) માધક. કકર. ડોસાભાઈ જોતસી રૂ૧) રાણાશ્રી દરીસીંહજી તથા
મુલુભાઈ તથા શેશાભાઈ તથા રામસીંહજી રૂ૧૫ ગુજરવદી. વહીવટદાર
સુરચંદ હેમચંદ રૂ૧) લીંબડી કન્યા. કુમારશ્રી ઉમેદસીંહજી રૂ૧૧-૧૨-૦.
કુધેચ. પા. લીલાધર હેમરાજ રૂ૧) લખતર. બાશ્રી રાંમળા. રૂ૧) ખવાસ
કાનજી રૂ૧) સાવલા કન્યા. ખીમચંદ વર્ધમાન રૂ૧) રા. જગનલાલ ગો-
ડીદાસ રૂ૧) ઓધવજી નાગરદાસ રૂ૧) વણુ. કુમારશ્રી જોરાવરસીંગજી

૩૨૫) અખીઆણા, રકુલ કમિટિ તથા પટેલો ૩૨૬) થળા. શા. હીમચંદ
 દેવચંદ ૩૧) ધાંગંધા કન્યા. સાસાક મોતી ૩૧૫) સુંદરજી પુંજ ૩ ૨૧) ક
 નાં પુસ્તકો. હજવદ. ઓઝા. ધધિર દલપતરામ ૧) વાંઠાવદર. શા. મોતી
 રામજી ૩૩) દેવળીઆ. ઓધવજી હવણજી ૩ ૧) ટીક્કર. મેતા. જોહા ખે.
 ડીદાસં ૩૧૦) રામજી ૩૫૦—૩૨) પીતાંબર જોહા ૩૧) રતનસી હીરજી ૩૧)
 જોહા ખોડીદાસ ૩૧) સીયા. પરી. પ્રજ્ઞલાલ રામજી ૩૮૦૦ મોટા અંકે-
 વાળીઆ. પટેલો. ૩૧) નાના અંકેવાળીઆ. શા. ઓધડ ૩૩) નગરા.
 ગઢવી જીજ્ઞાષ મેકરજીભાઈ ૩૧) જગજીવન ૩૧) વાંકાનેર કન્યા. ત્રી-
 કમ યોગણ. ૩૧) લીંમડી નં. ૨ શે. મચેરજી જમશેદજી. ૩૧) ખેચર
 જુહા. ૩૧) અંકેવાળીઆ. રાણાશ્રી શુરમજી તથા વીસુભા ૩૨૦) રાણાશ્રી
 વિશુભા. ૩૧૫) પાણુરીણા. કોઠારી. તલકરી બવાન ૩૧) જઢવાણુ નં-૨
 હંસરાજ માવજી ૩૧) જગનલાલ હરીકૃષ્ણ ૩ ૨૧ વોરા. નારજી સુંદરજી
 ૩૧૦ નાગનેસ. તારાચંદ કેશવચંદ ૩૧) વઢવાણુ કન્યા. વોરા. ત્રીભોવન
 પ્રજ્ઞલાલ ૩૨૧ હંસરાજ માવજી ૩૧૦ મોનજી જગજીવન ૩૧) વોરા નાર-
 જી સુંદરજી ૩૩) શામળ પાનાચંદ ૨) આઈસદા ૩૨૦૦ વાંકાનેર-
 વંકીજી ધનજી શુભાચંદ ૩૧) સરા. દોસી. જીવા નયુ ૩૨) સાપલા કન્યા.
 ઓધવજી નાગરદાસ ૩૧) કોટડાવાળાં આઈસાહેબ ૩૧) કરમડ મેણસી
 ખેરાજ ૩૧૦૦ ટીક્કર. પરમાર હરીભાઈ ડોસાભાઈ. ૩૧) ઝીંજુવાડા કન્યા.
 તાલુકદાર ૩૩) વણુદ. મલેક કમાજીદીન ખાનજી ૩૩) કલાડા. જોરાવર
 ખાનજી ખાવાસાહેબ. ૩૨) મહેતાજીને ૩૫) નાગર લવજી ૩૧) યાન
 મહંત શંભુગર રેવાગર ૩૨)

संस्थान वांसदा नं. ८१३ ता. २५-७-६०

વાંસદા યંત્રેજી સ્કુલ. દરબાર સાહેબ ૩૪૧) યોજન તાલુકા સ્કુલ.
 યોજન ૩૫૯-૧૦-૦ ચાલમધરા. યોજન ૩૧૭ા વાંદરેજા. યોજન ૩૧૫
 શાણધી. યોજન ૩૧૭ા આજમ કૃષ્ણરાવ વિશ્વનાથ ૩૦ા દીવાનજી
 ઝવેરભાઈ નાયાભાઈ ૩૧) ગોસાઈ લાલા ૩૦ા કથરોટ. દરબાર સાહેબ.
 ૩૯-૧૧-૦ લાખાવાડી. યોજન ૩૧૦ મોટીવાલઝર. યોજન ૩૧૧-૩-૦
 લીમઝર. યોજન ૩૧૦) શેઠ રતમજી નવરોજજી ૩૦ા ભીનાર. દરબાર
 સાહેબ ૩૧૧ા દીવાનજી ઝવેરભાઈ નાયાભાઈ ૩૦ા કુરેલીઆ. દરબાર

સાહેબ ૩૧૧૧૧૧૧૧ દીવાનજી સાહેબ ૩૦૧ ચરવી. દરબાર સાહેબ ૩ ૧૩૧
 દીવાનજી સાહેબ ૩૦૧ અંધાત્રી. દરબાર સાહેબ ૩૧૪) — 'દીવાનજી' સા-
 હેબ ૩૦૧ વાંગણી. દરબાર સાહેબ ૩૬૧૧ આંબલા. એજન ૩૦૧ વાંસદા.
 કન્યા. એજન. ૩૪૬૧ વાંસદા ઉર્દુ. નાંદોદના કુમારશ્રી છત્રશીંગજી ૩૧)
 અમદાવાદ. મ્યુ. સ્કુલ. નં-૮ વડીલ છોટાલાલ કાળીદાસ ૩૮-૮-૦

ખેડા જિલ્લો. નંબર. ૧૩૩

માતર. શેઠ. મોહનલાલ મીડાભાઈ ૩૪-૧૩-૬ માતર કન્યા. એ-
 જન ૩૩-૫-૦ રાસ. મુખી બેચરખાવા ખેડાભાઈ વિગેરે ૩૧) આંત્રોલી.
 દશાખડાવતાના પંચ સમસ્ત ૩૬૧ શણ્ણાલી. ઉમરભાઈ ગરખડ ૩૨૧૧
 આંત્રોલી. ચતુરભાઈ જોસંગભાઈ વિગેરે ૩૨-૦-૦ ડુંડુસર. જગનલાલ દ-
 ચારામ વિગેરે ૩૨) ખંભોળજી. કેચવલાલ દામોદર, લલુભાઈ કાશીભાઈ,
 રાજસીંહ રતનસીંહ. લલુભાઈ દયાળજી વિગેરે ૩૧૧-૮-૬ કુનીઝ. પટેલ
 વેણીદાસ વહાલદાસ ૩૧૧ વખતસીંગ સહતાનસીંગ ૩૧૧ જનોડ. ઠાકોર
 સાહેબ પૃથ્વીરાજસીંગ દલેશસીંગજી ૩૧) વીરસદ, મતાદાર ખાખરભાઈ.
 ભલાભાઈ ૩૨) નાપાડ. પટેલ. દેમાઈભાઈ ગીરધર ૩૧૧ દેથલી. મેખ્ખરા
 ૩૩) ઉમેટા. કારભારી સ્વરૂપચંદભાઈ ૩ ૬) ચેડા. કુસાભાઈ નાનભાઈ.
 ૩૪-૫-૦ ઠાકોર સાહેબ ૩૨) મે. પેલ. એ. સાહેબ ૩૨) સાંઢેલી. લલુ-
 ભાઈ શીવલાલ તથા હમદ હમીર. ૩૪) ખટનાજ. બેચર રગનાય. ૩૩-
 ૧૦-૮ નાપાડ. શા. મુજજભાઈ ગોરધનદાસ ૩૩) દોવોલ. બાપુજી નરો-
 તમ ૩૧) મહીજ. શેઠ. ત્રીભોવનદાસ મોતીચંદ ૩૧૧ માતર. પરી. પર-
 સોતમ અમૃતલાલ ૩૪-૭-૯ રાણાલી. સ્કુલ કમિટી. ૩૧) પીપલાવ.
 મહેરખાન મોતીલાલ સુનીલાલ, પ્રભાશંકર ઇશ્વરદાસ, શંકરલાલ નયુભાઈ.
 દાજીભાઈ જામાભાઈ વિગેરે ૩૧૮૧૧ ગાના. પટેલ મયુરભાઈ ભગવાન ૩૧૧૧
 સંકલપુર. જગનલાલ જોશાભાઈ તથા સ્કુલ કમિટી ૩૨) પણસોરા. ગંગા-
 શંકર જોશાભાઈ ૩૧૧ લલાલ. જીવતસંગજી બાવા ૩૧) ગાના. આસી.
 બાવાજી રામજી. ૩ ૧)

કચ્છપ્રાંત જા. નં. ૧૧૯૪

ભખપતસ્કુલ. મે. વહીવટદાર સાહેબ, કોજદાર સાહેબ, કારકુનો
 તથા વેપારી ૩ ૨૧) થરા ઓવરશીયર હાથીરામ પુરસોતમ ૩૧૧ જમનાદા-

સં. હીરજી ૩ ૩૧૧ શીક્ષકોને ૩૩) જોશી ધનશામ, વશીધર ૩૦૧ જોશી
 નારાયણદાસ જીવણદાસ ૩૦૧ હીરજી મેઘજી ૩૦૧ કારકુન સાલેમુહમદ
 આમદાણી ૩૬૧ મહેતાજીને ૩૩) દયાજી ધારશી ૩૨૧ મહેતાજીને ૩૧)
 કૃપાયાસ્કુલ. મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ ૩૮૧ ખોજી પરધાન નાનજી ૩૧૧
 ભદ્રેસરસ્કુલ પુરસોતમ કુંવરજી તથા ભયા કૃષ્ણદાસ ૩૩) મહેતાજીને ૩૦૧
 જોશી હીરજી ટોપણ ૩૪૧ મીસ્તર જી, ડી. એસપેરન્સ તથા રા. રા.
 હાથીરામ ત્રીકમજી ૩૨) મુનરા વહીવટદાર રા. બળદેવભાઈ વેલજી તથા
 અંહરથ મલી ૩ ૨૧ પોલીસઈન્સ્પેક્ટર મણીશંકર જયશંકર તથા મુનરા
 ફોજદાર અને ખીજી સદમદરયો ૩૨૧ શીક્ષકોને ૩ ૩ જામૈકન્યા. કલ્યા-
 નસરના દયાજી ગીરજી ૩. ૧૪૧ મહેતાજી દોલતરામ માહેશ્વર ૩૧૧
 સ્કુલના નોકરોને ૩૨૧ કોડાયસ્કુલ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ ૩. ૮૧
 લાકડીયાસ્કુલ કુખડીયા માણેકચંદ મલાસચંદ ૩૧ સોની કરસન પદમસી
 ૩૧૧ લાકડીયા કારભારી દલપંતરામભાઈ ૩. ૧૧૧ વ્યંગરસ્કુલ જોશી
 લક્ષ્મીદાસ શંકરજી ૩૬) હરીદાસ ધર્મશી ૩૫) મુંથરીસ્કુલ ચેડ દામજીભાઈ
 મેઘજી ૩૩) મુંથરીસ્કુલના આસીસ્ટન્ટ ખીમજી દામજી ૩૪૧ શેઠ શિવ-
 જી ધારશી ૩૧૧ ચેઠ દામજી મેઘજીના પુત્ર માણેકચંદભાઈ ૩ ૧૬૧
 શીક્ષકને ૩૫) મુનરાસ્કુલ વસનજી બદવજી ૩૮) ભૂજપરસ્કુલ મુનરા
 વહીવટદાર રા. રાજરામ રામકૃષ્ણ ૩૧૧ ખુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસા-
 હેબ ૩ ૬૧૧ તે પ્રસંગે સદમદરયો ૩. ૩) મહેતાજીને ૩૧૧ શા. ધનજી
 ઉકેડા ૩૧ ભૂજ. નં. ૧ મેતા વસનજી લાધા ૩૧૧) આખચોકના મહંત
 હકીરદાસજી ૩૪૧ ભૂજ વ્યાં. વં. સ્કુલ. માંડવીના કાનજી દવારકાદાસ
 ૩૨૧. ભૂજમોહમદન સ્કુલ. મેમણ આદમ આદમ ઈળીઆ તથા ફાજલ
 તેખાણી ૩૧ નળીયાકન્યા વાર્ષિક ઈનામ સખમે ૩. ૧૪૧ શેઠ ઘેલાભાઈ
 લીલાધર ૩૧૧ શીક્ષકને ૩૩) મહારાજ કુંવરી શ્રીબાઈ રાજબા ૩૩૧ શા. લા-
 લશી દવેજીંધ ૩૫૧ કાદારાના શા. લખમશી ગોવીંદજી ૩૫) શા. યોભજી અ-
 સમાલ ૩૩. નળીયાસ્કુલ. મહારાજ કુંવરી શ્રીબાઈ રાજબા ૩૩૧ મહેતાજીને
 ૩૩૧ વાર્ષિક ઈનામ ૩. ૨૩૧ દેસલપર શા. વીરા ધરમશી ૩૦૧ તથા
 પ્રાગજી ઉકેડા ૩૨) નળીયાનાઈટ સ્કુલ. વાર્ષિક ઈનામ ૩૪) માંડવીસ્કુલ.
 માંડવીના ગોસાઈ રીધગીરજી પ્રાણગીરજી ૩૬૧ માતાજીના મકની સ્કુલ.

વાર્ષિક ઈનામ રૂ૩૦૦૦ મોટીરોરીની સ્કુલ વાર્ષિક ઈનામ રૂ૩૦૦૦ રાપરસ્કુલ
 વાર્ષિક ઈનામ સળખે 'મહારાજ. શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૨૩૦૦ તથા, મહાન
 સમસ્તરૂ૬૧) ગોધરાસ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૧૨-૧૧-૬
 માંડવીના આસી. વહીવટદાર રૂ૦-૮-૦ શા. લખમશી નેણુશી રૂ૧૧ પંજા
 લાલજી વલખજીરૂ૧૧) સરવે સુપ્રિન્ટેનડેન્ટ રા.રા. ગીરજાશંકર મુલજી રૂ૨)
 કટારીપાસ્કુલ વાર્ષિક પરીક્ષા સળખે રૂ૨૧૧ સદમહરથો રૂ૧૧૧૧ મહેતાજીને
 રૂ૦૧૧ પલાસવા સ્કુલ વાર્ષિક ઈનામ રૂ૪૦૦ મે. કારભારી સાહેબ રૂ૧૧
 ગળપાદરસ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૨૧૧ મહેતાજીને રૂ૧૧
 ત્રમૌસ્કુલ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ૩) રવસ્કુલ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 રૂ૨૧૧-લાકડીયા કન્યા. મોરખીના રોઠ મકનજી સંઘવી રૂ૨૧૧ આસીસ્ટન્ટ
 પોલીસકમીશનર રૂ૦૧૧ રોઠ. સાકરચંદ હીરાચંદ રૂ૩૧૧૧ મહેતાજીને રૂ૨૧૧
 ભચાઉસ્કુલ ડીસપેનસરીનાં કમપાઉન્ડર. રા. કશ્વશાંકર ઓધવજી રૂ૩૧૧૧
 વડોલ વલખજી નયુ રૂ૧૧ મોટાઆસંખીઆ મહેતાજી વશનજી જીવજી રૂ૩
 ૧૧૧ ખડીર ગઢડાસ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૦૧૧૧૧ તેરા
 યાજુદાર તથા વેપારી વગેરે રૂ૨૧૧૧ મહેતાજીને રૂ૧૧) ખોલડીસ્કુલ વાર્ષિક
 પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૧૦૧૧૧૧ મનફરાંસ્કુલ. વાર્ષિક પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૨૧૧૧
 તેરાકન્યા તેરાના શેઠ વાઘજી કોરજી રૂ૬૦ શીક્ષકને રૂ૫૧ તથા મહારાજ
 કુંવરી શ્રી આઈ રાજખા રૂ૩૧૧૧ શા. લખમશી શીવજી રૂ૩) શીક્ષકને રૂ૨૧
 અંબાસ્કન્યા હરીદાસ ધરમશી રૂ૧૧૧ તથા વેદ લક્ષ્મીદાસ શંકરજી રૂ૧૧૧૧
 તથા પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૧૨૧૧ મુદ્રાકન્યા કુવરજી લક્ષ્મી-
 દાસ રૂ૩) શીક્ષકને રૂ૨૧૧ માનકુવા સ્કુલ મહાજન રૂ૧૧૧૧ મહેતાજીને
 રૂ૧૧૧૧ આડેસર વાર્ષિક પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૬૧૧૧ મોથાળાસ્કુલ મહારાજ
 કુંવરી શ્રી આઈ રાજખા રૂ૧૧૧૧ તથા ખત્રી વેલજી રામજી રૂ૧૧૧૧ વાર્ષિક
 પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૧૪) મહાજન રૂ૧૧૧૧ ખત્રીસ્કુલ મુનરા વહીવટદાર રા.
 બળદેવ વેલજી રૂ૧૧ ગઢસીસાસ્કુલ મોજણીદાર રા. ડાહ્યાભાઈ મયારામ
 રૂ૨) માંડવી આં. વ. સ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૧૫૦૦
 વીજળીના રોઠ. વસનજી નંદજી રૂ૧૫) રા. ચતુરભૂજ શીવજી રૂ૩) આકર્ટીંગ
 ડાકટર હીરજી હંસરાજ રૂ૩) માંડવી નં. ૧ લો. પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી
 હુઝુરસાહેબ રૂ૨૬) વીજળીના રોઠ. વસનજી નંદજી રૂ૦૧૧ માંડવી નં. ૨
 પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૨૩) વીજળીના રોઠ. વસનજી
 નંદજી રૂ૧૧૧૧ માંડવીના રા. કેશવજી હંસરાજ રૂ૧૦૦).

(22333)
94.90.91

ગુજરાતશાલ્કાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું. ત્રવેમ્બર. ૧૮૯૦. અંક ૧૧ મો.

વ્યાકરણમાં ૧ લો પાઠ.

અક્ષરોના બે મોટા વર્ગો—સ્વર અને વ્યંજન.

ત્રીજી ચોપડીએકવાર પૂરી કરી પછી ફરીને ચાલતી હોય તેવારે આ પાઠ બીજું ધોરણ બધાનારા વર્ગને શીખવવો.

સંદેપ નોંધ.

પૂર્ણ નોંધ.

અક્ષરોના બે આરંભ પ્રકાર. આપણી નિશાળમાં કેટલા નિશાળીઆ છે વર્ગો. તે જેઓ જાણતા હોય તેમણે હાથ જમા કરવા. નથી જાણતા તો હું તમને કહું છું—આપણી નિશાળમાં ૧૫૦ નિશાળીઆ છે (નિશાળના માસિક રજીસ્ટરમાં જેટલા હોય તેટલા કહેવા). બધા બેડે બોલો મેં કેટલા કલા ૧૬. ૧૫૦. એ બધાના કેટલા વર્ગો કર્યા છે તે જેઓ જાણતા હોય તેમણે આંગળી ઊંચી કરવી. તમે નથી જાણતા તો આપણે ગ્રંથીએ—એક તમારો વર્ગ, તમારા વર્ગની નીચે કયો વર્ગ છે તે તમે કહો. જ. ૧ લી ચોપડીનો. ફીક. ૧ લી ચોપડીના વર્ગની નીચે કયો વર્ગ છે? બાળવર્ગ. એ ત્રણ વર્ગો થયા. તમારી ઉપર ચાર વર્ગો છે તો બધા મળીને કેટલા થયા? જ. સાત. જેમ આપણી નિશાળમાં ૧૫૦ નિશાળીઆ છે તેમ અક્ષરો કેટલા છે તે કોઈ જાણે? આ પાઠીઆ ઉપર મેં લખ્યા છે તેઓને માત્રીચંદ તમે આ લાકડી વતી કદ ગણો. માત્રીચંદ ગણીને કદે તે સંખ્યા ખરી હોય

તો બધાને સંજગાવવી. અક્ષરો ફટલા છે તે બધા કને જોડે કહેવાયવા. એ અક્ષરોના મોટા બે વર્ગો છે તેઓનાં નામ જેમને આપડતાં હોય તેમણે હાથ ઈચ્છા કરવા.

સ્વર અને વ્યંજન, પાઠ. અક્ષરોના બે મોટા વર્ગો છે. બધા સાથે જોલો અક્ષરોના બે મોટા વર્ગો છે. આ બેનાં નામ કોઈ કહે તો તે પરથી, ન કહે તો શિક્ષકે કહી તેપરથી પાઠ ચલાવવો. સ્વર અને વ્યંજન એ શબ્દો મોટે અક્ષરે પાઠીઆ ઉપર લખી ફટલાક નિશાળીઆ કને વંચાવવા, પોતપોતાની સ્થેટ ઉપર લખાવવા તથા તેઓની જોડણી કરાવવી. એ અ એકલો જોડી પાકું આવડે એટલે અ અને ક પાઠીઆ ઉપર છૂટા શકાય છે. લખી પ્રસોત્તર વડે સમજાવવું કે અ એકલો જોડી શકાય કે એકલો જોડી છે, અને કમાં અ બજેલો છે; અ કાઢી નાખીએ તો એકલો શકાતો નથી. ક જોલાય નહિ. એ પાકું કરાવવું.

અ, આ, ઈ, વ. અ, આ, ઈ, વગેરે પાઠીઆ ઉપર લખેલા સ્વરો છે જે એકલા જોડી તે કોઈ નિશાળીઆ પાસે વંચાવવા અને બધા પાસે શકાતા અક્ષરો પોતપોતાની સ્થેટ ઉપર લખાવવા. પછી શીખવવું કે સ્વર છે.

એ બધા એકલા જોડી શકાય છે, અને સ્વર કહેવાય છે. એ પાકું કરાવવું. (વખત યઈ ગયો હોય કે નિશાળીઆને પાઠ કંઠણ પડે તો બાકીનો બીજો દિવસે શીખવવો).

વ્યંજન.

જેમ કે એકલો જોડી શકાતો નથી તેમ અ યણ એકલો જોડી શકાતો નથી. મેં શું કહ્યું? એકલો જોડી શકાતો નથી એટલે શું તે જોઓ કહી શકશે તેમણે હાથ ઈચ્છા કરવા. નરોત્તમ તમે કહે. જ. અ વગર જોડી શકાતો નથી. શિ. જવાબ ખરો છે, પણ અ અથવા હરકોઈ બીજો સ્વર બેજવાથી જોડી શકાય. મેં શું કહ્યું? ઉદાહરણ, કા, ચી, પી, ખ, જી, જા, સા, સો ઇત્યાદિ. જે અક્ષર સ્વર સ્વરો વિના એકલા જોડી શકાતા નથી તેઓને વ્યંજન કહે છે. કયા અક્ષરો વ્યંજન કહેવાય છે? પાકું આપણા પછી વ્યંજન (ક અ ગ ઘ ઙ) લખવાની રીત શીખવવી. પછી ક-

હું હવે તમારી સ્વદેશી લઈ બધા વ્યંજન આપશે
લખી લખાશે.

પુનરાવર્તન—અક્ષરોના કેટલા વર્ગો છે? સ્વર કોને કહે છે?
વ્યંજન કોને કહે છે? સ્વદેશી સ્વર અક્ષરો લખો, વ્યંજન
શી રીતે લખાય? વ્યંજન અક્ષરો લખો.

પાઠ ૨ જો. શબ્દોના પાંચ વર્ગો.

ત્રીજા બાહરણના વર્ગને.

(આરંભ પ્રથમ નથી) ઈશ્વારામ તમે આ કાળા પાટીઆ
ઉપર એક અક્ષર લખો.

અક્ષરોની સંખ્યા. મંદારામ તમે એક શબ્દ લખો. હરિદાસ તમે કહો અ-
ક્ષરોની સંખ્યા. ક્ષરો કેટલા છે? જોવાઈ તમે કહો શબ્દો કેટલા છે? નથી
જાણતા તો ગોકળ તમારી મોપડી ઉઘાડી આજના પા-
ઠમાં શબ્દો કેટલા છે તે કહો મનો. પરાગજી તમે વીસમા
પાઠના શબ્દો ગણો. કાનદાસ તમે પચાસમા પાઠના શ-
બ્દો ગણો. ગણીને કહે છે. (મણીતા ન આવડે તો મદદ
કરી.) પાટીઆ ઉપર તે આંકડા લખી સરવાળો કરવો. પછી
તે વંચાવવો અને કહેવું કે આ મોપડીના બધા પાઠોના
શબ્દોનો સરવાળો એથી ઘણો મોટો થાય. મેં શું કહ્યું?
અને બધા મોપડીઓના શબ્દો ગણીએ તો હજારો થાય.
મેં શું કહ્યું? ઘણાને પૂછી પાકું કરાવવું. જીવણજી, અક્ષ-
રોના કેટલા મોટા વર્ગો મેં તમને શીખવ્યા છે? જ. બે.
શિ. હીક. શબ્દોના કેટલા વર્ગો છે તે જેમના જાણવામાં હોય
તેમણે હાય જાય કરવા. કોઈના જાણવામાં નથી તો સાં-
ભળો, શબ્દોના પાંચ વર્ગો છે. બધા જોડે બોલો શબ્દોના
પાંચ વર્ગો છે. કાળા પાટીઆ ઉપર લખવું કે “બધા શબ્દોના
પાંચ વર્ગો છે.” દલસુખ, તમે અક્ષરોના બે વર્ગો છે તે-
ઓનાં નામ કહો. જ. સ્વર અને વ્યંજન. શિ. જેમને

શબ્દોના પાંચ વર્ગોનાં નામ આવડતાં હોય તેમણે હાથ
 લેવા દરવા. નથી જાણતા તો હું તમને ચોક્કસ વખતમાં
 શીખવીશ (પાઠનાનો માફમ પડે તો નામ વિષે શીખવું).
 પુનરાવર્તન—શબ્દો કેટલા છે? એ બધા શબ્દોના વર્ગો કેટલા છે ?

પાઠ ૨ જો. નામ વિષે.

ત્રીજી વ્ધારણના વર્ગને.

નામ. (આરંભ પ્રશ્નો). આખા વર્ગને કાળા પાટીઆ બણી નેવાને
 દરમાવી નામ એ શબ્દ મોટા અક્ષરે લખવો. પછી
 એક નિશાળીઆને પૂછવું કે બધા શબ્દોના કેટલા વર્ગો છે?
 ઉત્તર—પાંચ. શિ. કીક. એ પાંચમાંનાં એક વર્ગને નામ
 કહે છે. સપળા નેડે બોલો શબ્દોના પાંચ વર્ગોમાંના એ-
 કને નામ કહે છે. શિ. કયા શબ્દો એ વર્ગમાં છે તે જમને
 આવડતું હોય તેમણે હાથ લેવા દરવા. કોઈ નથી
 જાણતા તો હું શીખવું. વર્ગમાંના બે ત્રણ નિશાળી-
 આઓનાં નામ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી કોઈ છોકરાને
 પૂછવું કે આ કોનાં નામ છે? પછી બધાને દરમાવવું કે
 તમારી રસેટ ઉપર બીજાં બે નામ લખો. એમ લખેલાં
 નામ નેઈ જવાં. પ્રેમચંદ, તમે કોઈ માવડાનું નામ કહો.
 હરનારાયણ, તમે કોઈ બાપડીનું નામ કહો. કાળાબાઈ,
 તમે કોઈ છાડીનું નામ કહો ઈ. શિ. બધા માણસનાં
 નામ આ વર્ગમાં છે. મેં કહ્યું તે બધા નેડે બોલો. ખીમજી,
 તમે કોઈ જનાવરનાં નામ દો. જ. ગાય, કૂતરો, ઘોડો.
 મીઠાસામ, તમે બીજાં દો. ઉ. બિલાડી, બેંશ, ગરુડ,
 મોર, પોપટ, સાપ, માખી, કીડી. શિ. બધાં જનાવરનાં
 નામ આ વર્ગમાં છે, એ બધા સાથે બોલો. એ વર્ગને
 શું કહીએ છીએ? ઉ. નામ. શિ. માણસો અને બધાં
 જનાવરો પ્રાણી કહેવાય છે. મેં શું કહ્યું ત્રિભોવન? ઉત્તર
 ખરો દે છે. શિ. બધાં પ્રાણીનાં નામ આ વર્ગમાં છે એમ

કાળા પાટીઆ ઉપર લખી પશ્ચાત્ પાસે મોલાવી પાકું કરાવવું.
(પાક સમાપ્ત કરવાનો સમય થયો હોય તો અહિં બંધ કરી
પુનરાવર્તન કરવું અને આકીનો બીજો દિવસે ચલાવવો.)

બધી વનસ્પતિનાં નામો
તિનાં નામો આ વર્ગમાં છે.
મેચર, તમે કોઈ કોળનાં નામ રા. જ. ચણા, વટાણા,
વાસ, તુવેર, ચોળા. હસમાન, તમે કોઈ કોળનાં નામ
કહો. જ. સીતાફળ, બોર, કેરી, કેળાં. માલોદહ, તમે
કોઈ ફૂલનાં નામ કો. જ. મોગરો, ગુલાબ, ચંપો. શિશુક.
એ બધાં વનસ્પતિ કહેવાય છે. ૧ ભો નંબર, તમે કોઈ
વનસ્પતિનાં નામ રા. એ પાકું કરાવી પાટીઆ ઉપર
લખવું કે બધી વનસ્પતિનાં નામો આ વર્ગમાં છે. એ
પૂછી પૂછીને પાકું કરાવવું.

બધા પદાર્થો.
નાં નામો આ વર્ગમાં છે.
ગુણોનાં નામો આ વર્ગમાં છે.
મો આ વર્ગમાં છે.
દયા, રીસ, ભોળ વગેરે નામો આ વર્ગમાં છે.
વર્ગમાં છે.

અનેક પદાર્થો.—ખુર્શી, પાટીયું, રસેટ, નળીયું, માટી,
પથ્થર, કાંકરો, કાચ, જીંત, છાપડું વગેરે.—પાસે હોય કે
લાવી શકાય તેવાં હોય તેઓને લાવી, દેખાડી દેરેકનાં
નામ પૂછી શીખવવું કે બધા પદાર્થોનાં નામો આ વર્ગમાં છે.
ગળપણ એમાં હોય તે જેઓ જાણતા હોય તેઓએ
હાય જમા કરવા. હાતર, ગોળ, ખાંડ, સાકર. ઠીક, ખરાશ
એમાં હોય છે? જવાબ નહિ. બીજાનો રસ કેવો લાગે?
ખારાશ એમાં હોય છે? તમને કોઈ વાર રીસ ચડે છે કે?
તમને કોઈ વાર દયા આવે છે કે? એવા પ્રશ્નો વડે
શુણોનાં નામ સમજાવી કહેવું અને પાટીઆ ઉપર લખવું
કે શુણોનાં નામ આ વર્ગમાં છે. સુખ, દુઃખ, વિચાર, વખત
આદિક નામોનાં ઉદાહરણો શીખવવાં. પાકું કરાવવું. એ
પછી પુનરાવર્તન કરવું.

(આ પાઠને માટે ડેરવેલા વખતમાં જેટલું શીખવી શકાય
તેટલું શીખવવું અને આકીનું બીજો દિવસે શીખવવું. પા.

જન શીખવેલાની પરીક્ષા હમેશ કરતાં રહેવું. વાંચનના પાઠમાંના મો હોય તેઓને ઓળી દટાવવાં. ઘણીવાર આ વિષે પાઠો શીખવ્યાથી નિશાળી આને કાંઈક સમજાણું પડશે.

પાઠ ૪ થો. વિશેષણ.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

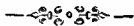
ગુણો.

(આરંભ પ્રશ્નો નથી) પાઠ—(હાથમાં મીઠું રાખી) જમાઈ, તમે કહો આ મારા હાથમાં શું છે? જ. મીઠું. જગજીવન, તમે એ મીઠાના ગુણ કહો. જ. ખાંડ, ઘોણું. શિ. બધા જીવો એનો જવાબ હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. ખાંડ મીઠું, ઘોણું મીઠું. દેવજી અને ખંડુજી મારી પાસે આવો. મંગ-બદાસ, તમે કહો એ બેમાં નાનો કોણ અને મોટો કોણ છે? જ. દેવજી નાનો છે અને ખંડુજી મોટો છે. એ જવાબ હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. દેવજી નાનો, ખંડુજી મોટો, તાગરજી, તમે કહો, મેં જે લખ્યું તેમાં નામ ક્યાં છે? જ. મીઠું, દેવજી, ખંડુજી. શિ. તમારો ઉત્તર ખરો છે. મકનજી, ખાંડ એ મેનો ગુણ છે તે કહો. જ. મીઠાનો. શિ. ઠીક. મીઠું નામ છે તો એ નામનો ગુણ ખતાવે તે શબ્દને શું કહેવું તે જોને આવડતું હોય તેમણે આંગળી ઊંચી કરવી. જે શબ્દો ગુણ ખતાવે તેઓને વિશેષણ શબ્દ પાઠો કરાવવો) જે શબ્દો ગુણ વિશેષણ કહેવા. ખતાવે તેઓને વિશેષણ કહેવા. એ વાડપ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી બધા કને નીડે બોલાવવું. વિશેષણ શબ્દની નેડણી કેટલાક નિશાળીઆ પાસે કરાવવી. પછી પૂછવું કે મોટો દેવજી, એ બે શબ્દોમાં વિશેષણ કયું અને નામ કયું? નાનો ખંડુ એ બેમાં નામ કયું અને વિશેષણ કયું? પછી હાથમાં ચાક ચર્ચ તેનો રંગ કેવો છે તે પૂછવું. જ. ઘોળો. કહે તો ઘોળો ચાક એ શબ્દો પાટીઆ ઉપર લખવા; પછી જાડતું લીલું પાંદડું ચર્ચ લખવું કે લીલું પાંદડું. એ ચાર

જે શબ્દો ગુણ
ખતાવે તેઓને
વિશેષણ કહેવા.

શબ્દોમાં વિશેષણ ક્રમાં અને નામ ક્રમાં તે પૂછવું. હરકોઈ
ખીન્નાં ઉદાહરણોથી પાઠું કરાવવું. જુદા જુદા પ્રકારનાં વિ-
શેષણો, સંખ્યા, સ્વાદ, માપ, રંગ, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, આકાર,
પરિમાણાદિક ગુણવાચક શબ્દો પૂછી, સ્લેટ ઉપર લખાવી,
વાંચેલા પાઠમાંથી કઠાવી પાઠું કરાવવું, અને શીખવવું કે
શબ્દોના પાંચ વર્ગોમાંનો એક વર્ગ નામ છે, અને ખીન્ને
વર્ગ વિશેષણ છે. એ પાઠ કેટલાક દિવસ ચાલશે ત્યારે પૂરો
સમજશે. દરરોજ વ્યાકરણના વખતમાં પરીક્ષા કરવી તે
વેળા પણ વાંચનપાઠોનો ઉપયોગ કરવો.

શબ્દોના પાંચ
વર્ગોમાંનો એક
નામ. ખીન્ને
વિશેષણ.

પાઠ ૫ મો. સર્વનામ.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

(આરંભ પ્રશ્નો તથા). કળા પાટીઆ ઉપર વચલા ભા-
ગમાં લખવું, “જેઠાલાલ કહેછે જેઠાલાલ આપ્યો.” આખા
વર્ગને કહેવું, એ વાક્ય તમારી સ્લેટ ઉપર જટ લખો. (એ
વાક્યને ઢેકાણે હરકોઈ ખીન્નું વાક્ય હું શબ્દ મૂકવો પડે
અને ખીન્ને ફરફાર કરવો ન પડે તેવું સહેલું લખાવી
શકાય; અહિં તથા આગળ જે શીખવવાનું છે તેને અ-
નુકૂળ પડે તેવાં હરકોઈ વાક્યો ઉદાહરણને માટે સેઈ શ-
કાય.) બધા લખી રહે પછો વર્ગના નીચલા ભાગના કોઈ
નિશાળીઆને પૂછવું કે એમાં પહેલું નામ કયું છે? જ-
વાબ સેઈ (તેને ન આવડે તો ખીજા કોઈ કનેથી લેઈ)
કોઈ ખીજા નિશાળીઆને પૂછવું તમે ખીન્નું નામ એમાં
છે તે જતાવો. જવાબ મળે ત્યાર પડે એમાં જેઓ
સુધારો કરી શકે તેમણે પોતાના હાથ ધ્રિંચા કરવા. જે
ખરે જવાબ કોઈ દે તો એણે શું કહ્યું એ સવાલ બે
ત્રણ ઝીકરાને ત્વરાથી પૂછવો, અને સુધારેલું વાક્ય-
જેઠાલાલ કહેછે હું આપ્યો-અમારું લખેલા વાક્યનો સામે
લખવું. કોઈ મૂળ વાક્યને સુધારી ન શકે તો શિક્ષકે

છળ શીખવેલાતી પરીક્ષા હમેશા કરતાં રહેવું. વાંચનના પાઠમાં નામો હોય તેઓને ઓળી કટાવવાં. ધણીવાર આ વિષે પાઠો શીખવ્યાથી નિશાળામાં તે કાંઈક સમજણ પડશે).

પાઠ ૪ થો. વિશેષણ.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

ગુણો.

(આરંભ પ્રશ્નો નથી) પાઠ—(હાથમાં મીઠું રાખી) જુઓ, તમે કહો આ મારા હાથમાં શું છે? જ. મીઠું. જગજીવન, તમે એ મીઠાના ગુણ કહો. જ. ખાંડ, ઘોળું. શિ. બધા જીવો એનો જવાબ શું પાટીઆ ઉપર લખ્યું. ખાંડ મીઠું. ઘોળું મીઠું. દેવજી અને ખંડુજી મારી પાસે આવે. મંગળદાસ, તમે કહો એ જેમાં નાનો કોણ અને મોટો કોણ છે? જ. દેવજી નાનો છે અને ખંડુજી મોટો છે. એ જવાબ શું પાટીઆ ઉપર લખ્યું. દેવજી નાનો, ખંડુજી મોટો. નાગરજી, તમે કહો, મેં જે લખ્યું તેમાં નામ ક્યાં છે? જ. મીઠું, દેવજી, ખંડુજી. શિ. તમારો ઉત્તર ખરો છે. મનજી, ખાંડ એ શેનો ગુણ છે તે કહો. જ. મીઠાનો. શિ. કીક મીઠું નામ છે તો એ નામનો ગુણ બતાવે તે શબ્દને શું કહેવું તે જોને આવડતું હોય તેમણે આંગળા દિશી કરવી. (જો કોઈ ખરો ઉત્તર દે તો તેપરથી અને ન દે તો શિક્ષકે કહી તેપરથી વિશેષણ શબ્દ પાઠો કરાવવો.) જે શબ્દો ગુણ બતાવે તેઓને વિશેષણ કહેવા. એ વાક્ય કાળા પાટીઆ ઉપર લખી બધા કને જોડે બોલાવવું. વિશેષણ શબ્દની નોંધણી કેટલાક નિશાળામાં પાસે કરાવવી. પછી પૂછવું કે મોટો દેવજી, એ જે શબ્દોમાં વિશેષણ કયું અને નામ કયું? નાનો ખંડુ એ જેમાં નામ કયું અને વિશેષણ કયું? પછી હાથમાં માક સર્થ તેનો રંગ કેવો છે તે પૂછવું. જ. ઘાણા કહે તો ઘાણા માક એ શબ્દો પાટીઆ ઉપર લખવા; પછી જાડનું લીલું પાંદડું સર્થ લખવું કે લીલું પાંદડું. એ માર

જે શબ્દો ગુણ
બતાવે તેઓને
વિશેષણ કહેવા.

પુનરાવર્તન—સર્વનામ કોને, કહીએછીએ? આજે સર્વનામના જે શબ્દો શીખવ્યા તેમાંનો એક તમે કહો. ખીન્ને તમે કહો. ઇલાદિ.

—૦૦૦૦૦૦—

પાઠ ૬ ટો. સર્વનામ.

સર્વનામ એ (આરંભ પ્રશ્ન નથી પૂછવા.) હવે શબ્દોના કેટલા શબ્દોનો ત્રી- વર્ગો તમારા જાણવામાં આવ્યા તે જોએ કહી શકે તે- નો વર્ગ છે. મણે હાથ જામ્યા કરવા. ઉતર-૨ નામ, ૨ વિશેષણ, અને ૩ સર્વનામ. ન આવડે તો શિક્ષકે શીખવવું. કાળા પાટીઆ ઉપર લખવું—“સર્વનામ એ શબ્દોનો ત્રીજો વર્ગ છે.” એ વાક્ય બધા પાસે જોડે બોલાવવું. પછી નિશા- જીઆને પૂછી પૂછીને સર્વનામના ખીજા શબ્દો પાટીઆ ઉપર લખવા અને તેઓની રસેટ ઉપર ઉતરાવવા. ઉદાહ- રણ, દાદાભાઈ તું વાંચ, મોટાભાઈ તમે વાંચો. આ તારી, તમારી, એટલે તારી છે. આ ચોપડી તમારી છે, જીવે તે વાંચે. તે, તેઓ, કો- તેઓ આવ્યા. કોણ આવ્યું? આ ટોપી. કોની છે? એવાં વાક્યો કાળા પાટીઆ ઉપર લખતાં જવું અને તેઓમાં સર્વનામો હોય તેઓને ઓળખાવવાં. સૂચક પ્રશ્નોથી આ તથા બીજાં ઘણાંક સર્વનામ નિશાજીઆ કહી શકશે. વાંચનની ચોપડીમાંના શીખેલા પાઠોમાંનાં સર્વનામો પૂછવાં. તે સર્વનામો ક્યાં નામને બદલે છે તેપણ હમેશ પૂછવું. એમ કરીએ તોજ ખરી સમજણ પડે અને પાકું આવડે. આગળ આવવાની પૂર્વ કેરલાક દહાડા સધી સર્વનામના પાઠ શીખવવા અને વાંચનના પાઠોમાંથી નામ, વિશેષણ, અને સર્વનામ એ ત્રણે વર્ગના શબ્દો શોધાવવા.

પાઠ ૭ મો. ક્રિયાપદ.

શબ્દોનો ૪થો આજે હું તમને શબ્દોનો ૪થો વર્ગ શીખવું છું. ઇગનલાલ, વગે. તમે કહો મેં શું કહ્યું? નરોત્તમ, તમે કહો મેં શું કહ્યું? સોરાબજી, તમે શબ્દોના ત્રણ વર્ગ શીખાં છો તેમાંના એકનું.

નોમ ફેરો, મનમુખ, તમે ખીજનું કહો. જમાલ, તમે ત્રીજનું કહો. પરસોતમ, આજે હું તમને શબ્દોનો કયો વર્ગ સમજાવું છું? શબ્દોના શીખવેલા ત્રણ વર્ગોનાં નામ કાળા પાટીઆ ઉપર મોટે અક્ષરે લખવાં—નામ, વિશેષણ, સર્વનામ. એ ત્રણેને મથાળે શબ્દોના વર્ગો એમ લખવું અને વર્ગના નીચલા ભાગના નિશાળીઆ કને વંચાવવું.

કાળા પાટીઆ ઉપર એક લીટી ઉપર દોરી કોઈ નિ-
 જે શબ્દો શાળીઆને પૂછવું કે એ મેં શું કહ્યું? હાથવડે ખીજનાં
 કાંઈ કરવાનું કયાં કામ કરીએછીએ તેનો આખા વર્ગ વિચાર કરવો.
 જણાવેછે તે વિચાર કરવાનો થોડો વખત આપી કહેવું કે જેઓ
 આ '૪' થા કરી શકે તેમણે હાથ ઊંચા કરવા. જેમણે હાથ ઊંચા
 વર્ગમાં છે. કયાં હોય તેઓમાંથી એકને, પછી ખીજને, પછી ત્રીજને
 એમ પ્રશ્નો પૂછવા. ન આવડે તો સૂચક પ્રશ્નો પૂછવા,
 લખીએછીએ શાથી? જાણીએ (પકડીએ) છીએ શાથી?
 ઈ. પછી પગવડે શાં કામ કરીએછીએ (ચાલવું કે હિંડ-
 વું, રાડવું, ઊભા રહેવું ઈ.), આંખોવડે, દાન, નાક, મોઢવડે
 કામ કરીએછીએ તેનાં થોડાં ઉદાહરણ પૂછવાં, પણ તેમ
 કરવામાં ઘણો વખત રોકવો નહિ. એમ જે શબ્દો કાંઈ
 કરવાનું જણાવે તેઓ '૪' થા વર્ગમાં છે એ પાકું કરાવવું.
 લખવું, બોલવું, ખાવું, પીવું, ચાલવું, જવું, ભ્રમવું, રેવું,
 ભોવું, સાંભળવું, આખવું, સુંઘવું, ઈ. એ ચોથા વર્ગમાં
 છે. પાકું કરાવવાને વાડપોમાં ઉદાહરણો પૂછવાં અને
 શીખવવાં—હું બોલું છું, તે બોલે છે, તમે જાણો છો, તું લખે છે,
 અમે સાંભળીએ છીએ, તમે જુઓ છો ઈ. વાડપો કાળા પા-
 ટીઆ ઉપર લખી તેઓમાંથી કરવાનું જણાવનાર શબ્દો
 પૂછવા અને ન આવડે તો શીખવવા. જે કરવાનું તેને
 દિવા કહે છે. એ શીખતી પાકું આવડે ત્યાર પછી શીખવું
 કે જે શબ્દો કરવાનું જણાવે છે તેઓ '૪' થા વર્ગમાં છે
 એ તમને શીખવું છે. હવે એ ચોથા વર્ગનું નામ દિવાપદ
 છે. એ પાકું કરાવવું. વાંચનારા પ્રશ્નોમાં દિવાપદ દોષ
 તેઓને ઓળખાવવાં.

એક પાઠમાં એટલું બધું આવડી શક્ય નહિ માટે આ પાઠના વિભાગ કરવા.

પાઠ ૮ મો, ભાગ ૧ હો. અવ્યય.

આરંભ પ્રશ્નો:—તમે શબ્દોના ચાર વર્ગો અને તે વર્ગોનાં નામ શીખી ગયા. એ નામ હું કાળા પાટીઆ ઉપર લખું. માણેકજી, તમે પહેલા વર્ગનું નામ લખાવો. હીરાચંદ, તમે બીજા વર્ગનું નામ લખાવો. ત્રીકમજી, તમે ત્રીજા વર્ગનું નામ લખાવો. બાણુભાઈ, તમે ૪ થા વર્ગનું નામ લખાવો. હવે પાંચમા વર્ગનું નામ જેમના બાણુવામાં હોય તેમણે પોતાની આંગળીઓ ઊંચી કરવી.

અવ્યય.

પાઠ—તે કોઈ નિશાળીઓ ખરો જેવાય દે તો તે આખા વર્ગની પાસે બોલાવી પાઠો કરાવવો. જો કોઈને ન આવડે તો શિક્ષકે કહી અવ્યય શબ્દ બધા પાસે જોડે બોલાવી કાળા પાટીઆ ઉપર લખી તેની નેડણી છેક્ષા કે તેની પાસેના નિશાળીઓ કને કરાવવી તથા બીજાઓને પૂછવી. પછી અવ્યયનાં ધણાં ઉદાહરણો પ્રશ્નોવડે શીખવવાં. નિશાળીઓને ન આવડે તો શિક્ષકે કહી કાળા પાટીઆ ઉપર લખવાં અને ગોખાવવાં.—અવ્યયનાં ઉદાહરણો જેઓને આવડતાં હોય તેમણે હાથ ઊંચા કરવા. એમ આખા વર્ગનું ધ્યાન આકર્ષી જે ઉત્તરો ખરા હોય તેઓ બીજાઓને શીખવવા. ન આવડે તો શિક્ષકે કહેવા, અને ગોખાવવા. એ રીતે અવ્યયનાં પુષ્કળ ઉદાહરણો નિશાળીઓને શીખવવાં.

અને, પણ,
તથા, ઈ

પાઠ ૯ મો, ભાગ બીજો. અવ્યય.

આરંભ પ્રશ્નો—શબ્દોના પાંચમા વર્ગનું નામ અવ્યય શા-
થી પાડ્યું છે તે જેમને આવડતું હોય તેમણે પોતાની
આંગળીઓ ઊંચી કરવી.

પાઠ—મેં શું પૂછ્યું? મગનબાઈ, તમે કહેા. અવ્યય
અવ્યયનો અર્થ: નામ પાડવાનું કારણ સમજવાને અવ્યય શબ્દનો
અર્થ જાણવો જોઈએ. હરીલાલ, શું જાણ્યું જોઈએ?
અવ્યયનો અર્થ જોએને આવડતો હોય તેઓએ હાથ
જેમાં ફેર- જોયા કરવા. કોઈ કહે તો તે બીજાઓને શીખવશે. કોઈ ન
ફાર યામ કહે તો શિક્ષકે શીખવી પાકો કરાવશે. વ્યય એટલે ફેરફાર
નહિ તે. યામ તેવા અને અવ્યય એટલે ફેરફાર યામ નહિ તેવા.
મારવગોમાં હવે આપણે જોઈએ કે પહેલા વર્ગોના શબ્દોમાં ફેરફાર
ફેરફાર યા- યામ છે કે નહિ. માણજીવન, મેં શું કહ્યું? સીતારામ, તમે એક
ધણે તેનાં ઉ- નામનું ઉદાહરણ આપો. જ. ઊકરો. શિ. ઊકરા, ઊકરાને
દાહરણ લઃ માણસ, માણસમાં. માણસથી, ઈ. વિશેષણ, સર્વનામ
ખ્યાં. અને ક્રિાપદનાં ચોડાં ચોડાં ઉદાહરણો લેઈને ફેરફાર
યામ છે તે કહેવા અને પાઠીઆ ઉપર લખવા—મોટો, મોટી,
મોટું, ઈ. અમે, અમારો, અમારાથી, તમે, તમારો,
તમારું ઈ. લખેછે, લખોછો, લખ્યું, લખશે, આઓ,
આથી, આવેછે, આવશે, ઇ. જોડણીમાં યો ફેરફાર થયો
તે ધણાક નિશાળીઆને પૂછ્યું. આ અથવા એ વર્ગોના
હરકોઈ બીજા શબ્દો આલશે. નિશાળીઆની પાસેથી
પ્રશ્નોપડ એ ઉદાહરણો લેવાં. એમયતા ફેરફારો તેમના લ-
અને, પણ, ક્ષમાં ઉતરે પછી અવ્યયનાં ઉદાહરણો માગવાં અને તે-
મોટે, કાજે, એમાં ફેરફાર યતા નથી તે બતાવ્યું. ઉપજા ચાર વર્ગોનાં
તથા વગેરે- ઉદાહરણો કાળા પાઠીઆ ઉપરથી બૂથી નાખી હવે અ-
માં ફેરફારય- વ્યયનાં ઉદાહરણો નિશાળીઆ કહે ને લખવાં અને તેઓ-
તો નથી. માં યો ફેરફાર યામ છે તે પૂછ્યું. ખોટા જવાબ દે તો તે
સુધારવા અને અંતે શીખવ્યું કે એઓમાં ફેરફાર યતા
નથી મોટે તેઓ અવ્યય કહેવાય છે. એ ગો માવી
પાકું કરાવ્યું.

—૦૦૦૦૦૦—

પાઠ ૨૦ મો, ભાગ ૨ લો, અક્ષરોના વર્ગો.

૪ થા પોરણના વર્ગને.

આરંભ પ્રશ્નો.—મુજુઝ, તમે અક્ષરોના બે મારા વર્ગોનાં

નામ શીખી ગયાછે તે સાંભરતા હોય તો કહો. જવાબ-
સ્વર અને વ્યંજન. એ વિના અક્ષરોના બીજા વર્ગો છે તે
જેમના જાણવામાં હોય તેમણે હાથ જમ્યા કરવા.

૫૪—કોઈ ખરો ઉત્તર કે તો તે બીજાઓને શીખવી
તે નામ પડવાનું કારણ પૂછવું, અને કોઈ ન કહે તો શિ-
ક્ષકે શીખવવાનો આરંભ કરવો. પ્રથમ કાળા પાટીઆ
ઉપર પ, ફ, બ, જ, મ એ પાંચ અક્ષરો લખી નિ-
શાળીઆન કહેવું કે તમરા અને હોઠો એક એકથી
આધા રાખી (શિક્ષકે કરી દેખાડવું) એ અક્ષરો વાંચો.
તેઓ એ પાંચના ઉચ્ચાર કરી શકશે નહિ. પછી એ

પ, ફ, બ,
જ, મ.

ક, ખ, ગ, ઘ.

અક્ષરોની નીચે ક, ખ, ગ, ઘ, એ અક્ષરો લખી બંને
હોઠો એક એકથી વેગળા રાખી નિશાળીઆઓને વાંચ-
વાને ફરમાવવું. બે હોઠો એક એકથી દૂર છતાં એ અ-
ક્ષરો વાંચી શકાયે. હવે એનું કારણ શું તે પૂછવું, અને
કોઈને ન આવડે તો કહેવું કે પ, ફ, બ, જ, મ, એ અ-
ક્ષરો બે હોઠોથી બોલાયછે, બે હોઠો એક એકને અડકે
તોજ બોલાય. પછી એ વાક્ય કેટલાક નિશાળીઆ કને
બોલાવવું. એ સમજવા કેડ કહેવું કે ક, ખ, ગ, ઘ, એ
અક્ષરો ગળામાંથી બોલાય છે. પ્ર. શાથી બોલાયછે? જ.
ગળામાંથી. પ્ર. ગળાનું બીજું નામ કોઈ જાણેછે? જ.
કંઠ. એ પાકું કરાવવું. પછી કહેવું સં એ અક્ષર દાંતની
પાછળ જીભ અડેછે સારે બોલી શકાયછે. બધા નિશાળી-
આ પાસે એ અક્ષર બોલાવી તેમની ખાતરી કરી આપવી.

સ.

મુખના જેમા-
ગામાંથી અ-
ક્ષરો બોલાય
છે તે પ્રમાણે
તેઓના વર્ગો

હવે કાળા પાટીઆ ઉપર લખેલું ભૂરી નાખીને તેને
મયાજે લખવું કે મુખના જે ભાગોમાંથી અક્ષરો બો-
લાયછે તે પ્રમાણે તેઓના વર્ગો કરાવ્યા છે. એ વાક્ય
બધાની પાસે જોડે બોલાવવું. એ પાકું આવડે સારે
પુનરાવર્તન કરવું.

કર્પાછે.

પાઠ ૧૦ મો, ભાગ વીજો. અક્ષરોના વર્ગો.

હોક, દાંત, તા- (આરંભ પ્રશ્નો નથી.) મોડાના ભાગો, હોક, દાંત, તાજવું,
જવું, મૂઘનું. મૂઘનું, કંઠ પ્રશ્નો પૂછી ઉત્તર મારફતે ઓળખાવવાં અને
કંઠ. તેઓને કાળા પાટીઆને મથાળે લખવા. પછી કોઈને
પૂછવું કે હોકાવડે જે અક્ષરો બોલાય છે તેમાંનો એક
તમે બોલો છો. કંઠવડે બોલાય છે તેમાંનો એક તમે
કહો. જાન અને દાંતવડે બોલાય છે તેમાંનો એક તમે
કહો. જાન અને તાજવાવડે બોલાય છે તેમાંનો એક તમે
કહો. ન આવડે તો શિક્ષકે કહેવા.

સ્થાન પ્રમાણે એમ યાદ દેવડાવી કાળા પાટીઆ ઉપર સ્થાન પ્રમાણે
અક્ષરોના વ. પાડેલા અક્ષરના વર્ગો અને તેઓનાં સ્થાનો નીચે પ્રમાણે
ગો લખવા. લખવાં અને નિશાળીઆની નોટબુકમાં ઉતરાવવાં. એક
વર્ગ પ્રથમ લખવો અને તે આવડે સાર પછી બીજો
લખવો; તે આવડે સારે ત્રીજો એ પ્રમાણે શીખવવું.

અક્ષરો.

સ્થાન.

વર્ગનું નામ.

અ આ ક ખ ગ ઘ ઙ હ.

કંઠ.

કંઠ્ય.

ઘ ઈ એ ઓ જ ઝ ઞ ય ર.

તાજવું.

તાલબ્ય.

ત્ર દ ઢ ડ ઢ ળ ર પ જ.

મૂઘનું.

મૂઘ્ય-પ.

ત થ દ ધ ન લ સ.

દાંત.

દલ (કે દંતી)

હ છ પ ફ બ ભ મ.

હોક.

ઓઘ્ય.

ડ ઝ ળ ન મ.

એઓ પોતાનાં સ્થાનોમાં ઉત્પત્તિ યદી નાસિકાસ્થાની
નાકની પાટે બહાર નીકળે છે માટે, પછી કહેવાય છે.

— ૦૦૦ —

પાઠ ૧૧ મો. જોડાક્ષરો.

ત્રીજું ધોરણ શીખી રહેલા આવેલા કે ૪ થા ધોરણના વર્ગને.

આરંભ પ્રશ્નો—મૂળાક્ષર કોને કહીએછીએ તે. જેમનાં
જણવામાં હોય તેમણે આંગળીઓ જમી કરવી. તોડા-
ક્ષરો કોને કહે છે તે જેમને આવડે તેમણે આંગળીઓ
જમી કરવી.

વ્યંજનને સ્વ-
ર મળ્યો હોય
તે નોડાક્ષર
નહિ.
પાઠ—ધારે કે ઉપલામાંના પહેલા સવાલનો જવાબ
નિશાળીએ ખરો દીધો, અને ખીજા સવાલના જવાબમાં
કહ્યું કે અક્ષરો નોડાયલા હોય તેઓને નોડાક્ષર કહે-
વામાં આવેછે. આ ઉત્તર સાચો નથી તે સમજાવવાને
કાળા પાટીઆ ઉપર ૩+૪=કી લખવું. એકીમાં અક્ષરો નો-
ડાયલા છતાં તેને નોડાક્ષર કહેવામાં આવતો નથી; તેમ
ચૂ+આ=આ એ નોડાક્ષર નથી. એમ વ્યંજનમાં સ્વર
બળવાથી જે અક્ષરો તો નોડાયછે ખરા પણ તેઓ નોડા-
ક્ષર કહેવાતો નથી.

જે કે વધારે ઉકડતી, તમે એક નોડાક્ષર જોશો. જ. વ્ય. શિ.
વ્યંજનો નો- એમાં કયા અક્ષરો નોડાયલા છે? જ. વ અને ય. શિ.
ડાયથી નો- મુલેમાન, તમે કહો, ૫ એકલો છે કે વમાં ખીજો કોઈ
ડાક્ષર બનેછે. અક્ષર બજેલોછે? જ. એમાં અ બજેલો છે. શિ. તો
વ્યાં લગી અ એમાં છે ત્યાં લગી એમની સાથે નોડાય નહિ,
વ્ય. માત્ર વ+ય=વય થાય. જગન, મેં શું કહ્યું? શિ. વમાં
બજેલો સ્વર કાટી લેછએ એટલે તે પૂરો વ્યંજન થાય
ત્યારે યની સાથે નોડાય વૂ+ય=વ્ય થાય. મેં શું કહ્યું?
નાગેશ્વર તમે નોડાક્ષરનું બીજું ઉદાહરણ કહો. જ.
પ્ર. શિ. એમાં જે જે અક્ષરો નોડાયછે તેઓને હરીભાઈ
તમે કાળા પાટીઆ ઉપર લખો. જ. પ+ર=પ્ર.શિ. દા-
ખાદર. એમાં શી બૂલ છે તે તમે દેખાડો. જ. પ વ્યં-
જન નોડએ. શિ. તે કેમ લખાય? જ. પૂ+ર= પ્ર. શિ.
ઉમેરામ, તમે પાટીઆ ઉપર જ લખો. બોલજી, તમે
કહો એમાં કયા અક્ષરો છે? જ. સ, ત, ર. શિ. બીખા-
ભાઈ, તમે એની બૂલ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી દેખાડો.
જ. સ ત ર. શિ. પિતામ્બર, એ શું કહ્યું? જ. સ અને
ત એ પૂરું વ્યંજન છે એ દેખાડ્યું. શિ. જગાભાઈ,
એમ કરવાનું શું કારણ? જ. સ અને ત પૂરા વ્યંજન હોય
તો જ એમ નોડાય. શિ. દાજીભાઈ, તમે કહો સર્વ એ
શબ્દમાં કયા જે અક્ષરો નોડાયલા છે? જ. ર વની સાથે
નોડાયસા છે, રૂ+વ=રૂ.

ખંતાવવાના નથી, કેમકે એવા જ્ઞાનને સાર બીજી પાઠશાળાઓ છે. આ ભવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એવો છે કે ઉદ્યોગ સંબંધી અવશ્યનું જ્ઞાન આપીને હાલના ધંધાઓ સુધારવા તથા નવા લાભકારક ધંધા દાખલ કરવા. આ ઉદ્દેશને અનુસરીને જરૂર જોઈતું સાહિત્ય, શાસ્ત્ર તથા શિક્ષણનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે કે જેથી દરેક માણસ પોતાના ધંધાના નિયમો સમજીને પોતાનો ધંધો સારી રીતે કરી શકે. આ ભવનમાં હાલમાં ચિત્રકામ, રંગટી, છીર છાપવાનું કામ, સુયારકામ તથા કામકામ એટલા હુન્નરો શીખવવાનો ઠરાવ થયો છે. અભ્યાસક્રમમાં શાસ્ત્ર તથા પ્રયોગ જાતોનો સમાવેશ કરવામાં આવશે કે જેથી કરીને વધારે બુદ્ધિવાન અને કુશળ કારીગરો તૈયાર થાય.

એ જ્ઞાનામાં દાખલ થવાની ઈચ્છા રાખનારા ઉમેદવારોએ નીચે પ્રમાણે પત્રક ભરીને આકસવું

નામ. _____

ગામ. _____

શીરનામું. _____

જન્મભૂમિ. _____

ઉમર તથા જન્મ દિવસ. _____

વત તથા જ્ઞાન. _____

અભ્યાસ ક્યાં ને કેટલો કર્યો છે ? _____

ભાષા કઈ આવડે છે ? _____

ચિત્ર, શિક્ષ, ઈલાદિ કોઈ _____

કળાનો અભ્યાસ કીધો હોય } _____

તો, ક્યાં ને કેટલો કર્યો છે ? } _____

પૂર્વે કઈ ઉદ્યમ કીધો હોય } _____

તો ક્યાં અને કેટલો વખત } _____

કીધો છે ? } _____

પિતા અથવા વાલીનો સહી. _____

તેમનો ધંધો. _____

ભવનની કઈ જ્ઞાનામાં દાખલ } _____

થયું છે ? } _____

આધારણ પ્રમાણપત્ર કે } _____

નેપુણ પ્રમાણપત્ર સાથે } _____

તારીખ. _____

પુસ્તકોની પહોંચ.

પ્રેમીને પત્ર. રચનાર એક નવીન. આ લઘુ પુસ્તક પદમાં છે; રચનારનું નામ લખ્યું નથી. ડેકાઈ, અમદાવાદ, ડોશીવાડાની પોળ; કીમત લખી નથી અને રાખી નથી.

હુતરોત્તરક. મરાઠી ભાષામાં માસિક આઠ પાનાનું પુસ્તક કીમત, ટપાલ ખર્ચ સહિત વરસે રૂ. ૩૧).

લાઈ ચેસ્ટરફીલ્ડનો પોતાના પુત્ર પ્રતિ ઉપદેશ તથા કોલ્ટન રાચત સંક્ષિપ્ત મુવાકય. મૂલ્ય બાર આના. ભાષાંતર કર્તા રા. બા. હરીદાસ વિહારીદાસ દસાઈ, તથા ગો. વિ. દસાઈ અને મ. ન. દિવેદી.

ફર્સ્ટગ્રેડ ટ્રાઈંગ શાંખનારા વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી સૂચના.

ચિત્ર વિદ્યાઓ સમજના હુતરોત્તર મૂળ છે. મુતાર, લૂહાર, કડિયા, કમ્પોઝિશન અને એની અગત્ય છે. જેમ કવિ પોતાના મનની વાત સ્વતંત્રી અને વિદ્વાન લખાણથી તાદશ કરી બતાવે છે તેમ ચિતારો પોતાની ચિત્રવિદ્યા બતાવે છે. ઘણાખરા બારીક હુતરમાં ચિત્રવિદ્યાની આવડત રપકત્તા છે. એ વિદ્યા શીખનારના હાથ કરે છે અને સ્વભાવે પણ તે કરેલ થાય છે. પ્રદ્યોત શૈલિથી શીખવવું એ શિક્ષા પદ્ધતિના અંશોમાં એક અગત્યનો ભાગ ગણાય છે. જે વસ્તુ, પ્રાણી યા વનસ્પતિ મહેતાણથી બતાવી શકાય એમ ન હોય તે ચિત્રથી મહેતાણ બતાવી શકે. મારે મહેતાણ એ (મા. ૨) થોડું ધાણું ટુંગ જણવું એ અવશ્યનું છે.

હાલ આ વિષય ટ્રેનિંગ કોલેજ તથા હાઈસ્કૂલોમાં આપૂર્ણનલ એટલે એમ્પ્લિક વિષય તરીકે ગણાય છે. આ વિષયમાં યાદદારત અને પ્રદિ કરતાં સ્વાભાવિક રૂચિની ત્રિયેષ જરૂર છે. જોકે શાળાઓમાં આ વિષય દાખલ થયો છે પણ તે સંબંધમાં કોઈ ચૂંજરાતી યા અંગ્રેજી પત્રમાં લખાણ જણાવું નથી, મારે અહીં તે વિષે લખવું ઉચિત ધાર્યું છે. આમાં લખેલી બાબતો વિદ્યાર્થી સમજશે તો તેને ફર્સ્ટગ્રેડની પરીક્ષામાં પસાર થવાને તે સહાયબૂત થઈ પડશે.

ડ્રોઈંગનાં મૂળતાવ શીખવાને ત્રણ વર્ગ કરાવેલા છે તેમાંના પ્રથમના વર્ગને “ફર્સ્ટગ્રેડ” કહે છે.

લાં રા. હરિલાલને વિચાર કરવાને માટે એક બે સૂચનાઓ અને શ-
કાઓ મૂકવી યોગ્ય લાગે છે.

૧. ૫ માના પ્રથમ ખંડમાં બીજી પંક્તિમાં ઉત્તર છે (મૂળ લે-
ખમાં પણ તેમજ છે) પણ અર્થ નિતાં પૂર્વ જોઈએ એમ લાગે છે. કરિ-
વા લેવા દેવા इत्यादि બોલિવડેં એક ઉક્તિ માહિ જિહાં ઉત્તર
(કે પૂર્વ ?) ક્રિયા આગલિ વાક હોયડ તિહાં તું પ્રત્યય શસિડ
આવહવા. (તુમ્) વાળીક્રિયા તો પાછપમાં પ્રથમ હોય છે. કુંમકાર
घटं घटयितुं મૃત્તિકાં આનयति. તો આ બાબત બીજા હસ્તલેખ
વપ્રાશીને નિશ્ચય થયો નોંધએ. હાજાં અનેક ઉદાહરણ મળી આવશે કે
જ્યાં પાઠ સંશયમસ્ત હશે.

૨ ૫. ૧૨ માના પ્રથમ ખંડમાં બહુગ્રીહિ સમાસનાં ઉદાહરણમાં
आरुढो वानरोयः स आरुढवानरो वृक्षः એમ વિચિત્ર પ્રકારનો
(પ્રથમામાં પણ) બહુગ્રીહિ આપ્યો છે એ શું છે ? યઃ ને બદલે ચત્ર
यास्मिन् કેહેવું હોય તો બેસે, પણ જાધો વિભક્તિયોનાં ઉદાહરણ આપ-
વા માટે હાલો પણ સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ન જાણેલો સમાસ ક્યાંથી
આપ્યો ? આ સંશય છે.

૩ ઉક્તિમેદમાં કર્મકર્તા (कर्मेकर्तरि) ઉક્તિ કાંઈ વિચિત્રજ લા-
ગે છે. કર્મ કર્તાપણે જોલાય એટલે શું ? “આ ગ્રંથ સુજ પદાય છે)”
હેમાં ‘ગ્રંથ’ પ્રથમામાં આપ્યો, અને કર્તા અવિવક્ષિત રહ્યો, માટે શું
કર્મણિ પ્રયોગનું સ્વરૂપ જતું રહ્યું ? અને એટલા માટે શું કર્મ તે કર્તા
તરીકે વપરાઈ ગયું ? એટલું ખરું કે કર્તા અવિવક્ષિત છે એટલે “પદાય”
છે એ જાણે એક ક્રિયાસાહ ધાતુનુજ રૂપ થઈ, ધાતુવર્થમાંજ ક્રિયાસાહત
આવી, તે ધાતુનો કર્તાજ પેલું કર્મ જની લગય છે. આમ કાંઈક અજાણો
થયે. પણ આ નિદ અપૂર્વ નથી લાગતો ? આ ઉપર પણ રા. હરિલાલ
કાંઈ પ્રકાશ પાડશે એમ આશા છે.

ન. જો.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

ડીસેમ્બર.

૧૮૯૦.

અંક ૧૨ મો.

ફર્સ્ટગ્રેડ હાઈંગ શીશ્વનારા વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી સૂચના.

(ગયા અંકથી બાકી.)

ક્રીકેટ ડ્રાઈંગ કહાડવાની રીત.

સાદી આકૃતિ હોય તો:—

પ્રથમ રૂપરેખા કહાડો અને પછી તેમાં ભાગ પાડો અને તેના કદ અને જરૂરીઆત પ્રમાણે તેનો અંદરની કારીગરી પૂરી કરો.

આપેલા વખતપર વધારે મુશ્કેલ અને શણગારયુક્ત ચિત્ર તૈયાર કરવું હોય તો:—

પ્રથમ, આશુબાશુની લીટી પાડી જગા નક્કી કરો. પછી જરૂરી અને મુખ્ય લીટીઓ દોરો અને એ પ્રમાણે ડોળિયું તૈયાર થયા બાદ બારીક કારીગરીને માટે નિશાની કરો અને જ્યાં સુધી બધી નક્કી પૂરી થાય ત્યાં સુધી તેને ભાગો અને વિભાગો.

જાણે બીજાને સમજાવતા હોય અથવા રોકવ કરતા હોય એવી રીતે શણગારયુક્ત ચિત્ર કહાડવાં એ ક્રીકેટ ડ્રાઈંગમાં ધ્યાન આપવા યોગ્ય બાબત છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જાણે કોઈ વિદ્યાર્થી આપેલું ચિત્ર સમજે છે પણ તે બધું કરવાને તેને પૂરતો વખત નથી તોપણ તેને આપું ચિત્ર બનાવવાની ફરજ છે તો એવે વખતે વિદ્યાર્થીએ તેનો મુખ્ય આધાર ચીતરવા જોઈએ અને ઝીણી નક્કી પડતી મૂકવી. તે એવી રીતે કે બીજા વખતે તે ચિત્ર પૂરું કરવું પડે તો આગળ ચીતરેલું ડોળિયું ભૂલવું ન પડે. કટલાક વિદ્યાર્થી ક્રીકેટ ડ્રાઈંગનો નમૂનો ચીતરતી વખતે

ત્રિમુખ યતી લીટીએ જે આંખની સપાટીથી નીચે હોય તો તે લીટીએ જાય આવતી જતી દેખાય અને જે તે આંખની સપાટીથી જાય હોય તો તે જેમ જેમ એક કેન્દ્રાભિમુખ યતી જાય તેમ તેમ નીચે આવતી જતી દેખાય છે.

પદાર્થના આકારનું બદલાયું, જોનાર અને પેલા પદાર્થની સ્થિતિના બદલાવા ઉપર આધાર રાખે છે.

૧૨ જે પદાર્થને ચારે બાજુએ આસપાસ ફેરવવામાં આવે, એક બાજુએ ખસેડવામાં આવે અથવા જાય નીચે કરવામાં આવે તો તે પદાર્થ (મોડલ)નો આકાર અને લીટીએની સ્થિતિ બદલાઈ જાય છે. જે પેલા પદાર્થ (મોડલ)ને એકજ સ્થિતિમાં રાખીએ અને જોનાર સ્થિતિ બદલે તોપણ ઉપર કહ્યું તેજ પ્રમાણે આકાર વગેરેમાં ફેરફાર થાય છે.

જે પદાર્થને ગમે તેમ ખસેડીએ અથવા તેની સ્થિતિ બદલાવીએ તોપણ તેની આકૃતિ ચિત્રમાં ફેર નહિ આવે એકજ પદાર્થ તે ગોળો છે.

વળી કોઈ કડી અથવા ગોળાકૃતિને જ્યારે તેજ સપાટીમાં ગોળ ફેરવીએ છીએ ત્યારે તેની આકૃતિ બદલાતી નથી. આજ નિયમ વર્તુલ સ્તંભ, શંકુવાકૃતિ અને ગોળ વાસણને લાગુ પડે છે.

મોડલનું માપ લેવાને પેન્સિલનો કેવી રીતે

ઉપયોગ કરવો તે વિષે.

સહેલથી હાથ લંબાવીએ એટલો હાથ લાંબો કરીને પેન્સિલ પકડવી અને તે પેન્સિલ ઉભી લંબ અથવા તે આંડી લંબ પકડવી જોઈએ.

જ્યારે ચિત્ર ઉત્તું લંબ એટલે જાણે તે ભૂતિ ક્ષતકારેલું એવી સ્થિતિમાં હોય ત્યારે પેન્સિલ જરાખર ઉભી પકડવી એટલે જમીન ઉપર લંબ થાય એવી રીતે અથવા તે ચિત્રના કોઈ લંબ છેડાની સાથે સમાંતર થાય એવી રીતે પકડવી. ચિત્ર ઉપરની ક્ષિતિજસમક્ષ લીટીની સમાંતર પેન્સિલ પકડવી હોય તો તે એવી રીતે પકડવી કે તે જમીનને તથા માપ લેનારની આંખને સમાંતર થાય. પેન્સિલ આંખને સમાંતર થાય એટલે તે પેન્સિલના અને છેડા પેન્સિલ ક્ષણનારથી સરખે અંતરે હોવા જોઈએ. આવી રીતે ઉભી અને આડી પેન્સિલ ક્ષણવાધી તે પદાર્થની સર્વે લીટી-

આતું કંઈ તરફ વલણ છે તે તથા તેઓ એક બીજા સાથે કેવા ખૂણા કરે છે તે સહેલથી જોઈ શકાય.

મોડલ ફ્રાંઝિ વખતે પેન્સિલથી લીટીઓ કેવી રીતે માપવી તે વિષે.

સહેલથી હાથ ખૂબ લાંબો થઈ શકે એટલો લખાવવો, અને જે જગા અથવા લીટી માપવી હોય તે પ્રમાણે પેન્સિલ ઉભી અથવા આડી પકડવી.

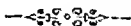
તે પેન્સિલનો એક છેડો માપવાની લીટીના એક છેડા ઉપર આવે એવી રીતે કરવું અને એમ મૂક્યા પછી તે લીટીનો બીજો છેડો પેન્સિલમાં ક્યાં સુધી આવ્યો તે જોઈ તે કેમણે અંગૂઠાની મિશાની રાખવી. એ પ્રમાણે પોતાને સમાંતર પેન્સિલ રાખીને જે લીટી અથવા કંઈ માપ લેવાની વિદ્યાર્થીની ઈચ્છા હોય તે પ્રમાણે તેની સાથે તે સરખાવે.

ફ્રાંઝિ શરૂ કરતાં પહેલાં વિદ્યાર્થીએ પાયાની લીટી કાગળના નીચલા ભાગ ઉપર કહાડવી જોઈએ. રેખાચિત્રનના નિયમ પ્રમાણે ક્યું જિંદુ કોથી નીચે છે તે એ લીટીથી નક્કી થાય છે અને તેની ઉપરનાં બીજાં જિંદુ ચોધી કહાડવાને તે માર્ગસૂચક છે.

લખનાર

ઉસમાન ખયલ.

થર્ડ આર્સિ. માસ્તર, ટ્રેનિંગ
કોલેજ, રાજકોટ.

ગુજરાતી જોડણી.

पत्थर के पत्थर, गुजराती के गुजराती, फल के फल.

अधिपती साहेब,

મથાને ટંકિલા દાખલે શરૂ સારા માસરો બિન બિન રીતે લખે છે અને હું ધારું કે તેઓ સફારતુ તેમ કરતા હશે. આ અર્ચાપત્ર આપનામાં મારો હેતુ એવો છે કે આ વિષય ઉપર આપના સત્તાવાર પત્રમાં વિદ્યાર્થીનો તરફથી વિવેચન આવે અને આપ તે ઉપર આપનો

અક્ષર આવે તો લઘુ લખવા; પણ જે અક્ષરના શબ્દમાં પછીનો અક્ષર ગુરુ હોય તોપણ એ ઘણું કરીને દીર્ઘજ લખાય છે." આ નિયમ પ્રમાણે ગુજરાતી નર્દા પણ ગુજરાતી લખવું જોઈએ કેમકે 'ગુ' પછીનો અક્ષર લઘુ છે.

૨૧. નવલરામ એ નિયમમાં કેટલાક અપવાદ સૂચવે છે. જેમકે ઓપડી એ શબ્દને 'માં' પ્રત્યય લગાડ્યાથી 'ઓપડીમાં' થાય છે. અને એવીજ રીતે તે લખાય છે. પણ 'માં' ગુરુ છે. માટે આ નિયમ અંગીકાર કરીએ તો ઓપડિમાં લખવું જોઈએ; તેવી રીતે સૂનાવાળો એમાં પહેલો અક્ષર દીર્ઘ બદલી -હરવ (ગુ) થવો જોઈએ, અર્થાત એમનું કહેવું કે એ નિયમ મોગ્ય ફરફાર કર્યા વિના માન્ય કરી શકાય એવો નથી. પણ મારો મત નો એવો છે કે એ નિયમ તદન નિર્માલ્ય છે. એ નિયમ પ્રમાણે તો ખુદ નિયમ શબ્દનો અવતાર બદલી નીચમ બની જવ કેમકે બીજો અક્ષર લઘુ છે. 'અનુભવ' બદલી અનુભવ બને. કુસુમ બદલી કુસમ બને ઈત્યાદિ. એ તેમજ એને મળતા બીજા શબ્દોમાં "જોલવું તેવું લખવું" એજ નિયમ સંધાપરી છે.

૨૨. સા. નરસિંહરાય એ શબ્દમાં 'ગુ' સર્વદા -હરવ લખે છે અને તે મોગ્ય છે. અસત્ત ગુર્જરાત્ર તે ઉપરથી ગુર્જરાત અને તે ઉપરથી ગુજરાત શબ્દ થયો છે. કેટલાકનું કહેવું એમ છે કે 'ર' નો લોપ થઈ ગયો છે માટે 'ગુ' દીર્ઘ થવો જોઈએ. પણ હું નથી પારતો કે સાધારણ વાતચિતમાં કોઈ 'ગુ' ને દીર્ઘ જોલવું હોય. "જોલવું તેવું લખવું" માટે ગુજરાતી નર્દા પણ ગુજરાતી લખવું જોઈએ.

કુળ કે કુલ. સંસ્કૃતમાં 'જ' હેતુ નહોતે ઉપરથી કોઈ કદાચ એમ પારખે કે સંસ્કૃત ઉપરથી તીકજેલા શબ્દોમાં 'જ' આવશેજ ન જોઈએ. આ સંજોગમાં ૨૧. સા. નરસિંહરાયે કીમતી નિયમ આપ્યો છે કે "અનાદિ અને અસંયુક્ત લક્ષરનો જગાર યાય છે." એ નિયમ પ્રમાણે સંસ્કૃત વજ્ર શબ્દમાં સ અનાદિ છે, એટલે શબ્દના પ્રારંભમાં નથી તેમ અસંયુક્ત એટલે બીજા અક્ષર સાથે જોડાયેલો નથી તેથી ગુજરાતીમાં પ્રવેશ થતાં જ વર્ધ જાય છે. તેમજ સં. જલ ઉપરથી કુળ. પણ હવંસ્ત એમાં સ અદિ છે તેથી ગુજરાતી લખવા કે લખિંગ રહે છે. એજ રીતે સં. હોઠમાં હાર આદિ છે તેથી સ બદલાવો નથી. સં. મજ: ગુજરાતી મમ. કેમકે

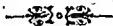
એમાં “લ” સંયુક્ત છે. ચુત્વરાતી વાંચનમાળામાં હોઈ પણ તેમાં કલ્પ લખેલો જોવામાં આવતો નથી. માત્ર હાલના સંસ્કૃત વિદ્વાનોમાંથી દૃઢ-લાક શખ્સોએ નવી પદ્ધતિ ચાલુ કરી છે. પરંતુ હવે જતાવ્યા પ્રમાણે તે સ્વીકારના યોગ્ય નથી.

નિશ્ચય કે ‘ફલ’ નહીં પણ ‘ફળ’, ‘ગોલો’ નહીં પણ ‘ગોળો’ લખવું જોઈએ.

આટલું પ્રસિદ્ધ થયે વિશેષ લખવામાં આવશે.

કરમચલી રહીમ નાનલખાણી.

૩. એ. ઈ-સપેક્ટર, પંચમહાલ તથા દેવાઢાંઢા.

શિક્ષક.

“ એ ખુશીથી શીખો અને ખુશીથી શીખવો. ”

શિક્ષક બહેલો હોવો જોઈએ. જે વિષયો શીખવવાનું કામ તે માથે લે તે વિષયોનું જ્ઞાન તેને હોવું જોઈએ. તેનામાં દૃઢતા જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે ધિક્કાર કરાવવું છે તે સિવાય બીજું અમ કરાવીશું નહિ. પ્રાથમિક વર્ગને શીખવવાને વધારે જ્ઞાનવાળા શિક્ષકો હોય તો વધારે સારું. પરંતુ મુશ્કેલી એ છે કે એવા માણસો મળી શકતા નથી. તેથી આ નિયમ બાંધનારના લક્ષમાં આ બાબત હતી તોપણ આસપાસની હકીકતને અનુકૂળ નિયમ બાંધ્યા વગર ચાલત નહિ એવું અમ ધારીએ છીએ. હરકોઈ માણસ હાથમાં સોટી લઈ વર્ગનો બંદોબસ્ત રાખી શકે અને સારી રીતે બજાવી શકે એ વિચાર ઉતાવળે મનમાંથી કઢાડી નાંખવો જોઈએ. શિક્ષકમાં જેમ વધારે જ્ઞાન તેમ તરફોને બજાવવાને તે વધારે લાયક છે. બાળક છોકરાને બજાવવાને તો જે શિક્ષકોને બાળકોનું જ્ઞાન વધારે હોય તેવા શિક્ષકો જોઈએ. મારે સારા જ્ઞાનવાળા માણસોને શિક્ષક તરીકે પસંદ કરવા જોઈએ. એક શિક્ષકશાસ્ત્રી કહે છે કે “પરંતુ એ જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં તરફ શિક્ષક કેવું જ્ઞાન છે તેને બદલે કેટલું જ્ઞાન છે તેને અમ બજાવવાની ધણાખરા તરફ નિરાખીઆ મોટી ભૂલ કરે છે તે ભૂલ ન થવા દેવાની ખત રાખવાની જરૂર છે. મનુષ્યમાં જે-કેટલું જ્ઞાન હોય તે પરથી તે બહેલા છે એવું કાંઈ કરવું નથી. કોઈ માણસમાં ભગમગ તમામ બાબતોનું ઉપરનોટિયું જ્ઞાન હોય તોએને